

№1
2024

Вестник БОБЕК

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

OJS
OPEN
JOURNAL
SYSTEMS

[bobek_organization](https://www.instagram.com/bobek_organization)
t.me/bobek_science

+7 776 181 86 88
+7 701 475 16 38

Астана, Казахстан
conferences2019.kz@gmail.com

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
ИНСТИТУТ «БОБЕК»

ISSN 2664-2271

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА

eLIBRARY.RU

РИНЦ

«ВЕСТНИК БОБЕК»

№1(1). 2024

СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Е. Абиев, PhD (Казахстан)

Ж.Малибек, профессор (Казахстан)

Ж.Н.Калиев к.п.н. (Казахстан)

Лю Дэмин (Китай),

Е.Л. Стычева, Т.Г. Борисов (Россия)

Чембарисов Э.И. д.г.н., профессор (Узбекистан)

Салимова Б.Д. к.т.н., доцент (Узбекистан)

Худайкулов Р.М. PhD, доцент (Узбекистан)

Заместители главного редактора: Е. Ешим (Казахстан)

Международный научный журнал «ВЕСТНИК БОБЕК» ЛИЦЕНЗИРОВАН И ЗАРЕГИСТРИРОВАН В КОМИТЕТЕ ИНФОРМАЦИИ И, МИНИСТЕРСТВА ИНФОРМАЦИИ И ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, регистрационный номер СВИДЕТЕЛЬСТВА: KZ94VPY00075161 от.15.08.2023 г.

INTERNATIONAL RESEARCH INSTITUTE «BOBEK»

ISSN 2664-2271

BOBEK

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА

eLIBRARY.RU

РИНЦ

«BULLETIN OF BOBEK»

No.1(1). 2024

SERIES "PHILOLOGICAL SCIENCES"

CHIEF EDITOR:

E. Abiev, PhD (Kazakhstan)

J. Malibek, professor (Kazakhstan)

Zh.N. Kaliev, candidate of pedagogical sciences (Kazakhstan)

Liu Deming (China),

E.L. Stycheva, T.G. Borisov (Russia)

Chembarisov E.I. Doctor of Geographical Sciences, Professor (Uzbekistan)

Salimova B.D. Ph.D., associate professor (Uzbekistan)

Khudaykulov R.M. PhD, associate professor (Uzbekistan)

Deputy chief editors: Y. Yeshim (Kazakhstan)

The international scientific journal "BOBEK NEWSLETTER" is LICENSED AND REGISTERED WITH THE INFORMATION COMMITTEE, MINISTRY OF INFORMATION AND SOCIAL DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN, CERTIFICATE registration number: KZ94VPY00075161 dated 08/15/2023.

ASTANA – 2024

Consolidation of legal entities in the form of an
association «National Movement «Bobek», 2024

ӘОЖ 821.512.122.09

МАҒЖАН ЖҰМАБАЙҰЛЫ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ АЛАШ ҮНІ

Жолжаксынова А.

Шығыс Қазақстан облысы білім басқармасы Глубокое ауданы бойынша білім бөлімінің
«Оралхан Бөкей атындағы қазақ орта мектебі» КММ
Өскемен, Қазақстан

***Аннотация:** Мақалада Мағжан Жұмабайұлы поэзиясындағы Алаш тақырыбы арнайы сөз болады. Ақынның Алаш тақырыбына арналған өлеңдеріне талдау жасалып, қазақ поэзиясына әкелген жаңалығы өзіндік өрнегі айтылады. Мағжанның қазақ халқының тағдырын жырлаған өлеңдері арқылы, азаматтық әуен, ұлттық идея мәселесіне баса назар аударылады.*

***Тірек сөздер:** ақын, поэзия, өлең, Алаш үні, ұлттық идея, азаматтық үн.*

XX ғасырдың басында жарық етіп әлемге танылған бір топ шоқ жұлдыздың ішінде бағыт сілтеуші темірқазық жұлдызындай жарқырап көзге түскен аяулы алаш азаматтарының бірі – Мағжан Жұмабайұлы.

Ақынның арманы қазақ халқы ғана емес күллі түркі елі бір шаңырақ астында төрт қабырғасы тең азат ел болу еді. Елін сүйген кемеңгер ақын халқына арнап сансыз отты жырлар жазды. Ақынның поэзиясы бүгінгі таңда баға жетпес асыл мұраға айналды. Мағжанның алғашқа қадамдарынан-ақ ақтық демі біткенге дейін ұлт азаттағын үзбей толғап алаш үнін поэзия жырларына арқау етті. Ол:

Қалың елім, қалың қара ағашым,

Қайраты мол айбынды ер алашым,-

деп асқақтата жырлады.

Жүсіпбек Аймауытовтың берген бағасы бойынша «Мағжан сыршылдығымен, суретшілігімен, сөзге еркіндігімен, тапқыштығымен, күшті, маржандай тізілген торғындай үлбіреген нәзік үнді күйімен шерлі мұң- зарымен күшті. Ақын азат өмірге өзі жете алмаса да, артындағы жас ұрпаққа «Бұл жарық дүниеден мен көшсем де артымда сендер барсыңдар, алдағы жарқын болашақтан үміт үзбедер, жігерлерінді мұқалтпаңдар, жауыздар әлі-ақ бас иеді, тек сыр берме сабыр қыл», - деп жастарды сабырлыққа шақырып, бүкіл алаш азаматының бойына тас шапса да мұқалмайтын алмас семсердің жүзіндей өткір, оттай жалынды жігер берді және ақын еркіндікке өзі жетпесе де болашақ ұрпағының жететініне сенді. Ол жастарға арнап жыр жазды.

Арыстандай айбатты,

Жолбарыстай қайратты,

Қырандай күшті қанатты,

Мен жастарға сенемін.

Мен сенемін жастарға

Алаш атын аспанға,

Шығарар олар бір күні,

Мен жастарға сенемін,- [1].

деп ұран көтеріп рухын жебеді.

Шерлі ақын сонау кері кеткен кер заманда тоз-тозы шыққан алаш елін, қорсылдаған доңыздардың мекеніне айналған қасиетті Сарыарқасын шерге толы мұңды, зарлы жырына қосты.

Содан бері бірталай заман өтті,

Алаш улай- улай жаман өтті,

Тұлпар – тулақ, ер – аруақ боп,

Сарыарқа сайран жердің сәні кетті.

Жолбарыстар жортатын сар далада ,

Қорсылдаған доңыздар мекен етті, - [1].

дейді. Бүгінгі күнді болжап кеткен ақынның сұңғылалығына тәнті бола отырып, нағыз сын сағатта елімізді тәуелсіздікке бастаған жол басшының да болғаны, жол сілтер кітабынан да кенде қалмағанымызға мың да бір шүкіршілік етеміз.

Шынайы поэзия туындысының қадір-қасиеті уақыт өткен сайын бедерлене түсті. Тарихи тұлға Мағжан туған халқы мен адамзат өркениеті алдында сіңірген еңбегі де солай ғасырдан ғасырға озған сайын бедерлене түсті.

Ал тағдырдың ең бір қиын бұралаңдарында халқының бойына қуат берген, жігерін жанымен болған Мағжан поэзиясы келер ғасырлардағы толқын-толқын талай ұрпаққа ата-бабаларының мұң мен шерін, арман мен рухын ұмыттырмай құлағына құюмен болары анық. Қазақ поэзиясы аспанында Мағжан жұлдызы қайта жарқырады. Елжіреген ел-жұрты сағындырған сұлу жырды қайта кеудесіне басты. Ақынның алаш үні асқақтаған киелі поэзиясын жас ұрпақ мәңгі көк аспанда қалықтатпақ.

Мағжан ұлтын шын жүрегімен сүйе білген ұлтжанды ұлы ақын.

Алаш деген елім бар,
Неге екенін білмеймін,
Сол елімді сүйемін...

Мағжан тек қазақ халқының ғана емес бүкіл түркі халқын жырлаған. Қазір қырықтан аса халық болып қалыптасқан барлық түркі жұртының әр баласы үшін жер берінде ыстық да қасиетті екі мекен бар оның бірі – Алтай, екіншісі – Түркістан дейді.

Түркістан – екі дүние есігі ғой,
Түткістан – ер түріктің бесігі ғой.
Тамаша Түркістандай жерде туған
Түріктің тәңірі берген несібі ғой, - дейді.

Бұл тек тұжырым емес барша түркі баласының санасына орныққан түсінік. Ұлт тағдыры мен ұлыс бірлігін он ойланып жүз толғанған қазақ ақыны бірте-бірте әлемдік ойшылдар қатарына көтеріліп, жалпы адамзаттық проблемаға өзінше үн қатты. Кешегі кеңестік құқықтық саясат ұзақ уақыт бойы сонау кеменгер ақынның есімін де айтқызбай, халық жадынан ұмыттыруға тырысып бақса да, Мағжанның отты жырлары қара түнекті жарып шықты.

Мағжан Жұмабайұлының азаматтық лирикасының күшті қуаты,

Қазақ даласын тәуелсіздікке, бостандыққа шақырған Алаш рухы желдей есіп тұр. Шын ақын өз дәуірінің, өз замандасының сырына үңілмей тұра алмайды. Содан тапқаны мен көргенін айтады, сол негізде халық өмірі, оны толғантқан мәселелер жайлы ойланады, соның бәрін оқушысымен бөліседі. «Поэзиядағы азаматтық әуен ақынның азаматтық кейпінен туады. Өз заманының алдыңғы қатарлы идеясымен қаруланған, әрқашан жаңалық пен жақсылықтың жаршысы, мұраты бар ақын - өз елінің азаматы да. Ендеше, оның бойындағы ақындық пафос пен рух та, оның адамзатпен, уақытпен сырласуы да, өзімен-өзі кеңесетін шақтары да қоғам, ел мүддесімен, адамзаттың көкейкесті арманымен ұштасып жатады. Жақсылыққа жаны құмар, күрескер ақын жүрек түбінде өзін толғантқан сырын өзіне айтады, өзгеге айтады» [2, 40 б.].

«Адамның денесі қандай өсіп, жетілетін болса, сезім де, пікір де сондай бірте-бірте жетіліп өркендемек; адам туа ұлтшыл, туа адамшыл бола бермейді, ұлттық сезім де сол сияқты әуелі үй ішінде, одан қала берсе туған ауыл, туған жерден бастап, жоғары өрлейді. Туған ауылын, жерін сүймеген адам ұлтшыл да бола алмайды. Мағжанның ұлт сезімі де жақыннан алысқа қарай тереңдейді. Мағжанның алғашқы кезде ұлтшылдығы нағыз жүректен қайнап шықпай кездегі ұлтшыл азаматтарға еліктеп, соларға ұқсаған», - дейді Ж.Аймауытов [3, 271 б.].

Мағжан Жұмабайұлы – қазақтың ұлттық ақыны. Мағжанды көп жылдар бойы сары уайымның ақыны деп кінәлап келді. Бірақ алғашқы баспа жүзін көрген өлеңінің өзінен-ақ ұлтым деп аһ ұрып, соңғы тынысына дейін ұлтым деп көз жұмғанын елеп ескермеді. Оның жан айқайын ешкім жете түсінуге тырыспады. Мағжанды байшыл, буржуазияшыл ұлтшыл деді.

Бірақ бай мен кедейдің, бүкіл ұлттың жоғын жоқтап, мұңын мұңдағандығын бүгіп калды, жасырды.

Мағжан қазақтың көне тарихын еске алғанда оның артта қалушылығы емес, елдің тәуелсіздігі мен бостандығын қорғау жолындағы өшпес ерліктерін, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарған кездегі береке-бірлігін, айбынын жырлады. Әйтпесе, ол әр ұлт таптардан, таптар ұлттардан тұратындығын білмеді емес, білді. Білмесе, Қазақстанның сол кездегі әлеуметтік қабаттарын түгендеп, оларды саусақпен санағандай етіп жіктеп «Тоқсаннан сонау он аулақ, Сонау оннан мен аулақ, Мен тоқсанмен біргемін» деп, жемеземге келгенде еңбекшілер бұқарасы жағында екендігін жырға қосып, «Тоқсанның тобы» (1927) поэмасын жазар ма еді? Мағжанның тілегі - ұлт қамы бірінші кезекке қойылуы керек.

Мағжанның «ұлттым» деп күніренуінің саяси-экономикалық астары болды. Қоғамға қарап ширықты. Мысалы, төңкеріске дейін алты миллион саналатын қазақ 1927 жылы 4 миллионға азайды. Сырттан қоныс аударушыларды тоғытып, қазақтарды жер, суынан айырушылық саясаты тыйылмақ тұрсын, жәдігөйлікпен өршітіле түсті. «Қазағым», «алашым» деген сөздерді өлеңдеріне барлық қазақ ақындарынан әлдеқайда мол қолданған Мағжан болды. Халқының басына түскен зобалаңды көреген ақын әу бастан-ақ сезінгендей. Сол себепті де ұлттық ақынымыз «Қызыл жалау» өлеңінде (1924) бұл жалауды езілген еңбекші бұқараныкі демейді:

- «Өртенген жалау кімдікі?»
- «Кім өртенген, гүлдемей,
Кім таланған, кім кедей,
Өртенген жалау соныкі, -
Ендеше, қазақ, сенікі!» - дейді.

Яғни Мағжан ұғымында бұл жолғы кедей-халықтың бір бөлігі емес, тепкі, көруші тұтас ел - бүкіл қазақ.

Алаш еліне деген сүйіспеншілігін танытуда ақын санасындағы түрлі сезім арпалысқа түскені байқалады, жүрегін ыстық ықыласқа да, ащы айқайға да толтырады. «Ұйқы басқан қабағын» деген жолда немесе «жалқаулықты жар көрген» деген жолдарда ақын суреттеп отырған елді сынап алса, «жүрген ескі заңымен» деп берген жолда өзіндік философиясы бар ұлы халықтың салт-дәстүрінен, шаруашылығынан хабардар етеді. Алаш елі «алдындағы малымен өз тіршілігін бірлікте көріп, «бірге жусап, бірге өреді». Сонда да ақын үшін басқа өркениеттен де өз елі сүйкімді. Ақынның адал жарын сипаттауы да ұлттық суретпен берілген. Ондағы әйел - қарапайым жан. Оны ақын «жабайы ғана жарым» бар деп нәзік сыр төгеді. «Жабайы» сөзін жеке алсақ, тәрбиесіз деген ұғыммен, орыс тілінде «дикий», «варвар» деген ұғымдарымен эквивалент болуы керек. Мағжан өлеңіндегі «жабайы» эпитеті табиғатпен етене, өркениетті елдердің әйелдеріне тән алдау-арбау, сиқырлық жат көрінетін қазақ әйеліне таңылады. Сонда да болса, «жар» сөзінен-ақ оның сұлулығын, адалдығын, сән-салтанатын көз алдыңызға елестете аласыз, себебі «жар» сөзі көбіне-көп осындай асқақ эпитеттермен ертеден-ақ қатар қолданылып келеді. Қазақ әйелінің осы қасиеттерінің бәрі басқа өркениет үшін жабайылық болса да Мағжан үшін сүйікті. Халқын мейлінше сүйген Мағжан, елінің осындай қасиеттерін ұлттық реңк, бояуымен сүйкімді етіп жырлап берді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жұмабаев М. Шығармалары: Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер. - Алматы: Жазушы, 1989. - 448 бет.
2. Байысова Л. Жұмабаев - поэзияның хас шебері //Қазақ тілі мен әдебиеті, 2001. - №4 - 40 бет.
3. Аймауытов. Ж. Мағжанның ақындығы туралы / Ж.Аймауытов // М.Жұмабаев. Шығармалары. - Алматы: Жазушы, 1989. - 448 бет.

THE USE OF THEATRICAL TECHNOLOGY IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

**Baimagambetova Manat Sashievna,
Nurzhanova Zhadyra Zhanabergenovna**

English teachers

School after Abay with specialized classes for gifted children with training in three languages
Kyzylorda, Kazakhstan

Abstract: *In the article, the authors try to reveal the positive aspects of the introduction of theatrical technologies into educational activities in English lessons.*

Keywords: *theatre technologies, foreign language lessons, the learning process.*

Each teacher has an idea of how important the path of the spiritual ascent of the child is, how difficult his sense of beauty develops, and creative potential is liberated. The modern world has put forward urgent requirements for education: the education of people with a new type of thinking, initiative, creative, intellectually developed, competent. The focus of all modern schools, and, therefore, all teachers, is personality and respect for it. The teachers are tasked with helping its development. It follows from the above that the teacher should make each lesson interesting, since without interest in the subject, even a methodically correctly constructed lesson outlining the material at the highest scientific level, using the necessary examples from practical life, unfortunately, will not give the desired result: "All our plans, all the search for construction turn into dust if the student has no desire to learn," wrote V. A. Sukhomlinsky, an outstanding teacher of the 20th century. But many scientists and outstanding teachers see one way to solve this problem in the use of theatrics - such a learning technology, the use of which significantly reorganizes the structure of the lesson, the form of cognitive activity of students, reveals their creative abilities and realizes the effectiveness of the educational process. Hence the topic of our research: "The use of theatrical technology in the process of learning a foreign language."

Theatrical technology in foreign language lessons contributes to the integration of various types and forms of creative activity of students, increasing the level of assimilation of educational material, improving the ability to express reading, holistic characterization of the image, object, phenomenon - in the totality of verbal and non-verbal components there of, enriching the speech culture of the individual.

This requires the improvement of theatrical techniques used in the educational process of a modern educational institution, which involves the teacher's knowledge of theatre pedagogy and the ability to objectively evaluate his work. School theater technology is considered as an artistic and aesthetic creativity and a form of educational activity in his theory, history and practice. Therefore, it is very important for a foreign language teacher to know well and be able to creatively apply the leading principles and laws of theatrical technology in his activities, taking into account the specifics of the language being studied. Thanks to theatrical technologies, new ways and methods of teaching a foreign language are being opened up to teachers. The methods of theatrical pedagogy with their impact on the emotional-sensual sphere of the child give a high result in the field of development of communication among students, adaptation to the educational process, help in the formation of adequate self-esteem.

It is worth noting that theatrical technologies provide an opportunity to make the lesson effective, effective, and the communication between the teacher and the student alive, therefore, the speech of students will become more natural, and communication will be more free. After all, a foreign language is, first of all, a means of communication, and theatrical technologies will allow the student to cope with his linguistic and psychological barriers, will point the way to a free independent position of his inner self.

It is important to pay attention to the age of students and, based on this, build a lesson plan using theatrical technologies. For example, lessons using finger puppets are very popular among elementary school students. It is important that the organization of a puppet theater does not require much effort: complex costumes, decorations. This method can be successfully applied in any English lesson up to the semanticization of new grammatical material, the assimilation of which will be much easier.

Grammatical fairy tales help to consolidate lexical and grammatical skills, avoiding monotony when repeating them. The children's delight caused by the appearance of finger puppets speaking in different voices, but in English, is guaranteed unequivocally. After semanticizing vocabulary using finger puppets to form and further develop the skills of monologue and dialogic speech, you can build mini-dialogues or short monologues in order to show them using the same dolls, so that in the future the child himself can repeat this work in pairs, threes, or individually.

Naturally, older children will not be interested in this method, but there are many entertaining theatrical technologies for them: quizzes about films, staging scenes, projects on the topic "My favorite literary hero or actor", etc. There are a huge number of options, but each class has its own interests, which also play an important role and they also need to be taken into account, as well as the age of the students. Children are very close to the art of theater.

The ability to imagine oneself as someone else, to play with transformed things, and finally, to repeat in games what you have seen in the cinema, in the theater or read in books is a property of any child. But in the process of growing up, the ability to create fades. Unfortunately, when teaching children, teachers rely on the child's memory, forcing him to think standardly, mechanically, extinguishing interest in the subject itself. It is worth noting that interest in the subject affects the learning process, so it is important that English lessons have a motivational character. There are many ways to motivate a child to learn a foreign language. For example, watching movies and cartoons in English, reading books, various games, creative tasks, as well as theatrical productions. In my opinion, the latter may be the most interesting for a child. Of course, an important quality of such activity is the creative development of students, but in addition to this, a number of other positive qualities can be identified for learning English.

Activation of new vocabulary is more effective, diction, speech, intonation, voice become more accurate and distinct. Moreover, theatrical productions develop speech. Children learn to build correct phrases, older children gain confidence and eloquence, get rid of parasitic words.

Based on the above, we understand that theater technologies perform a number of important tasks. For example, the use of various games helps the teacher to get closer to the class, relieve tension in the classroom. The introduction of creative tasks makes the lesson more entertaining. Assignments for teamwork or group work creates a creative, friendly atmosphere, and also helps the class become more cohesive in the classroom.

It is worth paying attention to the fact that memorizing poems, songs and creating miniature scenes all perform one of the most difficult tasks when learning a foreign language. And if the teacher is faced with the task of improving his knowledge of phonetics, vocabulary and grammar, then the use of theatrical technologies during the lesson can become the strongest incentive in studying.

REFERENCES:

1. Бетретдинова А. В. Повышение интереса учащихся на уроках литературы приёмами театральной педагогики [Электрон. ресурс] //: <http://journal.sakhgu.ru/archive2.ru>
2. Гузеев В. В. Лекции по педагогической технологии / В. В. Гузеев. — М.: Знание, 2002.
3. Ершов П. М., Ершова А. П., Букатов В. М. Общение на уроке, или Режиссура поведения учителя. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М.: Московский психолого-социальный институт, Флинта, 1998.
4. Зайцева Г. Г. Драматизация и инсценирование как виды организации внеклассной работы по иностранному языку. [Электронный ресурс] //: [http:// festival.1september.ru](http://festival.1september.ru)
5. Зинченко В. П. Современные проблемы образования и воспитания / В. П. Зинченко // Вопросы философии.

УДК 81

ABBREVIATION AS PHENOMENON OF INTERNET INTERCULTURAL COMMUNICATION**Rsalieva Anar Makhsutovna**

Master of philology

English teacher

School-lyceum № 264

Kyzylorda, Kazakhstan

Abstract. *The article is devoted to the problems of abbreviation in the process of Internet intercultural communication. The usage of abbreviations and ways of their translation are analyzed.*

Keywords: *abbreviation, intercultural communication, virtual communication, linguistic phenomenon, acronym, computer communications;*

The history of human development is the history of the accumulation and transfer of knowledge and information. Changing man's ideas about the world, his relationship with the surrounding nature are reflected not only in artifacts, but also in language as the most important component of human activity. Undoubtedly, telecommunications technology and the Internet most significantly influence the language and culture in the modern world. It should be noted that in the electronic environment, intercultural communication is more symbolic in nature, since the process of exchanging messages (symbols) occurs in the form of words, actions and some objects (graphics, photos, tables, etc.), which are interpreted in one way or another by people, including those belonging to different language cultures.

In the process of virtual Internet communication, many cultures come into contact. For the convenience of communication and the adequacy of perception, elements of written culture (emojis, acronyms, abbreviations) are distributed, in the texts of electronic publications, in the style design of the user interface of websites. The rapid pace of life, the increase in the scale of intercultural Internet communication have led to the fact that abbreviation has become a mass phenomenon in many languages. Despite the fact that there are quite numerous studies on the problems of abbreviation in modern languages, abbreviated lexical units remain in many respects a mystery linguistically, since in relation to them one has to consider such fundamental problems as the problem of the structure of a word and its meaning, the problem of morpheme, etc. This complexity explains the contradictory opinions, and sometimes the contradictory approach to the problem of abbreviation. The translation of abbreviations and abbreviations has always been an urgent topic for study, but recently it has received special attention.

Abbreviation as a linguistic phenomenon is found in various styles of speech, found in texts of a diverse nature: advertisements, newspaper articles, instructions, scientific and journalistic works. The modern business world of the Internet and intercultural communication is distinguished by the use of English-language abbreviations, which requires a correct interpretation of the abbreviations of modern English.

According to the definition of Yu.G. Kocheryan, an abbreviation is a unit of written or spoken language created from individual elements of the graphic or sound shell of the original full form (word or phrase) with which this unit is in a certain lexico-semantic relationship [6].

O.D. Meshkov proceeds from the meaning of the term itself: "Under the general name" abbreviation "there are numerous and different processes and results, the common for which is that the word is somehow reduced, becomes shorter compared to its prototypes" [7].

In many studies of abbreviation processes, abbreviation is defined as a specific means of word formation, which serves to create structural-semantic and stylistic variants of words. Despite

the fact that the abbreviation is not always mentioned in a number of productive methods of word formation of even European languages, at the same time, the very fact of its presence and distribution in the language is not denied. In the process of reduction, full communicative units are formed with all the qualities of words. A new entity is a new form, even if, from a historical point of view, it can or should be seen as a contraction. "Abbreviation is a complex, multifaceted phenomenon with its roots in the deep past. But, first of all, abbreviation is a way to create nominations for those concepts and realities that were originally descriptively indicated using attributive phrases "[1. С. 204].

In general, the process of formation of abbreviations (abbreviation) can be defined as the replacement of any stable language expression (word, phrase) in oral or written speech with a shorter expression based on the material of the first expression and while maintaining the general semantic content. The essence of the abbreviation process is to rationalize the use for communicative purposes of material elements of the language, that is, its sound and graphic shell.

Abbreviations occupy a significant place in scientific, professional texts, as well as in the process of virtual communication in the Internet environment. Since they function independently, are recorded in lexicographic sources, they can be considered lexical units. In English, abbreviations for sound and graphic design are usually divided into abbreviations and acronyms.

Abbreviations are formed from the initial letters of significant words of the phrase: AA - antenna array, ROM - read only memory.

Acronyms are abbreviations that, unlike abbreviations (read, pronounced and perceived by the names of letters), are read and perceived as ordinary lexical units. Note that the translation correspondences of these units in Russian are precisely these acronyms, and not the verbose terms: radar - radio detection and ranging.

Acronyms include termination by tightening or truncating two words and combining them into one. According to the complex word model, new complex terms arise from two words by connecting the initial part of one word with the last part of the second word: transceiver (transmitter + receiver); informatics (information + electronics) - computer science. The abbreviated use of terms is the result of the action of a trend leading to the creation of terms that are convenient for pronunciation, reading and perception.

The development of mass intercultural virtual communication has led to numerous abbreviations and acronyms. But at the same time, verbal communication based on information technology raised a number of questions for linguists.

Virtual communication is a way of communication in which contact between people is mediated by a computer, and all interactions are carried out in the space of virtual reality. The development of information technology has contributed to the creation of new ways of storing, searching and presenting information, as well as the emergence of a new cultural and language environment, a new linguistic reality. In an era of rapid growth in the scale of intercultural interaction in the process of virtual communication on the Internet, the topic of interpenetration and mutual understanding of cultures becomes relevant, in which the problems of cultural identity, openness, dialogue occupy an increasing place.

The basis of intercultural communication is the concept of M.M. Bakhtin, according to which dialogue is not only a speech genre, it is a characteristic of human thinking and consciousness. Intercultural communication stands out as multidimensional communication, as a dialogue of cultures, the content of which traces the interaction of a language that reflects the culture of the people and acts as a certain form of cultural behavior, culture and personality, the mental disposition of which was formed in the course of practical activity [2].

For the process of intercultural communication on the Internet, it is essential to understand the information environment, functioning not only as a conduit for information, but also as an environment for dialogue of "meanings," values, cultures. In computer virtual reality, a person does not lose his dialog. Millions of people participate in the creation of a virtual Internet network

today, networks become channels of dialogue, channels for the migration of cultural meanings, channels of influence on the process of self-identification of a cultural subject.

Computer communications allow a person to see culture in the unity of diversity and perceive all the best in transnational, national and ethnic cultures.

In general, the following main features of virtual communication can be distinguished:

- electronic nature of the carrier signal;
- virtuality of communication;
- distance, that is, separation in space and time;
- mediation;
- anonymity;
- status equality of participants;
- possibility of conditional transfer of emotions, logical and semantic focus;
- specific computer ethics;
- presence of distinctive features characteristic of each genre of computer communication;

English abbreviations are mobile and found in all genres of the Internet situation. By encoding the data, the amount of information transmitted is increased. The largest number of abbreviations are found in chats and forums. Analyzing the use of abbreviations in different genres of computer discourse, we came to the conclusion that in electronic correspondence of a business nature there are a limited number of abbreviations, usually traditional for business correspondence (PS, NB, Enc.), However, modern abbreviations are also used. The forums use abbreviations of the professional context (St. - student, PC). Chats are replete with abbreviations, and this is not surprising, since the main thing is the speed of response. New abbreviations appear every minute, the most characteristic are abbreviations for the first letters, as well as combined abbreviations and acronyms.

Analysis of texts of modern letters, chats, forums, personal web pages revealed the most common abbreviations, which are mainly abbreviations for the first letters of words, for example AFAIK - as far as I know, ASAP - as soon as possible, HAND - have a nice day [8].

Abbreviations may also include non-character symbols, in particular numeric symbols. Numeric characters can replace the full word in the abbreviation: 1LT - first lieutenant, F2F - Frequency - Double Frequency.

The numerals 2 (two) and 4 (four) can replace the prepositions to and for consonant with them in abbreviations. In this case, the numbers act as a special kind of phonogram, denoting prepositions by their sound and having nothing to do with them in meaning:

B2B – Business to Business; H8 – hate;

IB4J – Instant BASIC for Java.

But numbers can also be assigned a completely special role of "metacharacter" when they do not replace any word in the abbreviated phrase, but indicate the number of consecutive one-letter abbreviations, that is, they describe the structure of the abbreviation itself: in the abbreviation D2B (Domestic Digital Bus) D2 replaces the DD group.

Abbreviations based on the sound similarity of letters, numbers and words are also very often used, for example CU - see you, B4 - before, Gr8 - great, etc.

1. First letter abbreviations:

BFN – bye for now

BTW – by the way

CMIW – correct me if I'm wrong

FAQ – frequently asked questions

FITB – fill in the blank

GAL – get a life

GG – good game

IAE – in any event

IMHO – in my humble opinion

NRN – no reply necessary

PCM – please call me

WRT – with respect to

WYSIWYG – what you see is what you get.

2. Combined abbreviations (using numbers, based on phonetic similarity, omission of vowel letters, etc.):

2day – today

2moro – tomorrow

CUL8R – see you later

English4U – English for you

SOME1 – someone

Fwd – forward

Luv – love

Mob – mobile

Msg – message

PLS – please

PPL – people

R – are

Sup – What's up?

Thx – thanks

X – kiss.

3. Abbreviations using characters:

B/C – because

@ – at

GD&R – grinning, ducking and running

?4U – question for you

? – Huh?

M/F? – male or female?

Abbreviation has become a massive phenomenon in many languages and one of the ways to replenish the vocabulary. The main reason for the increase in the growth of abbreviations in the language is the fast pace of life, the need for a large amount of information, the development of Internet communication.

REFERENCES:

1. Алексеев Д.И. Аббревиатуры как новый тип слов // Развитие словообразования современного русского языка. 3-е изд. М., 1977.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1998. 423 с.
3. Кочарян Ю.А. Аббревиация как лингвистический феномен (на примере английской военной лексики) // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2007. № 3.
4. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка. М.: Наука, 1976.
5. Новикова Л.А. Интернет в межкультурном общении / ОмГПУ. Омск, 2006.
6. Новикова Л.А. О некоторых лингвокультурологических особенностях межкультурной интернет-коммуникации // Вестн. Омск. юрид. ин-та. 2011. № 2. С. 88-91.

БАТЫРЛЫҚ ЖЫРЛАРДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ МОТИВТЕР**Сарбасов Болатхан Серғазыұлы**Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры,
филология ғылымдарының кандидаты

Алматы, Қазақстан

Аңдатпа: Күн өткен сайын ғасырлар қойнауында шаң басқан рухани, мәдени мұраларымыздан қанишалықты алыстасақ та, халқымыздың сол асыл қазыналарын жан-жақты тексеріп, ғылыми талдау жасау, зерттеу жүргізу ісі бір сәтке толастаған емес. Әсіресе, соңғы жылдары қазақ фольклортану ғылымында да уақыт талабынан шешімін күткен күрделі мәселелер алға қойылуда. Адамзат дамуының қай кезеңі болмасын, мәдениет атаулы өзіндік өрнегімен, қайталанбас төлтумалығымен ерекшеленеді.

Кілт сөздер: Жар іздеу мотиві, гажайып туу мотиві, түс көру мотиві, ел қорғау мотиві, анимистік наным-сенімдер.

Фольклортану ғылымында фольклорлық мотивтерге біраз зерттеулер жүргізілді, біз батырлық жырлардағы мотивтердің ерекшеліктері мен маңызы туралы арнайы тоқталғанды жөн көрдік.

Батырлық жыры деп аты атағандай-ақ, ең негізгі, басты көрініс бұл – ерлік, батырлық. Яғни, батырдың елін, жерін, халқын, отбасын, қалындығын жаудан, дұшпаннан, кара ниеттілерден қорғауы. Және көптеген жырлардағы осынау көріністер ұқсас сарында кездеседі. Яғни, белгілі бір эпостағы сюжет, келесі бір эпоста көрініс береді. Мұндай қайталануды не ұқсастықты әдебиетте «мотив» деп атаймыз.

Халық ауыз әдебиетінде соның ішінде эпостық жырларда кездесетін мотив түрлері – «Қаһарманның дүниеге келу мотиві», «Отанын қорғау мотиві», «Жар іздеу мотиві», «Түс көру мотиві». Фольклортанушы – ғалым С.Қасқабасов қазақ халқының прозалық жанрындағы «ғайыптан туу мотиві» туралы жан-жақты талдаулар жасаған.

«Дүниеге келу мотиві». Батырлар ерекше жағдайда дүниеге келіп, елден ерекше болып өсуін, «қаһармандардың дүниеге келу мотиві» деп атауға болады. Бұл жырдағы кейіпкерді әсірелеп, әспеттеу үшін қолданылатын көркемдік тәсіл екені белгілі. Нақтырақ, осы мотив түріне тоқталар болсақ, «Едіге» жырында: «...Баба Омар деген әулие бір қызға көзі тиіп, сол қыз буаз болып, ұғыл табады...» - делінген [1, 1]. Ал, осы жырдың тағы бір нұсқасында: Қартайғанша бір перзент сүймеген бай, бір күні әулие-әмбиелерден медет сұрап ұйықтап қалса, түс көреді. Түсінде: «Әй, балам, тұр, жатпа, Құбыла жаққа жүре бер», - деген әуез естиді. Осыдан кейін бай балалы болады [1, 45]. Фольклорлық жырлардағы осындай түс көру, түсінде аян беруді ұқсас мотивтерге жатқыза аламыз. Мысалы, «Алпамыс батыр» жырында: Бәйбөрі перзентсіздіктен азап шегіп жүргенде, түсіне Шашты Өзіз кіріп, бір ұл, бір қыз сыйлайды. Міне осыдан барып Алпамыс батыр дүниеге келеді [2,72].

Осы іспеттес, «Қарабек» батыр жырында: Алпыс жасқа келгенше падша перзентке зар болып, Құдайға жалбарынады, жетім-жесірді тойдырып, бата-тілегін алады. Сөйтіп, түс көріп, түсінде аян беріп, хан әйелі жерік болады...[3, 106]. Сонымен қоса, Қобыланды жырында: ...Қазақ елінде Қыдырбай деген бай перзентсіздіктен қиналады. Кемпірі бірде бала тілеп, мола басында түнейді. Түс көріп, түсінде бір адам бір ұл, бір қыз береді. Сол тапта, Қыдырбай түсіне де бір жалбарыс, бір сұңқар кіреді. Қыдырбай Құлтай деген құрдасына сол түсін жорытады. Сонда Құлтай жақсылыққа жорып, ұл мен қыздың боларына ишарат береді [4, 300]. Шынында да, батыр дүниеге келмес бұрын бір ерекше оқиғаның болары рас. Яғни, бұл халықтың ертедегі наным-сенімінен туатын дүние. Себебі,

халық арасында үлкен атақ-абыройға ие болар батырдың өмірі ерекше сипатталады. Яғни, батырлар жырындағы қаһармандардың дүниеге келуін ұқсас мотивтерге жатқыза аламыз.

«Жар іздеу мотиві». Тағы да бір батырлар жырларында көптеп кезігетін жәйт, бұл батырлардың жар таңдап, үйленуі. Батырлық жырлардағы осынау мәселеге байланысты Н.Айтбайқызы өзінің «Қазақ эпосындағы жар іздеу мотиві» атты еңбегінде былай деген: «Қазақ эпосындағы жар іздеу батырлар жыры, көне архаикалық эпос, лиро-эпос немесе діни және тарихи эпостарда жиі кездесіп, бір-бірімен байланысып, ұштасып жатады. Егер батырлық жырларда батыр жарын жекпе-жекте, жарыста немесе қыздың әкесінің жарлығы бойынша бір талабын орындауы арқылы үйленсе, лиро-эпостарда батыр қызға шынайы ғашық болуы арқылы қосылады» - деген [5,9].

Жоғарыда айта кеткендей-ақ, батыр ғашық болатын, өзіне жар етіп таңдайтын қыздар сұлу, ақылды, парасатты және т.б жақсы қасиеттерімен суреттеледі. Мысалы, «Алпамыс батыр» жырында Гүлбаршын сондай сұлу, көркем етіп суреттеледі. Сонымен қоса оның ақылдылығы да тілге тиек етіледі. Алпамыспен атастырылғанын біліп, оны бір күні іздеп келер деп үміттеніп, әдейі уақыт оздыру мақсатында, Қараман елшілеріне алты айдан соң бәйге тігетіндігін, (Алпамыстың батырлығына сенеді) кім жеңсе соған жар боларын айтады. Сол уақыт аралығында Алпамыс келіп, бәйгеде жеңіп, Гүлбаршынға үйленеді.

Сол сияқты, «Қобыланды» жырында, батырды айлакер, тапқыр әрі батыр ретінде суреттесе, Құртқа ажарына ақылы сай ару ретінде бейнеленеді. Және, Қобыландының жұрт алдында батыр атануы да Құртқаны алуынан басталады. Яғни, үлкен сыннан өтіп, ерлік, батырлық әрекеттері жырланады. Сонымен қатар, мұндай сюжеттерді әлем халықтарының эпостарынан байқауға болады. Мәселен, Одиссей өзіне Пенелопаны жар ету үшін бірнеше адаммен жаяу жарысқа түсіп, олардан озып шығады. Армян эпосының кейіпкері Давид Сасунский Хандутхатун аруға үйлену жолында көп жігіттермен күш сынасады т.б. Бұл жырлардың барлығында да, батырлар өз сүйгендеріне үйлену үшін, көп сыннан өтіп, сол қыздардың қоятын бірнеше шартын (садақ ату, күресу, ат жарыстыру, жаяу жүгіру, темір сындыру т.б.) орындап барып мақсаттарына жетеді. Әйтеуір бір кедергіден, сыннан өтіп өз теңдеріне қосылады.

«Ел қорғау мотиві». Батырлық жырларда батыр - бір ауылдың, бір рудың намысы үшін ғана емес, ол бүкіл ел- жұртының намысы үшін, елдігі үшін сыртқы жаулармен қанды шайқасқа түседі. Мәселен, «Алпамыс батыр» жырында:

«Ақ сұңқар ұшар жем үшін,
Туады ерлер ел үшін...
Тоқтай алмай барамын,
Ағайын-туған ел үшін...» - деп [2],

елдің амандығы, бүтіндігі, соның намысы жолында күресетіндігін тілге тиек етсе, «Ер Тарғын» дастанында батыр бүкіл ноғайлы жұртының намысы үшін сыртқы жаулармен қанды шайқасқа түсерде:

«...Аттанбадым олжа үшін,
Сыңсып жатқан мал үшін...
Аттанғаным кәуірге

Атамның ежелгі кегі үшін» - деп, сөзімізді дәлелдей түседі. Және, сол тапта, батырларымыздың ел үшін еткен, ерлік, қаһармандық қасиеттері де айтылады:

Қалың топты аралап...
Бес-алтауын өлтірді,
Он шақтысын жаралап...
Майданнан аққан қызыл қан

Өзенге сыймай ағылды... («Алпамыс батыр» жырынан).

Ал «Ер Тарғын» дастанында:

...Аллалап Тарғын шабады,

Толғады батыр найзаны

Жалғыз жаумен ойнады,

Көтеріп салған көк сүңгі

Тіріде қанға тоймады...

Адам шыдар ер емес,

Қар жаудырды қабақтан...», - [6,3]

деп, батыр ерлігін суреттейді. Жоғарыда келтірілген мысалдардан байқағандай-ақ, батыр алдында тұрған ең басты міндет бұл – елін, жерін, отанын жаулардан қорғау. Және, бұл барлық батырлық жырлардың негізгі, сонымен қоса, ең басты идеясы. Сондай кездерде батырлардың түтеген оққа қарсы шауып, камал бұзған ерлік істері жырға арқау болады. Яғни, батырлар ерлік іс жасау үшін, ел, туған жер үшін туады.

«Түс көру мотиві». Қазақ әдебиетінде кез-келген мотив сюжетпен, кейіпкер психологиясымен берік қарым-қатынас жасайды. Оның ішінде «түс көру» мотивіне тоқталатын болсақ. Тарихи-әдеби және теориялық тұрғыдан түсті зерттеу, фольклорда қолданылған түс көру мотивіне талдау жасау кезеңінде көз жеткізер бір нәрсе – ауыз әдебиетінен бастап бүгінгі прозаға дейін түс көру тәсілі қолданылмаған бірде-бір әдеби туындыны кездестіру қиындығында. Тіпті, ежелгі дәуір жәдігерлерінің өзінде түс көру сарын кездеседі және туынды сюжетіне үлкен әсер береді. Осы аралықтағы шығармаларда түс бірде мотив, бірде көркемдік тәсіл ретінде сюжетке кейіпкер іс-әрекеті арқылы өзгеріс пен әсер беріп қана қоймай, кейіпкердің іс-әрекетін психологиялық тұрғыдан нанымды ету үшін, сондай-ақ әр кезеңнің өзіндік дүниетанымына, көркемдік ойлау жүйесінің дүниетану дәрежесіне орай кейіпкерге фантастикалық, мистикалық, мифтік акцент беруде оның көркемдік қызметін күшейту үшін қолданылған.

Фольклорлық ғылыми еңбектерде түс – мотив саналғанымен, әдебиетші ғалымдар оны тәсіл ретінде қарастырады. Әсіресе, прозалық шығармаларда адам жанын тереңнен ұғып бойлайтын, ішкі сырға толы сезімдерін зерттеу барысында жазушы, әдебиет мамандары өмір шындықтарын көркемдік тұрғыдан жеткізу барысында осы кейіпкердің түс көру көрінісіне басымдылық берсе, фольклорда түс кейіпкер ой-санасынан гөрі, сюжетке композициялық, динамикалық бояу, кейіпкердің қаһарман тұлғаға айналуы үлес қосары күмәнсіз. Енді әдебиетіміздегі фольклор жанрына «Қазақ эпосының сюжеттері» еңбегінің авторы Б.У.Әзібаева төмендегідей анықтама береді: «Фольклор – байырғы замандарда пайда болған, ғасырлар бойы дамыған, шығармашылықтың асқар шыңына көтерілген, сюжетикасы, кейіпкер жүйесі мен поэтикасын өзінің ішкі заңдылықтары анықтайтын, өз заңымен өмір сүретін бір тұтас күрделі жүйе» [7, 11], дей келе, фольклорлық жүйенің әдебиеттану ғылымында ғана емес, адамзат өркениеті мен мәдениетінде алар орнына тоқтаған.

Белгілі фольклортанушы ғалым С.Қасқабасов әйгілі Қорқыт туралы аңызды талдай келе «... өлімінен қашқан Қорқыт туралы аңыздарға келетін болсақ, олар семантикалық мазмұны мен сюжеттік-композициялық құрылымына қарағанда, таза көркем туындылары бола алмайды. Өте кеш хатқа түскеніне қарамастан, оларда әлі күнге дейін алғашқы қауымға тән мифологиялық ой-сананың, творчествоның ізі байқалады» [8, 87] – десе, фольклор зерттеуші Р.Бердібаев: «Жалпы түске сену түркі-монғол фольклорындағы өте көне ұғым көрінісі. Оның арғы түбірі бір есептен ескі анимистік түсініктерге де алып баратынын көреміз. Жаман түс көрсе шошынып, құдайы берушілік күні кешеге дейін орын теуіп келген әдет. Ал, түсті елді жиып отырып жорыту бұны күдірет санаған, ежелгі ұғымның ыдырамаған кезінен елес бергендей» [9,14], - дейді.

Ш.Ыбыраев болса: «Мұның себебін дәл басып айту қиын. Мүмкін ата-бабаларымыз түс көруге және оның жоруына айрықша мән беріп, оны тылсым күштің құдіретімен сабақтастырып, оған шексіз сенуі де ғажап емес. Бұған халқымыздың тарихынан, наным-сенімінен мысалдарды тізе беруге болар. Әрі түсті жорудың символикасы, белгі-нышандары да жинақтауға, жүйелеуге болатын құбылыстар», - дейді [10,115]. Бұл, әрине, фольклортанушы ғалымдарымыздың түс көруді көркемдік тәсіл деуден гөрі, анимистік наным-түсінік, шығарма сюжетіне байланысты «мотив» деп қарайтындығын «тайға таңба басқандай» аңғартса керек.

Негізінде, түс көру – бағзы заманнан бері адамзат баласымен қатарласа туып, дамып келе жатқан, діни наным-сенімге негізделген мифологиялық құбылыс. Жалпы, «түс көру» мотиві романтикалық шығармалардағы адами мүдделерге, қос ғашықтың қосылу мақсатына негізделген. Ал, эпостық туындыларда батырдың дүниеге келуі, ел қорғау, жұрт намысы, халық мұрат-мақсатында айқын білініп, маңызды рөл атқарады: болашақты болжау, келешектегі қауіп-қатерді сезу яки бүгінгі ахуалды бір жерден екінші жерге жеткізу мұратында қолданылған

Қаһармандық эпостарындағы «түс көру» мотиві ұшырасатын туындылар – «Алпамыс батыр», «Қобыланды батыр» және «Қырымның қырық батыры» циклындағы жырлармен қатар қарастырылатын «Шора батыр», «Бөген батыр» т.б.

Қорыта айтқанда, халық өзінің арманын жырдағы батыр образы арқылы береді. Ол образ – халықтың алып қуатының, қажымас қайратының, сарқылмас күшінің көрінісі, және сол заман тынысы. Мүмкін, осы себепті де, батырлық жырларда ұқсас мотивтер көптеп байқалатын шығар. Және де, әр дәуірдегі халықтың тұрмыс-тіршілігі, діни-сенімдері, салт-дәстүрі, арман-мақсаты, сол дәуір шығармаларында көрініс береді. Яғни, белгілі бір кезеңдегі шығарма желісі, сол дәуір өміріне, ағымына тікелей байланысты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бабалар сөзі. «Едіге батыр» жыры. – Алматы: «Фолиант», 2005
2. Бабалар сөзі. 34 том. «Алпамыс батыр» . – Алматы: «Фолиант», 2005
3. Бабалар сөзі. «Қарабек» батыр жыры. – Алматы: «Фолиант», 2005
4. Бабалар сөзі, 37 том. «Қобыланды батыр» . – Алматы: «Фолиант», 2005
5. Н.А.Нұрақыш. «Қазақ эпосындағы жар іздеу мотиві». – Алматы, Қазмемқызпу, 2011
6. Бабалар сөзі. «Ер Тарғын» батыр жыры. – Алматы, «Фолиант», 2005 «
7. Әзібаева Б.У. «Қазақ эпосының сюжеттері». –Алматы: «Servise Press», 2014
8. Қасқабасов С. «Миф пен эпсананың тарихилығы». «Қазақ фольклорының тарихилығы». – Алматы: «Ғылым», 1993
9. Бердібаев Р. «Манас және эпикалық дәстүр». Фольклор шындығы. – Алматы: «Ғылым», 1990
10. Ыбыраев Ш. «Эпос әлемі». – Алматы: «Ғылым», 1993

**ГЕЙМИФИКАЦИЯНЫ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ ҚОЛДАНЫЛУ
МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ****Айгелова Жанат Алдашевна**қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, «Қостанай қаласы білім бөлімінің №17 жалпы
білім беретін мектебі» КММ,**Жумабаева Меруерт Берикболовна**қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, «Қостанай қаласы білім бөлімінің №17 жалпы
білім беретін мектебі» КММ,
Қостанай, Қазақстан

***Аннотация.** Қазіргі таңда әлемдік оқу үдерісінде жаңа технологиялармен бірге ойын технологиялары мектепке енгізіліп, күнделікті сабақ барысында қолданылып жүр. Мақалада геймификацияның білім беру үдерісінде қолданылуы мен ерекшелігі туралы талдау жасалған.*

***Түйін сөздер:** оқу үдерісі, инновациялық білім беру, педагогикалық технология, ойын технологиясы, геймификация.*

Ойын техникасы мен технологиялары ежелден бері педагогикалық практикада қолданылады. Еңбек пен оқумен қатар, ойынға деген қажеттілікке ие адамның негізгі іс — әрекетінің бірі ойын болып табылады. Мәдениеттің әртүрлі салаларындағы адам тәжірибесінің маңызы мен тиімділігін философия, филология, әлеуметтану, саясаттану, психология және т.б. ғалымдар зерттеді, әлі де зерттеліп жатыр. Гуманитарлық ойдың қазіргі даму кезеңі инновациялық іс-әрекеттің негізі және шығармашылық ойлаудың триггері рөліне ұсынылған ойынды сипаттайды. Педагогикада танымал классиктер (л.с. Выготский, г. П. Шедровицкий, д. Б. Эльконин және т.б.) білім беру мен тәрбие процесінде ойын мен ойын іс-әрекетінің ерекшеліктері мен артықшылықтарын зерттеді. «Білім беру процесінде қолданылатын ойын технологиясы өте тиімді, әмбебап, оңай шығарылатын, кез-келген оқу пәні мен іс жүзінде барлық білім беру және дамыту мәселелерін шешуге жарамды деп танылады. Ойын феномені педагогикалық зерттеулер үшін соншалықты маңызды емес сияқты көрінеді. Алайда, «цифрлық дәуір» ұрпағының пайда болуы «жаңа білім беру парадигмасына және білім берудің жаңа түріне (технологиялық немесе жобалық-технологиялық) көшу» бізді ойындардың, соның ішінде компьютерлік ойындардың білім беру іс-әрекетіндегі рөліне жаңа көзқараспен қарауға мәжбүр етеді. Геймификация деп аталатын адам қызметінің құбылысы білім беру қызметін басқарылатын және жоспарланған ете алады, яғни нәтижелі білім беру нәтижесіне қол жеткізуге ықпал етеді деп санаймыз. Отандық педагогика үшін жаңа терминнің артында не жатыр, оқытуды ұйымдастырудың осы әдісінің әдеттегі ойын тәжірибесінен түбегейлі айырмашылықтары неде, бүгінгі таңда компьютерлік ойындар механикасын оқу процесіне қосу неге маңызды?

Біз осы мақалада бірқатар мәселелерді ресейлік және шетелдік теоретиктер мен практиктердің еңбектеріне сүйене отырып қарастырамыз. Геймификация ұғымы. Алғаш рет 2002 жылы американдық бағдарламашы және өнертапқыш Ник Пеллинг (Nick Pelling) қолданған гамификация (gamification) термині 2010 жылға қарай танымал болды және бүгінде адам қызметінің көптеген салаларында (бизнес, персоналды басқару, денсаулық сақтау, білім беру) және әртүрлі күрделілік деңгейіндегі әртүрлі мәселелерді шешудің ерекше әдісін белгілеу үшін қолданылады. Ірі әлемдік брендтер (Microsoft, Volkswagen, Nike) ойын технологиясын қолданады, өз клиенттерін ойындарға қатыстырады және өз өнімдерін сатуды ынталандырады. Ойын дизайнерлері ойыншыларды аштық, әлемдік қақтығыстар, кедейлік, климаттың өзгеруі және т.б. сияқты жаһандық мәселелерді шешуге қосу арқылы маңызды тақырыптар бойынша ойындар жасайды. Геймификация сатылымды,

БАҚ беттерін қарауды, клиенттердің адалдығын, қызметкерлердің тиімділігін, білім беру процестерінің өнімділігін арттырады. Аудиторияны әртүрлі іс-шараларға тарту үшін компьютерлік ойын механикасын қолдану бүгінгі таңда трендке айналуда. Тек геймификация мәселелеріне арналған мамандандырылған Wiki энциклопедиясы оны ойын дизайнының құралдарын пайдаланушылардың мінез-құлқын басқару үшін ойын емес контекстке енгізетін бизнес стратегиясы ретінде анықтайды. Алайда, бұл тәжірибе қазірдің өзінде кең таралды және бизнес саласынан әлдеқайда асып түсті. «Ойын элементтері мен техникалардың көмегімен нақты мәселелерді шешу ойын элементтері мен ойын емес мәселелерді шешу әдістерін қолдану»; «пайдаланушылар мен тұтынушыларды тарту, олардың қолданбалы мәселелерді шешуге қатысуын арттыру мақсатында ойын емес процестерге компьютерлік ойындарға тән тәсілдерді қолдану» — батыс және отандық зерттеушілер геймификацияны осылай анықтайды.

Терминнің бірыңғай анықталған анықтамасы әлі жоқ екеніне қарамастан, қорытынды жасауға болады: компьютерлік ойындарда қолданылатын механиктер, кез-келген басқа ойын емес қызмет түріне қолданылады, біріншіден, субъектінің іс-әрекет процесіне неғұрлым күшті және сапалы көңіл бөлуге деген ынтасын күшейтеді, екіншіден, тапсырмаға деген адалдықты ұзартады және, сайып келгенде, мақсатқа жету ықтималдығын арттырады. Геймификацияны қолдану саласы пайдаланушыға, студентке, оқушыға, жеке адамға ұнжырғасы түсіп, мотивацияның төмендеуіне әкелетін ойын мәнмәтіні емес, кез-келген күрделі және қарапайым әрекет болуы мүмкін. Геймификация автомобильді игеру, үнемі жүгіру, ақпараттың үлкен көлемін зерттеу, Президенттікке үміткерді таңдау немесе күнделікті жазу жұмысы болсын, қызықты қажетті тәртіпті жасауға арналған, бірақ сонымен бірге адамды өз шындығында қалдырып, осы тақырыпқа қажетті дағдыларды жетілдіруге мүмкіндік береді. Геймификацияның мақсаты мен күтілетін нәтижесі аудиторияның әдеттегі мінез-құлқын өзгерту, белсенділікке қатысу болып табылады. Сонымен қатар, тандалған іс-әрекеттің мазмұны өзгеріссіз қалады, бірақ белгілі бір жолмен құрылымдалған, бұл мәселені шешуге деген ынтаның артуына қол жеткізеді, сонымен қатар осы тапсырманы орындау уақыты артады. Дәстүрлі ойын тәжірибесі және білім берудегі геймификация: ұқсастықтар мен айырмашылықтар. Білім беруде ойын технологияларын қолданудың маңыздылығы өте зор, өйткені «білім беру іс-әрекеті күрделі және күнделікті әрекет болып табылады, студенттердің күш-жігерін талап етеді, көбінесе олардың шаршауын тудырады және ойын механикасы оқушылардың мінез-құлқына және оқу нәтижелерінің тиімділігіне, оқушылардың субъективті белсенділігіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Педагогикалық практикадағы ойын және ойын технологиялары — бұл міндеттерге қол жеткізу үшін белгілі бір жағдайлар жасау, ішкі заңдылықтарымен арнайы ойын шындығын модельдеу (рөлдік ойындар, іскерлік ойындар, ұйымдастырушылық және белсенділік ойындары және т.б.). Білім беру технологиясының энциклопедиясы ойынды «мінез-құлықпен өзін-өзі басқаруды дамытатын және жетілдіретін қоғамдық тәжірибені қайта құруға және игеруге бағытталған жағдайлардағы іс-әрекет түрі» деп анықтайды. Әдіскерлер ойын практикасын имитациялық білім беру технологиясының құралы деп санайды. Ойынның басты ерекшелігі — бұл көңіл аудару, барлық назарды аудару және ойыншы уақытты жоғалтқан кезде, тіпті тамақтану немесе ұйқының физикалық қажеттіліктерін ұмытып кететін ұзақ уақытқа жол бермеу мүмкіндігі және бұл оның күші. Егер адамдар бірдей тарту күшімен оқи, жұмыс істей, жасай алса, белсенділік көрсеткіштері экспоненциалды түрде өседі. Ойынның дәл осы қасиеттері шындықтың «геймификаторларын» тартады және дәстүрлі педагогикалық ойындардың да, геймификацияның да бірыңғай психологиялық негізі болып табылады. Сонымен, геймификацияланған білім беру курсы — бұл компьютерлік ойын емес (дегенмен, егер курсты қолдайтын бағдарламалық жасақтама болса, кейде ойын қабықшасының арқасында оған өте ұқсас). Курс бойынша білім алушы білім беру және ойын міндеттерін де

орындайды. Мысалы, білім беру міндеті — сөйлеудің әртүрлі стильдерін меңгеру; ойын міндеті — келесі деңгейге өту үшін белгілі бір мерзімге жазбаша тапсырмалар үшін 50 балл жинау. Сонымен қатар, білім беру мақсаттары әрқашан басымдық болып қала береді, ал ойын мақсаттары тек білім беру міндеттерін орындауға ішкі ынтаны сақтауға көмектеседі.

Геймификация ойынның ережелері, мақсаттары мен құрылымы сияқты позицияларда дәстүрлі (мысалы, үстелдік) ойындармен сәйкес келетінін көреміз. Біз іскерлік ойындармен бірдей ұқсастықтарды көреміз. Бұл геймификацияны адам әрекетінің түрі ретінде тартымды етеді: түсінікті, қол жетімді және қалаған мақсат, осы мақсатқа жету ережелері және мақсатқа жетудің қадамдық құрылымы ретінде көрсетеді. Бірақ ойын ойыншы/ойыншының әрекетін ойын кеңістігіне, ойдан шығарылған шындыққа жеткізеді, ал геймификация бізді нақты әлемде біздің шұғыл емес проблемаларымызбен және міндеттерімізбен қалдырады. Іскерлік ойындарда бұл әрекет көбінесе нақты жағдайда болады, бірақ бұл міндетті шарт емес, ал геймификация үшін бұл қажет. Тандалған позициялар бойынша геймификацияға толықтай қарама-қайшы — сахнадағы ойынға ұқсас рөлдік ойындар. Рөлдік ойын рөлді орындау ретінде риясыз және ойында нақты белгіленген ойын мақсаты мен құрылымы жоқ. Геймификацияның ережелері мен мақсаты бар, сахнада немесе ойын жағдайында емес нақты әлемде орын алады, мүлдем өздігінен емес, ойыншының барлық қимылдары жазылған және құрылымдалған. Геймификацияланған білім беру іс-әрекетінің құрылымы екі есе міндетті, өйткені оқу курсына бүкіл бағдарламаны белгілі бір қадамдарға/кезеңдерге бөлу керек, ал әр кезеңнің курстың жалпы мақсатына сәйкес келетін өзіндік мақсаты болуы керек. Геймификацияланған тәжірибелерде қатысушы ешқандай рөлдерді қабылдамай өзі қалатындығын және тек оның мотивациясы мен ішкі мақсатына сүйене отырып, мысалы, ағылшын тілін үйренуге болатындығын тағы бір рет атап өту маңызды болып көрінеді. Геймификация үшін өте маңызды және басқа ойын тәжірибешілері үшін міндетті емес жүйелік параметрге келетін болсақ, жүйелілік дегеніміз — ойынның белсенділік құрылымындағы эпизодтық қосындылары емес, осы әрекетті геймификацияланған сүйемелдеудің тұтас процесі. Оқытуда геймификация білім беру курсымен бірге жүреді — мақсаттар мен міндеттерді қоюдан бастап білімді қорытынды бақылауға дейін. Ойын ұғымы — білім беру теориясы мен әдістемесіндегі дәстүрлі зерттеу нысаны, ойын элементтері ғасырлар бойы мұғалімде қолданылған, ойын технологиялары жақсы сипатталған, зерттелген және жүйеленген. Сонымен қатар, геймеханиканы білім беру кеңістігіне енгізетін оқытудың ерекше әдісін бөліп көрсету және сипаттау үшін біздің алдымызда тұрған ғылыми міндет педагогикада кодталған «іскерлік ойын», «рөлдік ойын» және т.б. сияқты жеке атауды қажет етеді.

Қорытынды. Осылайша, геймификацияны үлкен педагогикалық әлеуеті бар оқытуды ұйымдастырудың жаңа тәсілі ретінде айтуға болады. Геймификацияның көптеген артықшылықтары бар, бұл жоғары оқу орындарының студенттерін, мектеп оқушыларын оқытудың әдістемелік бағдарламасында осы әдісті қолдануды қажет етеді. Сонымен қатар, ойын элементтері арқылы білім беру материалындағы оқушының өзекті қажеттіліктеріне жауап беретін және тиімді әрі қызықты оқу процесін ұйымдастыруға көмектесетін шексіз білім беру әлеуетіне ие.

ӘДЕБИЕТ:

1. Артамонова В. В. XXI ғасырда геймификация тұжырымдамасын дамыту / В.В. Артамонова // Тарихи және әлеуметтік-білім беру ойы. Шығ. № 2 (2). 2018.
2. Игна О.Н. Шет тілі мұғалімінің кәсіби әдістемелік дайындығындағы имитациялық (моделдеу) технологиясы // Вестн. Томского гос. пед. ун-та (TSPU Bulletin). 2011. Шығ. 9 (111). С. 186–190.
3. Игна О.Н. Мұғалімнің кәсіби-әдістемелік дайындығын технологияландырудың тұжырымдамалық негіздері: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Томск, 2014. 42 б.
4. Сыдыков Б.Д., Сман Г.Т. Геймификация как средство организации образования // Молодой ученый // Международный научный журнал № 9 (404) / 2022

ӘОЖ 821.512.122.09:37.09

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДЫҢ ҰЛТТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

¹Сейпүтанова А.К., ²Бейсекенова А.К.¹С.Аманжолов атындағы ШҚУ-дың қауымдастырылған профессоры, ф.ғ.к.²«Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
Өскемен, Қазақстан

***Аннотация:** Мақалада қазіргі білім беру жүйесіндегі қазақ әдебиетін оқытудың ұлттық негіздеріне арналады. Әдебиетті оқытудың мақсаты мен негізгі бағыттары, әдебиетші мұғалімге қойылар талаптар сөз етіледі. Ұлттық құндылықтың, ұлттық тәрбиенің қазақ әдебиетін оқытуда атқаратын ролі көрсетіледі.*

***Тірек сөздер:** қазақ әдебиеті, әдістеме, оқыту, ұлттық құндылық, ұлттық тәрбие.*

Қазіргі таңда білім беру мен тәрбиелеу мәселесіне, білім болғанда ұлттық құндылық тұрғысынан білім беруге аса көңіл бөлінуде. Еліміздің тарихын сақтайтын, құрметтейтін, келесі ұрпаққа жеткізуші ол – жас буын. Бүгінгі жас буынға білім алып, ғылымды меңгеруге еш кедергі жоқ. Қазіргі заман техниканың дамыған, заманауи көзқарастардың, жаңа идеялардың заманы. Алайда, жаңа заманның да, жаңа техниканың да өзгерте алмайтын, жас ұрпаққа ана сүтімен берілетін ұлттық болмысы, ұлттық намысы, ұлттық сана-сезімі, ата-бабалар аманат еткен туған елінің тарихы мен мәдениеті, салт-дәстүрі, әдебиеті бар. Осы орайда жас ұрпақтың санасында туған халқына деген құрмет пен мақтаныш сезімін ұялатып, ұлттық рухты сіңіру, сондай-ақ ана тілі мен әдебиетін, тарихы мен өнерін қастерлеп, халықтық салт-дәстүрді аялай, ардақтай білуге тәрбиелеу – аса өзекті әрі жауапты міндеттердің бірі.

Кез келген халықтың алуан түрлі игіліктерге кенелуінің түп тетігі моральдық шарттарда жататыны жоғарыда көрнекті ғалымдар пікірлерімен сабақтастыра отырып тілге тиек етілді. Дегенмен, адами құндылықтарға берілетін анықтамалардың да мазмұны бір арнада тоғыса бермейтінін атап айтқан жөн. Мысалы, Қазақстанның Ұлттық энциклопедиясында: «Құндылық - объектінің жағымды немесе жағымсыз жақтарын білдіретін философиялық-социологиялық ұғым. ...Құндылықтар қоғам үшін ең маңызды деген әдет-ғұрыптар, нормалар мен мәнмағыналар қызметін өзіне бағындырады және реттейді», - делінген [1, 124 б.].

«Рухани байлық ең алдымен әр халықтың ұлттық әдет-салты, көзқарасы, шыққан түп тамырында жататыны белгілі. Сол ұлттық байлықты бүкіл адамзаттың өз ұрпағын тәрбиелеудегі, білім берудегі озық ұстанымдарымен байланыстыра отырып, әр оқушының қабілетін, талантын ашу, өзіне-өзінің сенімн нығайту, қысқартып айтсақ, өзіне-өзінің жол ашуына түрткі жасау – міне, бүгінгі білім берудегі басты міндет», - дейді ұстаз Қ.Бітібаева [2, 6 б.].

Оқыту үрдісінде қазақ әдебиетін ұлттық құндылық ретінде таныта білу – мұғалімнің шеберлігі. Ұлттық құндылық дегеніміз – тұтас бір жүйе. Оған халықтың көркем мәдениеті немесе халық өнері, сондай-ақ халықтың әлеуметтік және мәдени қауымдастық ретінде пайда болуымен бірге туындаған әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер, жол-жоралғылар, ұғым-түсініктер, дағды, көзқарастар жатады.

«Халықтан асқан ұлы ұстаз жоқ» дейтін болсақ, халық ауыз әдебиетіндегі мол мұралар балалардың рухани азығын жетілдіретін негізгі нәр болмақ. Халықтың асыл қазынасымен астасып жататын шешендік сөздер ойымызды дәлелдей түспек. Мысалы, «Жиренше шешеннің айтқандарындағы» шешендік сөздерді алайық.

- Бұл дүниеде кім жетім? – деген сұрақ қойыпты хан Жиреншеге.

- Ата қонысынан ауған ел жетім, серіксіз ер жетім, жаңбырсыз жер жетім, - деп жауап қайтарыпты Жиренше.

- Бұл жалған дүниеде кімнің төрт құбыласы тең болады?

- Түзу мылтық, қыран құс, жүйрік аты бар, мінез-құлқы мінсіз қатыны бар ердің төрт құбыласы тең болады. Жауы үйде, досы түзде ханнан қайғылы кім бар? - деп жауап беріпті шешен.

Көріп отырғандай шешендік сөздер шағын драмалық көрініс сияқты. Онда тыңдаушының ғибрат алар өнегесі көп.

Ауыз әдебиетінің бір саласы – ертегілер. Қазақ ертегілері халықтың тұрмысының әр түрлі шақтарын көрсетеді. Мысалы, бір ғана «Аяз би» ертегісінің өн бойынан қаншама ұлттық бояуларды табуға болады.

Ғасырлар бойы халық тұрмысымен бірге қайнасып, ұлттық дәстүрді бойына сіңірген, мақал-мәтелдер, халық өлеңдері, ертегілер, аңыз-әңгімелер, айтыстар өз Отанын шексіз сүйетін, білімді, іскер, адамгершілігі мол, парасатты, мәдениетті жан-жақты жетілген ұрпақ дайындауға негіз бола алады.

Бүгінгі таңда сапалы білім мен саналы тәрбие беру ұлттық тәрбиемен қалыптасады. Ұлттық тәрбиеде, әсіресе, ана тілі байлығының алар орны ерекше екені белгілі. Осыны ескере келе, қазақ тілі мен әдебиеті пәнін оқыту барысында тек қана теориялық білім беріп қана қоймай, ұлттық үрдісімізден хабар бере отырып, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру мәселесіне жете назар аударуға тырысу керек. Білім мен тәрбие берудегі озық ұстанымдардың ұлттық тәрбие құндылықтарымен байланыстыра отырып, әр оқушының қабілетін, талантын ашу, өзіндік ұлттық тәрбиесі мен санасын қалыптастыру – қазақ тілі мен қазақ әдебиеті ұстаздар қауымының алдында тұрған басты міндет болып табылады.

Ұлттық сана-сезім, ұлттық патриотизм әр адамды, әр халықты ұлттық ойлау қабілеті, ұлттық әдет-ғұрып, ұлттық салт-дәстүр қоршауында сақтайтын негізгі рухани байлық. Егер бір ұлттың бір бөлшегі басқа жерде, я өз Отанында бөлек ұлттың сана-сезімі негізінде тәрбиеленсе, онда ол қоғамның мүшелері басқа ұлттың әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін қабылдайды, біраз уақыттан кейін сол пұлтқа сіңіп кетеді. Сондықтан халықты ұлт ретінде сақтайтын жалғыз жол бар. Ол жол – жас ұрпақты ұлттық сана-сезім негізінде білім беру ұйымдарында тәрбиелеу. Ұлттық сана-сезімнің қалыптасуы бала дүниеге келгеннен бастап отбасындағы ұлттық тәрбиеге тікелей байланысты. Егер отбасында ұлттық тәрбие болмаса, балалардың ұлттық тұлға болып қалыптасуы сондай теріс тәрбиеге лайықтанып қалыптасады.

Ұлтымыздың тарихын ұлықтау, оның сан ғасырлық тағылымына мән беру, сабақ алу аса қажет мәселе. Тек сонда ғана ұлттық сана нығайып, тарихи таным арта түседі. Нәтижесінде тарихи зердесі күшті халықтың рухы да асқақ болады. Ал, рухы көтерілген ел қазіргі жаһандық жағдайда ұлт болып сақталып, өзінің құндылықтары мен рухани байлығынан сусындап, жас ұрпағына дұрыс тәлім-тәрбие бере алады. Елдің келешегі жастардың алған бағытының дұрыстығына байланысты екендігі белгілі. Ұлттық сананың қалыптасуына және оның дамуына екі тұрғыдан қарауға болады: Біріншісі - сезімдік, түйсіктік, екіншісі - саналы теориялық. Біріншісі өз елін, халқын, ұлтын сыйлайтын, сүйетін алғашқы ыстық сезімнен туса, екіншісі өз елінің, халқының, ұлтының еткенін, қазіргісін, келешегін толық біліп, тексеріп, халық тағдырына, ұлт мәселелеріне мемлекеттік, елдік, тіпті дүниежүзілік тұрғыдан теориялық ұлттық бағыт-бағдарлама тұрғысынан қарап, аңғару арқылы болатын саналы ойдан туады [3, 85 б.].

Әдебиет – рухани байлық, «Бұл дәуірде өз тілін, әдебиетін білмеген, қадірлемеген адам толық мәнді интеллигент емес деуге де болады. Себебі, ол қандайлық мамандық білімі болса да, рухани ой тәрбиесінде сыңаржақ азамат болады» деп М.Әуезов айтқандай өз

тарихын, әдебиетін, мәдениетін білмеген азамат қаншалықты өзге дамыған елдің ілімін, ғылымын меңгерсе де бәсекеге қабілетті бола алмасы анық.

Әдебиетті оқытудың басты мақсаты – оқушыларды сөз өнерінің қыр-сырымен таныстыру, халық даналығы, халық өсиеттерінен нәр алғызу, кітапқа деген ынтасын ояту, халықтың рухани байлығы - әдебиетін жан-жақты игерту, сол арқылы имандылыққа, инабаттылыққа, парасаттылыққа, сұлулыққа т.б тәрбиелеу. Әдебиет пәнінің ауқымы да, мүмкіндігі де, маңызы да ерекше болып келеді. Мектепте оқытылатын қай пән болмасын, олардың білім мен дағды, тәрбие беруде өзіндік орны, атқарар маңызы да бар. Дегенмен де әдебиет пәні барлық пәннің анасындай қызмет атқарады.

«Әдебиет - өнердің бір саласы. Ол – сөз өнері. Белгілі әдіскер Қ.Бітібаева «Әдебиет - адам тану құралы» болса, әдебиет пәні - «адам тәрбиелеу құралы» деген пікір айтады [4, 8 б.]. Ал әдіскер ғалым Е.Н.Ильин «Әдебиет – адам қалыптастырушы құрал» [5, 12 б.]. деген әдебиет пәнін оқытудың жаңа жүйесін ұсынған. Әдебиет пәні арқылы оқушы адам болмысын тануды үйренеді, сол арқылы өзін-өзі тануға талпыныс жасайды. Қоршаған орта туралы ұғымдарын кеңейтеді, рухани дүниесі байиды, туған тілі мен еліне деген құрмет сезімі қалыптасады. Әдебиет пәні арқылы жасөспірімдер туған елінің тарихы мен ғасырлар қойнауындағы сөз маржанын оқып, сол арқылы туған елінің арманы мен қиялын, болашақтан күтер үміті мен сенімін кәреді. Әдебиет пәнінің танымдық, тәрбиелік, тұлға қалыптастырушылық рөлі. Әдебиет - өнер пәні, адамтану пәні, сонымен қатар, әдебиет - жан-жақты да терең ойлантудың пәні. Оқушы танымы мен логикасын дамытуда әдебиет пәні жаратылыстану пәндерінен кем түспейді. Жаратылыстану пәндері сияқты тұрақты бір формула мен қағидалар, заңдылықтармен шектелмей, әдебиет пәні еркін ойдың, қиялдың дамуына жол басшы бола алады. Әдебиет пәнінде дәлелдеуді қажет ететін тұрақты формула, элементтердің бұлжымас ережелері жоқ. Белгілі бір шығарманы әр қырынан тануға, талдауға болады. Көркем шығарманы қабылдауда әртүрлі болуының бірнеше себебі бар: біріншіден, сол шығарманы қабылдау жолындағы оқушының ой, өресі, дүниетанымы, бұған дейінгі жинақтаған білім қоры, яғни әдебиеттану ғылымынан алған білімі ықпал етеді, екіншіден, әдебиетте сөздің қасиеті ақпарат жеткізуші қызметтен әлдеқайда терең мазмұнда, бірнеше функцияда танылады, сөз адамның сана-сезіміне әсер ете отырып, белгілі көңіл-күй, сезім, сурет, көрініс әмір бейнесін жасап, адамның эмоциялық қабылдауына түрткі болады. Эмоциялық қабылдау да әр адамда әр түрлі. Бір шығармадағы бір көріністің, бір сәттің өзін әр адам әр түрлі сезіммен қабылдайды. Әдебиеттанудан білім дәрежесі бірдей адамның өзінің сезімі мен түйсінуді әртүрлі. Бірнеше адамның оқуындағы бір ғана үзінді әр санада бірнеше сурет құрайды. Бұл адамның ішкі сезім мен сезіне білу мәдениетіне, қасиетіне байланысты. Үшіншіден, санадағы қабылдау мидың тек бір ғана бағыттағы жұмыс әрекеті ғана емес. Санаға берілетін білім тек миға еніп қана қоймай, сол санаға өзіндік сәулесін түсіреді. Көркем дүниенің осы қасиеті психолог, педагогтардың еңбектерінде айтылады.

«Әдебиет пәнін оқудағы басты мақсат халқымыздың бай әдеби мұрасын білу», «Әдебиет пәнінің басты мақсаты туған елінің тарихын таныту», «Оқушыларды көркем шешен сөйлеуге үйрету», «Әдептілікке, жақсы, жаманды айыра білуге үйретеді», «Салт-дәстүрімізді танытады», «Ел әдебиетін, мәдениетін білгізеді», «Тарихи кезең мен әдеби үдерістен хабар береді», «Ақын-жазушыларымызды насихаттайды», «Ақын-жазушыларымыздың көркем сөз айшықтарын танытады», «Оқушылардың сөздік қорын молайтады», «Әдеби нормада сөйлеуге тәселдіреді», «Әлем әдебиет білгізеді», «Әр ғасыр әдебиетімен таныстырады», «Елжандылыққа, Отаншылдыққа тәрбиелейді», «Адамгершілікке тәрбиелейді», «Оқушылардың өзіндік пікірі мен көзқарасын қалыптастырады», «Оқушылардың эстетикалық талғамын тәрбиелейді», «Оқушыларды логикалық ойлауға үйретеді» деген сынды пікірлерді тыңдайсыз. Әрине, барлық пікірмен де келісуге болады. Себебі әр пікір айтушы белгілі нысанға әр қырынан келіп, әркім өз

түсінігі мен қабылдауы аясында анықтама беруге талаптануда. Айтылған пікірлердің ішінде әдебиет пәнінен басқа пәндердің құрамына енетін оқу-тәрбие мазмұны бар екендігі де байқалады. Мәселен, туған халқымыздың тарихын тарих пәні арқылы да білуге болады, көркем сөйлеу мен сөз мәдениетіне үйрететін басқа да пәндер бар емес пе?! Ал оқушылардың логикалық ойлауын дамытатын математика сияқты жаратылыстану цикліндегі пәндерді айтуға болады. Сонымен әдебиет пәнінің басты мақсат-міндеттерін қандай оқу-тәрбие үдерісі жатады деген сауалды тағы да пысықтау қажет болады. Себебі кез-келген мұғалім өзінің оқытатын пәнінің мақсат-міндеттерін жете түсініп, түйсінгенде ғана нәтижелі еңбекке бағыт алады. Кейбір сабақтарда мұғалімнің өз мақсаты мен міндетін жете түсінбеуі көптеген олқылықтарды туындатады. Ол мұғалімнің сабақты ұйымдастыруындағы іс-әрекетінен танылып жатады. «Әдебиетші мұғалім ең алдымен көркем сөз сипатын ашатын заңдылықтарды білуі керек. Сондай-ақ көркем туындыны талдаудың ғылыми әдістемелерін жетік меңгеруі қажет. Әдеби шығармаларды талдауда мұғалім мен оқушы арасында бірлескен еңбек, бірлескен шығармашылық, өнерпаздық орын алуға тиіс», – дейді белгілі әдіскер мұғалім Қ.Бітібаева. Бұл пікірге қосарымыз, мұғалім шығарманың көркемдік әлемі мен авторлық ұстанымды, шығармадағы ой қатпарларын терең танып, оқушыны көркем таным сүрлеуіне дұрыс бағыттап білуі керек. Сонымен әдебиет пәнін оқытудың мақсат, міндеттерін топтастыра отырып саралап көрейік. Әдебиет пәнін оқытуда мұғалімге бірнеше міндеттер жүктеледі. Әдеби білімнің алғашқы сатысы бастауыштан басталады. Бастауыш сыныптарда оқитын ана тілі сабақтары көркем шығарманың танымдық бағытын негізге алады. Жыл мезгілдері, оның қоршаған орта табиғатына, адамдар тіршілігіне әкелетін өзгерістері, туған өлке табиғатының ерекшеліктері, ата-ана, адамдық ізгі қасиеттер т.б. ұғымдарды жас шәкірт санасына сіңіруде ақын, жазушылардың шығармалары оқу материалы ретінде жұмсалады да, әдеби-теориялық ұғымдарды қалыптастыру басты мақсат етілмейді. Әдебиет жеке пән ретінде 5-сыныптан басталады. Яғни 5-9 сыныптар базалық негізгі білім мазмұнын құрайды. Бастауыш сыныпта оқу дағдысы қалыптасып келген көркем мәтіндерді жүргізіп, мақамдап оқуға дағдыланады. Алғашқы міндет - көркем шығарманы оқушының оқуы мен эстетикалық тұрғыдан қабылдауын ұйымдастыру. Көркем әдебиет - адамзат қауымы ғасырлар бойы жасаған өнердің бір саласы.

Қорыта келгенде, әдебиетті оқытудың басты міндетінің бірі – оқушының ой-танымына, сезіміне ықпал ету, сөз өнері туралы ұғымдарын қалыптастыру, өнердің басқа түрлерінің ішіндегі әдебиеттің өзіндік ерекшеліктерін таныту. Көркем шығарманы оқу мен өзіндік таным-түсінік аясында жеткізуде бірнеше оқу міндеті қойылады: көркем шығарманы мәнерлеп оқу дағдаларын қалыптастыру, бейнелі және зерделі ойлауға, ой-түсінігін жүйелі жеткізуге үйрету, авторлық көзқарас пен танымды терең түсіне білуге үйрету, оқушылардың жан әлемін рухани-адамгершілік құндылықтармен байыту, сөз мәдениетін жетілдіруге ұйытқы болу, оқушылардың көркем шығарманы өз бетімен оқуға деген қажеттілігін туғызу.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Бүркітбай Аяған. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2004. – 696 б.
2. Бітібаева Қ.О. Әдебиетті оқытудың инновациялық әдістемесі, технологиясы. – Алматы, 2009. -
3. Бурбаев Т.Қ. Ұлт менталитеті – Астана: Елорда, 2001. – 248 б.
4. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі.– Алматы: Рауан, 1997. – 285 б.
5. Ильин Е.Н. Педагогикалық ізденіс. – Алматы: Рауан, 1990. – 231 б.

ӘОЖ 821.512.122.09:37.09

МЕКТЕПТЕ АБАЙ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

¹Сейпутанова А.К., ²Джетыбаева А.Т.

¹С.Аманжолов атындағы ШҚУ -дың қауымдастырылған
профессоры, ф.ғ.к.

²«Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
Өскемен, Қазақстан

Аннотация: Мақалада Абай шығармашылығын мектепте оқытудың әдістемесі қарастырылып ұсынылады. Абай шығармаларын оқыту әдістемесін зерттеген әдіскер ғалымдар еңбектері аталып, ақынның өлеңдері мен қарасөздерін оқытудың, талдаудың үлгілері көрсетіледі. Абайтану пәнін орта мектепте оқыту әдістемесінің жоғары сапалы болуына қажетті шарттары аталады.

Тірек сөздер: абайтану, орта мектеп, әдістеме, өлең, қарасөз, лирика.

Абай шығармашылығын, «Абайтану» пәнін оқытудың дидактикалық негіздері – бүгінгі білім беру ісі саласындағы ғылыми және өмірлік маңызы зор, өзекті мәселелердің бірі. Оны зерттеу ғылым үшін қандай маңызды болса, өмірлік тәжірибеде де сондай пайдалы. Бұл пәнді оқытудың әдістерін зерттеу бағытында қазіргі кезеңде едәуір тоқырау бар деп білуге тура келеді. Өйткені аталған пәннің мазмұны, оны оқытудағы мақсаттар жүйесі білім берудің тиісті стандарттары мен үлгілік оқу бағдарламаларында, оқулықтарда лайықты дидактикалық шешімін таба алған жоқ.

Әдебиеттану саласы бойынша көптеген ғалымдар Абайды тануға айтарлықтай үлестерін қосты. Қазақ әдебиеттану ғылымының тәуелсіздік кезеңінде Абай мұрасына белгілі абайтанушы ғалымдар сүбелі еңбектер арнады. Бұл жылдары жарық көрген мақалалар мен ғылыми еңбектердің ендігі тобы - Абай шығармаларын оқыту әдістемесіне де арналған біршама еңбектер. Олар: Қ.Бітібаеваның «Мектепте Абай шығармаларын оқыту», Ұ.Әбілдаұлының «Абайды оқу әліппесі: (Төменгі сынып оқушыларына ұлы ақындық таныстыру)», М.Жүсіповтің «Орта мектептегі Абайтану және оның негізгі бағыттары», Н.Омашевтің «Абайтануды оқытудың тиімділігі», З.Қазмағамбетованың «Ақын шығармаларын оқыту», Т.Рахметованың «Бастауыш кластарда Абай шығармаларын оқыту» т.б. еңбектері.

Абайтану пәнін орта мектептегі оқыту әдістемесінің жоғары сапалы болуы – білім беру ісінің нәтижелілігінің басты шарты. Орта мектептің оқу пәндері қатарында абайтану пәнін жете білу – басқа пәндер бойынша сапалы білім алудың қажетті негізі болып табылады. Оқушының өз ойын әдеби тіл заңдылықтарының талаптарына сай лайықты жеткізуі, баяндауы, айтуы, жазуы, негіздеуі – орта білім алудың басты нәтижесі. Абайтану пәнін оқыту қазақ әдебиеті, қазақ тілі, орыс әдебиеті, орыс тілі ғана емес, қоғамдық гуманитарлық бағыттағы пәндерді оқытудағы мақсаттармен өзектес, сабақтас. Сондықтан орта мектепте абайтану пәні бойынша білім мазмұны мен оны оқыту әдістемесіне аса зор көңіл бөлінуге тиісті. Қазақ тілін оқытудың бірнеше бағыттары бар: а) ана тілі ретінде оқыту; ә) екінші тіл ретінде оқыту; б) шет тілі ретінде оқыту. Бұлардың әрқайсысының өзіне тән мазмұны, әдістемесі, құралдары бар. Оларда бірқатар ойлар, пікірлер жинақталған. Бұл ойлар мен пікірлердің өзектілігі бүгінгі күнде де өзектілігін жоғалтқан жоқ. Қазақ әдебиеті, абайтану пәндері бойынша да ізденістер жоқ емес. Алайда орта мектептегі қазақ тілі, қазақ әдебиеті, абайтану пәндерін оқу әдістемелік жағынан қамтамасыз ету жұмысының сапасы бүгінгі талаптар 40 деңгейіне көтерілді деп айтуға ерте [1, 112-124 бб].

Әдебиет пәнінің өзекті желісін Абай шығармашылығын тану арқылы табудың өмірлік маңызы жоғары. Негізгі орта білім, Жалпы орта білім беру жүйесінде Абай

шығармашылығын дұрыс оқып, дұрыс оқытпаған жағдайда әдебиет те, тіл де оқу пәні болудан қалады. Абай өлеңдері мен қара сөздерін оқу мен оқытудың, оқыған өлең мен қара сөздің мазмұны мен пішінінің ерекшеліктерін анықтап білу мен түсінудің өзіндік қиындығы бар. Мұғалім осы жағдайларды ескере отырып, Абайдың өлең сөздері мен қара сөздерін оқытудың, талдаудың, түсіндірудің өзіндік үлгісін пайдалануға мүдделі болуы орынды. Өлеңді қарасөзбен мазмұндау, жаттату немесе буын санын, ұйқасын, көркемдеуіш құралдарды тауып көрсету оқушылардың көркем шығарманы өнер, сөз өнерінің үлгісі ретінде эстетикалық қабылдауына жеткілікті негіз бола алмайды. Абайдың қара сөздерін оқытуда пішін ерекшеліктерін айта отырып, білім алушылардың автор ойларының маңызы мен мәнін, логикалық қисынын, адамгершілік негізін анық, нақты, бейнелі, толық түсінуіне қол жеткізуге күш салу қажет. Ақынның көркем дүниетанымы, образдар жүйесі, көркем ойлауының даму сатылары туралы ұғымдар білім алушының білу үдерісінен тыс қалмайтын болуы шарт. Білім алушылардың Абай шығармашылығын меңгеру деңгейін бақылауға қажетті бақылау құралдарын жасауының қажеттілігі зор. Мысалы, Абайдың қарасөздері бойынша бақылау құралдарын, тест тапсырмаларын жасауда білім алушылардың Абайдың қара сөздерінің мәтінін өздерінше оқып білу деңгейіне баса назар аударуы дұрыс болмақ. Тест тапсырмалары бақылау құралы ғана емес, білім алу құралы болуын ескерудің де артықшылығы жоқ. Оның бір үлгісін осы тарауға қосымша ретінде ұсынып отырмыз. Өлеңді талдау барысында шын мәніндегі өнер туындысында мазмұн мен форманың бірлігі ұғымы бір-бірінен ажыратуға келмейтін тұтастықта түзілетінін оқушы санасында қалыптастыру үлкен еңбекті талап етеді. Өлең мәтінінің мазмұнын оның пішінінен бөлек қарастыруға болмайтыны секілді пішінді де мазмұннан тыс түсіндіру оның жасырын терең сырын білуге мүмкіндік бермейді. Оқушының эмоциялық көңіл-күйіне, қиялына, ассоциативті ойлауына өлең мәтінінің әсерін мұғалім өз бақылауында ұстауға тиіс. Бұл оңай емес.

Абайдың өлеңдерін оқушы мен оқытушыға да, түсінуші мен түсіндірушіге де үлкен жауапкершілік жүктеледі. Өлең сөзді, поэзияны оқу мен оқыту, білу мен білдіру, түсіну мен түсіндіру ақындық пайымды, поэтикалық сауаттылықты, поэтикалық қызығушылықты қажет етеді. «Мұндай қабілеттің негізі дамымаған жағдайда поэзияның өзіне тән ерекшелігін, өлеңнің мазмұны мен пішініне тән басты қасиеттерді білу, түсіну мүмкін емес. Өлең сөзді, поэзияны оқу мен оқытудың өзіндік ерекшелігі, тіпті қиындығы бар. Бұл жерде үш актант бар деп білу керек: бірі – поэзия; екіншісі – оқушы; үшіншісі – оқытушы. Оқу нысаны – біреу. Оқытушы, түсіндіруші тұлға – біреу. Ал оқушы, түсінуші тұлға – екеу. Бұл екеуінің оқитыны біреу болғанмен, олардың әрқайсысының түсінуі әр басқа. Сөйте тұра бұл екеуінің түсінулерінде қарама-қайшылық жоқ. Осы аталған үштік қарым-қатынаста көзге көрінбей тұрған тағы бір тұлға бар. Ол – автор» [2, 41 б.]. Оқытушы өзінің оқушыларымен бірлесе жүргізетін іс-әрекетінде автор тұлғасын да ұдай есте ұстауы шарт.

«Абай өлеңдерінің мазмұнын түсіну үшін сабақты ынтымақтастық негізде жүргізген тиімді. Абай шығармаларын бастауыш сыныптарда сабақта және сабақтан тыс шараларда, абайтану факультативтерінде оқытқанда, оқушылардың ассоциациялық ойлауы мен қиялын дамытатын әдіс-тәсілдер пайдалану орынды. Мысалы, Абайдың табиғат лирикасынан «Күз» өлеңін оқытқанда мына тектес сұрақтар беруге болады.

- 1) Күз сөзі көз алдымызға қандай көріністерді елестетеді?
- 2) Күз сендерге қандай сезім-күй туғызады?
- 3) Күз қандай түсті елестетеді?

Сұрақ, тапсырмаларға берілген жауаптарды жинақтап, оқушылардың дәптерлеріне немесе тақтаға еркін жазу, яғни оқушы жауаптары бойынша жүйесіз жазып шығу керек» [3, 152 б.] . Жинақталған «ым» – түсініктерден оқушы өз ассоциациясындағыларын бөлек теріп жинақтайды, оларды топтастырып шығуға болады. «Қыс» мезгілін оқытар алдында берілген сұрақтарға «қар», «қырау», «аяз», «үскірік», «шаңғы теуіп жүрген балалар», «сырғанақ», «аяз ата», «шыршаны жағалай айналған балалар», «жаңа жыл», «қатып жатқан сулар, өзендер», «қар үстіндегі адам іздері» алуға болады. Қысты оқушылардың барлығы бірдей ақ түсті табиғи деп таниды. Көктем белгілеріне қатысты қойылған сұрақтарға «қар ериді», «жаңбыр», «үйлердің

шатырына қатқан мұздардың еріп, тамшылап тұрғаны», «8 – наурыз», «құстар жылы жақтан оралғаны» «ағаштар гүлдейді», «жан-жануар ояна бастағаны», «дән егіп жатқан диқаншы» сияқты жауаптар қайырады. Оқушылар көктемді әртүрлі түспен елестетеді. Бір оқушы жасыл түсті, біреуі қызыл қызғалдақ түсін елестетеді. Мұндай жұмыс түрлерін ұйымдастырудағы басты мақсат оқылатын шығарманы дұрыс, өз дәрежесінде қабылдауға жағдай туғызу, оқушы қиялын ұштау болып табылады.

«Күз» өлеңінде Абай бұлттың түсін неліктен басқаша қолданбай, (қара бұлт, ақ бұлт, ақша бұлт, т.б) «сұр бұлт тіркесімен берген? Немесе «дымқыл тұманның ерекшелігі қандай?» деген сұрақтар табиғат ерекшеліктерін тереңдей ұғуға әрі жете түсінуге жетектейді. Білмеймін, тойғаны ма, тоңғаны ма, Жылқы ойнап, бие қашқан, тай жарысқан. Жасыл шөп, бәйшешек жоқ бұрынғыдай, Жастар күлмес, жүгірмес, бала шулай, – деген жолдарға назар аударта оқыту оқушы ойын, ассоциациялық қиялын күз көріністерімен толықтырады, жаңа ұғым, түсініктерге, сезімге ойыстырады.

Өлеңнің келесі жолдары сол ұғымдардың бояуын қанықтырып, өлеңнің әлеуметтік мәнін түсініп қабылдауға жол ашады. Оқушы санасында Абай бейнелеген күздің тұтас суреті орнығады. Қорыта келе, оқыту жұмысының нәтижелі болуы оқыту әдістерін үйлесімді етіп таңдап ала білуге байланысты. Себебі оқытуды ұйымдастырудың негізгі формасы – сабақ. Ал сабақтың мақсаты мұғалім мен оқушының ұжымдық, шығармашылық еңбегі, сондай-ақ сабақта оқыту мен тәрбиенің міндеттері, мақсаттары жүзеге асырылады, оқушылардың ой – өрісі кеңіп, қабілеті шыңдала түседі, өмірге деген көзқарасы қалыптасады. Ұлы Абайдың лирикалық шығармаларын сабақта және сабақтан тыс шараларда 1-4 сынып оқушыларына үйрету барысында ең қажетті сыналған әдістемелерді пайдаланып, оларды әрбір сабақта жаңалап, жетілдіріп отыру, әрбір тақырыпты өтуге шығармашылықпен қатынас жасау, оқытудың жаңа технологиясын іздеп табу – біздің үлесімізге тиетін мәселе.

Оқушының функционалдық сауаттылығы оның дүниетанымы мен дүниеге көзқарасының қалыптасуына байланысты. Олардың өз заманының талабына төтеп бере алуының кепілі – бүгінгі оқытуды солардың зиятына (интеллектуалдылық) негіздеу. Абай сөзімен қорытар болсам, «Мен» контентінен «Толық адам» контентіне жетуге лайықты рухани құндылықтарды бойына сіңіре оқытуды жүзеге асыру қажеттілігін түсіну.

Қорыта келгенде, ұлы Абайдың шығармаларын оқушыларға үйрету барысында ең қажетті әдістемелерді пайдаланып, оларды әрбір сабақта жаңалап, жетілдіріп отыру, әрбір тақырыпты өтуде шығармашылықпен қатынас жасау бүгінгі күннің ең басты мәселесі болып табылады. Себебі жастарымыздың дүниетанымына, дүниеге көзқарасын қалыптастыруда, олардың заман дәрежесіндегі азамат болып өсуінде, биік интеллектуалдық жетілуінде, олардың бойындағы эстетикалық талғамының ұштала түсуінде ұлы Абайдың шығармалары бірден бір рухани азық болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Абай ілімін білудің, түсінудің және қолданудың ғылыми негіздері мен теориялық тетіктері. Мақалалар жинағы / Жалпы ред. басқ. Ж.Дәдебаев; баспаға дайынд. Л.Мұсалы, Б.Даутова. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 254 б.
2. Жусанбаева С. Б. Абай шығармашылығын оқытудың дидактикалық мәселелері // Абай (Ибраһим) Құнанбайұлының шығармашылық мұрасы мен ілімі. Үшінші халықаралық конференция материалдары. Алматы, 10 тамыз 2022 жыл / Құрастырған және электрондық баспаға дайындаған Л. Мұсалы, Б. Даутова. – Алматы: Абай ғылыми-зерттеу институты, 2022. – Б. 39-55. ISBN 978-601-04-6060-7 «Абай институтының электрондық басылымдары» сериясы. <https://abai.kaznu.kz/?p=5508>
3. Аюбаева Т. Ақпараттық технологияларды оқыту үрдісінде Т. Аюбаева // Қазақстан мектебі 2008. - № 11. – Б. 50.

ӘОЖ: 82.0(574)

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ «МҰСЫЛМАНШЫЛЫҚТЫҢ ТҮТҚАСЫ» КІТАБЫНЫҢ ТҮП- НЕГІЗДЕРІ

Серікбай Оспанұлы

Ыбырай Алтынсариннің Қостанай облыстық мемориалдық мұражайының ғылыми қызметкері, профессор

Күлзада Мырзағалиева ф.ғ.к.,

А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті,

Ө. Сұлтанғазин атындағы педагогикалық институты,

Тілдер және әдебиет теориясы кафедрасының қауым. профессоры

***Аңдатпа:** Мақалада Ыбырай Алтынсариннің «Мұсылманшылықтың тұтқасы» кітабының түп негіздері – Құран Кәрим, Мұхаммед пайғамбар (с.ғ.с.) Хадистері, Рабғұзидің «Қисса-сұл-әнбия-й» еңбегі мен татар ғалымы, ахуны Атаалла Баязиттің «Иман» туралы кітаптарынан алынғаны нақты мысалдар келтіріліп, салыстырыла баян етіледі.*

***Кілт сөздер:** Мұсылман, Алаһ Тағала, аят, Хадис, Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбар, мұсылманшылықтың тұтқасы, Құран Кәрим, иман, қайырым.*

Кітап «Бисмиллаһи-р-рахмани-р-рахим-Қайыр-рақымы мол Алланың атымен бастаймын!

Қанша мақтау бір Құдай табиғиқ уа тағалаға лайық!»- деп басталып, аспан, жер, аң-құс – бәрі-бәрі «жалғыз теңдесі жоқ, ұқсасы жоқ бір Құдайдың барлығына, бірлігіне һәм кәміл жаратушы халық- қадір екендігіне дәлел болса керек. Оның үшін мұншама ғажайып ойлап, ақыл жетпейтін істер һәм зат мақұлықтар бір Құдайдың бұл деген жалғыз болғандүр.

Мұнан соң мақтау лайық пайғамбарымыз Мұхаммад мұстафа салла аллаһу аллаһи уассаламға» деп жалғасады[1. 7-8 бб.].

«Мұсылманның әрбір маңызды игі істі Аллаһ Тағалаға мақтау айтумен бастауы мен аяқтауы мустахабқа, яғни, шарифат дұрыс көрген амалға жатады. Мұның мәнісі: **Аллаһ Тағала игі істі істеуін нәсіп еткені үшін шүкіршілік етуде.** Сонымен қатар әрбір жақсылық үшін Аллаһ Тағалаға мақтау айту да мустахабқа жатады...

Аллаһ Тағала Өзіне мақтау айтудың қажеттілігіне нұсқап айтады: «Я, Мұхаммад (с.ғ.с.)! Аллаһ Тағала мақтау және Ол пайғамбарлыққа таңдаған пенделеріне сәлем болсын», -деп айт». (Нәмл: 59 аят).

Я, Мұхаммад (с.ғ.с.)! «Баласы болмаған Аллаһ Тағалаға мақтау болсын»-деп айт» (Исра: III аят) [2;8-9 бб.]

Ыбырай айтқан Атаалла Баязит кім?

Атаулла (Гатаулла) Баязитов (1846, Тюменсу, Касымов уезі, Рязань губерниясы, Ресей империясы — 21 сәуір (4 мамыр) 1911, Санкт-Петербург, Ресей империясы) - дін және қоғам қайраткері, Санкт-Петербург мұсылман қауымының көп жыл жетекшісі болған. Азия департаментінің шығыс тілдерін оқыту бөлімінде түркі тілдері мен мұсылман құқығы пәнінің оқытушысы, Сыртқы істер министрлігінің бірінші Департаментінің драгоманы болып қызмет атқарды. Татар тілінде "Нұр" ("Свет") газетін ашты. 1880 жылдары ол Санкт-Петербург үлкен мешітінің құрылысының бастамашысы болды.

Бастауыш білімін әкесінің медресесінде алды. Касымов уезінің "Баймұрад" медресесінде, одан кейін Қазан уезінің "Кышкар" медресесінде оқыды. 1867 жылы Четаево (Чутай) ауылына оралып, үш жыл бойы ауылдық медреседе логика мен философиядан сабақ берді. 1870 жылы Орынбордағы мұсылман рухани жиналысында емтихан тапсырып, имам-хатыб-джалия мударрис атағын алды.

1871 жылы ол Санкт-Петербургке шақырылады. Сол қалада 2-ші санатты мешітті басқарды. Кейін Мәртебелі император Конвой мен жеке гвардиялық корпустың қырым-татар эскадронына аға ахун болып тағайындалды. Ол сыртқы істер министрлігі Азия департаментінің шығыс тілдерін оқыту бөлімінде, Николаев кадет корпусында және Санкт-Петербургтің басқа оқу орындарында аудармашы және оқытушы қызметін атқарды.

1881 жылы Санкт-Петербург бірінші мұсылман мешітінің имамы - Ш. Юнусовпен бірге үлкен Санкт-Петербург мешітін салуға рұқсат алу үшін жергілікті билікке жүгінеді. Дәл осы кезде Ресей мұсылмандарының қоғамдық қозғалысының көрнекті құбылысына айналған мешіт құрылысына қаражат жинау жөніндегі бүкілресейлік науқан басталды. 1906 жылы Үкіметтен мешіт салуға қаражат жинау жөніндегі уәкілетті тұлғалардың арнайы комитетін құруға және басқаруға рұқсат алды. 1910 жылы 3 ақпанда мешіттің ресми түрде құрылысы басталды. Сол кезде Баязитов науқас болғанына қарамастан мешіттің алғашқы кірпішін салу салтанатты рәсіміне қатысып, сөз сөйледі.

Ислам туралы кітаптардың авторы. "Эрнест Ренанның сөйлеген сөзіне қарсылық: Ислам және ғылым" (түпнұсқа атауы: «Возражение на речь Эрнеста Ренана: Ислам и наука») кітабында Ислам ережелері мен білімнің үйлесімсіздігі туралы мәлімдеген француз ғалымы Ренан арасында дау туды. "Исламның ғылымға және басқа діндегі адамдарға қатынасы" (түпнұсқа атауы «Отношение Ислама к науке и иноверцам») кітабында Баязитов исламның негізгі принциптерінің бірі басқа діндегі адамдарға дұрыс көзқараста болу екенін дәлелдеді. "Ислам және прогресс" еңбегінде ислам діні мен прогрестің толық үйлесімділігі туралы айтылды [3].

«Мұсылманшылық тұтқасы» кітабының «Шарият-ул-ислам»деп аталатын кіріспесінде әуелі иманды болып, ол иман деген не екеніне түсініп, иман ішіндегі сөздерді шын көңілмен дұрыс деп білген кісіні мұсылман деп атайтыны айтылып: «Соның үшін Құдай Тағаланың пенделеріне парыз еткен парыздарының ең әуелі иман болса керек. Иманнан соң дін ғылымы дүр», -деп дін ғылымының мән-мазмұнын түсіндіреді[1; 10 б.].

Ыбырайдың бұл ой-пікірлері кітаптың «Иман турасында» деген алғашқы бабында жалғасып, иманның жүрекпен сеніп, тілмен айту екендігін, жеті шарты –Алла Тағаланың бар екендігіне сену; Періштелерге сену; Кітаптарына сену; Пайғамбарларына сену; Ақырет күніне сену; Тағдырға (Жақсылық пен жамандық тек Алладан екеніне) сену; Өлгеннен соң, қайта тірілу бар екендігіне сену керектігі егжей-тегжейлі түсіндіріле жеткізіледі.

«Құдай тағала Құран карим ішінде баян еткен һәм пайғамбарымызға берілген сол, айтсақ керек «иландым Алла тағалаға, һәм періштелеріне, һәм кітаптарына, һәм расулдарына, һәм ақырет күніне, жақсылық-жамандық Алла тағаланың тағдырының екеніне, һәм өлген соң тірілмегімізге деп» [1;14 б.].

«Иманның екі мағынасы бар; бірі–тіл мағынасы. Тіл мағынасы дегеніміз – әркім тілмен айтып растамақ. Мәселен, мұсылманшылығымызға бас куәлік-сөзіміз немесе араб тілінше шәһәда (тун)- иманымыз ашһаду ан лә иләһа илла алла уа ашһаду анна мухаммадан адуһу уа расулуһу болса керек. Яғни «куәлік беремін, жоқ-ты бір Құдайдан бөтен Құдай және куәлік беремін, Мұхаммед оның құлы һәм елшісі екендігіне деп, шарифат мағынасы растағанда ол иманды көңілімен растамақ дегеніміз, жалғыз Құдай Тағала бар, Мұхаммед хақ пайғамбар» деп айту ғана емес, пайғамбарды хақ деп біліп һәм ол пайғамбарымыз аллаһи-с-саламның Алла тағала жанбунан (жанынан-С.О.) алып келген қанша парыз бұйрықтары болса, мәселен, намаз, руза рәуішті, осылардың бәрін де тілмен рас деп айтып һәм шын көңілмен растығына сенбек»[1; 12 б.]

«Иман етуде тілмен айтудың қаншалықты маңызды екенін Пайғамбарымыздың (с.а.у.) мына хадистерінен де байқауға болады: «Адамдар: «Аллаһтан басқа тәңірі жоқ. Мұхаммед оның елшісі» деп айтқанға дейін олармен соғысуға бұйырдым. Қашан осы сөзді айтатын болса, жаны мен малын менен құтқарған болады. Бірақ діни жазалар бұдан басқа, ішкі жан дүниесінің есебі Аллаһқа қалады» [4].

«Жүрегінде бидайдай, арпадай иманы болып: Аллаһтан басқа тәңірі жоқ. Мұхаммед оның елшісі» деген адам жәһәннамнан шығады» (Бухари, Иман-33; Тирмизи, Жәһәннам-9; Ибн Мажа, Екінші баб – «Ағмал заһир турасында».[4;70]

Онда дініміздің бес парызы жайында әңгіме болады.

«Құдай тағаланың бұйырған заһир істерінің аты–парыз. Парыз дегеніміз сондай бұйрық. Мұны орнына келтірудің керектігінде ешбір шек жоқ, яғни Құранда, не хадисте, не барша мұсылманның аят-хадиске тура келтіріп ынтымақпен шығарған бұйрықтары намаз, руза, закәт, хаж рәуішті, бұл парызды орнына келтірмеген кісіге қияметте отпен азап етілінеді. Тіпті ол парыздың парыз екеніне нанбаған кісі–кәпір болады».[1; 23 б.]

Құранда: «Шын мәнінде садақалар (зекеттер), кедей-кепшіктерге, зекетті жинауға тағайындалған адамдарға, көңілдері жібітілуі мақсат етілгендерге (жаңа мұсылмандарға), құлдарды азат етуге, қарызға батқандарға, Аллаһ жолына және қиналған жолаушыларға берілуі Аллаһ тарапынан парыз етілді» [5;60];

«Ислам бес нәрседен тұрады (Олар:) Иман етіп, кәлима айту, намаз оқу, зекет беру, қажылыққа бару және рамазан оразасын ұстау» [Бухари, зекет].

«Намаз оқуға даярланғанда әуелі дененің, бойдың таза болмағы керек, таза болмаған кісі ғисл құйынарға керек» [1; 25 б.]

Құранда: «Аллаһ көп тәубе етушілерді және көп тазарғандарды ұнатады» [6].

«Алғашқы күннен-ақ тақуалық негізінде құрылған мешітте (Құба мешіті) оқығаның әлбетте ең дұрысы. Онда тазарғанды жақсы көретін адамдар бар. Аллаһ барынша тазарушыларды ұнатады» [7].

«Намаздың кілті – тазалық» [8].

«...Намаз оқу алдында денеңізді, киіміңізді, жайнамазыңызды жоғарыда айтылған қалпынша тазалап, намаз оқитын жерге келіп, немесе масжидке (мешітке –С.О.) келіп жүзінді құбылаға қойып (ағиззу билла мин аш-шайтани-р-ражим бисми-л-лаһи-р-рахмани-р-рахим) деп бастап ниет айтасыз...» [1; 34]

Құранда: «Киіміңді таза ұста! Әр түрлі лас істерден аулақ бол»[9].

Кітаптың үшінші бабы «Ахлақ яғни адамдарға тиісті-тиіссіз мінездер турасында». Онда адам бойындағы жақсы мінез жайында әңгіме болады. Олардың арабша аттары аталып, жаман мінездің куфур (күпірлік) иманы жоқтықтан болатыны, иманды адамның күпірлікке бармайтыны, жаман мінезді иманды адам жеңетіні мысалдар келтіріле отырып дәлелді жеткізіледі. Құдай Тағаланың барлығына, пайғамбар хақтығына нанбай, қалалды харам, харамды қалал деу күпірлік екенін айтады.

Теология ғылымдарының докторы Қалмахан Ержан ҚМДБ уағыз-насихат бөлімінің қызметкері, теология ғылымдарының докторы Қалмахан Сейітұлының «Пайғамбарлар тарихы» кітабына жазған алғы сөзінде, - Пайғамбарларға сену – Ислам дініндегі алты иман шарттың бірі екенін ескертіп: «Ал Пайғамбарларға иланбау – Аллаһ тағаланы және жер бетіне түскен күллі қасиетті кітаптарды мойындамау деген сөз», - дейді. – Өйткені, ұлы Жаратушының күллі ақиқаты осы пайғамбарлар арқылы жеткен. Олар Аллаһ пен адамзат арасындағы елшілік етуші дәнекер тұлғалар. Басты міндеті – дінді жаю. Пайғамбарларға сенбеген, танып-білмеген әрі оларды сүймейтін адам екі дүниеде де абыройы асқақ, қадірлі бола алмайды (6 б.)

Хадис: «Жүрегінде зәредей тәкаппарлық болған адам жаннатқа кірмейді». [10]

«Хасад дегеніміз күншілдік, яғни біреудегі Құдай тағаланың берген дәулетін, не ілімін, не бір пайдалы ісін көріп ол дәулеттердің ол адамнан кетуін тілемек. Ұрлық ету, біреудің не малын, не білімін, не бағын күндеп хас болу немесе өлтіру, малын алу, біреуді талау, пәре, өсім алу. Осындай бұзық істердің бәрі де кісідегі дәулеттің өзіндікі етіп алайын не болмаса өзімен білімді кіс болмасын деп ойлайтын мінезден табылады. Құдай тағала мұндай пиғылдан әр мұсылман пендені өзі сақтағай.

Пайғамбарымыз алайһис-салам айтыпты (ал-харису ла йадхулу ал Жанната уал уал хусуру йа-кулу л-хасанати кама йа кулу-н-нару-л-хатаба). Яғни, күншіл кісі Жаннатқа кірмес, күншілдік от отынды жойған ғәуішті құлшылығынды жояды деген сөз. [1; 53]

Хадис: «Күншілдік ету – от отынды жегені секілді жақсылықтарды жеп бітіреді» [11].

Ыбырай діни кітаптардың біразын оқып, оларға сын көзбен қарап, балаларға, келешек ұрпаққа адамгершілік тәрбие беретін тұстарын шығармаларына арқау еткені жоғарыдағы мысалдардан-ақ тайға таңба басқандай көрінеді.

Ұлы ұстаздың сол мақсат-мүдделері, таза қазақ тілінде жазылған еңбек оқушысын жамандықтан жирендіріп, жақсылыққа, ізгі жолға бастайды. Тәкаппаршылықтан, өркөкіректіктен, күншілдіктен сақтандырады.

Ыбырай ғұмыр кешкен заман – діннің дәуірлеп тұрған тұсы. Сондықтан да болашақ ұлы ұстаз балаларды дін жолымен тәрбиелеуді көздеді. Оны ол: «... Мұндай дін кітабы сыртқы жағынан қарағанда мұсылманша болмаған соң, қазақ арасында сенімді болмас еді. Өртүрлі қолайсыз әңгімелер туғызар еді, сөйтіп іске аспай мектеп кітапханаларында жатып қалар еді», - деп жазады.

Өзі айтқандай, кітап жазудағы тағы бір мақсаты «қазақ жастарының дін жөніндегі түсініктері теріс бағытқа түсіп кетпеуі үшін».

Көрегендік! Қазір жастарымыздың басқа ағымға түсіп, адасып жүргендері аз емес. Бұл Ислам дініне кір келтіріп, ағайын арасына жік түсіріп, елді бүліншілікке бастауда.

Ыбырай: «Бидағад дегеніміз пайғамбарымыз Мұхаммед Мұстафа сала аллаһу алайһи уа-саламды көріп, сөздерін естіп қалған адамдардан кейінгі уақытта өз ойынан жаман пиғылмен шарифат бұйрығы деп әмір шығарып, ол пайғамбар жолдастарының айтып кеткен шын шарифат бұйрықтарынан бас тартып немесе мағынасын өзгертіп жүрушілерді айтады. Бұл мінезді кісілер пайғамбар шапағатынан алыс болса керек».

Мұның хақында пайғамбарымыз алайһис-салам айтыпты деп мына жолдарды келтіреді: («ла йақбалу аллаһу тағала лисахиби-л-бидағата сауман уа ла хажжан уа ла ғумрат уа ла жаһадан уа ла сарфан уа ла аллан уа йахружу мин ал-ислами кама йахружу аш-шағри мин-ал-ажин»). Яғни Құдай тағала қасында бидағат иесі адамдардың оразасы, хажы, дінге дұшпан халықтарға қарсы соғысқа барулары, зекет-садақалары, әділдіктері болса да мұсылманшылықтан олар шығарылар бейне қамыр ішінен қыл алып шығарып тастаған рәуішті деген сөз. Үшінші, рия дегеніміз – Құдай тағалаға құлшылық [1; 52]

Хадис: «Аллаһ бидағатқа түскен адамның оразасын, намазын, қажылығын, умрасын, жиһадын, сол жолда сарп еткендерін, сөзін қабылдамайды, ол қылдың майдан суырып алынғаны секілді оңайлықта Исламнан шығады» [12].

Одан әрі осы бапта Ы.Алтынсарин жақсы кісі болып көрінгісі келетін, алайда ішкі ойы бұзық, өз пайдасын ғана ойлайтын жан да күнәһар болып табылатынын, бұл дүниедегі кісілердің бәрі әуелде Адам ата Хауа анадан өрбігенін, біреуді бай, біреуді жарлы ету Құдай тағаланың тағдыры екендігін ескертіп, еңбек етіп, мал тауып, бала-шаға, ата-ананы асырау уәжиб дейді. (Уәжиб – әрбір мұсылман орындау тиісті амал. Уәжибті орындамаған күнәлі, орындаған сауапты болады).

Қайырым жасаған жандарға ұжмақ бұйыратынын айтады. Сөйтіп «Егер дүниедегі малды Құдай бергенін түсінбей, жалғыз өз малым деп, бар зекет-хайырдан тоқталған адамдар яғни өзі қолынан келіп тұрғанда бөтенге хайыр етуді білмеген адам өзгеден һәм хайыр-үміт етпесе керек. Пайғамбарымыз аллайһис-салам айтқан («хаслатани ла йажтами ғани фил-мумини-л-бухлу уа суу-л-хулки»), яғни, екі нәрсе шын мумин пенденің көңіліне қонбас; біреуі – сарандық, біреуі – бұзықтық деген сөзге көп жаман мінездер кіреді» [1;54], - дейді.

Хадис: «Мына екі сипат мұсылманның бойында болмайды: сараңдық пен жаман мінез» [13].

Ағартушының бұл айтқандары өсиет өлеңдерінде былайша көрініс табады.

Жаратты неше алуан жұрт бір құдайым,
Тең етті бәрімізге күн мен айын.
Адамның адам біткен баласымыз,
Қайсың бөлек тудың деп айырайын.
Бәріміз бір адамның баласымыз,
Жігіттер, бір-біріне қарасыңыз...

Ұмытпа бай болдым деп бір Құдайды,
Жер жұтқан қайырсыздан Қарынбайды.
Мекенін білемісіз, қайда қалды,

Жомарттық қылған үшін Атымтайды.

«Хасад дегеніміз күншілдік, яғни біреудегі Құдай тағаланың берген дәулетін, не ілімін, не бір пайдалы ісін көріп ол дәулеттердің ол адамнан кетуін тілемек. Ұрлық ету, біреудің не малын, не білімін, не бағын күндеп хас болу немесе өлтіру, малын алу, біреуді талау, пәре, өсім алу.

Осындай бұзық істердің бәрі де кісідегі дәулеттің өзіндікі етіп алайын не болмаса өзімнен білімді кіс болмасын деп ойлайтын мінезден табылады. Құдай тағала мұндай пиғылдан әр мұсылман пендені өзі сақтағай.

Пайғамбарымыз алайһис-салам айтыпты (ал-харису ла йадхулу ал Жанната уал уал хусуру йа-кулу л-хасанати кама йа кулу-н-нару-л-хатаба). Яғни, күншіл кісі Жаннатқа кірмес, күншілдік от отынды жойған ғәуішті құлшылығынды жояды деген сөз. [1; 53]

Хадис: «Күншілдік ету – от отынды жегені секілді жақсылықтарды жеп бітіреді» [11].

Ыбырай діни кітаптардың біразын оқып, оларға сын көзбен қарап, балаларға, келешек ұрпаққа адамгершілік тәрбие беретін тұстарын шығармаларына арқау еткені жоғарыдағы мысалдардан-ақ тайға таңба басқандай көрінеді.

Ұлы ұстаздың сол мақсат-мүдделері, таза қазақ тілінде жазылған еңбек оқушысын жамандықтан жирендіріп, жақсылыққа, ізгі жолға бастайды. Тәкаппаршылықтан, өркөкіректіктен, күншілдіктен сақтандырады.

Ыбырай ғұмыр кешкен заман – діннің дәуірлеп тұрған тұсы. Сондықтан да болашақ ұлы ұстаз балаларды дін жолымен тәрбиелеуді көздеді. Оны ол: «... Мұндай дін кітабы сыртқы жағынан қарағанда мұсылманша болмаған соң, қазақ арасында сенімді болмас еді. Өртүрлі қолайсыз әңгімелер туғызар еді, сөйтіп іске аспай мектеп кітапханаларында жатып қалар еді», - деп жазады.

Өзі айтқандай, кітап жазудағы тағы бір мақсаты «қазақ жастарының дін жөніндегі түсініктері теріс бағытқа түсіп кетпеуі үшін».

Көрегендік! Қазір жастарымыздың басқа ағымға түсіп, адасып жүргендері аз емес. Бұл Ислам дініне кір келтіріп, ағайын арасына жік түсіріп, елді бүліншілікке бастауда.

Кітаптың «Намаз ішінде оқылатын дұғалардың қазақша мағынасы» деп аталатын төртінші тарауының «Құрбан бауыздалардағы оқылатын дұға» бөлімі «Ибраһим пайғамбар ұғлы Исмағилді құрбан етуге тұрғанда Құдай тағала қошқар жіберіп, сол қошқарды Ибраһим сояр уақытында оқыған дұғасы болса керек» деп басталады.

Ибраһим пайғамбардың ұлы Исмағилді құрбан шалуға ұйғаруы жайындағы бұл оқиға Құран Кәрімде бар (37- «Саффат» сүресі, 100,101,102, 103,104, 105, 106, 107, 108, 109, 110) [14].

Бірақ Ыбырай мұсылмандарға құрбан шалу міндет екенін, бұл Ибраһим пайғамбар уақытынан келе жатқанын түсіндіріп, бұл оқиғаны «Қисса-ұл-әнбия» кітабынан алғанын айтады.

Бұл шығарманың шын аты «Қисас-и Рабғузи» («Рабғузи қиссалары») кейінгі жырлаушылар оны «Қисас-ұл-әнбия» деп атап кеткен. Әнбия – араб тілінде пайғамбар. Яғни, «Қисас-ұл-әнбия» – пайғамбарлар туралы қиссалар. Негізгі мазмұны Құран Кәрім мен Інжілден алынған бұл кітапты құрастырған, жазған Рабғузи, Разғузи – бүркеншек аты, шын аты Насыретденұлы Бұрдаһдин. Еңбек 1013 жылы (710 құжыра) жазылған.

Қазан қаласында Каримовтар баспаханасынан татар тілінде шыққан бұл кітап 2001 жылы «Қисса-сұл-әнбийя» Адам – Атадан Мұхаммедғалайһи-уәссәләмға дейін» деген атпен Алматының «Санат» [15], 2006 жылы «Арда» баспасынан жарық көрді (көлемі 248 б.) [16].

1914 жылы Қазан қаласында Каримовтар баспаханасынан жарық көрген «Қисса-сұл-әнбияның» көлемі – 479 бет. Кітапқа 79 қисса-хикая, ертегі, аңыз, әңгіме, өлең, оқиғалар кірген.

Рабғузи жазбалары – кезінде Құран Кәрім мағынасын оқушысының дұрыс түсінуіне қызмет етіп, қасиетті Құранның ақиқаттығын айғақтай түскен рухани құнды қазынамыз.

Ғалым Бейсенбай Кенжебаев «Қисса-сұл-әнбия» ерте замандардағы түрік текті халықтардың, ру-тайпалардың қисса-хикаяларының, аңыз-ертегілерінің, өлең-жырларының жинағы, көркем шығарма екенін айтып, оларды тақырып-мазмұнына, идея-мәніне қарай үш топқа бөледі: «Оның біріншісі – жер,-дейді автор,- көк, адамзат, хайуанат, жын-шайтан, періште, адам ата, от, топырақ жайлы түсінік, мақала, әңгімелер. Екіншісі – әулие-әнбиялар, солардың өмір деректері, іс-әрекеттері туралы хиссалар, ертегілер, аңыздар. Үшіншісі – шежіре, мұсылман жыл есебінің, һыжыраның алғашқы он жылы ішінде болған тарихи оқиғалар, күнтізбе – жыл, ай, күн, жұлдыз аттары, назым өлеңдер [17].

Осы әдеби жәдігерліктегі ертегілер мен әңгімелер, аңыздар желісін пайдаланып қазақ ақындары талай дастандар жазған. Оған Әл-Фарабидің шәкірттерінің бірі Сүлеймен Бақырғанидың (1103-1186) «Исрайыл Қиссасы», Шәді Жәңгірұлының (1855-1924) «Ибраһим пайғамбардың хикаяты», Әбіләкім Игібайұлының «Көк қошқар», Жүсіпбек Шайхысламұлының (1857-1937) «Қисса Қасым Жомарт», Ерімбет Көлдейбайұлының «Атымтай Жомарт», Қашафутдин Шаймарданұлының (1864-1920) «Хисса Хатымтай Жомарт», Абай Құнанбаевтың (1845-1904) «Ескендір» поэмалары куә.

Ыбырайдың да «Қазақ хрестоматиясы» кітабындағы «Лұқман әкім», «Жомарт» (Атымтай Жомарт) әңгімелері мен «Әсиет өлеңдеріндегі» Дәуіт пайғамбар, Тақ Сүлеймен, Ескендір патша, Қыдыр – Ілияс, Зылиқа, Жүсіпжайындағы әңгіме, өлеңдер Құран хикаялары мен осы «Рабғузи қиссаларынан» алынғанына көзіміз енді жете түскендей. Егер Ыбырай «Мұсылманшылық тұтқасында» «Қисса-ул-әнбия» кітабы жайында айтпаса, бұл бізге әлі де жұмбақ болып қалар еді.

Ұлы ұстаз «Мұсылманшылықтың тұтқасы» кітабында Құдай Ибраһим пайғамбарға құрбан шал деп аян бергенін, Ибраһимнің 100 түйе құрбан қылғанын, екінші күні Құдай тағы аян беріп, жүз өгіз құрбан қылғанын, үшінші күні тағы да аян бергенін айтады. Үшінші күні Ибраһим «нені құрбан қылайын?» деп сұрайды. Құдай «Бізден бөтен сүйікті не жандығың болса, соны құрбан ет», - дейді. Ибраһим сүйікті баласы Исмағилды ишарат еткенін түсініп, Исмағилдың анасы Ажарға «Бір құрметті досым Исмағилдықонаққа шақырыпты», - деп оны жуындырып, таза киімдерін кигізуді сұрайды.

Исмағил жуынып болған соң Ибраһим арқан,пышақ алып тауға беттейді. Мұны көрген ібіліс Исмағилға «Атаң қолына арқан мен пышақты не үшін алды? Сені өлтіруге алып барады», - деп азғыра бастайды. Ол ешкімнің атасыбаласын жазықсыз өлтірмейтінін айтып, сенбейді. Шайтан бөтен иландырарлық сөз таппай: «Сені Құдай ризалығы үшін құрбан етуге алып барады», - дейді. Исмағил «Егер Құдай ризалығы үшін болса, бір жаны түгілі, жүз жаны болса да» қиятынын айтады.

Шайтан азғыруға қатын көнер деген оймен Ажарды азғыра бастайды, бірақ ол да Алла жолына баласын қиятын ниетін білдіреді. Одан әрі оқиға былайша өрбиді:

«- Ей, балам, сені түсімде бауыздап жүр екенмін. Исмағил айтты: - Ей, ата, Құдайдың бұйрығы нешік болса, солай қыл. Сен Құдай разылығы үшін ұғылданкешсең, мен де жанымнан кештім. Досыңа берген уағдаңды орнына келтір, - деді. Ибраһим жылай айтты: - Ей ұғлым, нешік сабыр етейін? Исмағил айтты: (Ин ша алла) Құдай тағала мені сабыр иелерінен еткей: Енді, ата, тұр, кешке қалма, саған үш өсиетім бар: әуелі, қолымды қатты байла, жан ашуымен ұрынсам қаным сізге тимесін; екінші, бауыздарда, жүзімді төмен қарат, бетіме көзің түсіп хәм аталық мейірің түсіп, бауыздарға келгенде қолың тітіремесін; үшінші анама сәлем айт хәм қайда қара шашты жігіт көрсен, мені жазына түсіріп тұға қыл», - деді.

Ибраһим Исмағилды бауыздамақ болып пышағын алқымына апарып тартып қалғанда, пышағы өтпейді. Осылай үш рет қайталайды, үшеуінде де өтпейді. Ашуланып пышағын лақтырып жіберген кезде, Құдай: «Ибраһим түсінді расқа шығардың, сен сөзіңе жеткен соң біз хәм саған сый жібердік», - деп, құрбандыққа қошқар сыйлап, баласына бостандық бергенін айтады [1; 47].

Бұл қиссалар қазақ арасына өте кең тараған. Оның тағы бір дәлелі- қазіргі Қостанай облысының Бейімбет Майлин ауданында туып-өскен, руы-қыпшақ, ауыз әдебиеті үлгілерін жинаушы Байғұлұлы Құлмұхамбеттің (1863-1918) «Қисса хазірет Жүсіп алейһиссәләм илән Зылихань мәселесі» дастанын ел арасынан жинап, жазып алуы. Бұл қолжазбаны 1961 жылы Алматыдағы М.Әуезов атындағы әдебиет институтын қолжазбалар қорына ғалым С. Ордалиев тапсырыпты.

Қостанайлық Құлмұхамбет Байғұлұлының қолымен жазылған Жүсіп-Зылиха жайындағы қолжазба туралы ғалым Алма Қыраубаева оның 1889 жылы жазылғанын, автордың білімділігін, әдебиетті, жалпы сөз өнерін сүйетін адам екенін, қалың дәптерге араб әрпімен түрлі өлең, әңгіме, шешендік сөздер ауыз әдебиетінің тағы басқа үлгілерін тізіп жазғанын, олардың арасында Нұржан Наушабаев пен Мәулекей Жұмашевтің, Мұхамеджан Сералиннің, Күдері ақынның (Жолдыбайұлы – С.О.), оның он бір жасар баласы Марданның өлеңдері де барын айтады. «Жүсіп қиссасы»- дейді А. Қыраубаева дәптердің 7-106 беттерінде қауырсын қаламмен бірқалыпты, анық, аса сұлу етіп жазылған. Бас жағында «...бұл амма рауиан, уа наклан, шырын мұхтибар «Қисса-ұл-Әнбиядан...» деген сөз бар» [18].

«Осы «Шарият-әл-исламнан» кейін Ыбырайдың христиан дініндегілерден де, мұсылман дініндегілерден де дұшпандары көбейіп кетті. Мұсылман молдалары шарифатты дұрыс баяндамадын, біздің уағызымызға тосқауыл қойдын десе, 1862 жылдан бастап қазақ даласында христиан дінін таратуды, қазақтарды шоқындыруды көздеген «Православное миссионерское общество» мүшелері сен мұсылман дінін уағыздадың деп жек көрді.

Ыбырай Алтынсариннің амалсыздан барған қадамы миссионерлер үшін өздері аттап өте алмайтын дуалдай көрінуіне, қорасына қасқыр кіріп кеткендей сезінуіне себеп те жоқ емес. Миссионерлік қауымның көптен бері орасан зор қаражат жұмсап, шығарып келе жатқан діни кітапшаларына «Шарият-әл-ислам» тосқауыл болып көрінді» [19].

Жоғарыдағы ой-пікірлерімізді қорыта келе айтарымыз – қазақтың Ислам діні жайындағы тұңғыш оқу құралы «Мұсылманшылықтың тұтқасы» кітабының түп-негізі, біріншіден, Құран Кәрім аяттары, екіншіден, өз Пайғамбар хазреті Мұхаммед (с.ғ.с) Хадистері, үшіншіден, автордың өзі жазып кеткендей имам Атаалла Баязит есімді молланың әр кітаптардан жинап шығарған «Ислам» деген кітабы, төртіншіден, орта ғасырда жазылған пайғамбарлар өмірі туралы хикаяларды қамтитын рухани мұрамыз Рабғұзидің «Қисса-сүл-әнбия-и» кітабы.

Алайда соңғы екі еңбек – «Ислам» мен Рабғұзи кітабының негізі де Құран Кәрім. Сондықтан, бірінің бастау бұлағы – күдіретті Алланың сөзі – Құран Кәрім мен өмірі, ісі бүкіл адамзатқа үлгі-өнеге Алла елшісі Мұхаммед пайғамбар (с.ғ.с) Хадистері!

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Алтынсарин Ы. Мұсылманшылықтың тұтқасы. Шариат-ул-ислам / Дайындаған. А. Сейдімбеков.- Алматы: Қазақстан, ТОП Қаламғар, 1991.
2. Исмул-Ағзам, Аллаһ Тағаланы ұлықтау және салауат дұғалары.-Алматы: «Нығмет» баспасы, 2005.
3. ru.wikipedia.org
4. Бухари, Жиһад -102; Иман-17; Муслим; Иман-8; Әбу Дәуіт, Жиһад-104
5. «Тәубе» сүресі, 60.
6. «Бұқара» сүресі, 2/222.
7. «Тәубе» сүресі, 9/108.
8. Әбу Дәууд, Салат 73; Тирмизи, Тахарат, 3.
9. «Мүддәссир» сүресі, 74/4.
10. Муслим, Иман, 148-149, 185 б.
11. Ибн Мажә, Зухд, 420.
12. Ибн Мажә, Мукаддимә, 48.
13. Тирмизи, Бирр, 41.
14. Құран Карим. Қазақша мағына және түсінігі. Ауд. Х. Алтай. Медине, Мұнаууара Сауд Аравия, Құран Шәриф басылым комбинаты – һижри 1411, міләди 1991.
15. Рабғұзи. Қисса-сүл-әнбия-й. Адам атадан Мұхаммед ғалиһи-уассаламға дейін./ Татар тілінен аударған Р. Мұқанова.-Алматы: «Санат», 2001.-248 б.
16. Рабғұзи. Қисса-сүл-әнбия-й. Адам атадан Мұхаммед ғалиһи-уассаламға дейін./ Татар тілінен аударған Р. Мұқанова.-Алматы: «Арда», 2006.-248 б.
17. Кенжебаев Б. Қисас-сүл-әнбия // Жұлдыз, № 7, 1968-148-151 бб.
18. Қыраубаева А. Ғасырлар мұрасы.-Алматы: Мектеп, 1988.-60-61 бб.
19. Кәкішұлы Т. Сандалтқан «Садақ».-Астана: Фолиант, 2002.-152-157 бб.

УДК 81-13

ҚАЗАҚ ТІЛІН КӘСІБИ БАҒЫТТА ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Казыбаева Гульзира Самыжановна
Қайнар Академиясының аға оқытушысы
Алматы, Қазақстан

Түйін: Бұл мақалада қазақ тілін кәсіби бағытта оқытудың әдіс-тәсілдері мен тілдік тұлғаның кәсіби бағдарды қалыптастыру жолдары қарастырылады. Кәсіби тілді үйретудің басты мақсаты – мамандықтарына қатысты сөйлеу тілі қалыптасқан үйренушілердің қазақша сөйлеуін, жазуын, баяндауын жетілдіру, лексикасын байыту болып табылады.

Түйін сөздер: мамандық тілі, кәсіби бағыт, тілдік қатынас, қатысымдық әдіс, оқу үрдісі, кәсіби термин сөздер, кәсіби құжат тілі, мамандық лексикасы.

Бүгінгі таңда Қазақстанды дамыған елдердің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім. Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет.

Жаһандану үдерісі басталғалы тілдік қатынас мәселесіне, тілдерді тиімді оқыту амал-тәсілдеріне үлкен мән берілуде.

Еліміздегі мемлекеттік тілдің бүгінгі мен ертеңі, оны оқытудың, меңгерудің тиімді жолдары бүгінгі күні өзекті мәселелердің бірі болып отырғаны белгілі.

Қазіргі таңда жоғары оқу орнының алдына бәсекеге қабілетті, білікті маман даярлау міндеті қойылып отыр. Мемлекеттік тілді білу, оны өз қызметінде қолдана білу құзіреті болашақ маманға қойылатын негізгі талаптың бірі болып табылады. Осыған орай білім беру саласында болып жатқан өзгерістер оқытуды, соның ішінде қазақ тілін кәсіби бағытта оқытуды жаңа сатыға көтеруді талап етеді.

Сол себепті жоғары білім жүйесінде мемлекеттік тілді әрбір мамандықтың ерекшеліктері мен тілдік жүйесін ескере отырып үйрету күн тәртібіне қойылып отыр. Заманауи білім беру үдерісі ең алдымен жеке тұлғаға бағытталып, білім алушының, тіл үйренушінің іскерлігін, коммуникативтік құзіреттілігін дамыту міндеттерімен ұштасып жатқандықтан, қазақ тілінің білім мазмұнын құрудың әдіснамасын дұрыс таңдап алу қажеттілігі туындайды.

Қазіргі заман талабына сай мемлекеттік тілді меңгеруде озық технологияларды, ұтымды әдіс-тәсілдерді пайдалану, білім беру саласында жүйелі жұмыстар атқару – еліміздегі ең маңызды әрі кезек күттірмейтін ауқымды мәселелердің бірі болып табылады.

Мемлекеттік тілдің әлеуметтік-қатысымдық қызметін кеңейту мен дамытуда оның ғылымда, өндірісте, елдің халықаралық байланыстарында қолдану аясының кеңейе түсуі тіл үйренушілердің болашақ мамандығымен тығыз байланысты екендігін көрсетеді.

Мамандардың пікірінше, кәсіби бағытты ескере отырып оқыту студенттердің таңдаған мамандықтарына қажетті білімді толық игерген, кәсіби мүмкіндігі мол маман иесін даярлауда өз әсерін тигізеді. Студенттерді мамандықтарына қатысты оқыту болашақ мамандардың кәсіби даярлығы мен дағдыларын қалыптастыруда ерекше рөл атқарады. Өзінің мамандығы бойынша білім ала отырып, студент кәсіби – жеке тұлғаға тән ерекшеліктерді сезініп, моральдық-психологиялық ахуалды түсіне бастайды. Өзінің болашақ мамандығына тән барлық аспектілермен жете танысып, игерген теориялық білімдерін тиянақтап, мамандығына деген өз көзқарастары қалыптасады.

Кәсіби іскерліктерді жетілдіру жұмыстары кәсіби қызығудың пайда болуымен тығыз байланысты. Ал, кәсіби қызығушылық дегеніміз – студенттердің болашақ мамандықтарына

жетелейтін, олардың іс-әрекеттерін белсендіретін қызмет. Сондықтан қазақ тілін кәсіби бағытта меңгертуде студент қажеттілігін өтейтін тиімді әдістер қолдану көзделеді.

Қазіргі таңда тілді оқытудың ең басты бағыты – қатысымдық бағыт. Тілді қатысымдық тұрғыдан меңгертуге тілшілер де, әдіскер-ғалымдар да, ұстаздар да ерекше назар аударып отыр. Себебі, қатысымдық бағыт бүгінгі уақыт сұранысынан туып отырған заман талабына жауап бере алады. Қатысымдық оқытудың нәтижесі – тілдік қатынас. Тілдік қатынас дегеніміз адамдардың бір-бірімен тілдесуі, сөйлесуі, тіл арқылы тілдік қатынас жасауы деген сөз. Осы тілдік қатынас бойынша зерттеу жүргізіп, оның тілдерді оқытудағы тиімділігін көрсеткен, тілдік қатынастың тұжырымын жасаған ғалым Ф.Оразбаеваның сөзімен алсақ, тілдік қатынас – сөйлеу тілі арқылы ұғынысу, түсінісу дегенді нақтылай келіп, жай ғана қарым-қатынас дегеннен гөрі тамыры тереңге кеткен, өмірде өзіндік орны бар, қоғамның дамуы үшін ең қажетті қоғамдық-әлеуметтік ақпараттардың жиынтығы арқылы адамдардың бір-бірімен пікір алмасуы, адамдар қатынасының түп қазығы дегенді білдіреді [1,8]. Берілген анықтамадан көріп отырғанымыздай, тілдік қатынас – тек сөйлеу тілі арқылы тілдесу ғана емес, сондай-ақ, ол жалпы адамзатқа, қоғамға қызмет ететін, оны қоғамның өзі тудырған, оның әлеуметтік қажеттігін өтейтін күрделі құбылыс.

Тілдік қатынасқа түсушілердің ең басты қызметі – қатысымдық қызмет. Қатысымдық қызмет бойынша хабар таратушы мен хабар қабылдаушылар тілдік қарым-қатынастың барлық түрлерін іс жүзіне асыра отырып, хабар арқылы бір-бірімен қарым-қатынастық қызмет атқарады. Сондықтан да тілді қатысымдық тұрғыдан меңгертудің алатын орны ерекше.

Қатысымдық әдісін зерттеушілер В.Т.Костоморов пен О.Д.Митрофановалардың «қатысым әдісінсіз жаңа әдістеменің болуы мүмкін емес» деген тұжырымдары өте орынды айтылған [2,7]. Себебі, тілді үйретуде қатысым әдісінсіз тілді жылдам әрі сапалы меңгертуге, оны кәсіби ортада еркін тілдік қатынасқа түсе алатын дәрежеге жеткізу мүмкін емес.

Қатысымдық әдіс туралы А.Р.Артюнов: «қатысым әдісі дегеніміз – ерекше ұйымдастырылған тілдік әрекет, оның мәні тіл үйренушілердің өзара түсінісіп, әрекет етулері үшін ақпаратпен алмасуларынан тұрады», - деген пікір айтады [3,23]. Бұл айтылғандардан, қатысым әдісі оқу үрдісін қатысымдық үрдіске айналдырумен теңестіріледі деген қорытынды жасауға болады. Себебі, оқыту үрдісі қатысым үрдісінің моделі болған жағдайда қатысым әдісінің негізі қаланады.

Қатысымдық тілдерді оқытып үйретудегі негізгі бағыт болып табылады. Өйткені, тілдерді сапалы меңгертуге қойылатын негізгі талаптардың бірі – үйренетін тілде қарым-қатынас жасай білу. Егер студенттерді үйренетін тілде, яғни қазақ тілінде қарым-қатынас жасауға үйреткіміз келсе, онда бүкіл сабақ барысы тікелей қарым-қатынасқа сай құрылуы тиіс. Сондықтан оқытудың барлық үрдісі тек тілдік қарым-қатынасты іске асыратындай құрылып, ұйымдастырылуы керек. Қатысымдық әдістің мәні де осында. Сонымен бірге тілдік қарым-қатынас студенттің қажеттілігін өтейтіндей болуы тиіс. Әрине, бұл жердегі қажеттілік дегеніміз қарым-қатынастың мамандыққа сай құрылуы керек екендігі түсінікті. Сонда тілдік қарым-қатынас қажеттілікті қанағаттандыратын құрал да бола алады.

Профессор Ф.Ш.Оразбаева қатысым әдісін жеке қарастырған әдіскер Е.И.Пассовтың қатысымдық әдістің негізгі мәні оның ұстанымдарын айқындаумен байланысты деген тұжырымын талдай келсе, қазақ тілін оқыту барысында қолданылатын қатысым әдісінің алты түрлі ұстанымының ішіндегі ең басты ұстанымы – тіке байланыс ұстанымы деп көрсетеді. Тіке байланыс болмаса, сөйлесім әрекеті де іске аспайды деген қорытынды жасайды. Қатысымның өзі адамдардың біріккен әрекетінің бір қыры, яғни адамдардың үйренетін тіл арқылы өзара бірігіп әрекет жасауы болып табылады. Қатысымдық әдіс – ақпарат алмасу үрдісі, тіл үйренушілердің алға қойған мақсатқа жетуіне бағытталған белсенді тілдік қатынас үрдісі. Белсенді тілдік қатынастың өзі – тіке байланыс арқылы

жүзеге асатын үрдіс. Тіке байланыс – тек қатысымдық әдіске ғана тән ерекшелік. Тіке байланыс арқылы студенттер бір-біріне өз ойларын жеткізеді, өз көзқарастарын білдіреді. Бір-бірінен алған мәліметтерді, ақпараттарды қабылдайды. Сол арқылы жаңа хабарлар мен ұғымдарды меңгереді, ой қорытындылайды. Тіке байланыс арқылы студенттердің өз беттерімен жұмыс істеулеріне жол ашылады. Тілдік қатынастың ары қарай өрбуі үшін әрекет етіп, өзіндік жұмыс атқарады. Бұл қатысымдық әдістің бір ерекшелігі болып табылады. Сонымен бірге, оқыту үрдісіне қойылатын жаңа талапты – студенттердің өз беттерімен білім алуға жағдай тудыру керек деген талапты – ескерсек, қатысымдық әдістің осы талапты іс жүзіне асыратын бірден-бір әдіс екендігіне дау жоқ. Сондай-ақ, қазіргі заман талабына сай студент объект емес, субъект болуы тиіс деген қағида ұсталады. Аталған қағиданы іске асыруда да қатысымдық әдістің орны ерекше. Өйткені қатысымдық әдіс – субъект-субъектінің бірлескен әрекеті. Тілдік қатынасқа түсушілер бір-бірінен білімі, көзқарасы, белсенділігі арқылы ажыратыла отырып, бірде субъектінің рөлінен объектінің рөліне ауысса, келесі мезетте объектінен субъектінің рөліне ауысады. Бұны қатысымдық әдістің екінші ерекшелігі деп есептеуге болады.

Қатысымдық әдістің үшінші бір ерекшелігі – тілдік қатынастың проблемалық жағдайға сай құрылуы. Бұл жердегі проблемалық дегеніміз – тілдік қатынасты жүзеге асыруға бағытталған жағдайлар. «...любой речевой поступок должен совершаться только в условиях соответствующей речевой ситуаций» - деп көрсетеді Е.И.Пассов [4,119]. Яғни, қазақ тілін үйретуде үйренетін тілде тілдік қатынасты іске асыру үшін тілдік қатынас міндетті түрде болатын проблемаға тап болуы тиіс. Сонда ғана тіл үйренушінің тілді жылдам әрі сапалы меңгеруіне жол ашылады. Студенттің тіл үйренуге деген қызығушылығы оянып, белсенділігі артады. Себебі, қатысымдық әдіс – тілдік қатынасқа түсушілер арасында белгілі бір проблеманы шешуге негізделген үрдіс. Ол проблемалар студент мамандығына сай құрылады. Проблемалық жағдай туғызуда мынадай ережеге сүйену керек:

- проблемалық сұрақтарды студенттердің білмеуі;
- проблемалық сұрақтарды шешуде студенттердің бұрынғы қалыптасқан білімін пайдалану, ол жетіспеген жағдайда жаңа ұғымдарды іздестіру.

П.И.Пидкасистый проблемалық жағдай туғызу мен оны шешудің 5 кезеңін былай деп көрсетеді:

1. Проблемалық жағдай туғызу
2. Проблеманы шешу және оған өз тұжырымын беруге әрекет ету
3. Қиындық тудырған мәселе бойынша талдау жасау, өз ойларын білдіре білу
4. Жауабының дұрыстығын дәлелдеу
5. Проблемалық жағдайды толық шешу, оған көз жеткізу

Проблемалық оқыту әдісінің осы бес кезеңін іске асыру барысында студент міндетті түрде белсенді тілдік қатынасқа түседі. Өйткені ол белгілі бір мәселені шешу бойынша ой бөліседі, өз көзқарастарын білдіреді, оны дәлелдейді. Бұның бәрі тілдік қатынасқа түсудің бірден-бір жолы және студенттің өзіндік жұмыс істеуіне мүмкіндік туғызады. Яғни, проблемалық оқыту дегеніміз – оқытушы мен студенттердің бірлескен оқу және іздену әрекеті. Проблемалық жағдайларды шеше отырып, студенттердің өз беттерінше саралау, түсіну, игеру, талдау, баға беруі болып табылады.

Проблемалық оқыту әдісі арқылы қазақ тілі сабағын ұйымдастырғанда оқу қызметінің бес түрін де (тыңдалым, тілдесім, оқылым, жазылым, айтылым) жетілдіруге болады. Бұл әдісті сабақ барысында қолданғанда студенттердің шығармашылық белсенділіктерін жетілдіреді, пәнге деген қызығушылықтары артып, пәннен терең білімділіктерін дамытады. Студенттердің ғылыми тұрғыдан ойлау дағдылары қалыптасады. Көтерілген мәселе бойынша көпшілік ақпарат құралдары мәліметтерімен, кітапханада, қосымша әдебиеттермен, энциклопедиялық сөздіктермен жұмыс істей отырып кәсіби білім қорларын

молайтады. Қозғалған мәселе бойынша бір-бірімен ой бөлісуге, сол арқылы белсенді тілдік қатынасқа түсуге мүмкіндік туындайды.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, тілді қатысымдық тұрғыдан меңгертудің негізгі ерекшеліктері мынадай болады.

Біріншіден, қатысымдық оқыту үнемі тілдік қатынастың кәсіби бағытта жүргізілуін қамтамасыз етеді. Яғни, сабақтың барлық кезеңінде, тәжірибе жүзінде, студенттердің бір-бірімен тілдесе отырып, тілдік материалды меңгерулері болып табылады.

Екіншіден, әр студенттің жеке бас қасиеті ескеріледі. Топтағы кез келген адам бір-бірінен өздерінің сөйлеу, ойлау қабілеті, қызығушылығы т.б. қасиеттері арқылы ажыратылады. Қатысымдық тұрғыдан оқыту осы жеке қасиеттердің барлығын ескере отырып, әр студенттің танымына, қызығушылығына, қабілетіне сай ұйымдастырылады.

Үшіншіден, қатысымдық тұрғыдан тілді меңгертуде оқытудың проблемалық түрі басты орын алады. Студенттер алдына мамандықтарына сай мәселе қойылады. Ол мәселелерді шешуді студенттердің өздері іске асырады. Берілген мәселені шешу барысында студенттер өз пікірлерін білдіреді, көзқарастарын, ойларын жеткізеді. Сол арқылы кәсіби тілдік қор молаяды.

Төртіншіден, қатысымдық тұрғыдан тілді меңгертудің басты ерекшелігі – оқу үрдісінің үнемі өзгеріп отырылуы, яғни, жаңашылдығы.

Қатысымдық әдіс – тіл үйренушілердің оқытушымен тікелей қарым-қатынасы арқылы жүзеге асатын; белгілі бір тілде сөйлеу мәнерін қалыптастыратын, тілдік қатынас пен қағидалардың жүйесінен тұратын; тіл үйретудің тиімді жолдарын тоғыстыра келіп, тілді қарым-қатынас құралы ретінде іс жүзінде асыратын әдістің түрі.

Яғни, қатысымдық әдісті қолданудың тиімділігі, алдымен тілді оқытуда үйренуші мен үйретушінің арасында бір-бірімен көзбе-көз кездесу, ауызба-ауыз тілдесу, яғни тікелей қатынас жиі болса, сөйлесім әрекеті де ұтымды жүзеге асатындығы, сөйлеуді үйрету барысында қатаң талаппен сұрыпталған лексикалық, фонетикалық, грамматикалық минимумдар мен сөздік материалдар алынатындығы болып отыр.

Тілді кәсіби оқыту әдістері - бұл жүйелі және логикалық бірізділікпен іс-әрекет жасайтын оқытушы мен тіл үйренушінің бірлескен қимылы. Осы арқылы олар кәсіптік білім негіздерін меңгереді; білік пен дағды, шығармашылық қабілеттерін дамытады, кәсіби шеберлік қыр-сырын үйреніп оның негіздерін қалыптастырады. Тыңдаушы сабақ барысында тек тіл үйреніп қана қоймайды, олардың сабақ үдерісінде ойлау дағдылары қалыптасып, өмірге өзіндік көзқарасы айқындалып, ұғым-түсінігі кеңейеді. Сондықтан да оқытушы әр тыңдаушының қабілетін, тілді меңгеруге деген көзқарасын білуі керек.

Осылайша, кәсіби бағытта қазақ тілін үйретудің мәртебесін көтеремін деген әрбір тіл үйретуші ұстаз әдістемелік тәжірибесін үнемі жетілдіріп, оны тиімді қолданып отырса, қазақ тілімізді үйренудегі қиындықтар қызығушылыққа айналуы әбден мүмкін. Яғни, маманның біліктілігі мен кәсіби деңгейінің жоғары болуы оқытуды дұрыс ұйымдастыра білумен байланысты демекпін.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі.-Алматы: РБК, 2000.-207б.
2. Дьяченко В.К. Сотрудничество в обучении.-М.: Просвещение, 1971.-191с.
3. Артюнов А.Р. коммуникативный интенсивный курс РКИ для заданного контингента учащихся (мет.пособие). Москва, 1989.-97с.
4. Пассов Е.И. коммуникативный метод обучения иноязычному говорению.- Москва: Просвещение, 1985.-208с.
5. Қасым.Б., Бейсенбекова Г. Кәсіби қазақ тілі.Оқу құралы.-Алматы, 2012.- 220б.

КӘСІБИ ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕТУДІҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ

Амантаева Сандугаш Асылхановна, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің оқытушысы
Шауқарова Ақмарал Асқарбекқызы, шет тілі пәнінің оқытушысы
ШЖҚ «Кеңес Одағының Батыры Мәншүк Мәметова атындағы
Ақтөбе Жоғары медициналық колледжі» МКК

***Аннотация:** Бұл мақалада кәсіби қазақ тілі мен шет тілін үйретудің тиімді тәсілдерін студенттерге меңгерту жолдары баяндалған.*

Қазіргі нарықтың талабына сай болашақ бәсекелес мамандарды даярлау мақсатында студенттерге үздіксіз білім беру, оларды оқыту, әсіресе мемлекеттік тілді кәсіби тілде үйрету маңызды болып табылады. Өйткені, болашақта мемлекеттің саясатын, оның ішінде мемлекеттік тіл саясатын жүргізетіндер, тілдік орта құрайтындар, оны ары қарай жетілдіретіндер де жас буын - жастар

Кәсіби тіл - белгілі бір мамандық, не кәсіп саласы шеңберінде жиі қолданылатын тілдік құрылымдар жиынтығы.

Кәсіби тіл - өз саласына сай терминологиясы, кәсіби-ғылыми ұғымдық аппараты бар, сөз қолданысы мен тіркесуінде қалыптасқан нормалары бар тіл болып табылады.

Қазіргі қоғамның алдындағы негізгі мақсаттарының бірі - биік кәсіби іскерлігі адамгершілік қасиетпен ұштасып жататын шығармашыл тұлғаларды дайындау. Соған байланысты жаңа ағымға сай білікті мамандар даярлау, оқытудың сапасын жоғары дәрежеге көтеру, кәсіби мамандықтарға негізделген білім беру үшін, жаңа инновациялық технологияларды пайдаланып, оқытуға ерекше назар аударылуда.

Бүгінгі студент - ертеңгі болашақ маман. Әр студент маман ретінде өзінің кәсіби тілінде, яғни мемлекеттік тілде қарым-қатынасқа түсе біліп, мамандығына қатысты термин сөздерді меңгеріп, белсенді қолдана білуі тиіс.

Қазақ тілін кәсіби бағытта оқыту - ертеңгі болашақ маманның кәсіби даярлығы мен дағдыларын қалыптастыра отырып, өзінің болашақ мамандығына тән барлық аспектілермен жете танысып, игерген теориялық білімдерін тиянақтап, мамандығына деген өз көзқарастарын жан-жақты қалыптастыра бастайды. Кәсіби бағдар бере отырып оқыту қазақ тілінде сөйлеу тілін қалыптастыру мен дамытудың ең маңызды факторы болып табылады. Кәсіби тілде оқыту болашақ маманды қалыптастыру үшін, қолайлы жағдай туғыза отырып, білім алушыларды мамандығына сәйкес оқыту, яғни мамандықтарына қатысты лексикалық минимумды меңгерту. Кәсіби бағытты ескере отырып оқыту - білім алушының таңдаған мамандықтарына қажетті білімді толық игерген, кәсіби мүмкіндігі мол маман иесін даярлауға бағыттайды.

Соңғы жылдары әдіскер-ғалымдар қазақ тілін қарым-қатынас құралы ретінде меңгертумен қатар, студенттердің кәсіптік мамандығын ескере отырып игертудің тиімді жақтарын қарастыруда.

Тілді мамандыққа қатысты оқытудың ұтымды жақтары:

- тіл үйренушілер қазақ тілін кәсіби қатынас құралы ретінде қолдана алады;
- кәсібіне байланысты жинаған сөздік қорды жұмыс орнында пайдаланып, өз мамандығына қатысты ой-пікірлерін нақты, анық жеткізу дағдысы қалыптасады;
- қазақ тілінің танымдық қызметінің маңызы арта түседі;
- қазақ халқының рухани және тарихи-мәдени байлығын тіл арқылы таныту негізінде тіл үйренушілер Қазақстан тарихымен, мәдениетімен, әдебиетімен, халықтың салт-дәстүрімен танысып, білімдерін молайтады;

- күнделікті қызмет бабында ресми-іскери сөйлесуге тән тұлғаларды меңгеріп, мамандыққа қатысты ісқағаздарды жазуды үйренеді;

- болашақ маманның тұлға ретінде қалыптасуына, өсуіне және дамуына, өз мамандығын саналы сезінуіне мүмкіндік туады.

Осы тұрғыдан мамандыққа сай қазақ тілін сапалы оқыту – қазіргі уақыт сұранысынан туындап отырған өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Кәсіби қазақ тілі пәнінің тәжірибелік сабақтарынан мамандықтары туралы тереңірек білулерімен бірге, басқа да тақырыптарды меңгеріп, термин сөздермен жұмыс жасауға өздерін дайындайды. Ойпікірлерін дұрыс жеткізе білуге, сөздік қорларын байытуға, жаңа сөздерді меңгеруге тырысады. Кәсіби қазақ тілі пәні білім алушының болашақ маман ретінде кәсіптік шеберліктерін мемлекеттік тілде меңгеруіне негіз бола отырып, сөйлеу әрекетінің төрт қағидатына (тыңдалым, оқылым, айтылым, жазылым) негізделген білім алушының мақсаты, тілді қолдану саласы, коммуникативтік жағдаяттар компоненттері, контекспен байланыстылығы тіл бірліктерінің қолданыстағы қызметіне сай анықталады. Дегенмен, кәсіби қазақ тілі мен қазақ тілін оқыту әдістемесі екі жақты, себебі қазақ тілі - тіл үйрету, яғни мұнда оқытушы тілді үйретуді басшылыққа ала отырып, тіл үйретудегі барлық әдіс-тәсілдерді, тілдік нормаларды, грамматикалық тұлғаларды толығымен қамтып, тілдік, оның ішінде ауызекі сөйлеу әрекетіне бағыттайды. Ал, кәсіби қазақ тілі, кәсіби шет тілі - әр маман иесін өз маман тілінде сөйлей алуға бағыттау. Бұл салада болашақ маман, яғни студент тілді меңгерген немесе түсіне алатын, сөйлеуге талпыныс жасайтын, грамматикалық тұлғалардан, тілдік нормалардан хабары бар тұлға болуы тиіс. Мұнда оқытушының мақсаты - әр мамандық ерекшелігіне байланысты термин сөздерді меңгерте отырып, кәсіби тілде сөйлеуге бағыттау.

Қазақ тілін басқа ұлт өкілдеріне мамандыққа байланысты оқытуды көздейтін еңбектердің бірі – Р.Ә.Шаханова, С.Т.Айбергенова, Г.А.Аужанованың авторлығымен жазылған “Мамандыққа байланысты жаттығулар мен текстер жинағы”. Бұл авторлар студенттердің мамандығына, кәсібіне деген сүйіспеншілігін қалыптастыруды, сөздік қорларын байытуды, кәсіби сөздерді меңгеріп, өз ойларын дұрыс мазмұндап жеткізуге, аға ұрпақтың өнегелі өмірін өздеріне үлгі ете білуге үйретуді мақсат етеді.

Қазақ тілін мейірбике мамандығындағы студенттерге игертудегі оқытушының төмендегі міндеттері:

- өз мамандығына сай сөздер мен мәтіндерді іріктеп алу;
- оқу материалының игерілуіне тиімді әдіс-тәсілдерді таба білу;
- студенттер ынталы түрде игерулері үшін, оларға бұл сабақтың қажеттілігін түсіндіру;
- студент ынтасын арттыруда оның қызығушылық қасиетін туғызатын психологиялық жағдайды ұйымдастыру.

Тіл дамытудағы ең тиімді әдістердің бірі – мәтін бойынша жұмыс істеу. Сондықтан мәтіндер күнделікті тұрмыста қолданылатын, мамандық бойынша, төменгі және орта топ студенттеріне арналған мәтіндер болып топтастырылады. Сонымен қатар грамматикалық ережелерді түсіндіруге түрлі кестелер, студенттердің өздік жұмысына байланысты тапсырмалар, дәрігерлік қазақша-орысша сөздік берілген. Оқулықта ұсынылған кеденшілер өмірінің барлық салаларын қамтыған қызықты мәтіндер мен ұлттанымдық деректер, қатысымдық тапсырмалар, ісқағаздары үлгілері тіл үйренушілердің ана тілінде еркін сөйлеп, өз ойларын жазбаша да толық жеткізе алуларына мүмкіндік береді.

Медицина мамандығын меңгеруге қажетті лексикалық қорды тілдік қатынаста қатысымдық тұрғыдан жаңа жаңа технология арқылы іске асырудың амал-тәсілдерін іздестіру. Мамандыққа байланысты мәтіндерді оқытқан кезде тілдік қатынастың барлық түрлері қолданылады. Студенттердің мәтінді талдау әрекетімен бірге әңгімелесу

арқылы сөйлеу әрекетіне, сұрақ-жауап арқылы тілдесім әрекетіне, мазмұндама жазғызу арқылы жазу әрекетіне үйрету көзделеді.

Кез келген өркениетті мемлекеттегі аса маңызды қоғамдық саланың бірі – медицина саласы. Себебі мемлекеттің басты байлығы саналатын халықтың денсаулығы – оның толыққанды ел екендігінің де басты көрсеткіші. Сондықтан медицина саласы бойынша білікті маман тәрбиелеу ісінде мемлекеттік тілдің, қазақ әдеби тілінің атқарар ролі ерекше. Қазақ әдеби тілінің танымдық әрі коммуникативтік қызметінің сан-қырлылығын көрсететін де осы сала.

Жаңа заманның талаптарына орай, интеллектуалдық қабілеті мол мамандарды даярлау міндеті бүгінгі білім жүйесінің басты да негізгі мақсаты екені даусыз. Осы мақсатты іске асыруда студенттерге іскерлік қарым-қатынасты дұрыс оқыту қажеттігі күннен-күнге айқын сезілуде.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мешимбаева Б. Гуманитарлық бөлім студенттерін қазақша пікірлесім (диалог) арқылы сөйлеуге үйрету әдістемесі:– Алматы, 1999. –163 б.
2. Қадашева Қ. Жаңаша жаңғыртып оқытудың ғылыми әдістемелік негіздері: өзге тілді дәрісханалардағы қазақтілі:– Алматы, 2001. – 301 б
3. Шаханова Р.Ә. Техникалық жоғары оқу орындарының орыс бөлімдерінде қазақ тілін мамандыққа қатысты оқытудың ғылыми –әдістемелік негіздері: –Алматы, 2002. -327б.
4. К.Кужукеева, А.Салькина Кәсіби қазақ тілі (Профессиональный казахский язык) Оқу құралы- Қостанай: А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ, 2016.- 97 б.

СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА.

Аманжолқызы Жанна- преподаватель иностранного языка

Таймагамбетова Алмагуль Амидоллаевна –преподаватель русского языка и литературы
Актюбинский Высший медицинский колледж имени Героя Советского союза Маншук
Маметовой.

***Аннотация:** В статье анализируется актуальная на сегодняшний день проблема визуализации знаний в обучении. Речь идет о необходимости обучать студентов способам самостоятельно представлять вербальную информацию в графической форме, что способствует увеличению темпа мышления, формированию умения работать с большими объемами учебной информации, а также концептуально структурировать и упорядочить полученные знания. Автором обобщается практический опыт работы в данном направлении, а так же предложены к рассмотрению психолого-педагогические условия обучения студентов, и краткое представление курса по выбору «Визуализация знаний», разработанного для будущих учителей технологии.*

***Ключевые слова:** инновации в образовании, новые направления развития образования, тенденции развития современного образования, миссия образования.*

Категория образования на протяжении истории развития педагогической науки рассматривалась с различных позиций: образование как процесс, как результат, как система и как ценность. Сегодня образование следует изучать под несколько иным углом зрения: образование как компонент культуры человека, как накопленный человеческий капитал, как социальное благо. Первые три позиции достаточно полно раскрыты в педагогической литературе. Остановимся лишь на некоторых уточняющих моментах. Первая позиция предполагает освоение человеком в условиях образовательного учреждения либо посредством самообразования системы знаний, умений и навыков, опыта познавательной и практической деятельности, ценностных ориентаций и отношений обучающихся и обучающихся, воспитателей и воспитанников, воздействий и взаимодействий их друг с другом. Вторая – характеристика уровня достижений обучающихся в освоении знаний, умений, навыков, опыта деятельности и отношений. В этом и состоит суть образования как результата. Рассмотренные позиции свидетельствуют о том, что в центре внимания находятся знания как соответствующие результаты духовного богатства человечества, накопленного им в историческом опыте. Такой подход предполагает накопление знаний, формирование умений и навыков (знаниево-ориентированный подход), которые способствуют социализации человека, вхождению его в социум. С такой точки зрения их можно отнести к жизнеобеспечивающей системе человека. При этом они поглощают самого человека, заслоняя его личность. Процесс образования превращается в академизм, а знания при этом становятся абсолютной ценностью. В современных условиях наиболее актуальным становится обращение не к знаниям, умениям и навыкам, а к компетентности и компетенциям. Подход к образованию как к системе предполагает совокупность преемственных образовательных программ и государственных образовательных стандартов, сеть реализующих их образовательных учреждений, органов управления образованием. Данная позиция может быть названа управленческой. Она только регламентирует, что входит в образование как систему. Наиболее сложным является рассмотрение образования с позиции ценностного подхода. Под воздействием происходящей в стране трансформации меняются функции образования и воспитания, которые становятся намного шире и важнее, нежели только обучение, подготовка человека к какому-либо виду трудовой деятельности. Происходит утверждение личностно ориентированного подхода, при котором образование выступает как достояние определенной личности, как соответствующая ценность для конкретного человека. Существенным сдвигом в общественном сознании является переориентация образования на новые базовые ценности: с обеспечения потребностей производства и экономики в рабочей силе определенного качества на обеспечение потребностей самого человека в получении образовательных услуг соответствующего качества. Интересен подход к образованию как компоненте культуры человека. Культура и образование находятся в тесной связи друг с другом. Без передачи последующим поколениям образцов культуры, способов взаимодействия человека с окружающим миром вряд ли можно представить человеческую жизнь. Педагогическая проблема, какой бы она ни была, таит в себе общечеловеческое в том смысле, что она имеет универсальный характер и представляет общую ценность для всех народов мира.

Задачей образования XXI в. является преодоление кризиса культуры, духовности и гуманизма. Социальная направленность. Приоритет отводится социальным требованиям к человеку как гражданину, труженику, члену общества, его качествам и способностям. Образованность становится одной из решающих жизненных ценностей. Педагогика и психология. Содержательно ориентированная направленность определяется возросшими требованиями мирового сообщества к получаемым знаниям, умениям и навыкам в связи с новым уровнем производства, науки и культуры. Образовательные системы становятся призванными готовить специалистов высокого уровня профессиональной квалификации.

Процессуально ориентированная направленность. Предпочтение отдается в этом случае самому процессу обучения, образовательным технологиям, методике преподавания и методике обучения, совместной деятельности обучаемого и обучающего. Личностно ориентированная направленность выражается в безусловном приоритете интересов развивающейся личности и реализуется через личностно ориентированную технологию обучения и воспитания. Итак, выстраивается новая педагогика, в основу которой положена идея гуманизма, его паритетности, признания высшей ценности – человеческой жизни и жизни вообще. К основным тенденциям и направлениям развития современного образования следует отнести такие, как глобализация, фундаментализация, гуманизация, технологизация, стандартизация, компьютеризация. Остановимся более подробно на выявленных тенденциях современного образования. Гуманитаризация образования касается вопросов обучения, воспитания и развития личности обучаемых, а также вопросов его организации, функционирования и управления. Предполагается, что она должна реализовываться во всей системе образования, пронизывая гуманитарную и естественно-научную составляющие образования, область технических, инженерных, экономических и других наук. Гуманитаризация – частное проявление общей задачи, связанной с возрождением культурно соотнесенного образования. Гуманитаризировать образование – значит выявить личностный смысл при изучении учебных дисциплин как гуманитарного, так и естественно-научного направлений, осознать его значимость с позиции каждой личности, т.е. сделать его личностно ориентированным и личностно значимым. Важным направлением развития образования является технологизация образовательного процесса, которое предполагает внедрение в образование современного эффективного и продуктивного инструментария, высокоэффективных информационных технологий, продолжающуюся повсеместную компьютеризацию. Будущее образования – это образование с все увеличивающейся долей участия компьютера и информационных компьютерных технологий. В образовательный процесс приходит «компьютика», наука о совместной деятельности преподавателя, обучающегося и компьютера. Следует отметить, что в содержании образования происходят крупные изменения в связи с его стандартизацией, функция которой двояка. С одной стороны, стандартизация означает придание некоторого однообразия, а с другой – предполагает такое содержание образования, которое удовлетворяло бы соответствующему стандарту. И весь вопрос в том, чтобы не ошибиться, так как образование само по себе явление творческое.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Смирнов, И.П. Новый принцип воспитания: ориентация на интересы молодежи / И.П.Смирнов, Е.В. Ткаченко. – М., 2005.
2. Загвязинский, В.И. Теория обучения: современная интерпретация : учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / В.И. Загвязинский. – М., 2001.
3. Гершунский, Б.С. Философия образования для XXI Библиографический список века : учеб. пособие для самообразования. – 2-е изд., пере

УДК 80

IMPACT OF FRIEDRICH NIETZSCHE'S PHILOSOPHY ON THE RUSSIAN LITERATURE OF THE "SILVER AGES"

Nurmukhammed Kosherbay

12th grade student of Nazarbayev Intellectual School PMD Almaty

Scientific advisor – Temirgaliyeva G. Y.

Almaty, Kazakhstan

Abstract: *This literature hardly influenced on the world communities and played an important role in genesis of the ethics. The purpose of this work is to investigate how Nietzsche's philosophical thoughts affected development of Russian literature and to define the origins of modern cultural context. In order to conduct this research, the following methods were used: a survey, an interview and a focus group discussion. They could complete each other and gave the wide range of information on the topic. The results derived from conducting this research methods shows that Nietzschean philosophy gave an artistic freedom to the Russian intelligentsia and changed the thematic and traditions of Russian literature. Initially the supposed idea was justified, however there were some unexpected results in survey and some interview responses.*

Key words: *Nietzschean philosophy, artistic freedom, traditions, thematic, modern cultural context, Russian literature, Silver Ages*

Literature is vital for human life and culture. Many literary works reflect the influence of a certain philosophy. How did Friedrich Nietzsche, one of the most famous philosophers of the 20th century, affect Russian literature of the Silver Age and the modern moral? Nietzsche's ideas about the death of god and the culture of rejection were popular and convenient, but they also disrupted the old values and inspired new philosophical searches. However, this could have negative consequences.

This work aims to explore how Nietzsche's philosophy shaped Russian literature and the origins of modern culture. It argues that Nietzsche gave the writers a new perspective in a difficult time, but also led to moral degradation. The works of the Russian Silver Age and the experts on them are the object and the subjects of this research, respectively. The field of this research is philology and philosophy. The impact of Nietzsche's philosophy on the Russian literature of the Silver Age. This study is important because it offers a new scientific approach to the topic and states how Nietzsche influenced the Russian literature of the Silver Age. This work can be a source for those who want to study the modern ethics and the factors of literary flourishing in the Silver Age. It can also improve the education level in this field and be used for further researches.

Nietzsche is one of the most well-known philosophers and writers. His philosophy was one of the driving forces of cultural expansions in Russia between 1894 and 1929. Nietzsche greatly influenced on Russian literature of late 19th and early 20th centuries, on literature and poetry of so called "silver ages" (Tsvetkov, 2012).[22] Despite Losev's (1930) view that Nietzsche's works should be seen through classical philosophy, the theme of divine nihilism was his most important idea.[9] The new generation of Russian cognoscenti in the early 19th century saw Nietzsche and his philosophy as a manifesto of inner and censorship liberation.[21] They rejected religion and governance, which caused cultural stagnation and social division in Russia.[10] They embraced Nietzschean ideas of the decay of old morals and the need for a new religion and values.[19] This led to more writers and poets, diverse themes, and different literary movements such as acmeism, symbolism and futurism. Rassadin (2001) even suggests that Nietzsche's cultural-philosophical ideas were the core of Russian symbolism.[18]

This is plausible, since Nietzsche introduced the concepts of “Apollonian and Dionysian beginnings” and returning to antiquity, which were the basis of all modernistic movements in art. In short, Nietzsche’s ideas rejected religion and expanded Russian literature in the “silver ages”.

Nietzsche’s philosophy inspired Russian poets and writers to rethink life and expand their themes. He announced the end of the old world and the need for new values. Andreev (1900) showed the impossibility of finding a new way of living, while Blok (1919) embraced Nietzschean individualism for the 20th century.[1, 5] Nietzsche stimulated and satisfied the search for new life values, resulting in more literary works.

Nietzsche also started a new epoch of philosophical searches and questions that interested many writers. Mikhailov (1989) states that Nietzsche raised and answered every philosophical problem.[11] He opened a new sphere of metaphysics that focused on the individual. He asked “What is truth?” and said it was relative.[13] Gorky (1902) also explored this question in his play, where Satin says that human is the only truth.[8] Nietzsche also introduced the concept of Übermensch.[14]

Despite Solovyev’s (1894) and Chukovsky’s (1902) criticisms of Nietzsche’s model of human, many Russian authors like Blok, Akhmatova, Bulgakov and others were inspired by his ideas.[20,6,3] Nietzsche’s philosophy influenced a generation of Russian writers. His thoughts changed the Russian literature and the relation to life at the turn of the century. His influence is still felt today, as his modernistic theory evolved into postmodernism in the current cultural context.

According to the results of a survey, that was conducted to collect the quantitative data on the topic 56.9% of respondents believe that Nietzsche’s philosophy significantly affected the Russian literature of the Silver, this number is approximately twice higher, than an amount of people, who admit only moderate effect of the Nietzschean ideas on the Russian literature. Only less than a quarter (13.9%) of all respondents tend to believe, that ideas of the German philosopher was received limitedly, and 2.7% of respondents suppose that the Nietzsche’s concepts were not reflected in the literary works of Russian Silver Age. This indicated that more than a half of students of the Russian philology faculty think that Nietzsche made a great contribution on literature of the Silver Ages. Moreover, survey depicted that the writers heavily influenced by Nietzsche’s philosophy are Maxim Gorky and Dmitry Merezhkovsky, who got 40 and 38 responds respectively, other ones got from 30 to 15 votes. “The Lower Depths”, “Christ and Anticrist” and “A Cloud In Pants” in the results of the survey was considered the work, that are most strongly inspired by the Nietzschean ideas, which can be seen on a Figure 1, where they got 40, 38 and 36 votes respectively. To the question “How do you think that Nietzsche’s philosophy and Russian literature of the Silver Ages are still affecting the modern society?” respondents answered the following way: 51.4% - created the modern social-cultural context, 27.8%- outlined the moral values of the modern days, 11.1%- only helped to change some social rules and norms, 9.7%- they don’t affect the modern day. This indicates that Nietzsche’s philosophy determined the cultural, ethical, and moral norms of the contemporary society. However, it is important to mention, that data presented earlier were generalized, because the question was open-ended.

This study confirms previous research by Tsvetkov (2012) and Telekanal Kul’tura (2019) on Nietzsche’s influence on Russian poetry and prose of the Silver Age.[22,21] It also supports Shkurov and Krasnilova (2013) on his contribution to modernistic trends like symbolism and acmeism.[19] The survey and the interviews showed that Andreev, Merezhkovsky, Gorky and others reflected Nietzsche’s philosophy in their works.[1,5,11] The study also explains the easy reception of Nietzsche’s ideas in Russia by the complexity of life in the turn of the century. This partly agrees with Blok (1919) and Telekanal Kul’tura (2019).[5,21] In short, these results show the clear correlation between Nietzsche’s works and Russian literature of the Silver Age.

The research, the interview, and the survey (51.4% of respondents) show that Nietzsche and Russian literature of the Silver Age shaped modern culture, disagreeing with Solovyov (1987) and Chukovsky (1902).[6] This may be because rejection, the core of Nietzsche's philosophy, is the easiest way to justify anything. However, the research also showed that about 16% of the respondents think that Nietzsche's philosophy had little or no effect on Russian philosophy. This may be due to the subjectivity, human factor and ignorance of the topic. The librarian's answer that there was no difference in the reception of Nietzsche's ideas in Russia and other countries was unexpected and could also be subjective.

The work could be subjective or inaccurate due to some limitations. The topic was complex and the experts were few. Evaluating philosophy was also subjective. These factors could affect the objectivity of the work. More research is needed to clarify some points, such as focusing on a specific trend or author. The effect of Darwin's theory and Marx's ideology on Russian literature of the Silver Age and its impact on modern moral should also be studied. The influence of Russian literature on Nietzsche could be another topic.

To sum up, this work argues that Nietzsche influenced the authors of the Silver Age and caused moral decay. The research aimed to identify his influence on Russian literature of the Silver Age and the source of cultural and ethical decadence in the 20th century and beyond. The initial hypothesis assumed that Nietzsche's philosophy affected Russian literature of the Silver Age and led to cultural decay. The research used interviews, surveys, and focus group discussions with experts and students of Russian philology. The results showed that Nietzsche's influence was great. He helped the Russian intelligentsia gain artistic freedom and provoked a new philosophical and moral search that was reflected in literature. He also created new literary movements (acmeism, symbolism, futurism, imagism) and changed the form and themes of Russian prose and poetry. He reduced the role of religion and increased immoral themes. Many literary works, such as Blok's poem "The Stranger Woman" and Gorky's play "The lower depths", proved this assumption.

The work states that Nietzsche changed modern moral, but he was not the only factor. The research is relevant because it can evaluate Nietzsche's influence on the literature of all modernistic countries. The study shows how Nietzsche's ideas shaped Russian literature and modern culture.

REFERENCES:

1. Andreev L.N. Rasskaz o Sergee Petroviche [A short-story about Sergey Petrovich]. Azbooka. 1900. 2020
2. Astaphyev P.E. F. Nicsche. In: Nicsche: pro et contra [F.Nietzsche. In: Nietzsche: pros and cons]. Saint-Petersburg: Publishing house of the Russian Christian Humanities Institute. 1892.
3. Bashirov T.A., Gromova N.I. & Hakimov D.A. Ideya sverhcheloveka Fridriha Nicshe i eyo otrazhenie v russkoj literature [Idea of übermensch and its effect on Russian literature]. E-Scio. 2020. <https://cyberleninka.ru/article/n/ideya-sverhcheloveka-fridriha-nitsche-i-eyo-otrazhenie-v-russkoj-literature?ysclid=lbs8wgpae300118726>
4. Bely A. F. Nicsche. In: Nicsche: pro et contra [F.Nietzsche. In: Nietzsche: pros and cons]. Saint-Petersburg: Publishing house of the Russian Christian Humanities Institute. 1911.
5. Block A.A. Krushenie gumanizma [The fall of humanism]. Strelbytskyy Multimedia Publishing. 1919. 2018.
6. Chukovsky K.I. Polnoe sobranie sochineny K.I. Chukovskogo. T.6 [Full collection of works of K.I.Chukosky. Volume 6]. Terra-Knizhnyy klub. 1902.
7. Gippius Z.N. Novye Ludy[New people]. Dmitriy Secin. 5. 1943.
8. Gorky M.A. Na Dne[The lower depths]. AST. 1902.
9. Losev A.F.F. Nicsche. In: Nicsche: pro et contra [F.Nietzsche. In: Nietzsche: pros and cons]. Saint-Petersburg: Publishing house of the Russian Christian Humanities Institute. 1930.

10. Merezhkovsky D.S. Grjadushhij ham. Bol'naja Rossija [Upcoming boor. Sick Russia]. Librarium. 1. 1905.

11. Mikhailov A.V.F. Nicshe, Po tu storonu dobra i zla. Razdely pervyj i vtoroj. – «Voprosy filosofii» [F. Nietzsche, Beyond good and evil, first and second chapters. - Philosophical questions]. 1989.

12. Mints Z.G. Poetika russkogo simvolizma [Poetry of Russian symbolism]. Iskusstvo-SPB.1974. 2004.

13. Nietzsche F. Antihrist. Ecco Hommo. Sumerki idolov [Antichrist. Ecco Hommo. Idols midnight]. AST. 1(5). 1895.

14. Nietzsche F. Tak govoril Zaratushtra [Thus spoke Zarathustra]. AST. 1883.

15. “Otkrytyj urok” s Dmitriem Bykovym // RTVi. Otkrytyj urok s Dmitriem Bykovym. Urok 1. Serebrjanyj vek 1894 – 1929 [Open lesson with Dmitriy Bykov. Lesson 1. Silver ages 1894-1929]. 2014. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=j8qXu97hVNA>

16. “Otkrytyj urok” s Dmitriem Bykovym RTVi. Otkrytyj urok s Dmitriem Bykovym. Urok 7. Sholohov. Unesennye Donom [Open lesson with Dmitriy Bykov. Lesson 7. Sholokhov. Gone with the Don]. 2014.

17. Preobrazhenski V.P. F. Nicshe. In: Nicshe: pro et contra. [F.Nietzsche. In: Nietzsche: pros and cons.]. Saint-Petersburg: Publishing house of the Russian Christian Humanities Institute.1892 .

18. Rassadin S.V. Fridrih Nicshe i filosofija kul'tury russkogo simvolizma [Friedrich Nietzsche and philosophy of Russian symbolistic culture] [Master's disserttion]. 2001

19. Shkurov D.L. & Krasilnikov M.Y. Nicsheanskij mif i krizis nicsheanstva v tvorcestve D. S. Merezhkovskogo: na primere trilogii «Hristos i Antihrist» [Nietzschean myths and Nietzschean crisis in works of D.S.Merezhkovsky: on the example of trilogy “Christ and Antichrist”]. Teorija i praktika obshhestvennogo razvitija. 2013 <https://cyberleninka.ru/article/n/nitssheanskiy-mif-i-krizis-nitssheanstva-v-tvorcestve-d-s-merezhkovskogo-na-primere-trilogii-hristos-i-antihrist>

20. Solovyev V.S. F. Nicshe. In: Nicshe: pro et contra. [F.Nietzsche. In: Nietzsche : pros and cons.]. Saint-Petersburg: Publishing house of the Russian Christian Humanities Institute. 1894

21. Telekanal Kul'tura.. Nabljudatel'. Fridrih Nicshe. Jefir 17.04.2019 [Observer. Friderich Nietzsche Broadcast 17.04.2019]. 2019, April 17. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=dIqMCAz1kGE>

22. Tsvetkov A.P. Recepcija nicsheanskih idej v Rossii na rubezhe XIX-XX vv. [Reception of Nietzschean ideas in Russia at the turn of XIX-XXth centuries]. Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik. 2012. <https://cyberleninka.ru/article/n/retseptsiya-nitssheanskih-idey-v-rossii-na-rubezhe-xix-xx-vv>.

УДК:811.111+378.147

METHODS AND TECHNIQUES OF TEACHING DIALOGIC UTTERANCE IN
ENGLISHTeshebaeva Dinara Turgunbaevna¹, Baigazieva Nurgul Kubatbekovna²¹senior lecturer at al-Farabi Kazakh National University,²senior teacher at I.K.Akhunbaev Kyrgyz State Medical Academy,
Bishkek, Kyrgyzstan

Abstract: *This article is devoted to the peculiarities of the formation of knowledge, skills and abilities in teaching the dialogue practice of the English language. The methods and techniques of teaching English are based on the communicative approach and active participation of students in the learning process. Teaching speech as a productive process requires the learner to construct a message based on the situation of communication, which is a difficult methodological task, since its mastering is associated with the greatest difficulties for students and requires a lot of time and effort on the part of both teacher and students. Dialogic speech, being the main form of such communication, helps to understand representatives of different cultures. In the era of globalization, the ability to engage in dialogue in an intercultural space is extremely valuable. It is not only a personal value, but also a state value, as every state strives to educate an intelligent, cultured and competitive member of society.*

Key words: *technique, teaching methods, skills, oral speech, dialogic utterances, monologue, communication, methodology, interlocutors.*

Fundamental changes in teaching are taking place, when the content and methods of teaching are radically revised. In this regard, the problem of creating (using) an effective methodology for teaching English is extremely important. The most important part of teaching English is to inculcate interest in the subject, because you get good at what you like, what you are passionate about [1.p.39]. Even Aristotle derived the famous triad of teaching ethics, which corresponds to modern requirements in the best possible way: logos - quality of presentation, pathos - contact with the audience, ethos - attitude to others. This rule is true for an actor and an orator, as well as for a foreign language teacher.

The conditions of foreign language communication in the modern world, when a foreign language is a means of communication, cognition, obtaining and accumulating information, predetermined the need to possess all types of speech activity: dialogue and listening comprehension in a given foreign language, as well as the rules of dialogue, reading and writing.

Thus, the relevance of this article is conditioned by the necessity of adequate mastering of English-language dialogue in the process of learning in technical universities. When mastering foreign speech, teachers face the problem of inconsistency between the teaching methods used and the modern requirements for mastering a foreign language.

In this regard, the purpose of this article is to identify the peculiarities of knowledge, skills and abilities formation for teaching dialogic utterance in English. Participation in communication implies mastering oral speech in a foreign language, i.e. creating a skill. In contrast to listening, the actual dialogue makes such high demands on the volume of vocabulary, the volume of language material as a condition that ensures the implementation of this skill.

Dialogue itself is a complex material, far from being limited to any one aspect. This is evidenced by the huge number of research works in this area. Dialogue itself is a kind of embodiment of language in concrete and specific means. It is a special form of speech communication, in which human speech activity is manifested, as well as a form of existence of any language.

Analyzing dialogue as a form of speech communication, researchers, first of all, turn to the speech structure that emerged as a result of the process of speaking, that is, the implementation of dialogic speech. The conditions that caused the emergence and flow of speech in a particular situation are also studied.

So, what is dialogue? Dialogue, according to all researchers, must master certain characteristics. First of all, it is the presence of at least two interlocutors, directly between whom speech utterances are exchanged. Also, in a dialogue there should be a relaxed speech character of the speech environment. It is obligatory for a dialogue to have a change of speakers, i.e., there should be an alternate addressing of speech. In the process of a dialogue there is simultaneous preparation of one's own statements, their implementation and listening to one's own speech and the interlocutor's speech. During a dialogue the language situation is constantly changing.

Non-verbal expressive means of language, such as gestures or facial expressions of the speakers, are of great importance in a dialogue. Scientist L.P. Yakubinsky wrote in his works that language is a kind of human behaviour, is a psychological fact, a kind of manifestation of the human organism, as well as a sociological fact, that is, it depends on the joint life of organisms in the conditions of interactions [2.p.17]. Thus, already at the creation of the first works in the field of linguistic problems, researchers took speech as one of the types of human activity.

But it should also be noted that as a form of speech communication, dialogue is often compared with monologue.

In order to separate these notions, L.P. Yakubinsky defined the characteristic features of a dialogue, such as a rapid exchange of mutually conditioned statements-replicas without prior thought, with visual and auditory perception of the interlocutor, and a monologue (a long written or oral statement of one person). He emphasized that in live speech it is difficult to clearly distinguish between monologue and dialogue; these two phenomena are closely intertwined, forming a number of transitional phenomena.

An example of such transitional phenomena is conversation in a leisure setting. This kind of conversation is characterised by a slower pace of speech, it is characterised by a greater magnitude of the components, as well as greater deliberation of speech, which is not observed in fast-paced conversation.

Dialogue easily fits into the idea of speech communication, cooperation in speech activity, while monologue requires special explanation as a form of speech existing alongside dialogue. The very nature of dialogue implies its complexity. The dimensions of a dialogue are theoretically limitless, and its lower boundary may seem open. However, in fact every dialogue has a beginning and an end. The unity of a dialogue is in its meaning, theme, content. Dialogue is a means of expressing a logical chain of interrelated combinations of thoughts and judgments, a speech structure in which two speakers seem to create one thought, a structure where the topic is distributed between two people. The specificity of a dialogue as a complex unity is most closely connected with its thematic integrity, with the character of content development, with the movement of thought.

One of the important aspects of dialogue is the role of intonation in forming the unity of dialogic utterances as part of a complex structure and its role as an informative tool. Experimental-phonetic studies on the material of different languages lead to important, sometimes opposite conclusions regarding the functions of intonation as a linking element. P.L. Yakubinsky spoke about the correspondence of intonation to the state of the speaker, and E.M. Galkina-Fedoruk pointed out its great role in expressing the psychology of interlocutors. The informative and linking role of intonation in dialogue is noted in the analysis of dialogue unities with replicas of various types - repetitions, pick-ups, and the attention of researchers is attracted by the peculiarity of intonation in the different course of dialogue. The different functions of intonation can be intertwined, since the replicas simultaneously represent a sentence (or a conjunction of sentences) with its own internal intonation and an element of dialogue. Therefore, the study of the intonation

side of the dialogue is important for characterizing both the dialogic structure and the functional features of the sentence.

The methodology of teaching foreign languages as a science based on modern data of linguistics, psychology and learning theory is still in its infancy. In a number of countries, including our own, work is underway to create effective methodological systems that are designed to facilitate the mastery of foreign languages. It should be emphasised that such a system has not yet been created in any country. We observe either the application of slightly improved traditional methodology or experimentation with new methods, which have not yet yielded quite satisfactory results.

Means, methods and techniques of dialogue teaching. Modern dialogue teaching methods are based on such categories of communication as: situation, role, position, community, type and sphere of communication, which are considered in modern science as models of speech communication.

Communicative situation as a method of teaching dialogue consists of four factors [4]: 1) conditions of reality (environment) in which communication is carried out (including the presence of outsiders); 2) relations between interlocutors (subjective - the personality of the interlocutor); 3) motivation to communicate; 4) implementation of the communicative act that creates a new situation, stimuli for speech. Each of the above factors, the dialogue teaching methodology under consideration, has a certain influence on the speech of interlocutors (choice of the topic and the direction of its development, choice of language means, emotional coloring of the word, its arrangement, etc.) [5].

Each of the above factors stipulated by the dialogue teaching method has a certain influence on the interlocutors' speech (choice of the topic and the direction of its development, choice of linguistic means, emotional aspect of speech, its distribution, etc.).

The modern system of foreign language teaching assumes that it is not communicative situations that occur in the language community every second and are not taken into account, but only recurrent, most characteristic or standard situations that are important for the methodology of foreign language teaching. The term typical communicative situation refers to some imaginary construction or model of real communication in which the speech behaviour of interlocutors is realised in their typical socio-communicative roles [3].

Examples of typical communicative situations: a conversation between a buyer and a seller, a spectator and a theatre cashier, a conversation between a mother and a child about school work, a conversation between a teacher and a student, a conversation between former classmates, a conversation between collectors, a meeting with loved ones, etc.

Modern methodology of dialogue teaching distinguishes two types of informal communication - business and free communication.

Business conversation is used as a means of solving problems arising from non-verbal activities (for example, discussing the way of spending summer holidays between family members, choosing a profession for a son who has graduated from school, accompanying a speech in the garden, etc.) [6].

Free communication is an independent type of communication, or activity, the purpose of which is to establish a connection, mutual understanding, influence the knowledge, abilities, system of social values (beliefs), emotional state of the other person. In the field of verbal communication, such as sociocultural communication, free communication functions as the main, most common form of communication. The topics of free communication are characterised by a very wide range and are mostly independent of language activity: a conversation can start with a discussion of a new film and end with an exchange of ideas on the invention of artificial intelligence.

Teaching dialogic utterance in English includes various methods and techniques that help to develop communication skills and confidence in speaking. Here are some of them:

1. Role-playing: Participating in role-playing allows you to practice dialogic expression in different situations. You can play the roles of different characters and have dialogues on specific topics or in specific situations.

2. Group discussions: Organising group discussions encourages the exchange of opinions and arguments. Participants can ask and answer questions and have dialogues with each other using English.

3. Pair exercises: Practicing dialogue in pairs helps students to develop listening and answering skills and to maintain an ongoing dialogue. Pair exercises may include role-playing, debates or discussion of specific topics.

4. Audio and video materials: Using audio and video materials such as films, TV shows, podcasts or interviews helps develop listening and comprehension skills in English. After listening or watching the material, discussions and dialogues can be held based on what was heard or seen.

5. Games and tasks: Games and tasks specially designed for the development of dialogic utterance can be an interesting and effective way of learning. They can be games that involve asking and answering questions, completing sentences or solving communicative problems. It is important to create a suitable atmosphere, keep learners motivated and provide enough time for practice and feedback. Regular practice and a multifaceted approach will help to develop English dialogue skills.

In the course of the present work, the basics of teaching dialogue utterance were investigated and the concept of a set of discourse exercises was developed. An attempt was made to reveal the modern methods of teaching English to students in order to practically apply the new intensive method of teaching a foreign language, in order to ensure the mastery, under conditions of strict time limit, of English as a means of communication and a means of cognition, to develop the skills and abilities to understand oral speech in English at a normal (natural) or close to normal pace with virtually unlimited domestic, socio-political and general scientific topics.

REFERENCES:

1. Rakhmanov I.V., Ter-Minasov S.G. Main directions in the methodology of teaching foreign languages in the XIX-XX centuries. - M: Prosveshchenie, 1972. 362 p.
2. Yakubinsky L.P. Izbrannoe: Language and its functioning. M.: 1986.
3. Grice G. P. Logic and speech communication // New in linguistics. - M., 2005, Vyp. 16. p. 22.
4. Leontiev A.A. Psychology of Communication. M.: Smysl, 2004, p. 456.
5. Zimnyaya I.A. Linguopsychology of speech activity. M, RAO/MPSI, 2001, p. 396.
6. Bim I.L. Methodology of teaching foreign languages as a science and problems of school textbook. - M., Prosveshchenie, 2002, p. 278. 278.

ОӘЖ 37. 8.1751

ТІЛ МӘДЕНИ ӨРЛЕУДІҢ ҚУАТТЫ ҚҰРАЛЫ

Әлібек Н.Ә., «Кадастр» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті,
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Буқенова Ж.С.- гуманитарлық ғылымдар магистрі
«Қазақ және орыс тілдері» кафедрасының аға оқытушысы,
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Тараз, Қазақстан

***Аннотация:** Қазақ тілінің тарихтан бүгінге жалғасқан Қазіргі қазақ тілінің ахуалы. Қазақ тілінің тарихына тоқала отырып, бүгінгі жағдайын саралау. Мемлекеттік тіл дамуындағы өсекті мәселелерді дәлелді талдау.*

***Кілт сөздер:** тіл, құрал, қарым-қатынас, сөйлеу, халық.*

Тіл – халықтың басты қарым-қатынас құралы. «Балық тілсіз болса да, халық тілсіз болмайды» деген Қадыр Мырза атамыздың нақылындағыдай, тілсіз халық түгіл жеке тұлға өмірін елестету қиын. Толыққанды адам ретінде өмір сүрудің негізгі кілті – қоршаған ортамен байланыс болса, бұл байланысты қамтамасыз ететін басты элемент – тіл[1].

Жалпы, Жер жүзінде 6000-нан астам тіл болса, оның ішінде қолданыстағы мемлекеттік статусы бар тілдер және жойылу алдында тұрған сонымен қатар атауларын тек тарихтың көне ақпараттарынан көз шалып қалатын, бүгінде жер бетінде жоқ тілдер де бар. Сонымен қатар, «мемлекеттік тіл» мәртебесіне ие болғанымен, статусына сәйкес құрметке ие бола алмай келе жатқан тілдер де бар. Тіл тағдыры ел тағдырымен біртұтас болғандықтан, тілдің мәңгі жасауы халықтың ұлттық құндылықтарын жоғарғы дәрежеде дәріптеуімен сипатталады. Дербес еліміздің тарих тамыры тереңге бойлаған, қасиет оты еш сөнбес ұлттық тілі әр қазақ патриотының жүрегінде сөйлеп тұр.

Қазіргі қазақ қоғамындағы көп талқыланып, шешімін таппай келе жатқан мәселенің бірі – мемлекеттік тіл қолданысының жай-күйі. Мемлекеттік тілдің ел басқару, заң шығару, білім беру мен ғылым саласындағы, ісқағаз жүргізу мен бұқаралық ақпарат құралдарындағы қолданысы Тәуелсіздігімізді жариялаған күннен бері күн тәртібінен бір түспей келеді. Мемлекеттік тілдің мәртебесіне сәйкес қолданысын қалыптастыру бағытында атқарылған істер, жүзеге асқан жобалар, тындырылған шаруалар да аз емес[2].

Бүгінгі азды-көпті жетістіктеріміз соның нәтижесі. Сонымен қатар, басы бар, аяғы жоқ бастамалар мен шала-шарпы, жүйесіз жасалған жұмыстардың, ғылыми негізі әлсіз бағдарламалардың, елге, тілге, ұлт мүддесіне жаныашымастықтың, кәсіби біліктілігі төмен басшылар мен мамандардың кесірінен ұлт тілінің сөзбұйдаға салынып, әлі шешімін таппай келе жатқан мәселелері де жеткілікті. Тәуелсіздігіміздің ширек ғасырлық белесіне көтерілген тұста өткенімізге шолу жасап, қазіргі тілдік ахуал мен қазақ тілінің болашағын пайымдау өте маңызды. Осы орайда біз де қазақ тілінің алаштық, кеңестік және тәуелсіздік кезеңдеріндегі ұлттық, мемлекеттік ретінде дамып, қолданылуының жай-күйіне тоқтала отырып, оның ертеңі жайлы ойларымызды ортаға салсақ дейміз[3].

«Адамның адам болып тұлғаланып кемелденуінде тілдің атқаратын ролі баға жеткісіз. Тіл- адам үшін тәрбие құралы, білім-білік, мәдениет, өнер бастауы, түп-түқиянынан бері жасалып, қорланып келе жатқан ақыл-ой жәдігерлігі, әсемдік-қазынасы».

Сөйлей білу-үлкен өнер. Ол арымай- талмай шешендік сырын зерттеуді жаттығуды, мол білімді, ой-өрісі мен қиял кеңістігін қажет етеді. Ұлттардың өзіндік құнын, өмірлік бітімін, дәстүр мен әдет-ғұрыптарын, сенімдерін ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырған, әлеуметтік және мәдени құрылымдарын нұрландыратын ең негізгі түйін-тіл. Ұлтымыздың сезімдерін, армандарын бейнелеуде, қорғауда, мұратын жанды ұстауда тіл-ең маңызды фактор. Сол себепті тілді адамдардың ер жетуінде, ой әлемінің дамуында, жерге мықты басып, тың қадаммен жүруінде ықпалын елеусіз қарауға болмайды. Мысалы: Мұстафа Кемал Ататүрік: «Ұлттық

сезім мен тіл арасындағы байланыс өте күшті. Тілдің ұлттық ерешелікте және бай болуы ұлттық сезімнің өркендеуіндегі басты әсер күші болып табылады».

Мәдени саладағы әрбір өзгеріс, тіпті болмашы өзгеріс те тілге әсерін тигізуде. Глобалдену мен әлемдену атымен өзгеше және жаңа мәдениеттерге бет алу тілімізге әсерін тигізуде. Қалаларымызда, көшелерде шет тілде жазылған көптеген маңдайшалар, тақтайшаларды көріп жүрміз. Тілімізге кірген бұл сөздер басқа бір мәдениетті де бірге ала келуде. Осы мәдениеттер мен әлеуметтік оқиғалардың әсері тілде өзін көрсетуде. Ұлттардың ұлттық нысанаға біртұтастықпен ілгерілеуі үшін тілдік өзгерістің алдын-алу, өскелең ұрпақтың арманына жету үшін де тілде бірлік керек екеніне талас жүрмейтін ақиқат деп қабылдау керек[4].

Тіліміз ақылымыз бен рухымызды дамытқан, тоғыстырған, ортақ есту алаңын жаратқан, бір күн болса да, сөз-сөйлем мен мағыналар жөніндегі таласымыздың себебі мәдениетіміз қаламайтын өзгеріс емес пе?

Республиканың егемендікке ие болуымен жағдай өзгеруде. Ұлттық тарихқа, мәдениетке, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға және, әрине, ана тіліне деген қызығушылық артып келеді. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы белгілі бір реваншистік көңіл-күй қайтымсыз салдарға әкелуі мүмкін, сондықтан республика халқының көп этникалық құрамын ескеретін тіл саясатын әзірлеу және жүзеге асыру қажет болды. Қысқа мерзімде қазақ тілінің мәртебесін мемлекеттік деңгейге көтеруге ықпал ететін нормативтік құжаттар әзірленді, бұл ретте елдің мемлекеттік және басқа тілдерін білмеу себептері бойынша кемсітушілікке жол бермеді. Ең алдымен, біз 1995 жылғы ҚР Конституциясы, сондай-ақ 1997 жылғы «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» ҚР Заңы және тәуелсіз Қазақстанның ұлттық тіл саясатының негізін құрайтын бірқатар басқа заңнамалық құжаттар туралы айтып отырмыз [5]. Бұл заңнамалық база жалпы қазақ тілінің мемлекеттік және орыс тілі ретіндегі ресми мәртебесін арттырады, яғни. қазақстандықтардың қоғамдық өмірінің барлық салаларына қазақ тілін енгізуге күрт көшу мүмкіндігі берілмейді. Мұндай саясат Тәуелсіздік алғаннан кейінгі республикадағы нақты жағдайға байланысты — қоғамдық өмірдің барлық салаларында орыс тілі басым болды, сондықтан тілдік жағдайды өзгерту үшін уақыт қажет болды[6].

Осылайша, осы мақалада біз жүргізіліп жатқан тіл саясатына баса назар аударып, қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасындағы тілдік ахуалдың негізгі ерекшеліктерін айқындауға әрекет жасадық. Қазіргі қазақстандық тіл саясаты Орталықтандырылған болып табылады, өйткені оны мемлекет жүргізеді және жалпыға міндетті іс-шаралар жүйесін көздейді; ол сондай-ақ перспективалы ретінде сипатталады, өйткені ол қазіргі тілдік жағдайды өзгертуге бағытталған. Саясат көпшіліктің мүдделерін ескереді, сондықтан оны демократиялық деп атауға болады. Әрине, тіл саясатының интернационалдық сипатын атап өту қажет, өйткені бірінші кезекте қазақ тілін дамытуға басымдық берілгеніне қарамастан, бұл ретте орыс тілі мен елдің барлық басқа этникалық топтарының тілдерін дамытуға барынша көңіл бөлінеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. 22 қыркүйек. Күнтізбе ҚазАқпарат «Күндер. Оқиғалар. Атаулар». — http://www.inform.kz/kz/22-sentyabrya-kalendarkazinforma-daty-sobytiya-imena_a2698935
2. Әбдіғалиев Б. Қазақстандағы тіл саясаты: жағдайы мен болашағы // қазақ миссиясы: Сб. ст. - Алматы: Дайк-Пресс, 2007. — 237-244 ББ.
3. Хасанұлы Б. Мемлекеттік және басқа тілдерді дамыту - Қазақстан Республикасын демократияландыру факторы// Вестн. ПМУ. Сер. Әлеуметтану ғылымдары. — 2001. — № 1. — 166-176 ББ.
4. Жанғазы Р. Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі мемлекеттік тіл саясатын іске асырудағы жүйелі тәсіл: талдау, стратегия, саясат, болжамдар. — [Ер]. Кіру режимі: <http://zhangazy.yvision.kz/>
5. Әмірхамзин А. Қазақтар туралы, Қазақ тілі туралы. — [Ер]. Кіру режимі: <http://www.neotech.kz/print/article1>.
6. Қазақстан халықтары. Энциклопедиялық анықтамалық. - Алматы: Арыс, 2003. — 352 б.

ПЕРЕВОД И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ ПЕРЕВОДЧИКА

Салтанат Мамбаева, Доцент к.ф.н.

Кыргызско-Турецкий Университет Манас, Гуманитарный факультет
Отделение синхронного перевода кыргызско-английская программа

Аннотация: *Век инноваций, время глобализации и огромного разнообразия, мобильность общения современной рыночной экономики - всё это стремится к тому, чтобы удовлетворить разноликое сообщество слушателей на встречах правительственного и международного уровня. И это стало крайней и ежедневной необходимостью при росте экономики любой страны и выхода его на мировую арену. Переводчики и другие профессиональные работники коммуникаций становятся медиаторами, или как скажем посредниками для того, чтобы облегчить взаимопонимание через глобальные и локальные контексты по различным каналам связи. «Перевод всегда подразумевает то, что есть что-то, что может содержать в себе еще дополнительное сообщение, которое всегда необходимо передать, и необходимо, чтоб между всеми объектами передачи существовала связь» (Cronin, M., 2009).*

Ключевые слова: *перевод, профессиональная коммуникация, глобализации, современный переводчик*

Время глобализации, время огромного разнообразия, мобильность общения современной рыночной экономики - всё это стремится к тому, чтобы удовлетворить разноликое сообщество слушателей на встречах правительственного и международного уровня. И это стало крайней и ежедневной необходимостью при росте экономики любой страны и выхода его на мировую арену. Переводчики и другие профессиональные работники коммуникаций становятся медиаторами, или как скажем посредниками для того, чтобы облегчить взаимопонимание через глобальные и локальные контексты по различным каналам связи. «Перевод всегда подразумевает то, что есть что-то, что может содержать в себе еще дополнительное сообщение, которое всегда необходимо передать, и необходимо, чтоб между всеми объектами передачи существовала связь» (Cronin, M., 2009).

Владение иностранным языком как инструментом не только личностного роста, но и как средством профессиональной коммуникации становится все более важным в современном мире. Сейчас необходимо не только хорошее владение иностранным языком, но и наличие навыков межкультурной коммуникации, которые позволили бы выпускникам вуза успешно осуществлять профессиональную деятельность, участвовать в процессе академической мобильности. В качестве одного из решений этой проблемы можно рассматривать подготовку переводчиков, обладающих как общелингвистическими знаниями, так и специализированными, на базе профильных специальностей вуза. В настоящее время, насколько мне известно, такие программы обучения имеются более чем в 200 вузах России, а в Кыргызстане переподготовка специалистов переводческой сферы очень узок и количество вузов, желающих заняться данной сферой очень мал и не выгоден. Подготовка таких специалистов происходит, как правило, на интегративной основе, когда студенты получают образование по одной из специальностей вуза, и одновременно имеют возможность обучаться по дополнительной специальности. Таким образом, осуществляется попытка сочетания специальных знаний и переводческих навыков у будущих профессионалов.

Развитие международных связей Кыргызстана за последние две декады, взаимопроникновение мировых культур, а также научно-техническое сотрудничество диктуют необходимость подготовки квалифицированных специалистов-переводчиков, обладающих глубокими знаниями в области тех или иных наук, отменным знанием как

иностранного, так и родного языков и профессиональными навыками перевода. Идея о необходимости сочетания высокого профессионализма и профессиональной мобильности в избранной области с глубоким знанием иностранного языка для профессионального иноязычного общения становится все более актуальной в условиях присоединения Кыргызстана Болонскому процессу. «Болонская декларация предусматривает создание общеевропейского пространства высшего образования с целью повышения мобильности граждан на рынке труда и усиления конкурентоспособности европейского высшего образования» (Шимановская, Л.2007)

Несмотря на разнообразие попыток усовершенствовать важность достижения и использования профессионального уровня коммуникации в переводе и во всех сферах связанных с переводом, сам перевод и переводчики часто остаются невидимыми как в литературе, также и во время подготовки международных встреч и симпозиумов, профессиональными коммуникаторами – посредниками (Weiss, T. (1997). Переводческая работа всегда относится к технической части работы международных встреч.

Существующая литература в исследованиях по коммуникации, которые на самом деле стремятся выделить перевод, как правило сосредотачивают внимание на локализации вопросов о переводе, и часто черпают о переводе из функциональных подходов к переводу, как из производства или созидания коммуникативного сообщения или инструмента (Reiss, K., Vermeer, H., Nord, C., & Dudenhöfer, M., 2013).

В исследованиях по переводу, с другой стороны, есть растущее осознание необходимости, как правило, предполагаемых соединений в области коммуникативных исследований. В действительности же, некоторые исследования показывают, что поле исследования в переводе и в профессиональной коммуникации сходятся, также, как и в первоначальном перекрестном обучении практиканта в одной сфере, где необходимо ухватиться за оба конца, особенно, в переводе рыночной документации (Reiss, K., Vermeer, H., Nord, C., & Dudenhöfer, M., 2013). Тем не менее, необходимы дополнительные исследования и необходим диалог, чтобы понять в полной мере последствия и общие черты во всех областях многоязычного профессионального общения, и мы знаем, что не в последнюю очередь им, как правило, приписываются периферические роли в бизнесе, технических и научных начинаниях.

Появление программ дополнительного образования и, в частности, программы «Переводчик в сфере профессиональной коммуникации» является важным, своевременным и наиболее необходимым у нас в Кыргызстане. Эта Программа должна включать в себя ориентированный на перевод курс Теории языка, курс Общей теории перевода и Межкультурной коммуникации, ряд специальных лингвистических курсов, в ходе которых студенты получают представление об основных закономерностях переводческих межъязыковых преобразований, о технике и методике перевода, о специфике культуры стран изучаемого языка и т.д.

Другая проблема, которую я бы хотела затронуть в данной статье это профессиональный письменный перевод, который есть у нас вроде бы и есть, но в то же время и нет его можно сказать, просмотрев переводы ряда переводческих агентств, и книжные лавки наших книжных магазинов.

Современная действительность диктует необходимость подготовки письменных переводчиков с учетом требований, предъявляемых к ним многочисленными бюро перевода. Профессиональный перевод представляет собой товар, который имеет свой рынок и определенную цену на рынке, определенный стандарт качества и методы его оценки, продавцов (переводчиков), посредников (бюро перевода) и покупателей (пользователей перевода) (Мирам., 2003, с.10).

Например, наиболее сложные на начальном этапе переводческой деятельности – это научные тексты (статьи, монографии), которые могут оказаться включенными в раздел

публицистического перевода наряду с художественным переводом книг и сценариев, переводом газетных статей, рекламных текстов, а также личной перепиской. Это связано, по всей видимости, с меньшей степенью клишированности подобных текстов и особенностями процесса перевода, обусловленными наличием авторского стиля, характеризующего, в частности, отечественные тексты.

Технический перевод всегда пользовался большим спросом в сфере переводческих услуг. Любая импортируемая техника должна иметь инструкции по эксплуатации и сопроводительную документацию на русском языке. Адекватный перевод подобных текстов, к особенностям которых относятся узкоспециальная терминология и высокая информативность, предполагает определенную подготовку переводчика в области науки и техники» (Гавриленко., 2004).

Даже хорошему переводчику необходимы навыки грамотного изложения технического текста, не допускающего искажение смысла, что очень важно при переводе инструкций и руководств по эксплуатации, паспорта безопасности и технических характеристик. Перевод потребительских инструкций в процессе подготовки переводчика следует дополнить переводом таких документов, как правила эксплуатации оборудования, техническое задание, протокол испытаний, протокол тестирования оборудования, отчет инспектора, а также переводом спецификаций и чертежей.

Письменная переводческая практика дает возможность знакомства с большими объемами перевода, ограниченными сроками его выполнения и оценкой профессиональных качеств переводчика. «В ходе подготовки к переводческой практике необходимо познакомить студентов с основными видами документов, перевод которых пользуется особым спросом. Студенты также должны выполнять перевод определенного объема подобных документов в рамках самостоятельной работы в семестре. Принимая во внимание процессы глобализации, необходимость в профессиональном переводе становится особенно острой проблемой. Основным фактором, угрожающим самому существованию профессионального перевода, является угроза захвата рынка дешевыми низкоквалифицированными переводчиками» (Мирам., 2003,с.11).

Подготовка переводчиков в сфере профессиональной коммуникации представляет собой важную и перспективную область образовательной деятельности в системе дополнительного образования высшей технической школы, которая имеет ряд особенностей, отличающих ее от традиционной подготовки студентов по направлению «Лингвистика», профилю «Перевод и переводоведение». Эти особенности обусловлены, прежде всего, необходимостью подготовки переводчика в сфере профессиональной коммуникации – специалиста, обладающего и профессиональными компетенциями в научно-технической сфере, и переводческими компетенциями. Это и определяет важность и актуальность выработки базовых принципов такой подготовки, основанных на компетентностном подходе (Капустин.,2005).

Формирование профессиональной переводческой компетенции предусматривает не только глубокое знание языка перевода и языка оригинала, но и выработки навыка употребления языковых структур и явлений, доведенного до автоматизма. При этом представляется, что основное ключевое отличие понятия профессиональной компетенции от простого знания предмета заключается именно в формировании автоматического навыка речевой деятельности на иностранном языке. Прежде всего, при формировании переводческой компетенции исходим из основного принципа перевода: «*Translate ideas not words*» (Переводим идеи, а не слова).

Проникновение компьютерных технологий в высшее образование оказывает влияние на содержание, формы и методы обучения. Практика работы требует от переводчика знаний и умений в таких областях, как Интернет - технологии, мультимедиа и гипермедиа, издательские системы, переводческие платформы и системы решения

переводческих решений, быстрый доступ к большим объемам информации, в том числе межъязыковой, ее обработку и хранение, без-бумажную технологию, автоматизацию профессиональной переводческой деятельности.

Формирование профессиональных компетенций студентов, обучающихся по программе «Переводчик в сфере профессиональной коммуникации», – одна из основных сторон деятельности преподавателя. Общая цель курсов, входящих в состав блока специальных дисциплин – это поэтапное формирование базовых переводческих навыков и умений, необходимых для осуществления устного и письменного перевода, освоение основ межкультурной коммуникации. Процесс изучения специальных дисциплин направлен на развитие и углубление общекультурных и формирование профессиональных компетенций согласно последним требованиям программ компетенций по Болонской программе (Сидорович, 2005).

Подводя итог вышеизложенному, можно сделать вывод о том, что подготовка будущих специалистов-переводчиков, обучающихся по программе «Переводчик в сфере профессиональной коммуникации», ориентирована на актуальные требования современного общества и максимально нацелена на формирование профессиональных компетенций, необходимых для реальных условий оказания переводческих услуг.

Принимая во внимание процессы глобализации, необходимость в профессиональном переводе становится особенно острой проблемой. Основным фактором, угрожающим самому существованию профессионального перевода, является угроза захвата рынка дешевыми низкоквалифицированными переводчиками (Мирам, 2003, с.11). Учет обоснованных требований рынка профессионального перевода и обучение студентов на базе системы профессиональных компетенций позволят готовить письменных переводчиков, имеющих достаточный потенциал для того, чтобы стать в недалеком будущем высококвалифицированными специалистами и успешно конкурировать на рынке труда.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Гавриленко, Н.Н. *Теоретические и методические основы подготовки переводчиков научно-технических текстов* [Текст]/ Н.Е.Гавриленко. – М., Изд-во РУДН, 2004.- 268 с.
2. Капустин Ю. И., Кузнецова Т. И., Моргунова Е. П. *Рейтинговый контроль качества подготовки специалистов в высшей школе на современном этапе: монография*. М.: РХТУ им. Д. И. Менделеева, 2005. 137 с
3. Мирам Г., Гон А. *Профессиональный перевод*. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2003.
4. Сидорович. Т.С Шовгенина Е.А. «Компетентностный подход в обучении переводчиков в сфере профессиональной коммуникации». Волгоградский государственный университет Волгоград, Российская Федерация.
5. Электронный ресурс – Режим доступа: <http://www.tran-express.ru>
6. Электронный ресурс – режим доступа: <http://www.perevod23.ru>
7. Шимановская, Л. А. *Концепция-программа подготовки переводчиков по специальностям «Филология/Перевод» и «Филология/Перевод в сфере профессиональной коммуникации» и ее творческий потенциал* / Л. А. Шимановская // *Иностранные языки в современном мире : материалы I Всерос. науч.-практ. конф.*, 14 июня 2007 г. – Казань : Изд-во Каз. гос. ун-та, 2007. – С. 225–228.
8. Cronin, Michael. (2009). *Translation goes to the movies*. London & New York:Routledge.
9. Reiss, K., Vermeer, H., Nord, C., & Dudenhöfer, M. (2013). *Towards a general theory of translational action: Skopos theory explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.
10. Weiss, T. (1997). Reading culture: Professional communication as translation. *Journal of Business and Technical Communication*, 11(3): 321–338. doi:10.1177/1050651997011003005

UDC 811.1

MULTI-LEVEL FOREIGN LANGUAGE TEACHING AT SCHOOL

Tasanbayeva Zamira Rustamovna

Candidate of Philological Sciences, ass. professor

Candidate of Philological Sciences,

ass. professor **Fayzieva Lala Turgunovna**

Senior lecturer **Abdullina Darikha Sadrievna**

foreign languages department, Miras University,
Shymkent, Kazakhstan

***Annotation:** Working in conditions of multi-level differentiation provides each teacher with the opportunity to creatively solve pedagogical problems, apply non-standard approaches to learning and development, and reveal the talents of a teacher and a student in joint activities.*

***Key words:** different, level, tasks, language, multi-level, student, creative work, individual, significance, activities.*

In the event that the input diagnostic testing reveals a different initial language level of students of the same class, it is necessary to differentiate the content and, as a result, the entire learning process in such a class. The content is differentiated with the help of multi-level tasks that allow all students to be involved in the course of the lesson. Students are given tasks within one of three possible levels: reproductive, reproductive-productive, and productive (creative).

Thus, students with a low level of proficiency in a foreign language are given reproductive tasks, for example, retelling a pre-disassembled text. When working with such students, you can use the "improve and repeat" method, which is used in groups or frontally. This method helps slow learners to understand and memorize new material. The work is structured as follows: after the teacher introduces the information, students help one of the members of their group to prepare for a speech in front of their group. The speaker's task is to repeat the words of the teacher as accurately as possible.

When reading, you can use the Rivin method of paragraph-by-paragraph study of the text [1]. The work is carried out with different paragraphs of the same text or with different microtexts in interchangeable pairs, in which students together find the main idea and key words of the paragraph (microtext), they identify, then, using the written out keywords, convey the content of the paragraphs. The average level of language proficiency allows you to combine previously learned with elements of independent utterance. Students of a high level of language proficiency willingly perform tasks that require complete independence, prefer productive, creative work. Students of intermediate and high levels are encouraged to offer open-type assignments that allow each student to maximize their potential.

When selecting productive tasks, it is necessary to follow the following requirements:

Because of the assignment, the student must receive a new final product.

Tasks should have social and cultural significance.

The task should update the knowledge, skills, and personal experience of students.

Reproductive tasks must be performed according to a given pattern.

When determining individual trajectories of students, it is necessary to remember that because of training, each student must reach the minimum threshold set by the discipline program. The teacher is forced to "balance" between the requirements of the Program and the real level of the student, so some "indulgences" for poorly prepared students should be compensated by the intensity of their study of the material. For example, for such students, it is possible to enlarge the units of the teaching content, setting the task of mastering a large amount of material "from scratch", but at the reproductive level. The implementation of personality-oriented learning in the

conditions of differentiation of the learning process can be carried out with collective and group learning technologies. The specifics of collective learning, as is known, consist in the presence of different types of groups (permanent or mobile subgroups, replaceable or permanent pairs). In these groups, there is mutual learning, mutual control and mutual management of students in the classroom (with the leading role of the teacher!). When using this technology, it is necessary to establish the requirements for mastering theoretical and practical material for each subgroup. The requirements are the volume of the material being studied, as well as the skills and abilities that a student of a particular subgroup should master. The criterion for the formation of groups or pairs may be the level of proficiency in educational material (i.e. well and poorly prepared students make up different groups with the goals of mastering different material). It is possible to form consciously and purposefully heterogeneous groups by "introducing" one or more "strong" students into each group of poorly prepared students with the assignment of guiding and controlling functions to them. In the latter case, more prepared students play the role of "consultants", "bosses". This "staging" is a powerful means of achieving educational, developing and educating goals, because when a person teaches others, he most deeply understands and remembers the material. The role of "bosses" can pass to different students after they reach a certain level, which is also an incentive to master the subject.

"The group form of educational work in a foreign language lesson gives a lot: it develops the ability to learn, provides better conditions for the ability to speak, provides knowledge exchange, promotes the growth of motivation to study, strengthens interpersonal relationships, teaches to understand each other better" [2].

An important factor in the need to use group forms of work in the classroom is a positive attitude towards them on the part of the students themselves, which is reflected in the positive dynamics of mastering the material. "Students see the most attractive side of the group form of education in the possibility of joint activities and communication in the classroom. This allows you to establish business and personal contacts, to secure a certain group status. However, it is possible to become a desirable partner in joint activities only with a responsible attitude to teaching. Thus, the desire to realize the motives of communication puts them in front of the need to engage in educational work. This, in turn, leads to the formation of educational motives, which in the future may take a dominant position in the motivational sphere of the individual" [2].

It should also be noted that the methods of collective learning, such as the interchange of tasks, performing exercises in pairs (groups), mutual dictation allow you to unite a group that is heterogeneous in terms of language proficiency, provide each student with conditions for self-realization and self-development, and save study time.

Properly organized training provides not only accounting, but also the development of individual learning abilities of students with creative methods of academic work. Such techniques allow you to go ahead of the existing level of students and purposefully form the skills of creative speech-thinking activity. Here, game technologies (debates, business games), technologies of active and problem-based learning (discussion seminars, brainstorming classes), as well as the project method come to our aid. The latter is based on learning on an active activity basis, taking into account the student's personal interest in obtaining knowledge. The project method "is a development of the concept of learning in collaboration and is based on modeling social interaction in a study group during classes or during extracurricular time. Students distribute their responsibilities for the implementation of the project and, in the process of solving real problem tasks, form interaction skills, learn to work in a team" [3]. The main goal of the teacher at the same time is to show students their personal interest in the acquired knowledge that can be useful to them in life. To do this, a problem that is significant for the student is taken from real life, for the solution of which he needs to apply the knowledge acquired during the implementation of the project. The teacher acts as a coordinator in obtaining this knowledge, can suggest the necessary sources of information or simply direct the students' thoughts in the right direction for independent

search. As a result, students must solve the problem independently and in joint efforts by applying the knowledge, they have gained.

Differentiation of tasks by different types of speech activity. The preparation of materials of varying complexity may require excessive time from the teacher, and therefore the British Council suggests differentiating tasks to a single language material. As examples of ranking tasks by different types of speech activity, the following tasks are found in teaching practice.

Reading. Those who finish reading a given text earlier than others can be offered additional tasks:

- *writing new words with definitions on the board;
- *writing a part of the text on behalf of another hero or in another time / from another person;
- *a written statement of his opinion about the problems raised in the text; abstracting the

text;

- *drafting content questions for other students;
- *inventing an alternative continuation / end of the story.

For beginners, it is possible:

- *to facilitate the perception of the text by providing them with a list of new words;
- *to offer ready-made answers in a modified order (with one extra answer) to the exercise to fill in the gaps;

- *to reduce the volume of the text and tasks;

- *to invite them to come up with another title to the text (instead of compiling its brief content).

As post-text tasks, it is proposed to ask students what they remembered from what they read, what surprised them, what they disagree with. At the same time, one of the more competent students is assigned to fix key ideas / words on the blackboard with their subsequent discussion by the class or in small groups. Alternatively, you can offer students another retelling of paragraphs / translation of text in pairs with alternate monitoring of the retelling / translation of the text based on the textbook.

As a reading homework, intermediate-level students can be asked to make suggestions for substituting an active vocabulary or content questions for beginners; strong students can be asked to make multiple choice exercises or crosswords for average students, and themselves discuss the text at the next lesson while students of other levels perform their reproductive tasks.

Individual reading also allows you to choose a book and present its content or the brightest scene at a level accessible to the student [4].

Writing. Students at a more advanced level are assigned to write a larger essay and independently find and correct errors identified by the teacher as spelling, grammatical, lexical and stylistic. They are invited to use a more complex vocabulary and grammatical constructions.

Beginning students to write essays of a smaller volume, according to the proposed samples, after correcting their drafts [5, 9]. In order to save the teacher's time, it is possible to suggest writing essays in groups. In the process of writing, students are invited to learn writing from each other, alternately sharing responsibility, and then the teacher checks only one work in each mini-group.

Listening. In order to tune in to the perception of audio material, questions are usually offered that introduce the topic and stimulate the prediction of the content of the audio text, with possible reliance on illustrations or a printed version of the text. If the audio track is accompanied by a video sequence, an interesting technique is the initial viewing of the video without sound, followed by a discussion of what is happening on the screen. Beginning students should be given new words and expressions that are key for them in advance.

After the first or second listening in the tasks to fill in the gaps, beginners receive ready-made answers in a mixed order with one extra. Continuing students not only answer the questions correctly / incorrectly, but also explain their point of view.

Speaking. Advanced level students should be able to argue their position using a more diverse vocabulary and complex grammatical structures. They can be assigned to act as a translator in the classroom or conduct part of the lesson instead of the teacher. Beginners should be given more time to prepare and train their statements in pairs or small groups before speaking to a group. They cannot be corrected as often as continuing ones [5]. Spontaneous correction of speech at the moment of speaking by any students should be minimized or postponed until the end of their utterance. When performing interviewing exercises or a social survey, mixed communication of the class (mingling) seems appropriate. At the same time, beginners should be helped to formulate questions correctly before they start repeatedly asking them to changing "interlocutors".

Activities that allow equal participation of students of different levels in the classroom and in preparation for it include brainstorming, working on group projects (creating a video, website, and holiday greetings), individual projects, presentations, excursions, staging plays, etc.. The Storyline method developed in Scotland provides great opportunities for speaking in a group, dialogues and monologues, regardless of the level of language proficiency [4, 16]. According to this method, training is built around a storyline that combines various situations of foreign language communication into one thematic block, which can correspond to one section of a textbook or a module of the curriculum. Students are invited to become co-authors of an improvised script on the key questions set by the teacher. Pre-prepared questions ensure the passage of all planned linguistic, regional, and socio-cultural, etc. the free form of the answers and the creative compilation of a single story from them motivate students to search for additional information and emotionally play out the roles of various communication situations.

Differentiated approach to assessment. As for the current assessment of students in a multi-level group, it should, according to most methodologists, be a means of motivation and reflect not so much the level of knowledge, skills and abilities, as the efforts made and personal growth in the level of language proficiency.

The final assessment should be carried out in accordance with the achievement of the minimum required (starting) level specified in the work program or educational standard (assessment "satisfactory"), advanced (or basic) level ("good") and high (creative) level ("excellent") [5]. In our opinion, this five-point (and in fact three-point) system does not adequately reflect the level of language proficiency achieved, is uninformative for employers and may be unfair to students with an initially low level of training. The natural result of using the technology of multi-level teaching of foreign languages should be an indication of the level achieved, for example, according to the pan-European scale of language competence.

REFERENCES:

1. Ben Johnson (2014). Student Learning Groups: Homogeneous or Heterogeneous? / Edutopia [http:// https://www.edutopia.org/blog/student-grouping-homogeneous-heterogeneous-ben-johnson](http://https://www.edutopia.org/blog/student-grouping-homogeneous-heterogeneous-ben-johnson)
2. Trish Kerns Marilyn Knight-Mendelson ESL NEW TEACHER RESOURCE GUIDE 2006 https://www.calpro-online.org/documents/resourceguides/esl_resource_guide_091808.pdf
3. Будлова Т.Ю., Левашкина З.Н., Митчелл П.Дж. Метод Storyline в обучении студентов-лингвистов иностранному языку // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики. 2018. № 3. С. 151–161.
4. Пидкасистый П.И. Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей. / П.И. Пидкасистый, М.: Педагогическое общество России, 2014. — 608 с.
5. Леонтьев А.А. Психология общения / А.А. Леонтьев, Москва: Генезис, 2013. — 370 с.

УДК 81

FREQUENCY OF USING PERSONAL AND NON-PERSONAL FORMS OF PERIPHRAISIS

Крутикова Виолетта Александровна

Студент НАО «Северо – Казахстанский университет имени Манаша Козыбаева»
Научный руководитель: Пузиков Евгений Юрьевич,
Петропавловск, Казахстан

***Annotation:** The article reveals the importance of periphrasis as a lexical and grammatical component in the study of a foreign language, and identifies subtypes of periphrasis, which are personal and non-personal forms of designating an object (periphrasis). The article also describes the frequency of using of these and other types, indicating examples.*

***Key words:** periphrasis, language, form, syntax, linguistics, sentence.*

The process of learning a foreign language includes many different components that, to one degree or another, affect the comprehensibility of the material. One of the modern lexical and grammatical methods is aimed at teaching the language as a system that includes four basic skills: speaking, listening, reading and writing.

Students should learn the structure of the language gradually: they should learn the pattern and logic of a new language. Learning vocabulary is one of the most important activities in the process of learning a language, and vocabulary, in turn, includes a whole host of factors. One of the most complex and at the same time interesting components of vocabulary and structure of a language as a whole is periphrasis.

When we speak, perhaps without noticing it ourselves, we often use the instrument of periphrasis. When we talk about periphrasis, we mean an indirect designation of an object, also we are based on some of these qualities. For instance, instead of «Africa», we use « the Dark Continent». Initially, Welsh journalist and explorer Henry Morton Stanley called Africa in such a way. He saw Africa as mysterious.

When we talk about connecting lexical units, syntax comes to mind. Syntax is a branch of linguistics that studies nominative units, especially about sentences and collocations.

Periphrasis is an integral part of the vocabulary in general, as well as the syntax of the English language. A periphrasis can be used in sentences, but it can also exist on its own.

For instance, "the author of Hamlet is considered one of the most outstanding English poets." Here the periphrasis is Shakespeare's title "by the author of Hamlet", and here it is included in the sentence. We can also use this periphrasis separately. In addition, a periphrasis is a part of the sentence's proposition.

Also, periphrasis is definitely connected with semantics. It is a technical term used to refer to the study of meaning, but meaning, of course, covers a variety of aspects of language, and there is no very general agreement either about what meaning is or about the way in which it should be described. [1, c. 81] The periphrasis must semantically fully replace the word, otherwise its role will be distorted. So, acceptability of the periphrasis in every exact situation is really important.

According to Kolesnikova I.L., when learning a language on an oral basis, the introduction of lexical units into speech occurs primarily through the use of periphrase, and it is also useful in developing the ability to convey the meaning of a speech unit. [2]

In certain cases, periphrasis is used to show control over an object. For example, according to Core Syntax: A Minimalist Approach by David Adger, there are two possible ways to demonstrate object control. [3, c. 268]

Jason expected the doctor to treat Medea

Jason expected Medea to be treated by the doctor

In this case, the periphrasis is effectively violated: in the first case, the doctor is being persuaded, and in the second case, Medea is being persuaded to be treated by this doctor. Based on this, we see that Medea is not a passive subject, but a normal object, while the doctor in the first sentence is an object. We expect that with the help of a periphrasis, the actions will retell each other, but in reality one of the sentences is valid, and the second is passive. Since assets and liabilities are rough retellings of each other, we predict observed periphrasis relationships. [3, 267-268]

If we talk about periphrasis in detail, it can be divided into two categories, depending on their correlation to persons: personal and non - personal. Personal periphrasis is called forms of periphrasis that belong to the first person, while non-personal forms of periphrasis respectively refer to the second and third persons.

Consider the use of periphrasis in modern English. Most often, we can meet periphrasis related to a third person, respectively, its non-personal form. For example, «Mr. Du Pont was dressed in the conventional disguise with which Brooks Brothers cover the shame of American millionaires» (M.St.) "The conventional disguise" stands here instead of «the suit» and «the shame of American millionaires» in place of «the paunch (the belly)», or « the instruments of destruction» and vice «pistol».

Rarely in speech there is periphrasis of a personal type when we are talking about ourselves, that is, about a person in the first person. For example, “my life” is replaced by “my train”, which sounds more literary, but does not change the meaning. Much more often in English speech (as well as in Russian) there are non-personal periphrasis related to the second or third person. For instance, instead of common “sun”, we can use “luminary of the day” and so on.

To sum up, we can draw certain conclusions. Periphrasis is a fairly common occurrence in modern spoken and written English, falling into several categories. The most common category in use is the non-personal form of periphrasis referring to the second or third person. Periphrasis helps speech sound more literary and graceful. For example, "Author of Hamlet" sounds more bewitching than a simple "Shakespeare", while "Dark Continent" introduces a mystery into the geographical environment. The periphrasis must be consistent in meaning with the sentence in which it is used and exactly like the meaning of the word it replaces.

RESOURCES:

1. Chrestomathy on English philology (1991) Moscow « High School» (on Russian), Compiled by Alexandrova Olga Viktorovna
2. I.L. Kolesnikova, O.A. Dolgin "English - Russian terminological reference book on the methods of teaching foreign languages", Russian - Baltic Information Center BLIC, St. Petersburg 2001
3. Core Syntax : A minimalist Approach (July 16, 2002) by David Adger

АБАЙ МҰРАСЫ ЖӘНЕ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ

Оспанжан Сәулебек

7M01701- «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының
2-курс магистранты І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,

Ғылыми жетекшісі: Асылова Раушан Омаровна

Талдықорған, Қазақстан

***Аннотация:** Мақалада күллі адамзаттың руханият әлеміне нұр беретін Абай мұрасының қорымен оны зерттеуші алаш зиялыларының оқу-білім, агартушылыққа қосқан үлесі мен оқу-ағарту саласында жазған оқу-әдістемелік құралдарының, зерттеу әдістерінің қазіргі білім беру үдерісіндегі тиімділігі талданады. Күрделі тарихи кезеңде ұлт зиялыларының Абай мұрасын зерттеуі, оқулық даярлау ісін қолға алуы, алаш көсемдерінің қазақ үшін қажетті оқулықты, кітап жазу, бастыру, насихаттау идеясы, қазіргі білім беру үдерісіндегі ұлттық білім беру мәселелері талданады.*

***Тірек сөздер:** масғұт, Ескендір, терме, әдебиет танытқыш, қызыл тілді.*

Абай мұрасы - біздің ұлт болып бірлесуімізге, ел болып дамуымызға жол ашатын қастерлі құндылық [1] деп Президентіміз Қ. К.Тоқаев айтқандай, Абай мұрасының мәні мен маңызы қай кезең болсын адамзат үшін өзекті екені ақиқат. Күллі адамзаттың руханият әлеміне нұр беретін Абай мұрасының қорын сақтап қалу мен жаңа болашақтың ұрпақтарына көздің қарашығындай қорғап, жеткізу зор еңбекті талап етеді.

Абай мұрасын зерттеу, шығармаларын жинап, қағазға түсіріп, реттеп баспаға дайындау ісі ақынның қайтыс болған күннен көп ұзамай-ақ қолға алына бастағаны туралы нақтылы дерек көздері айғақтайды. Мысалға айтар болсақ, Абай шығармаларына қатысты жеке деректер туралы Абайдың көзі тірісінде 1903 жылы Санкт-Петербургте Ә.Бөкейханов берген мағұлматтар бойынша басылған өлеңдер жинағын айрықша тілге тиек етіп айтуға болады. 1909 жылы жарық көрген Кәкітай Ысқақұлының жинағына кірген Абайдың тұңғыш өмірбаяны Абайтанудың бастамасы деп айтуымыз қажет. Бұл жинақта Абайдың жүз қырықтай өлеңдері (аударма өлеңдерін қосып санағанда) және Ескендір мен Масғұт поэмасы басылған, яғни осы күнгі белгілі поэзиялық шығармаларының көрнектілері түгелге жуық қамтылған. Осы орны ерекше жинақты дайындап, бастырып шығарған Кәкітай Ысқақұлы мен Абайдың баласы Тұрағұл болатын.

Абайдың көзі тірісінде жарық көрген бірлі-екілі шығармалары мен өз қолымен жазған қолжазбалары сақталмай, Мүрсейіт Бекеұлының қолжазбалары арқылы жеткенін ескерер болсақ, бұл жарық көрген тұңғыш жинақтың мәні ерекше екені анық. Басқа да қолжазбалардың көлемі шағын және қолжазбада кездесетін Мүрсейіт өлеңдері өте аз, сондықтан да қосымша деректер ретінде бағалануы орынды деп санаймыз. Ал кейінгі жарық көрген жинақтарға тоқталар болсақ, ақынның бұрын жарық көрмеген бір топ жаңа өлеңдерін 1916 жылы Орынборда Самат Әбішұлы бастырған «Абай термесі» атты кітап жарияланды. Десе де, 1922 жылы Ташкентте, Қазанда басылған жинақтар да осы 1909 жылғы жинақтағы жария болған шығармаларды қамтиды. Қолжазба түрінде және ауызша тарап келген 1903 жылы жазылған дәптер арқылы Абай өлеңдерімен А.Байтұрсынов та танысқанын айтады. Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов Абай шығармашылығы жайында үлкенді-кішілі мақалалар жазды.

Адамзат құндылығының айнасы саналған Абай мұрасының қорын сақтап қалу мен жаңа болашақтың ұрпақтарына жеткізу зор еңбегінің биігінде қазақ жұртына алғаш танытқан Алаш қайраткерлері тұр. Сол арқылы олар Алаш қозғалысының рухани негіздемесіне ақынның терең философиялық, ұлы гуманистік, елді бірлікке шақырған саяси-әлеуметтік ойларын негізге алды.

1923 жылы І.Жансүгіров «Тілші» газетінде шыққан жинаққа пікір білдіріп, «Абай кітабы» атты мақала жазып, бір алуан қате басылған сөздерді қалай дұрыстап оқу керек екенін нанымды етіп көрсетеді.

Абай шығармаларын М.Дулатов да зерттеулер жасаған, Абайға арналған алғашқы қысқа ғана мақаласы татардың «Уақыт» газетінде 1908 жылы жарияланған. Мақалада ақынның ой-өрісі, білім деңгейі, туған жері, шыққан ортасы айтылып, әдеби мұрасына жалпылама баға беріліп, оның орыс әдебиетімен, әсіресе Лермонтовпен үндестігі айтылған. 1914 жылы «Қазақ» газетінде басылған «Абай» мақаласы ақынның опат болғанына он жыл толуына орай арналып жазылған. Мұнда әдебиеттің, оның көрнекті өкілдерінің халық тарихында алатын орны айрықша бағаланады. Абайдың қадірін білмеу, оны елеп ескермеу ұлттың үлкен кемшілігі ретінде аталады, әдебиет елдің жаны деп көрсетіледі. Абайдың ғұмыр жолын қысқаша баяндап, тұңғыш кітабының шығу тарихын, оған А. Байтұрсынов, Ә.Бөкейханов және Абайдың ақын балалары мен інілерінің қатысуы, Семейде Н. Құлжанова өткізген әдеби кеш туралы сөз болады. Осы мақаласында түйіндей келе ең құнарлы ой айтады. «Абай қазақтың жаңа әдебиетінің басы, негізін салушы» [2,171] деген тұжырымды, «Алғашқы жарық жұлдыз» деген баламаны айтып, «Орыстың бірінші жазушысы Ломоносов деп санап, Абайдың өз халқының тарихындағы орны онымен қатарлас» деген салыстырма жасайды. Абай шығармаларын жариялау, насихаттау, оның есімін мәңгі есте қалдыру үшін мұражайлар салдыру керектігін толғана сөз етеді.

Абайды насихаттап, еліне танымал етуде көп еңбек сіңіргендердің алғашқы шоғырында Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов сынды ұлы тұлғалар болды. Солардың ішінде Абай талантына тұңғыш рет аса жоғары баға беріп, ерекше аспанға көтерген Ахаң, Ахмет Байтұрсынов еді. Абайды қазақтың бас ақыны деп таныған А.Байтұрсынов ұлы ұстазының сөзін қашанда ғибрат тұтқан. Ұстаз бен шәкірт арасындағы шығармашылық байланысты А.Байтұрсынов өлеңдерінен, аудармаларынан анық көре аламыз.

Ақынның «Маса» жинағына енген өлеңдерінің құрылымы «Қырық мысалмен» салыстырғанда біршама қалыптасқан. Аударма емес, төл туындылары болғандықтан, өлең құрылысы, ұйқасы жағынан әртүрлі. Оның негізгі себебін А.Байтұрсынов Абай өлеңдерінен сусындап, мазмұндық, пішіндік жағынан үлгі болатын шығармалармен танысқанында деп есептейміз. Абайдың 1909 жылы жарық көрген тұңғыш жинағын оқығаннан кейін жазған өлеңдерінде А.Байтұрсынов өлең құрылысында пішіндік ізденіске барады. Осы орайда данышпан ақынның жақсы дәстүрінің жалғастығын А.Байтұрсынов шығармашылығында байқаймыз. Абайда кездесетін ұйқас түрлері, өлең өлшемі А.Байтұрсынов «Маса» жинағындағы туындыларда қайталанатын.

А.Байтұрсынов «Әдебиет танытқыш» теориялық еңбегінде Абайдың мына өлеңдері аталып, көбінен мысал келтірілген: «Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы», «Сұр бұлт түсі суық қаптайды аспан», «Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа», «Өлеңге әркімнің-ақ бар таласы», «Өзгеге көңілім тоярсың», «Келдік талай жерге енді», «Жасымда ғылым бар деп ескермедім», «Өлсем орным қара жер сыз болмай ма?», «Қыс», «Теректің сыйы», «Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман», «Ем таба алмай», «Білімдіден шыққан сөз», «Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы», «Жаз», «Сегіз аяқ», «Көлеңке басы ұзарып», «Интернатта оқып жүр», «Бойы бұлғаң», «Мәз болады болысың», «Адамның кейбір кездері». Аталған өлеңдердің басым бөлігінен ғалым ойын дәйектеу үшін мысал алған. Бірінен бір, екі шумақтан болса, көбінен бес, алты, одан да көп шумақ үзінді ұсынған. Бұдан бөлек ғалым зерттеуінде Абайдың «Ескендір» поэмасын, қара сөздерін де атайды. Алайда олардан мысал сөз келтірмеген.

А.Байтұрсынов «Қазақтың бас ақыны» мақаласында «Сөз жазатын адам әрі жазушы, әрі сыншы боларға керек. Сөздің шырайлы, ажарлы болуына ойдың шеберлігі керек.

Ұнамды, орынды, дәмді болуына сыншылық керек. Мағыналы, маңызды болуына білім керек. Абайда осы үшеуі де болған» [3,144] – деп жазады.

Ұлы ақын дүние салысымен, оның өмірі мен мұрасын қазақ халқының рухани мұрасында орнын белгілеу мақсаты тұрды. Бұл мақсатты алғашқылардың бірі болып М. Дулатов орындады. Оның Абай мұрасын жаңғыртуға қосқан үлес орасан зор болды. Оны біз «Ибраһим ибн Құнанбаев» (1908) және «Абай» (1914) атты мақалаларынан көре аламыз.

Алаш қайраткерлері А.Байтұрсынұлы, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, Ә.Бөкейханов, С.Торайғыров сияқты бір топ зиялылар Абайдың өмірі мен шығармашылығын саралап, оның қазақ әдебиетіне қосқан үлесіне өздерінің пікірін білдірді.

1-кесте Алаш қайраткерлерінің Абай шығармаларына ой-пікірлері

р/с	Абай туралы зерттеген Алаш қайраткерлері	Абай мұрасын зерттеушілердің ой-пікірі	Ой-пікірлер көрініс тапқан еңбек атаулары
1	Ә.Бөкейханов	Михаэлис болмаса, бұған Абай шимайлы ғұмыр жолында жолықбаса, Абай ана Қозы-Көрпеш – Баянды, Тарғынды, Қыпшақ Қобыланды батырды, Едігені шығарған ақындар аяғын күшар еді...»	1915 жылы жазған «Жаңа кітаптар» мақаласы
2	А.Байтұрсынов	«Қазақтың бас ақыны – Абай (шын есімі Ибраһим) Құнанбаев. Онан асқан бұрынғы-соңғы заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ»	1913 жылы Ахмет «Қазақтың бас ақыны» деген көсемсөз
3	І.Жансүгіров	Абай жазба әдебиеттің-сырлы әдебиетің басы. «Ержетпей тұрған кезіндегі» Абайдың шағатай үлгісіне еліктеуінің себебі, Құнанбай ауылы мол да, қожалы ауылда Абай өскен. Семейдегі дін мектептерінде оқыған Абайдың кітаби өлеңдер тілінен, шағатай тілінен әсер алуы заңды екенін көрсетеді.	1923 жылы «Абай кітабы» атты мақаласы. 1934 жылы «Әдебиет майданы» журналының № 11,12 санында «Абайдың сөз өрнегі» атты мақаласы
4	М.Дулатов	«Тілі ләззатты араб, парсы түрік, қалмақ тілдерінен хабардар болғандықтан...» деп көрсетеді.	1914 жыл «Қазақ» газеті «Абай» мақаласы
5	С.Торайғыров	«Нағыз шын айтқан уақытта қазақ тілінде деп бастырып жүрген кітаптардың көбінде қазақтың иісі де жоқ. Неге десеңіз, тілдері - бытпырақ. Бытпырақ болғандарының аңыны теріс...», - дейді. «Жақсы өлеңдер басқаларға қарағанда пайғамбардың жүрегінен құйылған Құрандай, соқыр кісі сыбдырынан танырлық аұ құла ашық тұрады. Марқұм Абай өлеңдері секілді», - дейді.	1913 жылы «Айқап» журналы төртінші номерінде «Қазақ тіліндегі өлең кітаптары жайында» атты мақаласы
6	Ж.Аймауытов	«Көкірегіндегі асыл қазынаны барлық ырғағымен, нәзік сипатымен қазақтың ұстармаған, ысылмаған жуан тілімен биязы ғып шығаруы әрі ақындығы, «қызыл тілді» шешендігі» деп баға береді.	«Абайдың өнері хәм қызметі» деп аталатын еңбегі

Егер осы жоғарыда аталған авторлардың бірнешеуінің, әсіресе, А.Байтұрсынов пен М.Дулатов ғылыми мақалаларына назар салсақ, екеуіне ортақ заңдылыққа көз жеткіземіз. Ол заңдылық екі Абайтанушының да мақаланы жазу барысында өз кезегінде тек жалғыз ғана зерттеушінің мәліметіне сүйенуі еді. Бұл айтып отырған зерттеушіміз – мемлекет және қоғам қайраткері, атақты ғалым, «Алаш» партиясы мен «Алаш орда» үкіметінің төрағасы – Ә. Бөкейханов.

Абайдың өскен ортасы мен шығармашылығын жүйелеп тұңғыш рет бір ізге салған, Абайтанудың негізін қалаған – Ә.Бөкейханов. Ол қазақ әдебиеттану саласының үлкен арнасы - Абайтанудың негізін салды. Кәкітай Ысқақұлы Абай өмірінің бел-белесін, шығармашылық жолын, ізденіс бағыттарын саралап, бір жүйеге мәліметтерді негіздеп, тұңғыш рет Абай туралы деректі Ә. Бөкейхановқа жиыстырып береді. Абай қайтыс болған соң жеті айдан кейін. Яғни 1905 жылы Семей қаласының Географиялық бөлімшесінің «Семипалатинский листогында» орыс тілінде Әлихан Бөкейхановтың азалы ғұмырнамасы (некролог) жарияланды. Оның соңында бұл деректерді ретке келтіріп, баспаға ұсынған Кәкітай Ысқақұлы екендігі туралы сілтеме бар. Осы мақала жарияланған соң Ә.Бөкейханов Патша өкіметіне қазаққа дербес құқық беру туралы мәлімдеме жазып, елге қол қойдыру үшін Кереку өңірін аралауға аттанады. Сол жақта жүріп 1906 жылы 8-январьда түрмеге камалады.

Ғалым Қ. Мұхаметхановтың дерегі бойынша, Ә. Бөкейханов портфелінде Абай өлеңдерінің қолжазбасы болған. Оны 5 мың сомға бағалап, аман сақтауына адвокат арқылы өтініш түсірген.

Сондай-ақ 1907 жылы сол Географиялық қоғамның арнайы жинағында Абайдың суреті тұңғыш рет баспа бедеріне түсті. Осымен қатар 1909 жылы Кәкітай Ысқақов Петербургтегі Бороганский баспаханасынан Абайдың тұңғыш өлеңдер кітабын жарыққа шығарып, өмірбаяны, өлеңдері тақырыпқа реттеліп, түсініктемелер берілді. Шындығында, бұл Кәкітайдың әңгімесі бойынша Ә. Бөкейханов Абай өмірі туралы толықтырылып жазған екінші мақаласы еді.

М.Дулатов «Абай» мақаласында мына жолдарды кезіктіреміз: 1905 жылы «Семипалатинский листок» газетасында һәм онан кейін Семейдегі Географически обществоның шығарған бір кітабында Ә. Бөкейханов Абайдың тәржімә халін жазды һәм кешікпей кітабы да басылатынын білдіріп еді. Бірақ тез шықпады, 1909-ншы жылы Абайдың балалары һәм інілерінің ризалығы һәм Әлиханның ыждаһатымен Абай кітабы Петербуртта Бураганский баспаханасында басылып шықты. Бұл күнгі қолымыздағы кітап сол бірінші баспасы...» [4,189].

Жоғарыда келтірілген деректерге сүйенсек, Ә.Бөкейханов Абайдың мұрасына ерекше көңіл бөлгенін көреміз. Егер осыған дейін ешбір зерттеуші бұл мәселеге байыпты назар аудармағанын ескерсек, онда шын мәнінде, Абайдың мұрасын зерттеп-зерделеу мәселесін Ә. Бөкейханов алғаш қолға алғанына көз жеткіземіз. Сонымен бірге, ақынның алғашқы жинағының жарыққа шығуына да Алты Алаш көсемінің жәрдемі тигені де осы жерден көрінсе керек. Мысалы, атақты ғалым, Абайтанушы Қ. Мұхаметханов 1995 жылы жарық көрген «Абай энциклопедиясында» бұл тұжырымды дамытып, мынадай тың дерек келтіреді: «Абайдың көзі тірісінде, оны оқырман қауымға таныстырған адам – Ә. Бөкейханов...» [5,166].

Бұл пікірді дамытып одан ары тарқату үшін, ерекше жаңа мәліметті белгілі Әлихантанушы-ғалым Жүсіп Сұлтанхан Аққұлұлының келтірген дерегіндегі «Ә. Бөкейханов. Шығармаларының толық жинағының» I томында жазылған «Абайтану бір хаттан бастау алды» деген қысқа ғана мақаласынан табамыз.

Зерттеуші Абайтанудың бастауы туралы мынадай дәйек келтіреді: «...Қазіргі абайтанудың шыңы – М. Әуезов пен оның «Абай жолы» трилогиясы болса, абайтанудың басталар бұлағы... Ә. Бөкейхановтың бір хаты болатын. Ия-ия, қазақ әдебиетінің бүгінгі жеке саласы – Абайтану – өзіне Абай дүние салды деген қаралы хабар жетісімен, Алаш серкесінің Омбыдан марқұмның балаларына жолдаған жалғыз хатынан бастау алды. Ұлы ақын мезгілсіз қайтыс болған 1904 жылға дейін Әлихан оның шығармашылығына бір-екі мақаласында тиіп-қашты болса да тоқталып өтеді. Бірақ әлгі хатынан кейін ол Абай шығармаларын жинап бастыру мен зерттеу ісін мықтап қолына алады...Осылайша, жоғарыдағы ғалымдардың айтқан уәждері мен пікірлеріне сүйенсек, данышпан ақын Абай Құнанбаевтың өмірі мен шығармашылығының алғашқы зерттеушісі – Ә. Бөкейханов екендігіне көз жеткіземіз. Қазақтың тұңғыш абайтанушысы Алаш көсемі ақынды көзі тірісінде оқырман қауымға таныстырып қана қоймай, дүние салғаннан кейін де мұрасына аса ерекше көңіл бөледі. Оған нақты дәлел мен мәлімет ретінде Ә. Бөкейханов Абай дүние салғаннан кейін арада 1 жыл уақыт өткен соң 1905 жылы «Семипалатинский листок» газетінде жарық көрген «Абай (Ибрагимъ) Кунанбаевъ» атты мүнәһибін (некролог) айта аламыз.

Ә. Бөкейханов бұл қазанамасы орыс тілінде жазылды. Зерттеуші бұл еңбегін жазғанда екі мақсатты көздегенін көреміз: оның біріншісі – ақынның әруағына тағзым ету болса, екінші – Абайдың өмірбаяны мен шығармашылығы жайлы мәліметті дүйім жұртшылыққа жеткізу.

Осы мақсаттарға жету үшін Ә.Бөкейханов Абайдың дүниеге келуі мен шыққан тегі, өз жұрты мен нағашы жұрты, балалық шағы, қоғамдық қызметі, алғашқы өлеңдері, аудармашылығы жайлы маңызды деректер келтіреді. Көріп отырғанымыздай, Ә.Бөкейханов Құнанбайдың қайраткерлігін аса жоғары бағалады.

Жоғарыда келтірілген мысалдардан түсінгеніміз, Ә.Бөкейханов Абай поэзиясына ерекше назар аударды. Оның өлеңдеріне тамсанып, қызығып қана қоймай, оны дүйім жұртқа жеткізді. Қоғамның сан түрлі кемшіліктерін түзетуге жиі пайдаланды. Осылайша, Абайдың «...көпте ақыл жоқ. Ебін тап та, жөнге сал» деген өсиетін орындады. Қысқасын айтқанда, Абай Ә.Бөкейхановтың тірегіне айналды. Міне, сол Ә. Бөкейханов пен Абайдың рухани үндестігінен болашаққа бастар үлкен даңғыл жол ашылды. Ол жол – өз іргесін осы рухани сабақтастық арқылы қалаған Абайтану ілімі еді.

Ә.Бөкейхановтың мақаласынан кейін, 1913 жылы яғни сегіз жыл өткен соң Алаштың тағы бір көрнекті тұлғасы А.Байтұрсынов «Қазақтың бас ақыны» атты мақаласы жарық көрген еді.

Бұл мақалада Абай мұрасы бұрынғы жарыққа шыққан еңбектерден кеңірек зерделенген. Ақын шығармашылығының негізгі үш қайнарының бағыты сөз болатын бұл зерттеу абайтану ғылымындағы бір белес болып саналады. Онда: «Қазақтың бас ақыны – Абай (шын есімі Ибраһим) Құнанбаев. Онан асқан бұрынғы-соңғы заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ», — деп бірден тұжырым айтады. Алаш арысының ғылыми-шығармашылық мұрасында Абайдың алар орны бөлек.

Одан кейінірек 1918 жылдан жарық көре бастаған «Абай» журналында Ж.Аймауытовтың «Абайдың өнері һәм қызметі», «Абайдан соңғы ақындар» және сол журналдың мақсат-міндеттерін түсіндіруге арналған «Журнал туралы» үш мақаласы жарық көрді.

Ж.Аймауытовтың «Абайдың өнері һәм қызметі» деп аталатын еңбегінде «Көкірегіндегі асыл қазынаны барлық ырғағымен, нәзік сипатымен қазақтың ұстармаған, ысылмаған жуан тілімен биязы ғып шығаруы әрі ақындығы, «қызыл тілді» шешендігі» деп баға береді.

Сонымен қатар, ол өзінің еңбегінде Абайдың ақындық өнері әр тараулы, сегіз қырлы екендігін былай санамалап көрсетеді: «мінез түзетіндік, яғни ахлақ; тереңнен толғайтындық, яғни пәлсапа; сыншылдық, яғни критика; суретшілдік, яғни художественность; жүректің мұң-зарын, сырын тапқыштық, яғни лирика; ащы тілдік, ызалықпен күлетіндік, яғни сатира және керемет переводшиктік, яғни аудармашылық» [6, 130]. Бір сөзбен айтқанда, аталған мақаласында Абайдың пайдасыз сөзі жоқ екенін дәлелдейді.

А.Байтұрсынов, Ә.Бөкейханов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, С.Торайғыров, І.Жансүгіров – Абайдың шығармаларын тануда ұлттық, халықтық, эстетикалық таза талғаммен ешқашан мәнін жоймайтын бағалы байламдар жасай алды. М.Дулатов та Абайдың қазақ халқы тарихындағы мәртебелі орнын басқа елдер әдебиетімен сабақтастыра алып қарап, дәл тауып, дұрыс бағалап берді. Ол келешек заманда ұлы ақынның атақ-абыройы, мерей-даңқы өсіп, жаңа буынмен емірене табысатынын ерекше әулиелікпен көре білген.

Жоғарыдағы Алаш қайраткерлерінің пікіріне сүйенсек, Абай шығармаларындағы сарын-әуезді, ой-пікірді, идея-нысананы алаш азаматтары терең сезіп, тебірене насихаттай білген. Әдебиеттің барлық жанрында бірдей қалам тартқан қалмагер, қоғамдық-әлеуметтік іске жанын салып араласқан Алаш қайраткерлері өмірлік мақсатының биік нысанасы, тапжылмас темірқазығы – туған халқының бостандығы, өзін-өзі билеуі, отаршылдық езгіден құтылу болды, қуғын-сүргін көрсе де осы жолдан тайған жоқ.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Тоқаев Қ.К. Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан мақаласы, 2020
2. Бөкейханов Ә. Абай (Ибраһим Құнанбаев) (Ғұмырнаманың алғы сөзі Т.Жұртбайдікі). (1905) // «Жұлдыз» журн. – № 9. – 1991. – Б. 110–114.
3. Байтұрсынов А. Қазақтың бас ақыны. (1913). // Шығармалары.–Дулатов М. Абай (1904). Ибраһим ибн Құнанбаев (1908) // Бір томдық таңдамалы шығармалары. – Алматы : «Ана тілі», 2010, 171-172 б.
4. Дулатов М. Бес томдық шығармалар жинағы. Екінші том: Көсемсөз, әдеби-сын және зерттеу мақалалары.//Құраст: Дулатова Г., Иманбаева С. – Алматы: «Мектеп баспасы» ЖАҚ, 2003. – 392 б.
5. Бөкейханов Ә. (1866-1937). Шығармалары-5-т./Ә.Бөкейханов .– Астана: «Алашорда» қоғамдық қоры, 2018.
6. Аймауытов Ж. Абайдың өнері һәм қызметі. Абайдан соңғы ақындар, Журнал туралы. //Алты томдық шығармалар жинағы. – Т. 6. – Алматы : «Ел-шежіре», 2013. – 384 б.

COMPUTER SLANG

Tayar Assem Karzhovkyzy

English teacher

School after Abay with specialized classes for gifted children with training in three languages
Kyzylorda, Kazakhstan

Abstract: This article deals with the questions concerning computer slang. The distinction between computer slang and computer jargon is explained.

Keywords: computer slang, computer jargon, professional language, user, Internet

Computer and Internet technologies have become an integral part of people's lives since the end of the twentieth century. The rapid development of computer science was certainly reflected in the language, and mainly in its vocabulary. The terms used in the narrow circle of computer specialists are now relevant for a wide range of people who are users of computers and the Internet. Such a language that has gone beyond the terminological system is most often referred to as computer slang. For Russian users, the main source of this slang is English Internet slang, which is a reflection of the processes of globalization and internationalization of science taking place in the world.

Indeed, words related to rapidly developing technologies and new developments in America, falling into Russia, mainly do not have corresponding equivalents in the Russian language, which leads to the borrowing of English terms. For example: *ангрейд* - from English up - increase, grade - quality) - increase system performance by replacing modules or adding additional elements; «аська» — the name of the ISQ program, derived from the English "I seek you" - «Я ищу тебя»; *пароль* (*password*) — password required to access network services, etc.

Computer slang researchers highlight the main methods of its formation, emphasizing that they all come down to adapting the English word to our reality and making it suitable for a permanent user. An example is the classification of P. A. Gorshkov, who calls such methods as:

- tracing paper - full borrowing of a word with its meaning, pronunciation, spelling (*device* — *девайс*, *hard drive* — *хард драйв*);
- half-tracing paper - adaptation of the English term to the norms of the Russian language at the level of not only phonetics, but also writing and grammar (*application* — *апликауха* (прикладная программа); *disk drive* — *дискетник*; *User's Manual* — *мануалка*);
- translation using standard vocabulary in special meaning (*windows* — *форточки*, *disk* — *блин*, *to delete* — *сносить*);
- translation using slang from other professional groups (*incorrect program* — *глюкало*);
- phonetic mimicry - the use of semantically dissimilar commonly used words as equivalents of English computer terms (*button* — *батон*, *shareware* — *шаровары*).

There are phraseological revolutions in computer slang, both verb and substantive: *жать батоны* (работать мышью), *глюк полировать* (отлаживать программу).

Nevertheless, in some studies on computer slang and its methods of formation, the terms "computer slang" and "computer jargon" are used as synonyms. We do not adhere to this point of view, since in the scientific world when defining the concept of "slang" there is not yet a consensus, the term "jargon" has a fairly clear interpretation: a social dialect that differs from a national language in a specific lexical composition, phraseology, the essential feature of which is that it is used by certain social, professional or other groups united by common interests (for example, military jargon, criminal, naval, etc.).

In our opinion, the two main criteria make it possible not only to wear lexical units to slang, but also to delimit them from other layers of non-standard vocabulary: 1) who uses special non-standard vocabulary and 2) for what purpose. We formulate the definition of slang as follows:

slang - an expressive, emotional-evaluation vocabulary of the colloquial style, including new words or old ones with a new meaning, which came from different sources (professional, corporate or other social groups) and have become well-known and commonly used (general slang) or have a pronounced relationship with certain social groups (professional, corporate, etc.), but used by speakers, including not representatives of these groups, outside them (special slang). All slang vocabulary (general and special slang) is purposeful, that is, used for some purpose: demonstrate their knowledge of life and superiority, sense of humor, express thoughts in a fresh and original way, to make speech more piquant and figurative, to create a non-coercive-familial environment between speakers, give an assessment to people, objects and events - from uplifting to derogatory, etc. In other words, slang appears in speech in the form of emotional evaluation, expressive vocabulary or phraseologisms and only in the mouth of those, who has a specific communicative purpose and is not related to the sources from which these lexical units originated.

It follows from the above definition that computer slang appears in the speech of people who are not directly related to the computer sphere of activity, that is, it is the language of ordinary computer and Internet users, which they use because it has become common knowledge, or for some communicative purpose. Specialists in this area - computer scientists, system administrators, hackers, gamers, etc. - speak professional jargon, which they themselves created and which allows them to ward off the world around them. In this regard, it should be especially noted the computer jargon of hackers who use their professional language mainly not as a means of communication, but as a kind of code, a cipher by which professionals can recognize each other and prevent "strangers" in their environment, since hackers consider themselves a kind of bohemian, cream of the computer community, and only dedicated can communicate with them on equal terms.

Thus, we agree with those researchers who consider the professional language of the computer world and the Internet and the ways in which it is formed as jargon. And in order for computer slang to be implemented in user speech, it must go the following way: the special term - jargonism - slang.

Currently, not much work has been published on computer slang and the ways in which it is formed. This is due to contradictions in relation to the subprime layers of the language - jargon, vulgarism, argo, and primarily slang, as well as the prevailing opinion that such a phenomenon as computer slang is not worthy of the attention of scientists. Nevertheless, the rapid development of computer technology and the Internet continues, which has already significantly enriched the language with new concepts and related terms and opens up a vast field of research for linguists.

REFERENCES:

1. *Барт М. В.* Словообразовательные модели современного русского компьютерного жаргона : автореф. дис канд. филол. наук. Курск, 2010. 22 с.
2. *Горшков П. А.* Сленг хакеров и геймеров в интернете : автореф. дис канд. филол. наук. М., 2007. 19 с.
3. *Егошина Н. Б.* Сленг в СМИ: лексикографический аспект : (на материале одноязычных и двуязычных словарей) : дис. ... канд. филол. наук. Ярославль, 2013. 243 с.
4. *Хомяков В. А.* Нестандартная лексика в структуре английского языка национального периода : дис. ... д-ра филол. наук. Л., 1979. 394 с.
5. *Coleman J.* The Life of Slang. New York : OUP, 2012. 354 p.
6. *Partridge E.* A Dictionary of Slang and Unconventional English. 5th ed. New York : Routledge & Paul, 1961. 1362 p.
7. *Partridge E.* Slang To-Day and Yesterday : (with a Short Historical Sketch; and Vocabularies of English, American, and Australian Slang). London ; New York : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1971. 479 p.

УДК. 371:371.8

**КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ЭТНОМАДАНИЙ СӨЗДҮГҮНҮН МААНИСИ ЖАНА
МАЗМУНУ****Молдобаева Нуркан Бектемировна**

Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигиндеги
Улуттук маданий борборунун кызматкери, илим изилдөөчү, маданияттын мыкты
кызматкери, билим берүүнүн отличниги

Кыргыз элинин нарк-насилин, каада-салтын, үрп-адатын, терминдик сөздөрүн жашоо тиричилигиндеги колдонгон сөздөр боюнча түзүлдү. Ар бир элдин жазылбаган мыйзамы бар, ал каада-салт, нарк-насил, үрп-адат болуп саналат. Элибиз эзелтен эле ак ниет, кеменгер, кең пейил, калыс болгон. Кандай жумуш, иш болсо бардыгы биригип, “ашар” жолу менен тез арада ынтымак-ырашкерликте, көңүлдүү маанай менен бүтүргөн. Мисалы: кыз узатса, кыздын себин ашар жолу менен даярдаган. Уул үйлөсө, боз үйдү ашар жолу менен көтөргөн. Той-аш берсе, адамды акыркы сапарга узатканда жапа тырмак, бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарып, ишти тез бүтүрүү менен бирге жаштарды эмгекке үйрөтүп, ынтымактуулукка үндөгөн, өзүмчүлдүктөн алыс кылган. “Эл менен сен бийиксиң, элден чыксаң кийиксиң” деп элибиз бекеринен айтпаган эле. Салт-улук, нарк-бийик деп айтмакчымын. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 29-январындагы “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндөгү” №1 жана Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 20-майындагы “Улуттук нарк жөнүндө” №157 Жарлыгын ишке ашыруу алкагында “Кыргыз элинин этномаданий түшүнүктөрүнүн сөздүгү” аттуу китеп түзүлдү.

Кыргыз элинин этномаданий түшүнүктөрүнүн сөздүгү – кыргыз элинин нукура маданиятынын үлгүлөрүн жана терминдерин камтыган сөздүк болуп саналат.

Тарыхы терең улутубуздун нарк-насили, каада-салты, үрп- адаттары жана ырым-жырымдары тууралуу эл ичинде кызуу сөздөр жүрүп, убакыттын бүктөмдөрүндө уктап калган улуттук маданиятыбыз кайра жанданып, ата-бабаларыбыздын баскан изи мезгилдин чаңынан тазаланып, айткан сөзү кайра жаңырып, кылган-неткен алгылыктуу үлгү иштери кайра козголо айтылып, эскилерибизди эстей баштадык. “Өткөндү билбей туруп, жаңыны жаратуу мүмкүн эмес” деп С. Эралиев агабыз айткандай ата-бабаларыбыздын сөзүн чанбай, наркын кармат, салтын сактообуз абзел. Бүгүнкү күндө эски сөздөрүбүздү укканда “муну эмне дечү элек, бул эмне сөз эле” деп эңгиреп туруп да калып жатабыз. Мына ошол сөздөрүбүздү соңку жылдардан бери жыйнап-терип, чогултуп, ар кай жерден бирден издеп таап, иреттеп, ырааттуулукка салып, ушул “Кыргыз элинин этномаданий түшүнүктөрүнүн сөздүгү” аталган сөздүктү түздүк. Ал сөздөрдү карыяларыбыздан уктук, улууларыбыздын китептеринен иликтедик, улуу “Манас” дастанынан таптык.

А дегенде, сомосунан тарта алфавиттик тартип салынды, андан кийин алардын ар тарабы кайрадан тармакталып, кеңейтилип, маани-маңызы ачылып, элибиздин турмуш–тиричилигине жараша системаланып, маани-маңызы колдон келишинче чечмеленип, толукталып берилди. Аны окуган жана көз кыйырын салган окурман элибиздин эзелки сөздөрүнө назар салып, аны күндөлүк кебинде колдонуп, андан маданитятыбызды дагы да тереңдей изилдеп, башталган аракетти андан ары улантат деген ойдобуз.

Ал эми, сөздүктүн мазмунун тармактата баян кыла келсек, алардын, албетте, кулачы кеңири, жайып көрсөк, төмөндөгүчө, атап айтканда:

Боз үйдүн жабдуулары, үй ичи, уздар, турак-жайга, конушка байланыштуу атоолор жана сөздөр:

“Боз үй” Кыргыз элинин эң байыркы турак жайы, уста жана уз-чеберлердин колунан жасалган, эч нерсе менен өлчөөгө теңдешсиз улуттук мүлк.

Боз үйдүн жасалышы: Боз үй негизинен жыгач (сөөгү), өрө кийиз, үзүк, туурдук, чий, боо-чуудан турат.

Жыгачына: түндүк, уук, кереге, босого-таяк, каалга жана бакан; өрө кийизге (тутууга)-үзүк, туурдук, түндүк жабуу, эшик; боо-чууга түндүк жабуу боосу, жел боо, канат боо, уук тизгич жана кереге чалгыч ж. б. чийге канат чий, чыгдан эшик, чыны кап ж.б. кирет. **“Кереге”** боз үйдүн уук бекитилүүчү таяныч жыгач жасалгасы. Саканактардан (таякчалардан) жасалат. Боз үйдү тиккенде ошол саканактар бири бирине жатып, дал келген жери канат боо менен орой чалып байланат. Керегенин уук байланчу жогорку ачакейлери-керегенин башы, төмөнкү бөлүгү керегенин аягы деп аталат. **“Уук”** түндүк менен керегени бириктирип турган боолуу узун жыгач. **“Түндүк”** бул боз үйдүн төбөсүнөн жарык киргизиш үчүн жана от жакканда түтүн чыгарууга ылайыкталган тегерек жыгач, боз үйдүн борбору. **“Түндүктүн алкагы”** түндүктүн тегерек формада жасалган негизги бөлүгү. **“Чамгарак”** алкакка бекитилип, түндүктү шаңкайта көрсөтүп, түндүк жабууну тиреп турган, үч-төрттөн жарыш жана кайчылаш жасалган, ийги жыгачтары. **“Босого таяк”** боз үйдүн жыгачтарынын бир бөлүгү, үйдүн эшигинин жана каалгасынын жыгач кашеги. **“Жер босого”** үйдүн босогосунун жер жактагы бөлүгү. **“Тор көз кереге”** кереге жайылганда саканактардын кайчылашуусунан пайда болгон төрт жагы бирдей көзчөлөрдүн чоңураагы “жел көз” кичирээги “тор көз” деп аталат. **“Эшик уук”** боз үйдүн башкы босогосунан (босого жыгачтан) үстүнө сайылган төрт уук. Алар кадимки ууктардан кыскараак болот. **“Темгек”** керегенин көктөлүп бириккен жери. **“Жел көз кереге”** төрт жагы бирдей көзчөлөрдүн чоңураагы жел көз, кичирээги тор көз деп аталат. **“Саканак”** кереге жасоого ылайыкталган таякчалар. **“Сыңар саканак”** кереге канатка бөлүнгөндө эки жактарында кыска таякчалар. Кээ бир жерде “жетим саканак” деп да атап коюшат. **“Түндүк бакан”** үй тиричилигине айрыкча боз үйдү тигүүдө түндүк көтөрүүгө, үзүк, түндүк жабуунун бир бурчун тирөөгө, кар жааганда карды ичинен түрткүлөп түшүрүүгө, шамалда бел баканды туура коюп ууктарды тирөөгө колдонулат. **“Күмүш ала бакан”** көрктөлгөн ала бакандар кооздук буюм катары жүк бурчтарында орноштурулуп, баалуу кийимдерди, буюмдарды илүүгө колдонгон буюм. **“Жагдан”** кийим, буюм, кездеме, кооздуктар салынчу үкөк. **“Ала бакан”** азыктар салынган баштыктар, чаначтар илинүүчү атайын, темир, жез, илгичтери бар билектей жоондуртагы 2-2, 5м узундуктагы түз жыгач. **“Каалга”** үй жыгачынын бири, бул мыксыз эле баш босого менен аяк босогого ашталып бекитилген эки бөлүктөн турган тактайча.

Устачылыкка, узчулукка жана алардын шаймандарына байланыштуу сөздөр: **“Устачылык”** элдик кол өнөрчүлүктүн бир тармагы, “керегечи”, “уукчу”, же “түндүкчү”, “кырмачы” деп бөлүнүшкөн, кыргыз жыгаччылыгы ушул өзгөчөлүктөрү менен башка отурукташкан элдердин айырмаланышкан. **“Байтеше”** уста шайманы, чот түспөлдүү, жазы миздүү жыгач сап, ашталат, устачылык ишине жумуру жоон жыгачтардын бетин түзөп чабууга колдонот. **“Дөөшү”** усталардын дөшүгө коюп кесет, көзөйт, жалпайтат, түздөйт, ийет ж.б. керектүү иштерди жасоочу, узануу үчүн пайдалануучу буюму. **“Ийди”** 1. ат такалаганда туякты тазалап, анын чойроюп өсүп кеткен жерлерин тегиздөө үчүн колдонулуучу чарбалык буюм. **“Ийди”** 2. жыгачтан идиш-аяк, буюм жасоодо колдонулган кол өнөр аспабы, жыгач усталар табак, соку, челек, сузгу, жан аяк сыяктуу буюмдарды жасоо, алардын ичин оюу, кыруу жана жылмалоо үчүн урунган. **“Көмүркөй”** устанын курал-аспаптары сакталуучу сандыкча. **“Тез”** жыгач устанын жыгачтарды ийүү, матоо жана түздөй турган куралы. **“Керки”** жыгаччылыкта урунулуучу болоттон жасалган аспап, анын “аталгы”, “керки”, “чот керки”, “байтеше”, жана “аштама” деген түрлөрү бар. **“Көөрүк”** устакана очогунда отту (көмүрдү) күйгүзүп туруучу аспап; аба үйлөөчү аспаптардын эң эскиси, кийинки учурда кол көрүк да, асма көрүк да сейрек учурап, жөнөкөй устакана очокторунда колдонулат. **“Кырма”**

жыгачтан аяк, табак, чөйчөк, бишкек сап, тактанын буттары сыяктуу буюмдарды кырып жана кооздоо үчүн колдонулуучу жөнөкөй буюм. Кырма менен узанган адам кырмачы деп аталат. **“Кычкач, кыпчыкей”** чок, чычала, ысык темир ж.б. кыпчып кармоого ылайыкталып темирден жасалган саптуу курал, айрым жерлерде **“кыпчуур”** деп атайт. **“Тарткы”** уук-керегени жасай турган жыгачты аарчып-тазалоочу жана жол-жол кылып кооздоочу ийги темир. **“Адыргы”** баш-аягы бирдей, эки кыры жукарыла жумурланган жалпак тактай, өрмөк согууда колдонулуучу курал. **“Кылыч”** өрмөк согууда өткөрүлгөн аркакты чачышкан жиптердин жардамында бекитип туруу үчүн колдонулган кылычка окшогон жыгачтан жасалган саптуу жыгач. **“Аркак”** өрмөк согууда эркек жана ургаачы жиптердин ортосунан өткөрүлүүчү жип. **“Ийик”** жип ийрүүчү аспаптын жөнөкөй түрү. **“Оймок”** ийненин көз жагы колго кирбес үчүн сөөмөйгө салынчу буюм. **“Өрмөк дүкөн”** колдо таар токуу ашталмасы (станогу) жана андан даярдалган тасма. **“Кергич”** көркөм кол өнөрчүлүктө колдонуучу аспап. Ал саймачылыкта пайдаланылат, жумуру жыгачтан төрт чарчы кылып жасалган алкак.

Кол өнөрчүлүккө, кыргыздын салттуу кийимдерине, улуттук тамак-ашка байланыштуу тыюу, буюруу жана ырым сөздөр:

“Калпак” кийизден жасалган кыргыз элинин эркек адамдары кийүүчү сыймыктуу баш кийими. **“Элечек”** кездемеден оролгон аялдардын элдик ардактуу баш кийими. **“Шөкүлө”** күйөөгө чыгуучу кыздын үйлөнүү үлпөтүнө кийүүчү шөкөттөлүп жасалган баш кийими. Кыргыз эли баш кийимге өтө маани берген, өйдө койгон. **“Баш улук”** деп кийип жүргөн баш кийимди эч кимге берген эмес. **“Белдемчи”** белдемчи аялзатынын белден ылдый тартынчу кездемеге сайма же термеден түшүрүлүп тигилген кийим. Жаңы төрөгөн келиндин бели жылуу болсун үчүн сөзсүз белдемчи тигип берген. **“Бешмант”** сырт кийимдин түрү, аялдар, эркектер кийүүчү жеңил тыш кийими, кыргыздарда эки түрү белгилүү-жеңи узун бешмант жана жеңи кыска, тигилиши боюнча тизеге жетип, ичи жүн салынбай ичтелген кийим. **“Бокчо”** аялуу, баалуу буюм-теримдер салып сакталуучу баштык. **“Жагдан”** кийим, буюм, кездеме, кооздуктар салынчу үкөк, ар кандай чоңдукта оймо-чиймеленип, кооздолуп жасалган буюм. **“Жоолук”** аялзатынын баш кийими, мында кыздар жоолукту артка бууган, келин болгондон алдына салынган, кыз менен келин экендиги ушундан айырмаланган. **“Үкү топу”** топудагы үкүнүн тарамдалышына карата анын үй-бүлөдө канчанчы кыз экендигин да түшүндүрүп бере алышкан. **“Такыя топу”** жердиги жашыл, кызыл, көк түстөгү кездемелерден болгон тестиер кыздардын топусу. **“Кемсел”** аялдардын жана эркектердин жука сырт кийими, тизеге жетип тургандай бычылып, жеңи узун же чолок келген кийим. **“Кеп такыя”** элечектин ичинен кийилүүчү баш кийим, элечекти баштан алууну кайра кийүүнү жеңилдетет, элечектин оромолун терден сактаган. **“Кош этек”** бул кыз-келиндер кие турган көйнөк, ал көбүнчө ак, сары, көк жибектен тигилип, мурда, этек –жеңдери кызыл-тазыл кылып, коюлган жеңил, жука кийим. **“Көйнөк”** көбүнчө күрмө, кемсел сыяктуу сырт кийимдин ичинен кийилүүчү жалаң кат жеңил кийим. **“Көлдөлөң”** ашатып, өңдөп, саңсаң териден жасалып, шырдак, ала кийиз, таардын үстүнөн төшөлүүчү, отурууга жумшак, ыңгайлуу үй буюму. **“Кетечик”** тегерек, жарым айлана, төрт бурч, сүйрү борумда бермет, шуру, чачы, сайма, тор менен кооздолуп узун боо тагылган кыз-келиндердин баалуу кездемеден жасалган кооз баштыгы. **“Текче”** көчмөн турмушта негизинен күзгү салынуучу буюм, кийизден, таардан, калың кездемеден ар кандай чоңдукта жасалып, төрт бурчуна чачыланып өрүлгөн келин-кыздардын өздүк буюмдары салынган. **“Туш кийиз”** боз үйдүн керегесине, там үйдүн дубалына тартуу үчүн оймо-чийме түшүрүлгөн же саймаланган кооздук буюм. **“Чепкен”** жеңи узун жана кең бычылып, жалаңкат же кебез, жүн салынып тигилген сырт кийим, көбүнчө жаз, күз айларында кийилет. **“Чыптама”** кыз-келиндерибиз кош

этек көйнөк менен кийген, бул жеңсиз кийим, чыптама кынаптала тигилип, денеге көрк берип турат.

Ат, ат жабдыктары алардын аталыштарына, жасалышына, сыпатына, ырым-жырымдарына байланыштуу атоолор жана сөздөр: “Жүгөн” аттын башына катылат, анын өрмө жана кайыма менен жасалган ат жабдыктарынын бир бөлүгү. “Ооздук” жүгөндүн бир бөлүгү, аттын оозуна туш келген темири. Анын эки тегерек чагарагына кош тизгиндин учу бекитилет. “Тизгин” жүгөндүн негизги бөлүгү, жылкыны башкарып, оң-солго буруу жана токтотуу үчүн колдонулаган кайыш же жип тизгин деп аталат. “Чылбыр” ноктого, (кээде жүгөнгө) байлануучу узун жип, ал тилке кайыштан жасалат, минген жылкыны байлоо, жетелөө үчүн колдонулат. “Сагалдырык” жүгөн аттын башынан шыпырылып кетпеш үчүн, аттын алкымынан ала бекитилген бөлүгү. “Нокто” жүгөндөй эле жасалат, ооздугу болбойт, сагагына чылбыр тагылат, атты байлаш үчүн жана жетелөө үчүн колдонулат. “Ичмек” кийизден жалаңкат жасалып, аттын терин сиңирип, жоор болуудан сактайт, тердиктин таза турушуна шарт түзөт. “Тердик” ээрдин каптал жыгачтарынын аттын жонуна түшүүчү басымын жеңилдетүүгө ылайыкталып жоор болуудан сактайт, ичи кийизден жасалып, сыртынан булгаары капталат. “Желдик” ээр токумдун бир маанилүү бир бөлүгү, ээрдин эки капталына кынала өлчөнүп, бир нече катталып катуу шырылып, кийизден жасалып, бири-бирине кайыш менен коштолуп ээрден башка болот. “Ээр” аттын үстүнө токулат да минген кишиге отургуч милдетин аткарат. “Ак каңкы ээр” ээрдин өзүнчө түрү-алдыңкы кашы жазы жана тегерек көлөмдө, анын бети оюу, күмүш менен кооздолот, ак каңкы ээрди кээде кыргыз ээр деп да аташат.

Улуттук музыкалык аспаптарга байланыштуу атоолор:

“Жыгач ооз комуз” кыргыздын улуттук музыкалык аспабы, жаагын эриндин арасына коомай коюп, тилине бекитилген жипти кагуу аркылуу үйлөп ойнолуучу музыкалык аспап, көбүнчө обон күүлөр аткарылат. **“Кыл кыяк”** улуттук кылдуу, жаалуу музыкалык аспап, кыл кыяк, көбүнчө кенже эпосторду айтуучулардын, жомокчулардын, элдик ырчылардын коштоочу аспабы катары пайдаланылган. **“Комуз”** алмурут, карагай, өрүк, алчадан жасалган, кыргыз элинин эң байыркы чертме кылдуу музыкалык аспабы. Кыргыз элинин той-аштары комузсуз өткөн эмес. Комуз күүсү менен толук бир окуяны чагылдыра алган. **“Темир ооз комуз”** байыркы замандан бери келе жаткан какма аспап, мурда ооз комузду кыз-келиндер ойносо, кийин эркек кишилердин арасынан мыкты темир ооз комузду каккан музыканттар чыккан. **“Сыбызгы”** чоордун бир түрү, сыбызгынын үнү бийик, катуу чыгып, бир аз ышкырыкка окшоп турат, бир учу жабык, байыркы үйлөмө аспаптардын бири. **“Чоор”** байыркы заманда койчулар арасында кеңири тараган, тике кармалап ойноло турган, эки учу ачык үйлөмө аспап, салтанаттарда өзүнчө оркестрдик топ түзүп ойношкон. **“Чопо чоор”** ак, кызыл, чоподон же алардын аралашмасынан жогорку температурада бышырылып жасалган бардык ноталарды алуу мүмкүнчүлүгү бар үйлөмө аспап.

Ат оюндарына байланыштуу атоолор: **“Ат чабыш”** саяпкерлердин атайын таптап даярдашкан күлүк жылкыларды (ат, кунан, тай) белгилүү аралыкка жарыштыруучу элдик оюн. **“Жамбы атуу”** мергенчиликте даңазалоочу элдик оюн, жамбы атуу мергенчиликке, шамдагайлыкка, тарбиялап, жигиттерди жоопкерчиликке, даярдаган оюн “жамбы атуу” деп аталган. **“Кыз куумай”** улуттук оюн, илгерки заманда үйлөнүү тойлордо салтанаттарда жигит менен кыздар сайылган байгени алуу максатында мелдешке чыгып, кыз качып, жигит куугандыктан “кыз куумай” аталып келет. **“Улак тартыш”** кыргыз, казак, тажик элдеринин улуттук оюну, оюнга катышкан адам ат үстүндө өтө жакшы жүрүү менен бирге күчтүү, шамдагай ж.б. сапаттарга ээ болууга тийиш. **“Эр эниш”** ат оюндарынын бир түрү, эки жаат тараптан бирден киши атчан чыгышат да, бирин-бири аттан оодара тартып түшүрсө, жеңиш ошонуку болот, эр

энишке күчтүү, шамдагай жана чабендес киши түшөт. “**Тыйын эңмей**” улуттук спорттун түрү, жерде жаткан баштыкчадагы тыйындарды эңээрде чаап бара жаткан аттын жүрүшүн жайлатууга болбойт, тыйынды көп жолу эңип алган жеңишке ээ болот. Бул кыргыз элинде гана өнүккөн спорттун түрү “тыйын эңмей” деп аталат. “**Жорго салыш**” кыргыз элинде жогорку деңгээлде өнүккөн, белгиленген аралыкты башынан аягына чейин жоргосун жаздырбай басып өтүүгө туура келет, “жол жорго”, “кой жорго”, “чапма жорго” болуп айырмаланат.

Кыймылдуу оюндарга байланыштуу атоолор:

“**Ак чөлмөк**” бул оюн ай толгон мезгилде түн ичинде ойнолчу улуттук оюн, узун сөөмчө бодонун шыйбылчагы же жонулган жыгач “ак чөлмөк” деп аталат. Жаштарды шайдооттукка, кыраакылыкка, достукка тарбиялоочу элдик оюн. “**Алты бакан**” кыргыз элинин эң эски жана кеңири тараган оюндарынын бири, бир жагына кыз, экинчи жагына жигит чыгып арканды бекем кармап, бетме-бет отурушат, кимиси бийиктикке көтөрүлсө ошол жеңет. “**Аркан тартмай**” улуттук мелдеш оюну каршысындагы оюнчулардын алдынкысын белгиленген чек сызыктан өткөрө тартса, сүйрөп кеткен тарап утат, чоң жыйындарда, тойлордо, аштарда өткөрүлгөн. “**Бука тартыш**” балбандардын күчүн сыноочу элдик оюн, экөө эки жакты көздөй бирин-бири сүйрөп кетүүгө аракет кылышат, кимиси чийинден өтүп сүйрөп кетсе ошол жеңген болот, бука тартыш делет. “**Жамбы атуу**” жамбы атуу оюну абдан чоң аш, чоң тойлордо ойнолот. Муну атуу үчүн он беш саржан жерден белгилеп чийип коёт. Ошол он беш саржан алыстыкта чаап баратып атып өтөт, ким таланттуу болсо ата алат. “**Жедирмек**” балдар же жигиттер чүкө утушууда ойнолот, жедирмек өзүнчө ойногондо, алчы тааны жеп коёт, тартиби эки кишиден тартып ойной берет, жеди деген сөз алчынын ээси утуп жатат деген сөз болот. “**Кол күрөш**” жигиттердин күч сынашкан оюну, сол колдору менен сол жаккы жоон санын таянышат, оюнчулар тең тайлаш болуп калса, алардын сол колдору күрөштүрүлөт, бул кол күрөш делинет. “**Күрөш**” эки балбандын белгилүү тартип боюнча жекеме-жеке кармашуусу, илгертен эле белгилүү болгон, атаандашынын эки далысын тең килемге тийгизген балбан, жеңип чыгат, бул “кол күрөш” деп аталат. “**Ордо оюну**” кыргыздар балдарына тажрыйбалуу, өрнөктүү иштерди оюн менен көрсөтүп кеткен, алардын бири ордо оюну кыргызда болуп, эски замандагы согуш жөнүн көрсөткөн, оюн ордо деп аталат. “**Тогуз коргоол**” кыргыздын элдик, улуттук, акыл оюну аны ойноп жаткан адамдардын эсептөө, ойлоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт, ошондуктан акырында кайсы оюнчунун упайлары көп болсо ошол утат. “**Селкинчек**” эки жанаша жыгачка же кыйгач өскөн дарактын бутагына байлоо менен курулган күүлөнүүгө ылайыкталган, ыр, бий, же шайыр сөздөр менен коштолгон, жаш өспүрүмдү шамдагайлыкка, денесинин чымыр болушуна өбөлгө түзөт. “**Шакек катмай**” балдар, кыздар бир катарга тизилип, эки алаканын бириктирип отурушат, кыдырып бардыгынын колуна шакекти салымыш болуп өтөт “Алтын шакек учуп чык” деп айтканда кимде шакек болсо атып чыгат. “**Үч тапан**” чүкө оюну, ага 2-4 бала катышат, эки тарап сака калчашып, сакасы конгону баштайт, оюндун жыйынтыгы атып алынган чүкөлөрдүн саны менен аныкталат, үч тапан балдарды шамдагайлыкка үйрөтөт.

Булардын көбү биздин күндөлүк турмушубузда күндө колдонулуп жүрсө, көбү унутулуп бара жатканы айдан ачык. Ошондуктан, “Кыргыз элинин этномаданий сөздүгү” элибиздин сөздүк корун толуктап, сүйлөө маданиятын байытып, нарк куржунун толуктап, жан дүйнөбүздү байытып, жалпы калкыбызга пайда алып келери шексиз. Биз ар бир сөзүбүзгө көңүл буруубуз өтө зарыл. “Сөз – сенин тагдырыңды жаратат” деп ата-бабаларыбыз бекеринен айткан эмес жана ар дайым жаштарды алкап, баталап турган. Кыргыз элинде: “Ойноп сүйлөсөң да ойлоп сүйлө” деген таасын макалы бекеринен эмес, сөздүн кудирети өтө чоң.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик катчысы С. Касмамбетов “каада-салт”, “нарк-насил”, “үрп-адат” ошону менен бирдикте “сөз” өнөрүнө өтө маани берип жаткандыгы бардыгыбызды кубандырат.

Андыктан, биз бири-бирибизди колдогондо гана бийиктикке жете алабыз. Салтыбызды сактап, наркыбызды кармап, улуттук баалуулуктарыбызды туу тутуп, тилибизди жана маданиятыбызды өнүктүргөнгө ар бирибиздин салымыбыз болуусу шарт.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрү А.Акматалиев 2011-жыл.
2. Кыргыздын уз-усталары А. Акматалиев 1997-жыл.
3. Баба салты, тарых изи жана жөрөлгөлөр А. Оморов 2013-жылы.
4. Манас 2-том С. Орозбаков 1980-жыл.
5. Кыргыздар К. Жусупов 1991-жыл.
6. Накыл сөздөр Х. К. Карасаев 1982-жыл.
7. Кыргыз совет энциклопедиясы № 6 1980-жыл.
8. Улуулардан таберик 2016-жыл.

УДК. 371:371.8

СУУ-ӨМҮРДҮН БУЛАГЫ

Молдобаева Нуркан Бектемировна

Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигиндеги
Улуттук маданий борборунун кызматкери, илим изилдөөчү, маданияттын мыкты
кызматкери, билим берүүнүн отличниги

Аннотация: Аталган макалада суу-адам баласына гана эмес, жашоодогу бардык жан-жаныбарларга, жаратылышка өмүр тартуулаган азык экендигин белгилөө жөнүндө сөз болот. Жаратылышта суунун мааниси өтө эбегейсиз чоң рол ойнойт. “Сууда даам да, өң да, жыт да жок, ал жөн гана жандуу нерселерге жашоо берет. Суу – бул жашоо” М.Н.Б. Себеби суусуз жер бети көркө келбейт жана суусуз жашоо токтойт. Андыктан суунун жашоодогу мааниси зор экендигин баамдап, сууга аяр мамиле жасап, көздүн карегиндей сактап, өзүңө да айланаңдагы сени курчап турган чөйрөгө да туура мамиле кылууга көнүгүү зарылдыгы тураары жөнүндө макалада толук чечмеленет.

Түйүндүү сөздөр: жашоо, даам, өң, жыт, жандуу, көздүн карегиндей, агын суу, жандуу суу, өлүк суу, ишеним, суунун да сурагы бар ж.б.

“Таза болсоң суудай бол баарын жууп кетирген, күчтүү болсоң жердей бол, баарын чыдап көтөргөн” – деп кыргыз эли бекеринен айтпаса керек. Жашоодогу жан-жаныбарларга жашоо берген, көрктөндүргөн, адам баласынын көңүлүн ачып, жайдарыланткан, шайырланткан мына ушул эң баалуу суу азыгы болуп эсептелет.

Адам баласынын организмдеги суунун 12-15% га азаюусу зат алмашуунун бузулушуна алып келет. Сууну 25%га чейин жогорку организмдин өлүмүнө алып келет. Суусуз адам баласы 3 күн, ал эми тамак-аш жок 30-50 күн жашай алат экен, мына ушундан улам суунун кандай баалуулугун түшүнсөк болот. Андыктан ата-энелерибиз айткандай

“Агын сууга түкүрбө”, “Агын сууга зыян нерсе же таштанды таштаба”, “Агын сууну булгаба”, “Суунун да сурагы бар” деп айтып келген. Анткени ааламды көрккө бөлөп, нурга чулгап турган жандуу зат болуп эсептелет.

“Таластан чыккан Жеңижок, таймашаарга теңи жок, Аксыдан чыккан Жеңижок айтышаарга теңи жок” дегендей айтылуу Жеңижок төкмө акындын “Аккан суу” чыгармасынан мисал айта кетели:

Жер жүзүнө жайылып,
Толуп чыккан аккан суу.
Жети кабат жер астын
Жарып чыккан аккан суу.
Жер, Ааламдын баарысын
Багып чыккан аккан суу.
Алты кабат жер астын
Жарып чыккан аккан суу.
Адам менен Обону
Багып чыккан аккан суу.

Жер, жер болуп жаралып, жер каймактагандан бери, кыскасын айтканда Адам ата, Обо энеден тараган адам баласына өмүр тартуулаган суунун тарых таржымалын, жаралышын, келип чыгышын, ал тургай жер астындагы суунун жолу бар экендиги жана жер бетине оргуштап чыкканы, жер бетиндеги жан аттуунун баарына өмүр тартуулаганы, удургуган отуз жаштагы эр жигиттин сыпатын көрсөтүп турат.

Ала-Тоонун боорунан
Жарып чыккан аккан суу.
Алтын канат, жез куйрук
Балык чыккан аккан суу.
Кара-Тоонун койнунан
Агып чыккан аккан суу.
Күмүш канат, жез куйрук
Балык чыккан аккан суу.
Ак кыянын боорунан
Агып чыккан аккан суу.
Өмүр отун тутантып
Жагып чыккан аккан суу.
Көк жалгаяк асканы
Тешип чыккан аккан суу.
Көк торполуу көк жарды
Эшип чыккан аккан суу.

Акын бул ыр саптарында бүтүндөй жашоого жан киргизген суунун касиетин чагылдырып жатат. Адам баласынын өмүр отун тутантып, кара тоонун боорун тешип, туптунук бойдон чыккандыгы, ал тургай сууда өмүр сүргөн алтын канат, жез куйрук балыктардын туйлап жүргөнүн, ошону менен бирдикте зоодон түшүп келе жатса да аяк-башын үзүлтпөстөн, бир тамчысын коротпостон, таштан-ташка урунуп, бир далай жол басса да арыбай, чарчабай, жан бүткөндүн баарына өмүр тартуулап келе жатканы, суунун не бир сыпаттарын даңазалап жатат.

Сурап-сурап отурсаң,
Кайда болот аккан суу?
Тескейи бийик терең сай
Коодо болот аккан суу.
Ак асаба мелжиген

Боодо болот аккан суу.
 Башы туюк капчыгай
 Сайда болот аккан суу.
 Издегенде табылбас
 Жайда болот аккан суу.
 Бетегеси кулпунган
 Төрдө болот аккан суу.
 Жаратылыш жасаган
 Өрдө болот аккан суу.
 Каз-өрдөгү калкыган
 Көлдө болот аккан суу
 Бопбоз болуп кор болгон
 Тамчы сууга зар болгон
 Чөлдө болот аккан суу
 Мурда болуп көрбөгөн
 Жерге келген аккан суу.
 Жер үстүндө жашаган
 Элге келген аккан суу
 Өз тулкусун жоготпой,
 Бир тамчысын коротпой
 Кармап келген аккан суу
 Курмандыкка денесин
 Арнап келген аккан суу.

“Суунун да сурагы бар” – деп кыргыз эли айткандай, акындын ыр саптарында көрсөтүлгөндөй, тамчы сууга зар болгон элге келери, мурда-кийин болбогон жерге келери баяндалып жатат. Андыктан өсүп келе жаткан жаш муунга жаратылышка аяр мамиле жасап, өмүрдүн булагы болгон сууну сактоого, ага аяр мамиле жасоого көнүктүрүү, ошону менен бирге суунун үнөмү (запасы) болгон тоо мөңгүлөрүн сактоо керек экендигин түшүндүрүү, ошону менен бирдикте эрежесиз мөңгүнү казуу иштерине тыюу керектиги турат.

Тоодон аккан жеринен,
 Жаралганда тегинен,
 Тунук болгон аккан суу.
 Тазалыгы жагынан
 Карап турсаң баарынан
 Улук болгон аккан суу.
 Кемеринин ичине
 Алтын канат, жез куйрук
 Балык толгон аккан суу.
 Керектиги Ааламга
 Анык болгон аккан суу.
 Арам менен адалды
 Ылгабайсың, аккан суу,
 Бир адамды жамандап
 Булгабайсың, аккан суу!

“Сууда даам да, өң да, жыт да жок, ал жөн гана жандуу нерселерге жашоо берет. Суу–бул жашоо” М.Н.Б. Карачы сууну бир карасаң жөнөкөй гана нерсе, анда даам да, жыт да, өң да жок, ошенткен менен кандай гана керемети зор, биз аны бир күн ичпей калсак алдан тайып, кубаттан кетип калабыз, ошондуктан сууну барктап, баалап, ысырапкорчулукка жол бербей колдонуубуз абзел. Акындын ыр сабындагыдай суунун тунуктугу, адам баласыбы же жан-жаныбарбы, айтор адал менен арамга да бирдей мамиледе болуп, бүтүн ааламга керектигин даңазалап жатат.

Жоодураган бото көз,
 Моймолжуган ширин сөз,
 Күмүш үндүү, күн жүздүү,
 Жан эргиткен бал тилдүү,
 Шыбырашып, сүйлөшүп,
 Бирин бири жүр дешип,
 Аста күлүп, шыңк этип,
 Алтындан иймек сөйкөсү
 Кулагында жылт этип.
 Муну көргөн жигиттин
 Эр жүрөгү зырп этип,
 Эки челек көтөрүп
 Кыздар келген аккан суу
 Ай тамагын кылайтып,
 Ак көйнөгүн булайтып,
 «Секетпай» деп ыр ырдап,
 Аккан сууга сыр айтып,
 Жанаша басып кыналып,
 Өңүн суудан каранып,
 Тоту куштай таранып,
 Келиндер келген аккан суу! Булактын башын болжошуп,
 Муңайып күтүп, жол тосуп,
 Жашчылык менен каңгышып,
 Булактын жанын аңдышып,
 Чылбырдан атын кармашып,
 Чын перидей сулууга
 Чын дилден сөзүн арнашып,
 Чыңыртып күлүк минишип,
 Чийбаркыт тандап кийишип,
 Жигиттер келген аккан суу!

- деп акын ай тамагын кылайтып, ак көйнөгүн булактаткан, күмүш үндүү, күн жүздүү кыз-келиндер шыңкылдашып сууга келгенин, аны көргөн жигиттердин эт жүрөгү элжиреп, секетбай ырын ырдап, жан дүйнөсү жаркыган жаштардын элесин берип олтурат. Демек **суу – сүйүүнүн да башаты** болгонун баамдап турабыз. Жер жүзүн баккан аккан суу тууралуу Жеңижок акын жети күн, жети түн бою анын сыпатын, сапатын, баасын, баркын, кызматын, касиетин айткан экен. Ошентсе да, “Жети күн бир күн айтсак да түгөнбөгөн аккан суу” деп арманда калган экен.

Американын фантастик жазуучусу Джеймс Бэррат, Дженнифер Биман Уайттын “**В поисках сокровища**” кыргызча айтканда “**Казына издөө**” чыгармасында: “Виталик эски журналды колуна алып, ичин ачып барактады, ал XXIV кылымга таандык, бир гана музейде сакталчу журнал болгон, бирок ага чоң атасы белек кылып берген эле. Анда: “Бир кылым мурун кыямат болот. Кандай варианттар болду? Зомби апокалипсиси, инопланетияндар, ядролук согуш, вирус, монстрлар...” деген жазууга көзү чалдыгып, мыйыгынан шылдыңдуу жылмайып койду, кыямат жакында... Африкалык окумуштуу бардык металлдан алтын жасаганды ойлоп тапты. Абиг Дереба өзүнүн кичинекей мекенинде баатыр болду. Анткени Африка эң бай өлкөлөрдүн катарына айланат. Ал эми алтын – бакыт алып келген жок, алтын – согушту жана ыйды алып келди. Байыгандар байып, кедейлер кедейлене берди. Окумуштуу өзү жасаган ишке өтө кеч түшүнүп калды, алар бардык пластиканы, металлды, таштандыны деңизге, океанга таштай берген. Деңиз менен океан чоң болгондуктан баарын батыра берди, бирок деңиз жана океан суусу булганды, ууланды. Окумуштуулар сууну тазалоого киришти, бирок андан да жыйынтык чыккан жок, бардык суу керексиз абалда болуп калды. Аны ичүүгө, идиш-аяк жууга, жада калса жуунууга да мүмкүн эмес, өтө коркунучтуу абалда эле. Таза суу жаңы валютага айланды, анткен менен жер бетинде табылбады. Абиг Дереба “**Суу эң баалуу жаңы валюта!**”

деген чечим чыгарды, тилекке каршы сууну тазарта алышкан жок. Эл оорууга чалдыгып, өлүмгө дуушар болду. Жаратылыш жабыркап, өнөр жайы, экономикасы, планета кыйроого учурады. Бир гана космосто үмүт болуп турду. Алар Марска, айга, күнгө ж.б. планеталарга дрондорду учурушту, алтын, баалуу таштарды тапты, бир гана таза суу табылган жок. Көпчүлүк жагымсыз кабар менен кайтып келсе, көпчүлүк кайткан да жок. Виталик космонавт эмес, инженер болгондуктан жаңы космикалык кеме ойлоп тапты, ал эртең космоско учат. Ал аялынын кир көйнөгүн, жүдөгөн ырайын, жуулбаган чачтарын көрүп өтө кейиди, үч баласын жана колуктусунун бетинен өптү. Ал алтынды жек көрүп турду, бир гана максаты таза суу таап, үй бүлөсүн ошол жакка алып кетүү эле. Космосто жарым жыл жүрдү, таза суу таппады, башка галлактикага, башка планетага учушту эч жерде таза суу жок, аргасы жок жерге конду. Виталик жерге жатып жаш балача ыйлады, баардык галлактикада суу жок, бир гана алтынга, баалуу таштарга чулганган...” – Биз бул чыгармада Жер жүзүндөгү баардык байлык мисалга алсак алтын, күмүш, бриллиант ж.б. канчалык көп болуп сени курчап турса да, бир чөйчөкчө таза сууга арзыбагандыгы чыгармада ачык, айкын баяндалып турганын көрүп турабыз. Андыктан кыргыз элинин: **“Алтын-күмүш таш экен, арпа-буудай аш экен”** – деген кыргыз элинин накыл сөзүндө философиялык чоң ой турары жана бул сөздө калет жок экендиги жогорудагы чыгармада айтылып турат.

Ал эми Оне Ин А Миллиондун айтканына көңүл бурсак: **“Суунун агымына каршы сүз, суунун агымы менен өлгөн балык деле сүзө алат”** – мында өтө чоң ой турат.

Карга аке: **“Кайратты элден ал, келбетти жерден ал, тазалыкты суудан ал, ынтымакты туудан ал!”** деп айткан сөзүндө калет жок, андыктан бир туунун алдына биригүү бул өнүгүү, өсүүнүн белгиси болот эмеспи.

Эл сөзүндө:

“Булактын көзүн ачуу – өмүргө нурун чачууга барабар”.

Таза аба жуткуң келсе эрте тур, таза өмүр сүргүң келсе эмгек кыл.

Суу сыйлаган зор болор, суу кордогон кор болор.

Суу атасы — булак, сөз атасы — кулак.

Суу бар жерде жашоо бар.

Эл башы болгончо, суу башы бол.

Суу канык — эгиндин даны толук.

Суу менен жер көгөрөт, эл менен эр көгөрөт.

Суу менен келген — жел менен кетет.

Суу менен ойнобо — чөгөсүң, от менен ойнобо — күйөсүң.

Таза болсоң — суудай бол, баарын жууп кетирген.

Тоону, ташты суу бузат, адамзатты сөз бузат.

Көйнөктүн кирип жууса кетет, көңүлдүн кирип кантсе кетет? – деп кыргыз эли бекеринен айткан эмес. **Тоодой ойду томуктай сөзгө батырган элибиздин кемеңгерлигин, билгилигин, даанышмандыгын тастыктайт. Элибиз ар бир сөзгө маани берген, анткени сөздүн касиети чоң...**

Кыргыз эли сууга байланыштырып койгон жер-суу аттары өтө кеңири учурайт: “Көк-Суу”, “Кашка-Суу”, “Ак-Суу”, “Кара-Суу” ж.б. бул эмнеликтен кабар берет?. Элибиз сууга өтө аяр мамиле жасаган жана аны даңктап, даңазалап жердин аталышына да пайдаланган.

“Сууда даам да, өң да, жыт да жок. Ал жөн гана жандуу нерселерге жашоо берет. Суу – бул жашоо” М.Н.Б. – деп сөзүмдү жыйынтыктайын.

Жан бүткөндүн баарына өмүр тартуулаган Сууну сактоо, ага аяр мамиле кылуу кыргыз элинин гана эмес, жалпы дүйнө элинин милдети десем болот.

ПАЙДАЛАНГАН АДАБИЯТТАР:

1. Жеңижок – Бишкек, Учкун басмаканасы 2001-ж.
2. Накыл сөздөр – Бишкек, Учкун басмаканасы 1996-ж.
3. Макал – лакаптар – Бишкек 1998-ж.
4. Самаков Айбек–Суунун да сурагы бар “Maxprint” басмаканасы 2017-ж.

ӘОЖ: 37.01

ТОЛЫМБЕК ӘБДІРАЙЫМ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Жаксыманова Эльвира Айтбековна

Абай облысы білім басқармасы
Аягөз ауданы білім бөлімінің
«Мектеп жанындағы интернаты бар
жалпы орта білім беретін №6 мектебі» КММ
Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
ШҚО, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада Толымбек Әбдірайым шығармаларының көркемдік ерекшелігі тақырыбындағы ғылыми мақаланың автордың өмірі мен шығармашылық даму кезеңдері туралы айтылады. Ғылыми іздену жұмысы кіріспе бөлімінде, балалар прозасының даму деңгейіне егжей-тегжейлі зерттеу жұмысын жасап, балалар әдебиетінің маңыздылығын ашуға тырыстық. Зерттеу жұмысында мақсат-міндеттер, тақырыптың өзектілігі, әдіс-тәсілдер, түрлі дереккөздер мен күтілетін нәтижелер айтылады.

Тірек сөздер: проза, автор, ақын, шығармашылық, балалар әдебиеті.

Қазақ әдебиетіне, соның ішінде, балалар прозасына өзіндік қолтаңбасын қалдырып үлгергендердің бірі, көптеген прозалық шығармалардың авторы – Толымбек Әбдірайым. Өзгеге ұқсамайтын өзіндік жазу стилімен, өзіндік бағытымен көптеген шығармаларды дүниеге әкелуде. «...Тарихтың әр батырдың әр шайқасының жай-жапсарын бажайлай баяндағаны сияқты әр суреткердің әр туындысының да егжей-тегжейіне емірене үңіле білген лазым екен.

Толымбек Әбдірайым әдебиетімізде дәл сондай мақсатпен тыңға түрен салып, «Ағыл-тегіл» атты деректі әңгімелер мен эсселер кітабын тудырыпты. Бұл – бір өркен жаяр өнеге болса керек. Оның бүгінгі тыңдарман қауым мен ертеңгі зерттеуші қауым тарапынан бірдей ризашылыққа ие болатынына кәміл сенеміз», - деп Қазақстанның Еңбек ері, халық жазушысы Әбіш Кекілбаев жазушының шығармашылығына өз пікірін білдірген еді.

Балалық арман жазушыны шыңдарға жетеледі. Балалық өмірдің тереңіне бойлай білген Т.Әбдірайым балалар әлеміне кездейсоқ келген жоқ. «Қандай жанның да бала шағы – болашағының баспалдағы. Кім-кімнің де ат жалын тартып азамат жасына келгенде оның қандай адам болмағы, қандай биіктен көрінбегі – оның балалық шағындағы алған әсер-байлығына, бала шағында бастан кешкен оқиға байлығына әмсе көп байланысты. Бала шақта алған әсері аз адам жазушы бола алмайды». Т.Әбдірайымның рухани-адамгершілік болмысының қалыптасуына ұшқан ұясы үлкен себін тигізді.

Толымбек көркем шығарманың жазылуына үлкен мән береді. Көркем әдебиет адамгершілік идеядан, азаматтық терең ойдан, биік парасаттан туындап отырады деп есептейді. Көркем шығарма оқырманға ой тастауы үшін жазушының шеберлік деңгейі жоғары болуы керек. Жазушының бойынан тәңірі берген таланты мен біліміне қоса, еңбекпен ізденіс, жаңашылдыққа талпыну тәрізді қасиеттер табылуы қажет. Ол уақытты тиімді пайдалана отырып, барлығын ұйымдастыра алуды басты шарт деп санайды. Осы қасиеттерді айналасындағылар Толымбектің бойынан байқап жатады. «Төкең өте еңбекқор адам, көп оқиды, оқығанынан көп тоқиды. Оқыған дүниелерінің бәрін астын сызып, нәрін жиып, сөлін сығып отырады. Ұнаған дүниелерін қайта-қайта оқып, тереңінен ләззат алып, сүйсініп жүруден де жалықпайды»

Сонымен қатар Толымбек өзінің жазатын тақырыбыңды жан-жақты түрде танып алған дұрыс деп есептейді. Кейіпкердің ішкі дүниесіндегі психологиялық сыр, мұң, арман, сағыныш сияқты күрделі құбылыстарды ашып, характер логикасына қарай шешім табу – әрбір қаламгердің басты мұратына айналуы тиіс деп біледі. Жазушы үшін маңыздысы – ол суреткерлік. Сол үшін шығармада көркем бейне толық ашылмаса, әдеби туынды деп саналмайды дейді.

Толымбек Әбдірайым шығармаларының дені хикаяттар мен әңгімелерден, ертегілер мен мысалдардан тұрады. Жазушы өзінің қаламын барынша ұштап, газеттегі міндеттерімен қатар жазушылық шеберлігін де жетілдіріп жүрді. Міне, енді осы кезге дейін жазушының ірілі-ұсақты оннан астам жинақтары шыққан екен. 1996 жылы дүниеге келген «Еркекшорадан» бастап, «Әуелеп ұшқан тырналар», «Дала әуені», «Аюқұлақ», «Аққоянның үйшігі», «Жалқаулыққа кім үйір?», «Алабұға аулаған күн», «Құс қанаты», «Ине мен жіп», «Мақтаншақ сары сағат», т.б. балаларға арналған тартымды, оқиғасы қызық дүниелер бірінен кейін бірі жас оқырмандарына жол тартып отырды.

Толымбек Әбдірайымның шығармаларына қарап өзіндік жолы бар екенін байқаймыз. Жазушы А.Алтай: «Бала жан дүниесі жайында жазуды көптеген қаламгер армандайды, бірақ ойдағыдай шығатынына күмәнданып, осы бір өлмес-өшпес тақырыпқа тыңнан түрен сала алмасын сезіп, тайсақтай беретіні кәміл. Ал бала ақыл-ойымен, бала сезімімен селкеусіз дөп түсетін жазушы сирек. Осындай жазушының бірі – біздің Төкең – Толымбек Әбдірайым» деген еді. Шынында да, жазушының шағын да әсерлі шығармаларын балалар асқан қызығушылықпен оқиды. «Қай мектепке бара қалсаң да, қарсы алдыңнан өріп шыққан бүлдіршіндер Төкеңді көргенде, жамырай қарсы алып, жалпылдай әңгімелесіп, шығармалары туралы, шығармашылығы жайында ұзақ-сонар сөз қозғауға ойысып жатады. Бәлкім, бала жанын бағалаған, бала жанының бағбаны болған жазушы бақыты деген де осы шығар».

Толымбек бүлдіршіндерді ерекше жақсы көретін балажан қаламгер. Оған балалар әлемі өзінің пәктігімен, тазалығымен ұнайды. «Талант иесінің сарқылмас байлығы бар, ол – өзінің жан дүниесінде. Өз санасында бар білгенін, көргенін жинап отыратын көркемдік қордасы болу керек, ол – оқиға, сюжеттер, тосын сөздер, мақал-мәтелдер, суреттер, адамдар т.б.»

Жазушы қазіргі қоғамдық мәселелерді көтере отырып, балалардың бойына тәрбие нәрін себуге тырысады. Өзінің сұқбатында былай деген еді: «...Бүгінгі оқулықтарға ХХІ ғасырдың, тәуелсіз елдің балаларын тәрбиелейтіндей, солар оқитындай үздік, жақсы шығармаларды елеп-екшелеп беру керек. Бұл жерде мен бұрынғы классиктердің туындыларын жоққа шығарып отырғаным да жоқ. Олар да керек, әрине. Бірақ, қазіргі авторлардың да молынан болғаны ләзім. Мен заман мен уақыттың, адамдардың көзқарасының өзгеруіне сәйкес, оқулықтардың да сұрыпталғанын қалар едім».

Толымбектің шығармаларының арасында бүгінгі күннің жаңалықтарынан хабар беретін әңгімелері баршылық. Мысалы, «Лифт неге тоқтады?» әңгімесі қазіргі балалардың ұғым-түсінігіне сай жазылған. «Лифт» сөзі бүлдіршіндерге таңсық емес. Бұл шығармада лифтпен ары-бері түсіп, қызық қуған балалардың қылығынан лифттің бұзылып қалғаны баяндалады. Атасының түсіп-шығуына қиындық тудырғанын сезген Айбек ісіне қатты өкінеді. Әңгіме өз қателігінді түсінуді, жақындарына жанашырлықпен қарауды үйретеді. Жазушының әңгімесі шағын жазылса да, үлгі-өнегеге толы. Сөйлемдері шұбалаңқы ойлардың жиынтығынан құралмаған. Қарапайым тілмен тізілсе де, қарабайыр жазылмаған.

«Реніш» әңгімесі үлкен қаладағы зәулім үйлерде тұратын Әлихан мен Нұртайдың сөз таластыруынан басталады. Балалар әкелерінің көліктерін айтып, қайсысы жақсы деп дауласады. Тіпті, соңында сөзбен жеңе алмаған соң, бір-біріне жұдырық ала жөнеледі. Екеуінің ерсі қылығын көріп отырған Ізбасқан қария балаларды жанына шақырып алады.

Екі баланың бұл ісін ұяттыға санап, екеуін татуластырады. «Заман талабына сай жақсы үйде тұрған, жақсы киінген, жақсы мәшине мінген жақсы. Біле білсеңдер, сендер тәуелсіз еліміздің елордасы – Астанада тұрасыңдар. Соған лайық білімді, білікті, ұлтжанды, мәдениетті, иманды азамат болуларың керек», - деп қария балаларды ақылға шақырады. Қазіргі балалар компьютерді жетік меңгергенін, ғаламтор арқылы білмейтіні жоқ екенін айта кетеді. Балалардан Абайдың кім екенін сұрайды. Балалар бастарын төмен түсіреді. Абайдың бір өлеңін жатқа білмейтінін білгенде, қария ренжіп кетіп қалады.

«Реніш» әңгімесі қоғамда ғаламторға тәуелділігі артып, кітап оқымайтын балалар әкелерінің көлігімен, лауазымымен мақтанудан әрі аса алмайды. Т.Әбдірайым осыған қатысты былай деген еді: «Жасыратыны жоқ, бұл айтылып та, жазылып та жүр, бүгінгі қоғам кітап оқудан алыстап кетті. Компьютер, ғаламтор мен қалта телефондары кітапты біраз шетке ысырғаны рас. Меніңше, балаларды кішкентайынан кітап оқуға мәжбүрлеу керек. Бала кезінен оқи бастағандықтан, ол соған дағдыланады, қалыптасады. Мен кітапсыз руханиятты көз алдыма елестете алмаймын». Жас балаға да, үлкендерге де ой салатын әңгімеде баланы жастайынан оқу-білімге бағыттау, кітап оқуға деген қызығушылығын ояту керегін айтады.

«Тарқаған өкпе» әңгімесі достыққа, бауырмалдылыққа шақырады. Істің мән-жайына көз жетпей жатып, өкпе арту – қате іс. Жақындарыңа көңіл бөліп, хәлін сұрау – үлкен адамгершіліктің белгісі екендігін растайды. Баланың бойына жастайынан адамгершілік қасиеттерді сіңіртуді мақсат тұтатын жазушы «Тағат менің ағам» әңгімесінде де «тәрбие басы тал бесікте» екенін аңғартады. Өкенің сынынан сүрінбей өткен қызының бауырмалдылығын, ақылдылығын, пәк көңілін байқауға болады. Тәрбие беруде тыйым салу, дауыс көтеруден гөрі, ақылмен түсіндіру әлдеқайда нәтижелі екенін байқаймыз.

Балаларға арналған прозалық шығармалардың негізгі кейіпкерлері, әдетте, балалар болып келеді. Басты нысанаға балалар алынғандықтан, бала жанын зерттеудің ең тиімді жолы – осы. Алайда балаларға арналған шығармалардағы кейіпкерлер галереясы мұнымен шектеліп қалмауы керек. «Балаларға арналған шығарманың басты геройы бала болуы міндетті емес, тіпті, бір де бір бала қатыстырмай балаларға арнап шығарма жазуға болады».

Толымбектің шығармалары өмір шындығын қамтудағы өрісінің кеңдігімен, шеберлік деңгейінің жоғарлығымен қалың оқырман жүрегінен орын тапты. Өзінің шығармаларында өмір шындығын балалардың ой өрісіне, қабылдау деңгейіне лайықтап өрнектей білді. Әрі қысқа, әрі нұсқалығымен, оқиға желісінің қызықты болуымен, танымдық мәліметтердің молдығымен балалар үшін баға жетпес базарлық болды.

Толымбектің ертегілері мен мысалдарындағы сюжет ықшамдылығы, оқуға жеңіл баяндау тәсілі бала психологиясын жетік білетінін танытады. Шығармаларындағы пейзаждық көріністері, қызық оқиға желісі жасөсірімдерді бірден баурап алады. Осы тұста Ж.Елшібек жазушының «Аюқұлақ» атты жинағына алғысөз жазғанда былай деген еді: «Мөлтек әңгімелер мен шағын мысалдар, ертегілер жазу екінің бірінің қолынан келмейтіні әлмисақтан белгілі. Өйткені, кішкентайларды шымыр да, әп-әдемі, тартымды әңгімелермен ойға шомдыру қиынның қиыны. «Сәбидің тілін түсінген жазушы, әлемнің құдіретін біледі» деген екен атақты балалар қаламгері Антуан де Сент-Экзюпери. Себебі, олар айналада болып жатқан құбылыстарға, жаңалықтарға, өзгерістерге үнемі сергек қарайды. Демек өзі көріп-білген, я болмаса естіген жайларды тура қаз-қалпында қабылдауға әзір.

Сондықтан да Толымбек өз шығармаларында баланың кір шалмаған пәк көңілін аулауды, сөйтіп оларды еріксіз ойлауға зер салады».

Толымбектің «Мұжығын», «Алданған бай», «Тәкаппар піл», «Кітап мұңы», «Адал сауда», «Бақыт деген не?», «Дәптер мен Әліппе», «Жалқаулыққа кім үйір?» тәрізді ертегі-мысалдарының танымдық қуаты мен әсері айрықша деп айтуға болады. «Жақсылыққа жақсылық» атты мысал әңгімесінің астарында үлкен мән жатыр. Қасқыр – қатігез, жауыз, қаскөй ретінде бүлдіршін санасында қалыптасып қалған жағымсыз бейне.

Алайда, бұл мысалдағы қасқыр өзіне көмектескен қозының жақсылығын ұмытпай, оның өмірін арашалап қалады.

Жануарлардың іс-әрекеттері арқылы жазушы адам мінезін де ашып көрсетеді. Жаман деген адамның да бойынан бір жақсылықтың болатынын, өмірдің алма-кезек екенін, қайырымдылықтың ешқашан ұмыт болмайтынын байқатады.

Жазушы балаларды кітап оқуға жастайынан баулу қажет екенін айтып, тіпті, қажеттілік болып жатса мәжбүрлеу керек деп санайды. Кітапты кішкентайынан серік еткен баладан интеллектуал, елін-жерін сүйетін азамат шығады деп есептейді. Ел болашағы – өскелең ұрпақ екенін ескерсек, олардың тәрбиесіне селқос қарауға әсте болмайды.

Өмір шындығы – жас ұрпақты тәрбиелеудің құралы деп санасақ, жазушылар соны көркемдеп жеткізушілер. Осы жағынан алып қарағанда балалар әдебиетінің ересектерге арналған әдебиеттен айырмашылығы көрінбейді. Балалар қиялшыл, еліккіш келеді. Осы қызығушылығын арттыру үшін сапалы туындылармен бала жүрегіне жол таба білу керек. Кітапты серік еткен бала ақылды, айналасына сергек қарайтын, қиындыққа төзімділік танытатын адам болып ержетеді.

ПАЙДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ергөбек Қ. Арыстар мен ағыстар. – Алматы: Өркениет, 2003. – 368 б.
2. Ахметов Ш. Қазақ балалар әдебиеті. – Алматы: Мектеп, 1974. – 175 б.
3. Ерубәев С. Шығармалары. Роман, өлең-жырлар, әңгімелер, сықақ, сын, көсемсөз. Естеліктер, мақалалар. / Құраст.: Хабдина Б., Қойшыбаев Б. – Алматы: Рух БГ баспасы, 2014. – 480 б.
4. Қирабаев С. Көп томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Қазығұрт баспасы, 2007. Т.1. – 456 б.
5. Ыбырайым Б. Сырлы әлем. (Қазіргі қазақ балалар прозасы). – Алматы: Ана тілі, 1997. – 224 б.
6. Қазақ совет балалар жазушылары: Қаламгерлік өмірбаян жинағы. – Алматы: Жалын, 1987. – 192 б.

ӘОЖ: 37.01

НЕСІПБЕК АЙТҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Алымбекова Асем Сериковна
Абай облысы білім басқармасы
Аягөз ауданы білім бөлімінің
«Мектеп жанындағы интернаты бар
жалпы орта білім беретін №6 мектебі» КММ
Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
ШҚО, Қазақстан

Аңдатпа. Қазақ халқының үш ғасырлық бодандық қамытынан босап, азаттық алып, тәуелсіз ел болғанына, міне, биыл 30 жылдам астам жыл толып отыр. Шексіз уақыт үшін де, тәуелсіздігімізді мәңгілік болса дейтін арман иелері үшін де, отыз жыл қас-қағым сәт. Міне осындай, азаттықты жан тәнімен жырлаған ақындардың бірі – айтулы ақын, ҚР Мемлекеттік сыйлығының иегері Несіпбек Айтұлы.

Тірек сөздер: ақын, поэзия, тәуелсіздік, азаттық, ұлттық құндылық.

Кейде тойымсыз көңілмен, тәтті арманмен «анау бола қоймады, мынау жетпей жатыр» деп ширыққанымыз орынды болса да, ауызды қу шөппен сұрту қиянат болар еді. Бұл ретте әр тұстан айтылып қалатын «бұл 30 жылда ғасырға жүк боларлық шаруалар атқарылды» деген уәжбен толықтай келісуге болады. Өзге саланы айтпағанда, қазақ халқының рухани өмірінде азаттық таңы ала келген орасан зор өзгерістердің теңдессіз қуаты, жаңғыртушы ықпалы, әсіресе, әдебиет пен өнерде ерекше серпін беріп, құнды да құнарлы дүниелердің тууына мұрындық болды. Бодандықтың санаға сіңіп қалған улы қалдықтарын аластау, азат күнді қастерлеу, тәуелсіз Отанның іргесін бекемдеу – қазақтың жаңа әдебиетінің алтын арқау, темір қазығына айналды.

Азаттықтың ағылдыр айдынындағы ақжал толқындар бодандық бұғауында тынып, тыншып, өлі судай болып қалған халықтың сана мұхитын аспанға көтере шайқап, олардың ішіндегі іштен тынып жүрген шер көңіл шерілерді, қам көңіл перілерді, дарқан дарындыларды руханияттың апантөс айдынына алып шықты. Шұрасы шешілмеген тұлпар, томағасы сыпырылмаған сұңқар қалған жоқ. Мың сан дүлдүл қамаудан, мың сан бұлбұл тордан босады.

Егер қазақ даласын зеңгір көктен бақылап тұрған «сырт көз» болса, тұтас қазақ даласының орманы мен тоғайы, өзені мен көлдері, тауы мен тасы, аңы мен құсы, тіпті құрты мен құмырсқасына дейін «азаттық» деп әндетіп, жырлатып, сырнайланып-кернейлетіп тұрғанын аңғарған болар еді. Енді ше?

Табаны күректей үш ғасырға таяу құлдықта, бодандықта өмір сүріп, толарсақтан қан кешіп, жұлқысқанда жұлын кетіп, қырқысқанда қырым кетіп жүріп, «өлдім-талдым, өштім-біттім» дегенде зорға жеткен бостандық болатын бұл. Ендеше, бұл азаттықты жырламау жер басып жүрген қазақ ақынына кешпес күнә десек, артық болмас...

Иә, айтып айтпай қазақ ақындары азаттық туралы жырдың көрігін бір кісідей-ақ қыздырып келеді. Бұл арада азаттықты жырлаған ақындардың саны мен тәуелсіздікті арқау еткен өлең жырдың санынан есеп бергеннен гөрі, жекелеген ақындардың азаттыққа неше ондаған поэма, әлде неше кітап арнағанын айтқан күйе.

Міне осындай, азаттықты жан тәнімен, ынты-шынтысымен, көркемдіктің де, азаматтықтың да биік шыңына шығарып, өндіріп жырлап жүрген ақындардың бірі хәм бірегейі – қазақ поэзиясының ақтаңгері, айтулы ақын, ҚР Мемлекеттік сыйлығының иегері Несіпбек Айтұлы.

Не туралы жырла, тіпті жай қара сөзбен сөйле, ең әуелі қаламгерге азаматтық мінез, сосын сол айтарың туралы мықтап біліп, жақсылап сезініп, түйсініп, түсініп алу керек екені екі бастан белгілі.

Бұл тұрғыдан келгенде Несіпбек ақынның азаттықтың, азат күннің бақытын, қадір-қымбатын сезінуі, түйсінуі өзгеше, бағалауы алабөтен. Бұл мәселе әсіресе ақынның «Бәйтерек» поэмасында жарқырап көрінеді:

Шүкірлік жарылқаған Аллаға мың,
Маңдайы жақырады кең даланың.
Тәуелсіз атқан таң мен шыққан күннің
Керемет күдіретіне таң қаламын.
Айығып ой тұманнан, сана бұлттан,
Жазылды ескі жара жан ауыртқан.
Азаттық аясында қандай бақыт
Тәуелсіз тыныс алып, ауа жұтқан!

Жоғарыда біз айтқан бодан кездегі бордай тозған елдің «жанындағы жараның жазылғанынан» тартып, тәуелсіз, бостан азамат, тіпті, азат адам ретінде «тәуелсіз тыныс алып, ауа жұтқанның» қандай бақыт екенін сезіну бар да, оны таудан құлаған тұмадай етіп мөлдіреген күйінде, төкпей-шашпай жүректерге жеткізу тағы бар. Ал бұл мақсатқа жетуде қаламгердің қарымы, ақынның дарыны өз алдына, елдің, жердің шежіресін білу, өткенге ой көзімен қарай білу бәрінен де маңызды. Бұл тұрғыдан келгенде де Несіпбек Айтұлының таным-талғамы, ой-пікірі, мақам-мәнері, тұрғы-тұғыры тіптен бөлек. Мәселен, ақын бірде:

Туған ел, жаралғалы не көрмедің,
Көрейін көсегеннің көгергенін.
Қиырда қыршындарың қалды қанша
Бұйырмай бір жарпырақ сенен кебін,-деп бодандық бұғауындағы ел тағдырын, жұрт тауқыметін толғаса, енді бірде азаттық таңы атудан бұрынғы лирикалық меннің қапастағы халінен сыр шертеді.

Жалпы қара түнек қапас қоғамның қасіреті, бодандықта көрген қорлық-зорлық жеткілікті айтылмайынша жас ұрпақты бүгінгі азат елдің патриоты етіп тәрбиелеу тіптен мүмкін емес. Тағы бір жағынан жеке басының өзі «таяқты тар көпірде көп жеген, аяқты ақсақ аттай тарта басқан» ақындар көргені мен сезгенін әлі де ішіне бүгіп жүре беретін болса, мына азаттықтың, мына бостан заманның қандай қадір-қымбаты болуы мүмкін?! Оның үстіне лирикалық меннің жырлай да зарлай еске алып отырғаны тек жеке өз басының, отбасы, ошақ қасының ғана әңгімесі емес. Бәрі де ел мен жер тағдырына қатысты азаматтық толғаныстар. [3]

Сондықтан да Несіпбек поэзиясының, әсіресе, тәуелсіздіктен кейінгі кезеңінде ел тарихындағы халқымыздың бодандықта сорлаған, жылаған жылдарының шежіресі жанды да әсерлі, үлкен азаматтық жүрекпен бедерленеді. Бұл ретте, әсіресе Жоңғар шапқыншылығы, Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама, Ресей отаршылдығы, Ресей мен Цинь империясының қазақ жерін пышақ үстінен бөліскені, Кеңес үкіметінің орнауы, халқымыздың қасқа мен жайсаңдарының «бай-құлақ» ретінде күреске тартылуы, ұжымдастыру, 32-нің қолдан ұйымдыстырылған қырғыны, 37-дегі қанды қасірет, ҰОС қасіреті, шекараның арғы беті мен бергі бетінде ағайындардың бір-бірінен жарты ғасырдай көз жазып қалуы, Желтоқсан оқиғасы, даламыз бен қаламыздың, тау-өзендеріміздің аттарының бұрмаланып, бөгделенуі... Міне, бұның бәрі де бодан кезде отаршылдық жәбір-жапа шеккен, ұлттық қорлау көрген, езілген, геноциттік қырғынға ұшыраған, жаншылған халықтың өткені мен жан-жарасын жақсы білетін сезімтал ақынның жүрегінен төгілген шерлі, мұңлы жырлар болатын. Осы тұста бір ескерте кетер жағдай Несіпбек Айтұлы өткен күндер қасіретін айтқанда жалаң ғана мұң шағып, шер төгіп «қорландым, тоналдым, қырылдым» деп егіле бермейді.

Қазақтың көрнекті ақыны, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Несіпбек Айтұлы 73 жасында 16 қазанда 2023 жылы өмірден озды. Ақынның “Фолиант” баспасынан таңдамалы жыр жинағы жарық көрді. Бұл ақынның бүгінге дейін шыққан екінші таңдамалысы екен. Кітапты оқып шықсаң қайран қаласың. Жырларының болмысы да, бояуы да бөлек. Қазақпен бірге жаралып, Абаймен аспандап, Мағжанмен түлеп, Қасыммен қанаттанып, Мұқағалимен маздаған қара өлең тағы бір биікке көтеріліп Айтұлының жырларымен тіптен айшықтала түсіпті. Таспадай өрілген ой, тау суындай түп-тұнық тіл соның анық дәлеліндей. Өлеңдерінде өмір, өзегінде өксіген тағдыр бар. Сол тағдырдың жазуымен кең аспанның астынан пана таппай, тасқа табан тілдіріп ары-бері көшсе де «Қасиетін халқымның тонатпадым, Бесігімді арқалап босып жүріп» - дейді ақын. Сарғайып сартап болған сағынышы сары атанға жүк болардай. «Тарбағатайдың жон арқасы сөгілген сайын, беломыртқасы күтірлейді». Алып империялардың күшімен талауға түскен туған жердің тағдыры жайлы мұнан артық не деуге болады?..

Н.Айтұлының көркемдігі сонда ол кісі кең тынысты эпик ақын, қазақ поэзиясында отыздан астам поэма жазған. Н.Айтұлы қазақтың үш жүзінің батырларын жырлаған, елдің, жердің тағдырын және тарихи тұлғаларды да ұлт көсемдерін де жырлаған ақын. Айналасы екі-үш жылдың көлемінде Жұмабек Тәшеневке арналған «Жер жадынан қымбат» поэмасы, А.Байтұрсыновқа арналған «Ахмет» поэмасы, Қ.Сәтбаевқа арналған «Қаныш» поэмасы шықты. Кесегі сүйекті, үлкен поэмалар жазған ақын. Н.Айтұлының шығармаларындағы көркемдік ерекшелігі сонау қазақтың фальклерын, ауыз әдебиетін, көшпенді өмірді көзімен көрген, сондағы қолданыстан шығып қалған сөздер қазақтың көркем, қаймақты тілін сонау жыраулардан жалғасып келе жатқан құнарлы тілін бүгінгі ұрпаққа жеткізуші. Өлеңдерінде ұмытылып бара жатқан көркем сөздері, әдеби тілі осы кісінің шығармашылығында молынан көрініс тапқан. Н.Айтұлы шығармаларының басты каллариті ұлттық тілдің, ұлттық дүниетанымының бай, мол қолданысында.

«Үстінде ақ қағаздың жорғалаған» қаламмен сырласу ақындардың қай-қайсына да тән қасиет. Жасампаз рухты жалғыздардың өмір бойы серігі болатын қалам үлкен қасиетке ие. Бірде өзінің, бірде ұлтының, бірде Түп Иенің өзі боп жазып кететін қаламға қалай ғана жүгінбейсің. Сондықтан ақын «Сорғалап өлең болып төгіліп кеткенде қаламының тайпалған жүрісіңнен жаңылмауын тілейді». Ал қалам жүрісінен жаңылса «Болдырған шабан аттай жолда қаларын анық сезеді». «Қалам наданның қолында қор болып, ақынның қолында жарқырайды». «Ала-құла адамдардың ішінде тек қаламына сүйенген» қаламгерлердің қадір-қасиеті де сол қаламмен өлшенсе керек. Қаламынан ойлы жыр төгілген сайын жанарынан күн күліп жаны жадырай түспек. Ақынның қаламға байланған ғұмыры, болашаққа қойылған тұғыры іспетті. Оның нарқын уақыт көрсетпек.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ДҮКЕН МӘСІМХАНҰЛЫ «ҚАЗАҚСТАН ЖАЗУШЫЛАРЫНЫҢ ӘДЕБИ-ӘЛЕУМЕТТІК ЖУРНАЛЫ» (Жұлдыз журналы) <https://juldiz.info/alash-zhyryny%D2%A3-ajbozy/>
2. АҚЕДІЛ ТОЙШАНҰЛЫ, ақын, фольклортанушы ғалым (Егемен Қазақстан) <https://egemen.kz/article/246585-eldik-pen-erlik-dgyrshysy>
3. ӘДЕБИЕТ ПОРТАЛЫ Арман Шеризат https://adebiportal.kz/kz/news/view/argymaq-bolmysty-aqyn__22963
4. ЖАС АЛАШ <https://zhasalash.kz/ruhaniyat/nesipbek-ajtulynyn-altyndy-zhyr-sarajy-20439.html>
5. МАХАТ САДЫҚ <https://www.facebook.com/100002304071869/posts/pfbid0yrQkj6aoXBromWPxA7L9KLfveWPmwTkQakTtDNBtvhFKK9UmBB2VadH1TAyiSudHI/>

ӘОЖ 37.091.3 (574)

ӘДЕБИЕТ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ АБАЙ МҰРАСЫ АРҚЫЛЫ КӨРКЕМ СӨЗ ӨНЕРІНЕ БАУЛУ

Илюбаева Анар Айтказыновна
«Алтай қаласының №9 орта мектебі» КММ
Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі

Аңдатпа. Қазіргі таңда қоғамымыздағы ақпараттың қарқынды дамуы «XXI ғасырдың – ақпараттың дамыған ғасыры» екендігін айғақтап отыр. Бұл білім саласындағы іргелі өзгерістерге, тың жаңалықтарға жол ашты. Әлемдік кеңістікке еруге, қашықтықтан білім алуға жол ашылып отырған заманда рухани байлықтың көзіне айналып отырған ұлттық құндылықтарымыздың маңызынан алыстамауымыз қажет.

Кілт сөздер: ұлттық құндылық, рухани байлық, сөз өнері, Абай мұрасы.

Дәстүрлі оқытудан бері сапалы білім берудің көзіне айналған оқыту технологиясы бүгінде жеке тұлғаға бағытталынып, оқушы-субъектінің дербес ізденісін жан-жақты дамытуды көздеп отыр. Алайда, рухани байлықсыз жеке тұлғаны қалыптастыра алмайтынымыз сөзсіз. Осы орайда рухани жан-дүниесі бай ұрпақ тәрбиелеуде Абай мұрасының маңызы зор.

«Көркем әдебиет – беймәлім өмірді танытатын қуатты құрал», -деп А.Байтұрсынов айтқандай, әдебиет пәні - оқушыны сөз өнері әлемімен қауыштыратын өнердің пәні [1, 3 б.]. Ұлттық құндылықтың көзіне айналып отырған ұлыларымыздың мұрасын, асыл сөз өнері мен ұлттық мәдениетімізді, тарихымызды танытып қана қоймай, адамгершіліктің тәрбие құралына айналған әдебиет пәнін оқыта отырып, ұлтжанды, патриот азаматтарды тәрбиелей аламыз.

Әйгілі педагог Я.А.Коменский: « Мұғалім – мәңгі нұрдың қызметшісі. Ол барлық ой мен қимыл әрекетіне ақылдың дәнін сеуіп, нұр құятын тынымсыз лаулаған жалын иесі. Оларға тамаша қызмет тапсырылған, күн астында одан жоғары ешнәрсе болмақ емес» – дегендей [2,124], қазіргі таңда жас өскіннің бойында рухани әлемін қалыптастыру, адамгершілікке, азаматтыққа тәрбиелеу, сөз өнеріне баулу - мұғалімнің басты қызметі мен тынымсыз еңбегінің жемісі.

Осы орайда ұстаздық жолымда сан шәкіртті тәрбиелеп, білім берумен ғана шектелмей, олардың сөз өнері әлемінің ғажайып сырынан тағылым алулары үшін үнемі тың ізденістерді, озық технологияларды өз іс-тәжірибемде қолданып келемін. Әдебиет пәні өнердің пәні болғандықтан, пәнаралық байланыстың негізінде оқушыларды сөз өнеріне баулуды мақсат еттім. Көркем мәтінді оқып, оны түсініп талдауда, оқушылардың сөздік қорлары молайып, тіл байлығының артуында диалогтың маңызы зор.

«Диалог – қарым-қатынас субъектілерінің тоғысуы, олардың әрқайсысы да өзінің серігіне, тыңдаушысынан, түсінушіге қаратып сөйлейді. Оқытудың нәтижелілігі олардың қаншалықты тең құқылы екендігіне, қаншалықты бірлескен ой-толғанысты, бірлескен шығармашылықты ұйымдастыра білуіне, ал оның серігі оқушы рөлінен тең құқылы автор рөліне ауыса алатындығына байланысты».

Әйгілі педагог Выготский: «Оқыту моделі оқушы диалог құру нәтижесінде білім алады», -деген жорамалына сүйенсек [3,89], оқушының ізденісіне, білім алуына бірден-бір жол ашатын , адамгершілікке үйретудің ең тиімді құралы. Сондықтан да сабақта оқушыларды мәнерлі сөйлете отырып, дербес ізденістері арқылы білім алуларына, өзара бір-бірімен қарым-қатынасқа түсулеріне жол ашамыз. Бұл олардың пәнге деген қызығушылықтарының артуына да түрткі болып отыр. Төменде өз іс-тәжірибеміздегі

пәнаралық байланыс арқылы оқушылардың сөздік қорларын молайту, сөз өнеріне баулудың жолдарына негізделген сабақтағы тапсырмалар үлгісін ұсынып отырмыз.

Сабақтың тақырыбы: Абай – ғұлама.

Оқу мақсаты: Оқушыларға ұлы Абайдың еңбектерін оқыта отырып, сөз өнеріне баулу.

I Мәтінмен жұмыс (Абайдың өмірбаяны, оқу, аудару, әңгімелеу) (слайд)

«Адам болсаң, надан болма»

«Үш ақ нәрсе адамның қасиеті:

Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек.

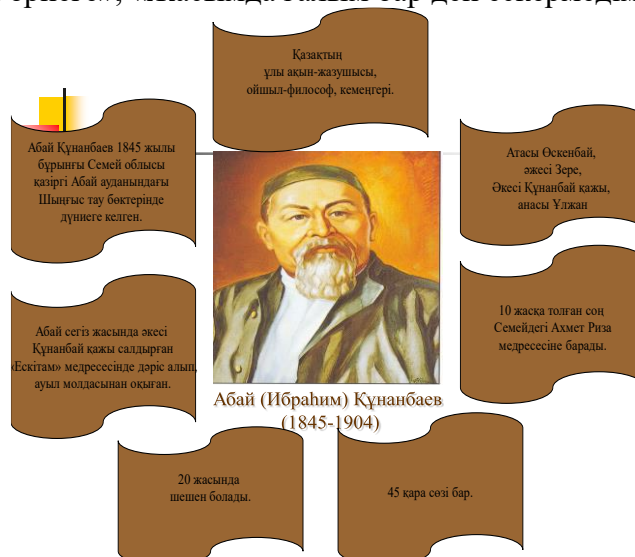
Біреуінің күні жоқ, біреуінсіз, ғылым сол үшеуінің жөнін білмек».

Абайдың тәрбиелік мәні бар қара сөздерін мағынасына қарай оқу, ауызша мазмұндау.

10 сөзі 29 сөзі 37 сөзі 25сөзі 32 сөзі

ә) «Абай – ақын, жазушы».(слайд)

«Әсемпаз болма әрнеге», «Жасымда ғалым бар деп ескермедім».

б) «Абай аудармашы».(слайд)

Крылов: «Бақа мен өгіз», «Аққу, шортан, һәм шаян» (Бұл өлеңді физикамен қалай байланыстыруға болады).

Лермонтов: «Қараңғы түнде тау қалғып», «Утес» (Мына өлеңдерді физикамен қалай байланыстыруға болады). «Молитва»

Абайдың Пушкиннен аудармасына шолу

«Татьянаның Онегинге жазған хаты».

Абай аудармаларының физикамен байланысы

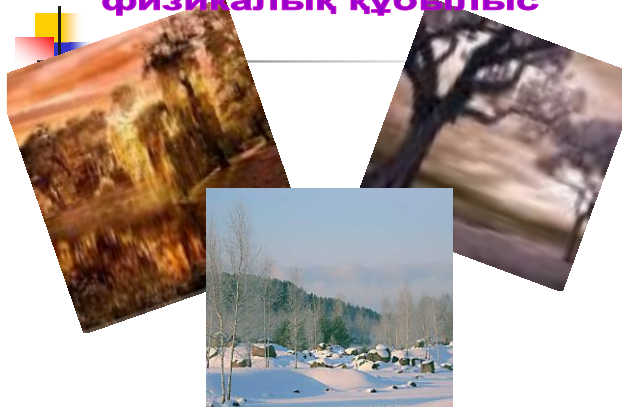
в) «Абай – лирик».(слайд) Абайдың жылдың төрт мезгіліне арналған өлеңдерінен үзінділер оқу:

Сұрақ: Ақынның «Күз», «Қыс» өлеңдерін оқығанда қандай физикалық құбылыстарды байқадыңдар?

г) «Абай – композитор»(слайд)

Оқушылардың орындауында ән – «Желсіз түнде – жарық ай» (Әннің қай шумағында физикалық құбылыс сипатталған).

Табиғат лирикасындағы физикалық құбылыс

I. Сабақты бекіту:

1. Абайдың қай қара сөзінде жастарды оқуға, білімге шақырады?
2. Абай кімнің еңбектерін аударды?
3. Абайдың қандай өлеңдерінің тәрбиелік мәні зор?

II. Сабақты қортындылау.

а) Сонымен бүгінгі сабағымыздан қандай әсер алдық?

Олай болса, Абайдың қара сөздері қанша жүз жыл өтсе де, жаңа ғасыр ұрпақтарына беретін тәрбиелік мәні зор.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. А.Байтұрсынов. «Тіл құралы», Алматы.
2. Педагогическая сочинения.-М,1990.- 418с.
3. Выготский Л.С..Избранные психологические исследования.-М, 1958.-12с.
4. Абай Құнанбаев. Шығармалары. Алматы: Атамұра, 2002.

ӘОЖ: 811.512.122:004

**«ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ТАПСЫРМАЛАР ЖҮЙЕСІ»
БАҒДАРЛАМАСЫН МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ****Калкабаева Гульжан Канатбековна**Алматы облысы, Іле ауданы,
№26 орта мектебінің қазақ тілі,
әдебиеті пәнінің мұғалімі.
Алматы, Қазақстан

***Аңдатпа:** Мақалада оқу сауаттылығына негізделген тапсырмалар жүйесі сөз етіледі. Оқушыларды шығармашылық жұмыстарға баули отырып, оқу сауаттылықтарын жетілдіруге байланысты құзырлыққа негізделген тапсырмалар ұсынылған.*

***Тірек сөздер:** құзырлы тұлға, педагогикалық технология, оқу сауаттылығы, оқыту әдістері*

Қазіргі ортада оқу сауаттылығына баулу – өзекті мәселе, себебі ақпараттың қоғамға жедел енуі оқырмандықтың, сауаттылықтың төмендеуіне септігін тигізіп отыр. Осыған орай, қоғамдағы функционалдық сауатсыздықпен күресу мұғалімдердің міндеттерінің бірі болып табылады. Айтылған өзекті мәселелерді негізге ала отырып, мектеп оқушыларының тілдік дағдылары мен коммуникативтік дағды-біліктерін қалыптастыру, оқу сауаттылығына баулу қазақ тілі пән мұғалімдеріне жауапкершілікті артады. Осы мақсатта ұсынылып отырған авторлық бағдарламаның маңызы зор деп айта аламыз.

Ұсынылып отырған авторлық бағдарлама жалпы орта білім беру мектептерінің 10-сынып оқушыларына арналған. Апталық жүктеме сағат саны -1, жыл бойына - 34 сағат. Бағдарламада оқушының икем-дағдысына, ойлау қабілеті мен жас ерекшелігіне сай мәтіндер мен тест тапсырмалары ұсынылған. Оқушының білім, білік, дағдыларын өмірлік жағдайларда қолдана білуге жетелейтін мәтіндер мен тест тапсырмаларының тиімділігі зор.

Авторлық бағдарламаның өзектілігі:

Авторлық бағдарлама оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін ұсына отырып, жаңартылған білім беру стандартының мазмұнына сай құрастырылған. Жалпыға білім беретін стандарт ережелері, білім мазмұнының бағдарламасына сай оқушылардың жас ерекшелігіне орай мәтінмен жұмыс жасаудағы дағдыларды дамыту көзделген. Бағдарламада қазақ тілі сабақтарында оқу сауаттылыққа жетелеудегі мәтінмен жұмыс жасаудың жолдары ұсынылып отыр. Функционалды сауаттылықты дамыту – қазіргі заманның сұранысынан туындап отырған өзекті мәселе.

Оқу сауаттылығы - оқушылардың жазба мәтіндерді түсінуі және қолдануы, мәтін барысында ой-толғауы, жаңа білім игерудегі әдіс-тәсілдерді қолдануы, әлеуметтік ортаға бейімделуі секілді қабілеттерін ашады. Оқушылардың бойында білім-білік дағдылары мәтінді оқу, ақпаратты қабылдау, мәтін ішінен іс-әрекетті белгілеу, ақпараттан түйінді ойды жинақтау мәтіннің мазмұнын бағалау арқылы сауаттылық деңгейі артады. Оқушылардың қазіргі кезде кітапты түсініп оқу дағдылары төмендей бастады. Осыған орай мәтіннен әрбір сөздің мағынасын түсіну үшін мәтінді сөзбе-сөз оқу, негізгі идеяны түсіну, сұрақтарға жауап немесе мәтін бойынша сұрақтар құрастыру арқылы оқушылардың танымдық, зерделілік қабілеттерін арттыру өзекті мәселеге айналуға.

Қоғамдағы өзекті деп саналған мәселені ұстана отырып, қазіргі қоғамдағы өз ортасына бейім, алған білім кез келген ортада қолдана алатын функционалды сауатты тұлғаны қалыптастыру – қазіргі қоғамның сұранысынан туындаған тың мәселе.

Авторлық бағдарламаның мақсаты: Оқушылардың мәтінмен жұмыс жасау, оқу сауаттылығына деген білімдері мен мүмкіндіктерін дамытуды, мәтінді түсініп оқу, қабылдау, шығармашылық тұрғыда ойлау, шешім қабылдай алу, талдау, дәлелдеу қабілеттерін жетілдіру мақсатын көздейді.

Осы мақсатты жүзеге асыруға байланысты төмендегідей міндеттер қойылады:

- Мәтінді түсініп оқу, қабылдау, құрылымын ажырата білу;
- Мәтін интерпретациясы: түсіндіру, салыстыру және талдау, өз тәжірибесімен ара қатынас, контекст пен тұжырымдарды ойлауды дамыту.
- оқылым стратегияларын, оқу функционалдық сауаттылығын қалыптастыру;
- мәтіндерге сыни көзқарасын, креативті ойлауын таныту;
- шығармашылық тұрғыда ойлау, шешім қабылдай алуға даярлау;
- кез келген ортада тілдік жағдаяттарда қарым-қатынасқа түсе алу даярлығын білдіретін құзыреттілікті қалыптастыру жолдарын қарастыру;
- оқушылар мәтіннен алған мәлімет бойынша өзіндік көзқарасын білдіреді, мәтін жанрын, табиғатын ажырата алады;
- түрткі сұрақтарға нақты жауап береді, өз тарапынан сұрақ қоя алады.

Бағдарламаның ғылыми жаңалығы.

Аталған авторлық бағдарлама жалпы орта білім беретін қазақ тілі пәні бойынша 10-11 сынып оқушыларының оқу сауаттылығы мен функционалды сауаттылықтарын қалыптастырады.

-Жалпы білім беретін мектептердің 10-11-сыныптарына арналған авторлық бағдарлама құрылды; Бағдарлама мазмұнында аптасына 1 сағат, жылына 34 сағат жүктеме берілген.

-Қазақ тілі сабақтарында оқу сауаттылығына жетелейтін тапсырмалар мен мәтіндер ұсынылды;

-Оқу сауаттылығына арналған *түрлі жанрда мәтіндер іріктелініп, тапсырмалар жүйесі құрылды;*

-Оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай психологиялық ерекшеліктері айқындалып, қабілеттері, ойлау белсенділіктері, есте сақтау, түсіну, қабылдау қабілеттері, қызығушылық қасиеттері анықталды.

-Оқу сауаттылығы бойынша мәтіндік тапсырмалар, ҚМЖ дайындалып, тәжірибеде қолданылып, тиімділігі эксперимент нәтижесімен дәлелденді.

Бағдарламаның маңыздылығы: Тапсырмалар оқушылардың сабақта сауатты оқу, ой қорытындысын жасау дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Жинаққа енгізілген мәтіндер мен тапсырмаларды оқушылар білім деңгейіне, мүмкіндігіне қарай пайдалана алады. Қазақ тілі пәні бойынша ұсынылып отырған бұл мәтіндер жинағы жалпы орта, негізгі білім беретін мектептің 10-11 сыныбында қазақ тілінен ҰБТ-ға дайындықта көмекші құрал қызметінде пайдалануға болады.

Күтілетін нәтиже:

-ой-өрісі ұлттық құндылықтарға негізделген ұлтжанды ұрпақтың болмысы қалыптасады;

- әдеби шығармалар мен төл тарихымызды өздігінен қызығып оқитын дағдылық қасиеттердің негізі болады;

-коммуникативтік жағдаятқа сай ғылыми және халықаралық терминдерді орынды қолданады;

-диалог, монолог, полилогта өз ойын дәлелді, жүйелі жеткізеді;

-оқылым стратегияларын (комментарий жасау, іріктеп оқу, талдап оқу) сауатты қолданады;

-оқылым және тыңдалым дағдылары бойынша мәтіннің мазмұнын түсінеді, практикада қолдана алады⁷

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Есембеков Б. Оқу сауаттылығы – Алматы: «Edu Con» Education Consulting, 2016.
2. Бітібаева Қ. Тіл дамыту жұмыстарын жүргізу, Алматы, 2005
3. Райымбеков Қ.Ж., Байғабылов Қ.Т.(құраст.)«Сен білесің бе? энциклопедиясы» – Алматы, «Аруна» 2011.
4. Ы.Алтынсарин. Қазақ хрестоматиясы (2-басылымы) –Алматы: «Білім» 2007.
5. Адамбаев Б., Жарқынбекова Т. (құраст.) Ел аузынан: Шешендік сөздер, ақындық толғамдар, аңыз әңгімелер – Алматы: «Жазушы», 1989.

УДК 378.147

**КОММУНИКАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ****Кожажулова Газиза Каиржановна**

Международный университет

Астана, Казахстан

***Аннотация:** в статье описывается методика создания видеоматериалов в обучении языкам в процессе организации образовательного процесса в высшем учебном заведении. Сообщается о создании YouTube канала, предназначенного для развития языковой личности студента, способного осуществлять коммуникативную деятельность в контексте реализации образовательных программ.*

***Ключевые слова:** образовательный видео контент, инновации в области образовательных технологий, цифровая эпоха.*

В нашу цифровую эпоху использование видеоматериалов в обучении языкам привлекает все больше внимания со стороны преподавателей во всем мире. И преподаватели, и обучающиеся теперь могут иметь широкий доступ к технологическим инструментам для использования в учебном процессе, таким как смартфоны, планшеты, ноутбуки и цифровые камеры. Во-первых, это просмотр видео, когда обучающиеся просматривают видео и выполняют последующие действия на основе просмотренного видео. Во-вторых, это производство видео, когда обучающиеся создают собственные видеоролики в рамках изучения определенной темы. Из этих двух категорий первая хорошо изучена и находится в центре внимания исследования влияния видео на изучение любого языка. Просмотр видео считается чем-то большим, чем просто новым подходом к повседневному обучению. Он облегчает изучение языка, повышает мотивацию, формирует умение слушать, способствует положительному отношению к изучению данного языка, создает интересную и живую атмосферу.

Что касается создания видео в процессе изучения языка, то предыдущие исследования показали, что производство видео столь же полезно, как и просмотр видео, помогая изучать язык. Помимо улучшения разговорных навыков, мы заметили, что создание видео помогает заметно обогатить словарный запас обучающихся.

С ростом влияния системы образования на все области человеческой деятельности в последнее время много исследований посвящается отражению этой сферы средствами массовой информации. Так, в текущем учебном году для студентов педагогического института Astana International University был создан YouTube канал «Языки и образование». Сегодня на канале более 4000 студентов, желающих научиться основам создания

образовательного видео контента. Созданный нами канал предназначен для развития языковой личности студента, способного осуществлять коммуникативную деятельность в контексте реализации образовательных программ, для повышения качества подготовки педагогических кадров, их профессиональной компетенции. В своих видео студенты демонстрируют этапы практических занятий, направленных на развитие коммуникативной компетенции студентов в казахском, русском языках, на развитие четырех видов речевой деятельности: чтение, письмо, аудирование, говорение. Студенты показывают знания, умения, полученные при изучении родного казахского, официального русского и иностранных языков, что позволяет получать обратную связь и повышать качество учебного процесса. Студенты с родным казахским языком в своих видео разъясняют правила правописания, нормы произношения в изучаемых ими языках, демонстрируют познавательную информацию, рассказывают о выполнении ими индивидуальных работ в сфере изучаемых языков. Предлагают информацию о качествах, необходимых учителю в профессиональной деятельности и делятся информацией, отражающей социальные проблемы современного общества, предлагают свои способы решения проблем.

В результате наблюдения мы отмечаем, что созданное студентами видео может способствовать активному обучению и вовлечению их в учебный процесс, а также наглядно продемонстрировать способность обучающихся к межличностному взаимодействию на изучаемом. Мало внимания уделялось изучению того, как студенты работали над процессом создания видео. В нашем исследовании процесс создания видео включал несколько ступеней, начиная с подготовки материалов, написания сценария, выбора содержания для видеозаписи и монтирования видео перед итоговым просмотром и обсуждением. Наши наблюдения указывают на эффективность использования видео в качестве новой технологии для изучения языка. Между тем важно исследовать процесс создания видео обучающимися, где они выражают свои личные чувства, эмоции, идеи и делятся жизненным опытом.

Считаем, что видео, созданное студентами, является новой практикой в преподавании и изучении языка. Созданное видео может мотивировать к приобретению новых знаний по мере того, как студенты знакомятся с деятельностью по созданию видео, в то же время этот процесс может также увеличить их активное участие в обучении. Изучая проблему разработки видеороликов, отмечаем, что создание видео имеет огромный потенциал для изучения языка и предлагаем коллегам, специалистам по преподаванию языков включить подобные проекты в свои курсы.

Производство видео – это мощный метод обучения, который при правильном использовании поможет студентам изучить предмет и удовлетворить разнообразные образовательные, социальные и технологические потребности. Мы изучили группы студентов, которым было поручено создавать видеомонологи, используя свои мобильные телефоны. Мы отмечаем, что участникам удалось добиться увеличения объема монологов на 40% и увеличения количества слов, произносимых в секунду, на 35%.

В итоге пришли к выводу, что регулярное производство видео мотивирует студентов прикладывать все усилия и увеличивать количество используемых слов. Аналогичные результаты были получены и другими, которые в течение семестра проводили эксперимент по созданию видео в форме видеоблогов, изучающими английский язык. В процессе наблюдения нельзя было не заметить о значительном улучшении речи, а именно о приобретенных навыках правильно составлять введение и заключение к устному сообщению и более эффективно достигать цели сообщения.

Помимо улучшения речи студентов, видеопроjekt также оказывает положительное влияние на их компьютерную грамотность. Ученый Хафнер С.А. провел исследование со студентами бакалавриата в Гонконге, в рамках которого участникам было поручено снять научное видео на английском языке. Результаты показали, что участникам удалось создать

широкий спектр видеороликов с разной степенью подхода к аудитории и что участники обладают достаточным уровнем компьютерной грамотности. Исследователь подчеркивает потенциальное использование видеопрокта для отработки способности студентов передавать информацию, создавая собственные видеоролики, что считается важным навыком в XXI веке.

Основываясь на вышеописанные достоинства создания видеороликов, мы создаем и видеолекции в процессе изучения дисциплин «Фонетика современного русского языка» и «Лексико-фразеологическая система русского текста». Так, процесс создания видеолекций проводился в три этапа: вводный этап, этап подготовки и этап монтажа и показа.

В начале дается разъяснение, что видеолекция - это систематическое, последовательное изложение учебного материала преподавателем, не требующее его личного присутствия перед аудиторией посредством использования широких возможностей обработки, хранения и передачи видео и аудио информации. Одна видеолекция длится не более 10 минут.

Цель: формирование ориентировочной основы для последующего усвоения студентами учебного материала. План лекции содержит три основных этапа.

Первый этап: вводная часть, формирование цели и задач лекции, характеристика проблемы.

Второй этап: изложение, раскрытие сущности основных понятий.

Третий этап: заключение, формулирование вывода, установка для СРС, методические советы, ответы на вопросы.

Видеолекции могут создаваться с использованием ряда компьютерных приемов. Полиэкранный представитель учебной информации, например, в виде двух окон, в одном из которых показывается учебный материал, а в другом остается лектор, объясняющий происходящее. Этот прием часто используется в телевизионных передачах новостей.

Будущим педагогам разъясняется, что видеолекция должна содержать:

- основные цели изучения дисциплины и темы;
- содержание учебного материала;
- выводы по изложенному материалу;
- рекомендуемая литература. \

Студентам рекомендуется записать на диктофон свою речь, посвященную какому-либо вопросу, не требующему предварительной подготовки, анализировать каждое выступление и стараться улучшить последующие свои выступления и доклады.

Вводный этап – это этап, на котором преподаватель знакомит студентов с основами создания собственного видео на изучаемом ими языке. Преподаватель и студенты обсуждают процесс создания видео, материалы, навыки и ожидаемый результат от студентов. Студентам предлагается сформировать группу и приступить к выбору тем.

Организационные формы проверки знаний учащихся.

Методы и приемы обучения литературе в условиях обновленной программы.

Инновационные типы уроков литературы в современной школе.

Типы нетрадиционных уроков.

Алгоритм проведения инновационных уроков.

Принципы обучения устной речи.

Внеклассная работа по литературе.

Методы изучения и описания языка, основные принципы классификации языков.

Система функциональных стилей современного русского литературного языка. Понятия «государственный язык», «язык межнационального общения», «международные языки» и многие другие.

Конкретные задачи были возложены на разных студентов, что позволило проводить нам постоянный контроль качества участниками творческой группы и делать

видео быстрее ввиду того, что одновременно может происходить выполнение нескольких задач. Студенты определились с выбором своих тем для видеороликов, была выбрана программа для создания видео. На этапе подготовки важно учитывать множество особенностей, обращать внимание на все мелкие детали. Именно поэтому создаваемый видеоролик можно разделить на несколько составных частей: изображения, видеоматериал, текст, субтитры, музыка. Студенты совместно с преподавателем разрабатывают рекомендации по монтажу составных частей видеоролика, которые будут далее рассмотрены.

Изображения. При монтаже стоит учитывать, что каждое используемое изображение в среднем занимает от 3 до 8 секунд времени на экране. Это оптимальное время, чтобы изображение не наскучило зрителю, и достаточное, чтобы его рассмотреть, подметить все особенности и детали. Изображения подразделяются на кадры общего, среднего и крупного плана.

Видеоматериал. В процессе монтажа видеофрагменты позволяют экономить время и одновременно наполнить создаваемый видеоролик интересными кадрами. Здесь важна законченность действия, чтобы в видеоролике не было ощущения недосказанности и неполноты. Видеофрагментами могут стать интервью с экспертами в разных областях, фрагменты исторических и документальных фильмов, анимации. Преимущество видеофрагментов – динамичность. Также возможно сделать видеофрагмент из статичного изображения – из меньшего изображения сделать большее путем увеличения его масштаба, сделать перемещение по картинке сверху-вниз или из стороны в сторону. Появление автора видео в кадре – стендап – один из самых интересных моментов видеоролика. Он оживляет и освежает картинку, показывает авторство конкретных людей и позволяет зрителю понять, что видео подготовлено именно для него, и иногда при нехватке визуального материала позволяет заменить его. Стендап может открывать видео, тем самым знакомить с авторами, акцентировать внимание на какой-либо важной детали, предмете, дате, месте или завершать видеоролик, подводить итоги. Однако стендап не может занимать все время видеоролика, иначе он потеряет свою основную функцию актуализации информации. Идеальная длительность – 20-30 секунд в зависимости от важности информации, количества авторов видео, значимости детали, о которой говорят в кадре. Текст определяет длительность видеоролика. Классический темп речи обычного человека – 1-3 слова в секунду. Медленная речь теряет главное преимущество видеоролика – его динамичность и яркость. Более быстрая речь затрудняет понимание материала зрителем, соответственно, становится неэффективным средством учебного процесса. Оптимальная длительность видео на занятии – от 2 до 5 минут. Этого времени достаточно, чтобы охватить необходимое количество информации и не перегрузить фактическим материалом. Таким образом, при подготовке текста можно ориентироваться на объем 1-2 страницы документа в формате А4. Язык текста должен быть понятен, все слова четко и внятно выговорены, все сложные термины – объяснены в тексте. У зрителя нет возможности остановиться и перечитать информацию, чтобы ее понять, так что важно донести ее с первого раза. Кратко рассмотрим типы текстов.

Информационный текст создан для передачи фактов, данных и информации. Примерами являются новостные статьи, учебники, научные отчеты и энциклопедии.

Литературный текст – это художественные произведения, созданные с целью эстетического восприятия и развлечения. Литературные тексты включают романы, стихи, рассказы и пьесы. Деловой текст используется в деловой сфере для обмена информацией и документооборота. Примерами являются письма, договоры, отчеты, коммерческие предложения и бизнес-планы. Рекламные тексты разработаны для продвижения продуктов, услуг или идей. Рекламные тексты включают рекламные брошюры, рекламные ролики, рекламные слоганы и рекламные кампании. Научный текст используется в научных и академических работах. Он характеризуется строгостью, использованием специализированной терминологии и ссылками на исследования. Примерами являются статьи в научных журналах и диссертации. Инструктивные тексты предназначены для предоставления указаний,

инструкций или руководств. Примерами являются инструкции по сборке мебели, рецепты блюд и инструкции по использованию техники.

Субтитры. Помощником в понимании видеороликов становятся субтитры, которые можно подготовить в программе Adobe Photoshop. Формат каждого титра подобран под технические особенности видеороликов (формат видео HD). Текст субтитров идет параллельно с голосом за кадром или с автором видео в стендапе. При помощи субтитров можно выделить важную информацию, подписать авторов видео, тему урока и год создания – всю ту информацию, которая не озвучивается голосами за кадром.

Музыка в видеоролике создает легкую атмосферу, благодатную для поддержания процесса обучения и концентрирует внимание зрителей на видео. Отсутствие музыки дает напряженную отягчающую атмосферу. Как бы ни была интересна картинка, легче ее воспринимать с легкой фоновой музыкой, не отвлекающей внимания. При использовании музыки за кадром должен быть хорошо и разборчиво слышен голос, а музыка не должна мешать восприятию. Также стоит учесть, что для дальнейшего распространения видео в соцсетях важно подбирать фоновую музыку, не нарушающую авторских прав. Самый удобный процесс создания видеоролика происходит при использовании проработанного монтажного листа. Организация монтажного листа происходит путем создания таблицы из двух колонок: обозначенные номерами предложения или их части, соответствующие тексту субтитров и названиям картинок и видеофрагментов. После того как видеоролики были смонтированы, состоялся их совместный просмотр. Студенты гордились своими видео, что было видно по тому, как они отвечали на вопросы, заданные по поводу их видео во время и после просмотра: «Мы усердно работали над видеороликом. Самым сложным было написать сценарий. Но я думаю, что мы справились хорошо, и все получилось. Наше видео было не таким длинным, в основном от 2 минут до 10 минут по времени, но процесс съемки был долгим. В конце концов, нам очень нравится наше видео, и мы никогда не забудем впечатления от проделанной работы».

В своих отзывах большинство студентов подчеркнули, что ключевым навыком при создании видеороликов выступил навык говорения. Также студенты отметили, что моделировали и улучшали свое произношение по исходным видео, многократно произнося предложения: «Красиво говорить на камеру – нелегкая задача. Я пробовала снова и снова. Я смотрела другие ролики, чтобы узнать, как себя вести в кадре и лучше сказать определенную фразу».

Все участники создания видео считают, что их навыки письма и аудирования улучшились благодаря созданию видео. Чтобы попытаться понять слова, им приходилось «просматривать еще раз, но, все еще не полностью понимая, включать видео в третий раз или воспользоваться субтитрами». Повторяющийся цикл написания и пересмотра сценария побудил студентов научиться использовать правильные слова для эффективного выражения своих идей.

Результаты проведенного нами исследования показывают, что студенты позитивно воспринимают влияние создания видеороликов на процесс обучения языку. Они считают, что создание видео улучшает их произносительные навыки и навыки разговорной речи, письма, аудирования. Результаты также свидетельствуют о том, что создание видео повышает мотивацию студентов к изучению любого языка в будущем, обеспечивая увлекательный и полезный процесс обучения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Лебедев, А. Н. Как создать полноценный видеофильм в Ulead VideoStudio 11 Plus. М.: НТ Пресс, 2022. - 256 с.
2. Глушаков, С. В. Цифровое видео и аудио. Секреты обработки на ПК - М.: АСТ, АСТ Москва, ВКТ, 2019. - 320 с.
3. Аитова, Л. В. 100% самоучитель. Pinnacle Studio. - М.: Технолоджи-3000, Триумф, 2021. - 288 с.
4. <https://www.youtube.com/@kazizakozhagulova>

UDC 391.1(575.2)

ETHNIC SYMBOLS AS A REPRESENTATION OF KAZAKH CULTURE AND TRADITIONS**Pavlova Yuliya Vladimirovna**

Master's student, Faculty of Philology, KazNU,
Scientific advisor: D.A. Karagoysheyeva, Candidate of philological sciences
Almaty, Kazakhstan

Annotation: *Ethnic symbols play a crucial role in representing the cultural identity and traditions of a community. This paper delves into the significance of ethnic symbols within Kazakh culture, highlighting their multifaceted meanings and roles in various aspects of life. Focusing on emblematic symbols such as the steppe eagle, yurt, horse and ram, the study explores their symbolic meanings in Kazakh folklore, rituals, and everyday practices inspiring readers to have a deep understanding and respect for cultural tradition of Kazakhstan.*

Key words: *ethnic symbols, ornament, symbolism of colors, yurt, steppe eagle, horse*

The notion “symbol” derived from the Greek word “symbolon” which means sign, symbol, password or emblem. A symbol is something, which represents or suggests something else, such as an idea, a quality, an object, a person, a situation, an action, or some other item that has a literal meaning. Symbol is something that means more than what it is. In Ozhegov's Explanatory Dictionary of the Russian Language the definition of the notion “symbol” has two meanings: 1. It is something that serves as a conventional sign of any concepts, phenomena, ideas, e.g., dove of peace, anchor of hope. 2. Adopted in science conventional designation of some unit or value [1; 16].

A.A. Nalchajyan defined symbol as an object, image, action or spiritual value that is perceived by us as a substitute or representative of some other phenomenon. It is always a directly perceived phenomenon, while what is behind it is directly inaccessible to our sensory perception [2; 138]. In accordance with her classification, symbols could be divided into 6 major categories:

1. Multi-valued symbols are observable signs that cause actions of those people who perceive them.
2. Single-valued symbols express individual-psychological or social-psychological meanings.
3. Individual symbols play a significant role in the lives of individuals.
4. National symbols are units of mental life and culture of a certain ethnos.
5. Universal symbols are few in number, represented (latently) in the psyche of people of all ethnic groups and races. According to Carl Jung, such symbols are archetypes, i.e. certain images fixed in the memory of humankind (mother, father, sea, fire, etc.).
6. Group symbols - symbols that arise and fixed in the process of existence and life activity of a certain social group (state, private, public). For example, family, army, political party, religious organization, university, etc. Group symbols could be represented by ethnic symbols. Nation is the highest level of development of ethnicity, so ethnic symbols are equivalent to national symbols [3; 3-5].

Ethnic symbols represent the life and deeds of historical heroes, features of everyday culture and ethnic and mental features of the life of the people. The value system of nomadic society includes such symbols as the sun, steppe, ornament, soaring eagle, horse, yurt and other components of nomadic culture. If we talk about general meaning of ethnic symbols, then each symbol means a sense of freedom, independence, and admiration of the Kazakhs for the beauty of nature, conveying the cultural unity of the ethnic group. Depending on the cultural tradition, ethnic symbols can have different forms. For example, the ornament represents a set of ideological and value attitudes of people, reflecting their beliefs, customs and spirituality in general.

The ornamental style features signs such as triangles, spirals and ram's horns (koshkar muiz), which reveal the ideas of the ethnos about the Universe, about man and his place in the system of society. If the space is represented in the form of a graphic expression in an «ush-burysh» (triangle), as clear sky, mountains. The shape of the «dongelek» (circle) is the sun, the personification of eternal life. Namely, the circle is especially revered among the eastern nomads, which personifies the symbol of life, and eternity. The structure of the world is represented as a «tort kulak» (crosspiece), meaning the four cardinal directions [4, 378]. The accessibility of the image of straight lines played the dominant role of geometric ornamentation: square, circle, semicircle, oval, zigzag lines, rhombus, triangle, cross and their various variations. The symbolism of shapes was endowed with certain signs, ideas about the structure of the world, easy to remember, for example, square - earth, swastika - movement of the sun, etc., but they in all probability carried informative function about belonging to one or another clan, and it did not have decorative qualities for objects. Spiral line - zigzag, water, an element with a strong protective property. In the Kazakh consciousness it is associated with the image of the snake, the lower world, development, movement. Reproduced in different variations: in the form of wavy line, coiled spiral, sometimes in the form of fish scales.

No less interesting symbolism of color in Kazakh ornament. The category of white color on the background of the product and in the main pattern - a symbol of white way, truth, happiness, red - fire, scorching energy of the sun, love, black - strength, greatness, power, as well as purpose and prosperity. One of the key features of Kazakh ornament is its polysemic nature it's capable of symbolizing many ideas with the help of the simplest visual form, endowing the thing with the ability to reflect the rhythms of time, to visually embody profound ideas of its era about the nature of the world around us. Thus, the world of ornament is one of the ways to preserve the ethnic identity of Kazakhs, national self-identification and a sense of belonging to an ancient cultural tradition [5, 328].

Yurt is a portable and traditional dwelling, is a symbol of nomadic lifestyle and hospitality. It represents the connection between the Kazakh people and their vast, open landscapes. This reflects the level of spiritual and material development of the Turkic tribes. Representations of Kazakhs associated with the yurt are anthropozoomorphic in nature. It means that yurt itself symbolizes something alive with its own heart and soul. Thus, the frame of the yurt is called *üydin süyegi* - "skeleton", "backbone" of the yurt; front of the yurt is called *aldy* - "front"; *arqa* - "back"; the side lattices are called *zhambas* - "pelvis", pelvic bones. The names of not only the whole structure of the yurt, but also its individual parts are anthropozoomorphic. The place where the dome laths bend is called *wıqtın iigi* (*iini*) - "shoulder", *wıq*; the base of *wıq* is *qary*, "forearm". *Kerege* (sliding lattice of the yurt consisting of separate sections) is subdivided into *keregenin basy* - "head" of kerege; *keregenin qulağı* - "ear" of kerege; *keregenin qasy* - "eyebrow" of kerege; *keregenin közi* - "eyes" of kerege; *keregenin qanaty* - "wings" of kerege; *keregenin ayağı* - "legs" of kerege [6, 27].

Shanyrak for Kazakhs also has great significance. It is a symbol of home, home hearth, continuation of the family, a symbol of the unity of people, honor and well-being. This wooden wheel (shanyrak) is represented as a rim and has four different parts that symbolize the connection of earth and sky, day and night, demonstrating the invisible contact of man with the space and almighty God. Therefore, it is not by chance that it is depicted on the emblem of modern Kazakhstan. Shanyrak was a family relic, passed from generation to generation. The father's shanyrak was called "kasiyetti kara shanyrak", which means "sacred black shanyrak" and it was honored by the sons as a shrine. To this day, when young people start a family, they say "shanyrak koterdi" - "raised the shanyrak". If suddenly the genealogy of the family is cut off, the last representative of the male sex leaves, it is a very sorrowful event, in such cases they say: - "shanyrak has fallen, it no longer rises, the fire in the hearth has gone out", - said one of the authors of the coat of arms of Kazakhstan Zhandarbek Malibekov [7].

The steppe eagle as a symbol has a special cult significance in Kazakh culture. It is impossible to imagine a portrait of a Kazakh without an eagle. The eagle is a symbol of freedom, independence and flight to future, which is the basis of the outlook of the steppe Kazakh. In addition, the eagle is strong enough to repulse anyone who is preventing this flight to future. It should be emphasized that the steppe eagle was a symbol of the totemic ancestor of various clans and tribes in the Saka culture. Even

Marco Polo wrote in his notes that in any Kazakh house, wherever you enter, you can certainly see an eagle as a pet bird. Indeed, it is a symbol of the steppe people.

As follows from the analysis of the works of cultural scientists, four types of cattle occupied a significant place in Kazakh society to indicate a high social status: horses, camels, sheep and cows. They are symbols of the four cardinal directions, four elements, four types of human characters and four directions – top-bottom-right-left. In addition to these general characteristics, each type of animal has its own symbolism, different from the others. Among them, a horse was the most sacred animal, which took a special place because of its fearlessness of a lion, falcon's foresight, physical power and speed. Moreover, in the nomadic life of Kazakhs a horse was considered the first companion. Such games as baiga, kokpar, kyz kuu were impossible without steppe horses. [4, 379]. Lichman noted that "... Kazakhs worshipped the forces of nature, which they imagined in the image of gods, the gods were embodied in fantastic beasts, birds, animals, such as winged horses, griffin horses. The horse in mythology... was associated with the sun and fire. In constant motion, the natural state of the Turks, a horse reaching the stars is a symbol of conquering space, mastering the world" [8].

The ram in Saka culture was a symbol of material prosperity and the middle world, where economic stability is important. Its semantics as a symbol of earth life was manifested in the ritual of treating guests, cooking and serving dishes, as well as in the use of rams as kalym. A ram was often sacrificed in difficult situations, including the day after childbirth, when a woman was tempered with a ram - "kalja" - and was the first to be given the opportunity to taste it.

The myth of the First Creation of the world was also reflected in the sacrifice of the ram, where its meat symbolized a rhythmic beginning. The birthing woman was described as standing with "one foot in the grave, the other on the ground," emphasizing the mystery of the emergence of life on earth as harmony and chaos. The neck vertebrae of the ram played the role of a symbol of the connection of the two worlds: the middle and the higher. Suspended on the shanyrak, they represented the connection between these two worlds and were preserved until the forty days of the child. Each part of the divided ram had its own meaning and purpose, closely connected with the ideas of the three worlds and the origin of life from chaos.

By analyzing ethnic symbols in Kazakh culture, this paper contributes to a better understanding of the intricate web of meanings and values that shape the cultural landscape of Kazakhstan. It emphasizes the enduring significance of these symbols in preserving and transmitting Kazakh traditions across generations, even in the face of modernization and globalization. Ultimately, this research underscores the importance of cultural symbols as vehicles for identity, continuity, and communal cohesion within diverse societies.

REFERENCES:

- 1) Лю Цзинь, "Символика цвета в русском и китайском языках на материале паремий: лингвокультурологический аспект" Выпускная квалификационная работа магистра лингвистики -Санкт-Петербург 2017. – 129 с.;
- 2) Налчаджян А.А. "Этнопсихология", // 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 190 с.
- 3) Ткач А.Д., "Этнические символы" Методические материалы - презентация, М., 2016. – 36 с.
- 4) Dana Matkerim, Zuhra Ismagambetova, Saniya Edelbay, Aliya Karabayeva, Zhandos Boldykov "Symbolic images representing cultural and ethnic identity of the Kazakhs in Kazakhstan cinema" // Journal of the International Society for the Study of Vernacular Settlements, Vol. 10, November, 2023, 373-389 p.;
- 5) Assanova A.E. "The national ornament as the source of ethnogeny" // Мир науки, культуры, образования. № 4 (29) 2011. – 325-329 с.
- 6) Муқанов М.С. "Казахская юрта", // Алма-Ата, 1981. – 40 с.
- 7) Наиля Галеева "Пять важных особенностей казахской культуры", 28.10.2021, электронная статья //kz.bizorg.su// (<https://the-steppe.com/razvitie/pyat-vaznyh-ponyatiy-kazahskoy-kultury>);
- 8) Личман Е.Ю. "Знаки-символы традиционного казахского искусства", 18.09.2022. электронная статья //econf.rae.ru//.

УДК 378:81

ЖОЖДОРДО КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДА КӨРКӨМ ТЕКСТТЕРДИ КОЛДОНУУ ЖАНА АНЫН СТУДЕНТТЕРДИН КЕБИН ӨСТҮРҮҮДӨГҮ МААНИ- МАҢЫЗЫ

Рысбү Шаршенова

И. Раззаков атындагы КМТУнун улук окутуучусу

***Аннотация.** Кыргыз тилин окутууда адабияттын материалдарын пайдалануу менен тил өстүрүү, тилин байытуу, адабий жана публицистикалык, ошону менен бирге эле илимий стилдердеги тексттерди тилдик азык, маалыматтык каражат жана тил үйрөнүүнүн негизги каражаты катары колдонуу натыйжалуу болмокчу. Текст менен иштөө ой жүгүртүүнүн өнүгүүсүнө себепчи боло алат. Макала кыргыз тили сабагында адабий текстти студенттердин кыргыз тилине кызыгуусунун стимулу жана булагы катары чечилиши мүмкүн жана чечилиши керек деген ойду камтыйт. Адабияттык материалдарды окутуунун эң жогорку бирдиги катары эсептесек болот.*

***Түйүндүү сөздөр.** Көркөм текст, активдүү, лексика, кептин фигуралары, лингводидактикалык адаптация, окурман тажрыйбасы, графикалык, семантикалык, текстти талдоо, гумандаштыруу, заманбап концепция, сүйлөө жөндөмү, кептин түрлөрү.*

Киришүү. Билим берүүдө жалпы маданий факторлор калктын менталитетин, өлкөнүн социалдык-маданий салттарын чагылдырат; алар маданиятты түзөт, окутуунун жана тарбиялоонун психикалык өзөгү боло алат. Эстетикалык факторлор билим берүүнүн жана тарбиялоонун социалдык-гуманитардык мазмунунун маанилүү бөлүгүн аныктайт, студенттерди дүйнөлүк жана ата мекендик искусствонун жогорку формалары менен тааныштыруу, инсандын сезимдик жана рухий чөйрөсүн калыптандыруу билим берүү менен байланышкан.

Көркөм текстти колдонуп окутуунун максаттары:

- 1) Көркөм текстти терең ой жүгүртүп окууга негизделген тарбиялык маанисин, чыгарманын башкы каармандарынын образдарын, анын көркөм өзгөчөлүгүн ачуу; чыгармадагы сүйлөмдөрдүн түзүлүшүнө көңүл буруу;
- 2) ар тараптуу туура сүйлөөгө үйрөтүү; тексттин темасын, идеясын ачуу үчүн жеке тилдик каражаттардын, көркөм ыкмалардын колдонулушун байкоо; сүйлөм түзүүдө көркөм каражаттарды колдонуу;
- 3) жакшылык менен жамандыктын түбөлүктүү көйгөйлөрү, жакынына болгон сүйүү жана кайдыгерлик жөнүндө ой жүгүртүүгө тарбиялоо; окуянын терең маанисин ачуу; жалпы адамзаттык, маданий жана адеп-ахлактык баалуулуктарды сүйүүгө тарбиялоо; тилдик өзгөчөлүктөргө көңүл буруу.

Билим берүүдө психологдор жаштарга тарбия берүүдөгү тилдин ордун изилдеп келишкен алар: С.Л. Рубинштейн, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Р.А. Будагов, А.М. Матюшкин жана башкалар. Алардын эмгектери предметке болгон кызыгуу анын маңызын аңдап билүүсүнөн көз каранды экендигин, предметтин маңызын билүү кызыгууну күчөтөрүн көрсөтөт. Бул маселеге көңүл бурууну белгилүү педагогдор: К.Д. Ушинский, В.И. Водовозов, Г.И. Щукина, Т.И. Шамова жана башкалар изилдешкен, Г.И. Щукин жана Т.И. Шамов мындай деп белгилейт: “Окуучулардын орус тилин үйрөнүүгө кызыгуусу жок. Анын үстүнө орус тили сабагын жакшы көрүшпөйт, бул өз кезегинде тилди билүү деңгээлинин төмөндүгүнүн, орфографиялык каталардын болушунун, оозеки жана жазуу сүйлөөнүн начар өнүгүшүнүн бирден-бир себеби”. [1]

Кыргыз педагогика илиминде кыргыз тилин адабият менен байланыштырып окутуунун өзүнчө методдорун иштеп чыгуунун методикалык проблемаларын чечүү

маселеси актуалдуу болуп саналат. Ушул темага алгач ирет багыт алган М.Тешебаев кеңири илимий изилдөө жүргүзгөн жана педагог-окумуштуулар С.Рысбаев, Н.Ишкеев, Т.Маразыковдор кайрылышып, о.э жаш илимпоздор М.Мадумарова, Т.Халиловалар да бир канча эмгектерди жаратышты. Кыргыз адабиятын башка предметтер менен байланышта окутуу маселесинин теориялык негиздери А.Муратовдун К.Иманалиевдин, Б.Алымовдун И.Исамидиновдун, Ү.Култаеванын илимий эмгектеринде каралган.

Окутуунун активдүү технологиясын сапаттуу окутуунун эң негизги өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр:

- Мажбурлоо менен ойлонууну активдештирүү, б.а.окуучу өзүнүн каалоосуна жараша активдүү окуу-таануу ишмердүүлүгүн жүргүзөт;
- Үзгүлтүксүз ишмердүүлүктү жүргүзүү, окуучу окуу процессинин аныкталган этабында гана эмес, тескерисинче башынан аягына чейин тынымсыз катышат;
- Өз алдынча чыгармачылык деңгээлдеги чечимдерди кабыл алуу, жогорку деңгээлдеги окуу мотивине ээ болуу. [2].

Ушундай эле ойду окумуштуу Н.В.Кулибина: “Бизге сабакта конкреттүү бир көркөм тексттин үстүндө иштөөдө, тил үйрөнүү процессинде көркөм текстти колдонуудагы негизги максатты ажыратып алуу керектей сезилет. Текстти түшүнүү, аны семантикалык жактан кабыл алуу жана жогоруда айтылгандай, бул студенттердин өз алдынча иш-аракетинин натыйжасы болушу керек,”- деп айткан. [3].

Кыргыз тилин үйрөнүүдө текстти пайдалануу студенттерди эне тилинин жан дүйнө байлыгы жана кооздугу менен тааныштыруу, сөзгө кылдаттык менен жана ой жүгүртүү менен мамиле кылууну тарбиялоо сыяктуу тарбиянын маанилүү көйгөйлөрүн чечүүнү камсыз кылат.

Тилди үйрөнүүдө негизги көңүл бөлө турган нерсе текст менен иштөө болуп саналат. Сүйлөмдөрдүн курулушу, ойдун так берилиши, кээ бир сөздөрдүн көп мааниде колдонулушу сыяктуу маселелер текст менен иштөөдө жүзөгө ашат.

Көркөм тексттин лингводидактикалык потенциалы бул текст аркылуу бир катар тарбиялык милдеттерди чечүү мүмкүндүгүндө ачылат: тилди үйрөнүүгө болгон мотивацияны күчөтүү; тилдик бирдиктердин колдонулуш контекстинде иштеши менен тааныштыруу; студенттердин активдүү жана пассивдүү лексикасын толуктоо; алардын лингвистикалык жана маданий компетентүүлүгүн өнүктүрүү ж.б.

“Текстти окугандан кийинки ишмердүүлүк: тексттин сюжетин талдоо; тексттин образдарын талдоо; тексттеги каармандардын мүнөзүн талдоо; тарбиялык маанисин талдоо; текстти башка текстке салыштырып талдоо; текстти жаттап көркөм айтуу. Текст боюнча окуучунун билимин бышыктоо формалары: суроо-жооп менен конкреттештирип бышыктоо; үстүртөн, айрым учурлар боюнча бышыктоо; жалпылап бышыктоо. Текст боюнча окуучунун билимин комплекстүү текшерүү формалары: дил баян түрүндө текшерүү; баяндама түрүндө текшерүү; тесттик тапшырмалар аркылуу текшерүү; суроолор топтому аркылуу текшерүү; аңгемелешүү аркылуу текшерүү.” [4].

Ошол эле учурда адабий текст аны башка тилдүү студенттер тарабынан кабыл алууну жана түшүнүүнү кыйла татаалданткан бир катар өзгөчөлүктөргө ээ (стилистикалык боёкторго, социалдык жактан белгиленген жана башка бирдиктерге мол болушу; троптордун жана кептин фигураларынын колдонулушу; башка маданияттын өкүлүнө бейтааныш кеңири социалдык-маданий контекст; кыйыр түрдө берилген автордун ниети ж.б.), бул тандоо көйгөйүнүн актуалдуулугун аныктайт. О.И. Москальская бүтүндөй кеп чыгармасынын семантикалык бүтүндүгү анын темасынын биримдигинде экенин белгилейт. [5].

Көркөм чыгарманын тексттин лингводидактикалык адаптациялоонун максаты аны жаңы, тарбиялык, иштөө шарттарына ылайык трансформациялоо болуп саналат, алар башка тилдүү окурмандын инсандыгына байланышкан факторлордун бүтүндөй

жыйындысы менен мүнөздөлөт - биринчи кезекте анын тилдик компетенттүүлүгүнүн калыптануу деңгээли, кызыгуулар диапозону, окурман тажрыйбасы, окутуу тажрыйбасы, ж.б. айтсак болот.

Окуу жана байкоо жүргүзүү үчүн студенттерге кыргыз адабий тилинин жана сабаттуу кебинин үлгүсү боло ала турган кыргыз классиктеринин тексттери сунушталат. Сабакта окулган тексттер дидактикалык материал катары колдонулат. Мындай тексттер окуучулардын көркөм ой жүгүртүүсүнүн өнүгүү деңгээлине, алардын кызыкчылыктарына таасир этет, китепкөйлүккө үндөйт. Ал максатта ар кандай жанрдагы тексттер каралат, бирок прозага көбүрөөк көңүл бурулат мисалы: чакан аңгемелер же негизги фрагменттери практикалык кепке жакын жана прагматикалык мааниге ээ романдарды алсак болот. Ч.Айтматовдун чыгармаларынан үзүндүлөр, Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романынан, Ж.Мавляновдун, Б. Усубалиевдин, К.Каимовдун, С.Раевдин, С.Рысбаевдин, К.Сактановдун аңгемелеринен о.э А. Осмоновдун, Т.Сатылгановдун, Ж.Мамытовдун ырларынан тексттерди пайдаланабыз.

Сабакта грамматикалык тема: Сүйлөм жана анын түрлөрү болсо, колдоно турган тексттерди төмөнкүчө алабыз. Окутуу учурунда системалуулук жөнүндө эстен чыгарбоо керек. Бир тема экинчисин улантып, мурункусун толуктап, кеңейтиши керек. Ошентип, мисалы, адегенде сөздү, анын маанисин изилдейбиз, анан сөздөрдөн сөз айкаштарын курабыз, анан сүйлөм курууда колдонобуз. Топторго бөлүп алуу ыңгайлуу болот.

Текстти окуп, сүйлөмдүн курулушуна көңүл бурушат. Текстте сүйлөмдүн кандай түрлөрү кездешкенине байкоо жүргүзүшөт. Текстке суроо түзүшүп топтор бири-бирине узатышат жана текстти улап, сүйлөм түзө алышат. Чыгарманы аягына чейин окуу кызыкчылыгы туулат.

1-топ

“Ал ортодо мен сыртка чыгып, азыркы тополоңдо өзүм ыргытып жиберген ачкычты издеп таптым да, четке чыгып, Таш-Бабанын түбүнө көөмп салдым. Анан отура калып, ыйлап жиберсем болобу.

2-топ

Кысып келген дүлөй ызадан тула боюм калчылдап ыйладым. Мени эч ким көргөн жок, эмне болуп кеткеним өзүм да билбедим. Тек Таш-Баба гана менин кайгыма аргасыз күбө болгондой сокур көзүн олурайта кадап турду.

3-топ

Теребел туманданып, жаанга эзилип, чарчагандай дымып жатат. Анын атам замандан берки козголбос тынчтыгын бузган дабыш жок, мен гана көзүмү укалап, солуктап отурдум. Ымырт киргенче отура бердим.”

Азыркы кыргыз тили сабагынын структурасында текст менен комплекстүү иштөө билимди, билгичтикти жана көндүмдөрдү эффективдүү калыптандыруунун зарыл шартына айланып, окуу процессин кызыктуу кылат.

Текстти талдоо процессинде студент алган иштин негизги натыйжасы – бул тексттин ой-ниетин өз алдынча түшүнүү; автор өз оюн ишке ашыруунун ыкмаларын жана каражаттарын түшүндүрө билүү; грамматиканын таасирин түшүндүрүү; көркөм образды

жаратуу үчүн сөздүн стилдик каражаттары; өз алдынча текст түзүүгө даярдоо болуп саналат. Текстти комплекстүү талдоо процессинде тилдик анализдин төмөнкүдөй түрлөрү жүргүзүлөт: фонетикалык, лексикалык, морфемалык, туунду, этимологиялык, морфологиялык жана синтаксистик, стилистикалык.

Көркөм тексттин тили өзүнүн маңызы боюнча чыгарманын белгилүү бир көркөм модели болуп саналат жана бул жагынан алганда анын бүткүл түзүлүшү мазмунга таандык болот. Ошондой эле адабиятты искусство катары эстетикалык кабыл алуу, анын студенттердин сезимине тарбиялык таасири, студенттерде кептин экспрессивдүү жагын баалай билүүгө үйрөнгөндө, тилге болгон сүйүүсү калыптанганда гана мүмкүн болоору да маанилүү. Көркөм текст-кыргыз тили сабагында студенттердин коммуникативдик жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө, алардын сөздү сезүүгө тарбиялоого багытталган кеп чөйрөсүн түзүүчү каражаттарынын бири.

Мугалим сабакта көркөм текст менен иштөө системасын алдын-ала ойлоношу керек. Лингвистикалык бирдиктерди талдоо менен бирге кептин түрлөрүн (баяндоо, сүрөттөп баяндоо, ой жүгүртүү), тексттин кайсы стилге таандык экендигин көрсөтүп, маданий, сүйлөө көндүмдөрүн калыптандыруу абзел. Студенттерге тексттин үлгүсү алдын ала берилип, семантикалык жана типологиялык талдоого жардам бериши керек, анын жүрүшүндө студенттер тексттин темасын жана негизги идеясын, анын түзүмүн, ачкыч сөздөрдү аныктап, кептин ар кандай түрлөрүнө тиешелүү абзацтарды билүүгө жетишиши керек.

ЖОЖдордо филологиялык билим берүүнүн заманбап концепциясы студенттердин лингвистикалык гана эмес, ошондой эле кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүн өздөштүрүү менен, ошондой эле оозеки жана жазуу маданияты менен байланышкан коммуникативдик (кептик) компетенттүүлүгүн калыптандырууну камтыйт.

Корутунду. ЖОЖдордо кыргыз тилинин практикалык курсунда көптөгөн адабияттык материалдардын аздыгы, алар жеткиликтүү деңгээлде изилденип үйрөнүлбөгөндүгү бир топ маселелерди жаратып келет.

ЖОЖдордун филологиялык эмес адистиктеринде кыргыз тили сабагында адабиятты каржат катары колдонуп окутуунун моделин түзүүгө, анын бирдиктүү мазмуну, аны ишке ашыруу технологиялары жана каражаттары толук түрдө аныктоого убакыт келди.

Өзгөчө кредиттик сааттардын азайышы жана тилди окутууда кесиптик тексттерге көбүрөөк көңүл буруу ж.б. Ошону менен бирге эне тилди жаштар арасында жайылтуу, тилдин деңгээлин көтөрүү, студенттердин кебин өстүрүү сыяктуу маселелер жолго коюлушу зарылдыгынан улам көркөм тексттерди кеңири пайдаланууну сунуш кылуу туура.

Студенттердин кебин байытууга багытталган сабактарды өткөрүү натыйжалуу болот.

АДАБИЯТТАР:

1. Шамов Т.И.; Управление образовательными системами; 2008; М.
2. Мамбетакунов Э., Сияев Т. Педагогиканын негиздери, Б; 2008. - 144-б.
3. Н.В. Кулибина; Художественный текст в лингводидактическом осмыслении 2001: дисс. 20 стр. М.
4. Рысбаев С.К., Абдухамидова Б.А. Көркөм текст менен иштөөнүн жолдору. Билим берүү академиясынын кабарлары. № 1 (53) 2021
5. Москальская О.И. Грамматика текста. М.: Высшая школа, 1981. 183 с.

УДК: 811.161.1

МОЛОДЕЖНАЯ ПРОЗА НАЧАЛА XXI СТОЛЕТИЯ: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Домалатова Гульнара Толеубековна

Магистрант 2 года обучения ВКУ им.С.Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан

***Аннотация:** в работе поднимается проблема анализа тенденций развития современной молодежной прозы, средой распространения которой становится сеть Интернет. Особое внимание уделено авторской рефлексии как инструмента самоанализа.*

***Ключевые слова:** автор, жанр, молодежное творчество, искусство слова, литература, сетевая словесность.*

Авторское сознание переходной эпохи ставит перед собой задачу поиска новых ответов на вопросы: Что такое искусство? Каковы его возможности на новом витке культуры? С какими ожиданиями и потребностями обращаются к диалогу с искусством широкие слои публики? Другими словами – художник переходной эпохи ищет ответа на основополагающий и вечный вопрос: в какой мере искусство способно заниматься проработкой смыслов человеческого существования в новых исторических условиях?

Подобные приметы переходного художнического сознания особенно дают о себе знать в рубежные эпохи истории, каковой являются первые десятилетия XXI века. Стремление понять изменения, происходящие в смысложизненных ориентирах человека, нащупать главные точки концентрации его переживаний и рефлексий объясняет сегодня выраженную антропоцентрическую ориентацию всех гуманитарных наук.

В этой связи искусствознание вновь и вновь обсуждает вопрос о предназначении, возможностях и роли художественного творчества в духовном бытии человека. Дискуссии по этой проблеме приобрели особую остроту с началом нового XXI века. Революционные новации, противоречия, болезненные процессы в искусстве минувшего столетия только усилили желание понять смысл новейших тенденций художественного творчества, меру его участия в духовном самоопределении современного человека.

Самопознание и формотворчество, идентификация и инсценировка, таким образом – переплетающиеся процессы, идущие у художника рука об руку. Для художника идентификация - это способность обретения самотождественности, симбиоз внутренней устремленности и её пластического выражения в языке, наиболее органичный для него в данную историческую секунду.

Способность, глядя на созданный им образ, воскликнуть: «Да, это действительно я!». В момент перевоплощения, очевидно, происходит некое «свертывание» Я-сознания, переход его в пассивное существование, с позиций которого творец воспринимает активность своей мысли как некоего Другого, наделенного над ним опасной властью. Все это позволяет заключить, что по-настоящему активным импульсом в любой момент творчества является отношение, а не собственное «Я» художника.

По мере развития постмодернистской ситуации становится ясно, что постмодернизм - это не искомый тип сознания для человечества, а способ нахождения новых форм отношений человека с миром, новых ценностей и критериев во всех сферах культуры. Постмодерн несет в себе не только проблему исчерпанности культуры, просуществовавшей тысячелетия, но и проблему поиска того, что будет дальше, проблему поиска новых смыслов и принципов грядущей культуры. Культурный полифонизм, осуществление подлинного диалога, поиск новых смыслов, стимулирующий интеграцию различных культур, способствующий выработке нового целостного взгляда на мир - именно этими свойствами постмодернистского дискурса обусловлена актуальность темы нашей работы.

В качестве объекта исследования выступает современная молодежная проза напрямую коррелирующая с онтологической природой человеческой неудовлетворенности и поиска смысла жизни.

Эмпирической базой проводимого исследования стали отобранные нами тексты. В ходе написания данной работы нами проанализированы произведения авторов представителей современной молодёжной прозы, опубликованные в сети Интернет.

Предмет исследования - непосредственно приемы самоидентификации автора в современной молодежной прозе.

Начало XXI века в русском литературном процессе ознаменовано доминированием прозы. Колоссальное увеличение объема «нерифмованных» текстов в последние годы связано с безусловным главенством эпического начала в веб-пространстве. Абсолютное большинство текстов в Интернете пишутся с целью повествования - сообщения вестей, информирования пользователей Сети о чем-либо.

Постмодернистский дискурс произведений молодежной прозы рубежных десятилетий соответствует современной постмодернистской ситуации с характерным поиском новых форм отношений человека с миром, новых ценностей и критериев во всех сферах культуры, новых смыслов и принципов грядущей культуры. Такие свойства постмодернистского дискурса как культурный полифонизм, осуществление подлинного диалога, стимулирующий интеграцию различных культур, способствующий выработке нового целостного взгляда на мир, представляют собой полноценный культурный пласт современной прозаической культуры. Молодые авторы реализуют себя в литературном творчестве, постепенно совершенствуя стиль и подачу, овладевая игровыми методиками текста. Разносторонне налаживают коммуникацию с читателем, различными методами от репрезентативного привнесения своего «Я», мировосприятия, жизненной позиции в произведение, до приглашения читателя к сотворчеству, участию в непосредственном создании и коррекции прозаического произведения.

Интернет предлагает авторам возможности свободной публикации своего творчества, плотного, оперативного и интерактивного общения с потенциальным читателем. Анализ интернет-источников (www.proza.ru/ - Проза.ру- национальный сервер современной прозы; www.poetryclub.com.ua - клуб поэтов СНГ; www.fanfics.ru/ - фэндом по произведениям Дж. К. Роулинг; snarry.fanrus.com/fic.htm - один из крупнейших фанфикшн ресурсов в рунете; worldfanfiction.ru/ - один из крупнейших фанфикшн ресурсов в рунете; www.wikipedia.org - статьи из Википедии, свободной энциклопедии <http://fanfics.info/forum/5> - форум фикрайтеров (в том числе консультации по вопросам фикрайтерства); blogs.mail.ru - блог-платформа почтовой службы mail.ru; vk.com - авторские страницы, публикации на «стене»; twitter.com - самая популярная микроблоггинговая платформа ceteratura.ru/; www.netslova.ru/kiberatura/works.htm - интернет-портал «Сетевая словесность»; знакомство с критическими источниками обзорного характера: статья «Аспекты жанрологии литературы в Сети» Р. Божанкова; ChameleonВся правда о фанфиках; «Между эскапизмом и эстетизмом» А.Баженова; Галинаой М. «Жизнь по книге: заметки дилетанта»; Гончарова В. «Болезнь, симптом, лекарство?»; Ерохиной Н.Н. «Молодежные субкультуры»: семиотический аспект»; Копр А.Д. «Друг мой лайквенди воевать не умел...»; Кузнецовой А. «Фантастика и фэны» — весь этот материал позволил сформировать довольно целостное представление о современных тенденциях молодежной прозы начала нового тысячелетия.

Открытой является возможность жанротворчества, когда автору становится тесно в рамках установленных стилевых ограничений в устоявшейся жанровой классификации современной литературы. И как противоположность можно выделить самый доступный первый этап литературного творчества для молодёжи - фанфикшн, целое субкультурное формирование в интернет пространстве, посредством которого автор может творить в

заданной реальности, избавляя себя от нужды на этапе становления творческой личности, создавать свою вселенную. Получая возможность быть оцененным, направленным более опытными в этой стезе коллегами.

Среди положительных тенденций, ярко выраженных в современной молодёжной прозе, можно выделить:

- постоянное стремление к участию в актуальных литературных процессах;
- регулярное совершенствование авторского стиля;
- амортизация внутренних и внешних конфликтов, за счёт творчества;
- высокая коммуникативность начинающих и уже опытных авторов молодёжной прозы;
- жанротворчество, поиск новых форм и методов для реализации себя в современном литературном пространстве;
- возрастающая мотивация к «читательству» и литературному творчеству.

К отрицательным аспектам можно отнести:

- грубые нарушения литературных норм в поиске своего собственного стиля;
- излишнее насыщение знаками, потеря литературной ценности и смыслового наполнения в стремлении придать более изящную, либо инновационную форму своему творению;
- активное использование нецензурной лексики и табуированных тематик, как следствие снятия ограничения, под предлогом свободы творческой личности.
- нелогичность и излишняя фрагментированность семантических структур в произведении, засчёт недостаточной эрудированности автора и т.д.

Так или иначе, современная молодёжная проза получает всё более и более широкое развитие. На данный момент наиболее актуальными и выразительными чертами молодёжной прозы являются наличие интертекстуальности, ироническое цитирование, пастиш.

Автор создаёт своё игровое измерение, с помощью которого налаживает связь с имплицитным читателем, создаёт поле для совместного творчества, создаёт предпосылки к диалогу и внутреннему монологу, привносит в произведение своё «Я».

Большинство молодых авторов в меру сил и таланта стремится объединить все эти смысловые пласты в целое и целостное представление, выработать свою собственную философию. И, конечно, в центре этой философии - сам автор как цель. призванный манифестировать современные ценности, отсюда заглавия: «Автобиографические заметки», «Заметки эксцентрика», «Вчера, сегодня, завтра», «Один сказочный день моей жизни» [1].

Такой желанный для любого автора во все времена диалог с читателем становится не только реальным форматом общения, но и создает ощущение непосредственного участия в формировании новейшей русской словесности. Так, к примеру, работа автора Чёрная Чушка «Спаси меня, Одуванчик» (описание фанфика: «Лиза никогда не могла перебороть свою слабость к послеобеденному чаю и легкому сладкому сну... До тех пор, пока библиотека не оказалась в огне, как бархатные лепестки пылающего цветка») помещена на портале «Тематические форумы ТенгриКон» с просьбой дать оценку произведению, и завязывается «переписка», не то, чтобы очень оживленная, но представляющая вполне конструктивную критику, с разбором грамматических «ляпов», сюжетных «несстыковок»: «Вообще в рассказе кажется собраны все штампы сказок, а драка в трактире - это штамп из фэнтези...», «Автору явно удались диалоги» и т.д. Художник, автор им самим смоделированной цепочки действий и соучастник их свершения, режиссер-исполнитель, мгновенно получающий эмоциональный ответ публики - вот источник, подогревающий креативные потенциалы вступившего на путь литературного «священнодействия». Именно этой своей стороной литература предстает вполне

конкурентоспособной по отношению к массовой культуре, позволяя молодому человеку выразить *свое* видение мира, отношение к окружающей его реальности.

Молодой автор Е.Т. в рассказе-эссе «Мой город» делает акцент на правомерность создания своего пространства - не в виртуальной сети, но здесь и сейчас. Непримечательное, на первый взгляд, название звучит по мере развития сюжета как лозунг-вызов: «Капли дождя плещут по асфальту, умывая город - такой любимый и ненавистный мне. В тебе, бездушная махина смещения людских судеб, я впервые полюбил. Впервые рискнул по-крупному. И впервые... потерял. Потерял всё, имущество, потерял ту, что любил до беспамятства, до остервенения, до ненависти, и главное - потерял себя». Но герой не ограничивается «проклятиями» городу, герой активно вмешивается в действительность, не желая оставаться равнодушным зрителем: и город - «мой город» - дает ему надежду: «Надеюсь, город, прожжённый пёс-калека, ты завтра и меня не оставишь, когда я паду к твоим ногам, прижимаясь к тёплой шерсти твоих газонов» [2].

Номинации заглавий рассказов молодых авторов - «Тихо», «Почему я ещё здесь? Свободное, но искреннее размышление на тему...», «Крыша» - лишены выраженной эпатажности, чаще они обозначают время и пространство текста-жизни, в координаты которой автор стремится «вписать» и себя. Порой, «уводя его все дальше, туда, где кончается жизнь и начинается мечта», оговариваясь - «А ведь можно даже подумать, что он с каждым витком пыльной дороги все быстрее уходит от реальности» и иронизируя - «Хм, как поэтично».

Широкий тематический охват правомерно назвать среди определившихся в молодежной литературной среде тенденций: вся панорама жизни входит в круг литературных интересов. При этом предпочтение отдано коротким повествовательным жанрам, что отчасти объяснимо с точки зрения известного «закона экономии речевых ресурсов». Фрагментарность прозаического синтаксиса с одновременной установкой на диалог с читателем-современником передают драматическую напряженность авторского слова. Жанровые границы молодежной прозы не столько размыты, сколько постоянно раздвигаются по мере развития сюжетного действия и вновь соединяются, сводятся воедино вокруг описания своего внутреннего переживания. Автобиографичность повествования проступает и через реалии окружающего мира, и посредством исторических аллюзий и литературных реминисценций.

Литература в первой трети XXI века для молодого человека становится, в известной мере, средством упорядочивания, гармонизации внутреннего мира. При этом выступления в прозе обнаруживают определенного рода авторскую манифестацию открытого прямого слова с целью рассказа о жизни, которая и есть текст самого повествования.

Изучение литературной современности с позиции исследователя-инсайдера дает определенные преимущества в распознавании литературного кода эпохи с точки зрения адекватности понимания языка времени.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н.Д.Арутюнова. - М. : Наука, 1987.
2. Темирбеков Е. Мой город [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://vk.com/note16143772_11240779

УДК: 811.161.1

ОБРАЗ АВТОРА И ОБРАЗ НАРРАТОРА В «ПОВЕСТЯХ ПОКОЙНОГО ИВАНА ПЕТРОВИЧА БЕЛКИНА» А.С. ПУШКИНА

Момбаева Кулшат Жархановна

Магистрант 2 года обучения ВКУ им.С.Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан

***Аннотация:** работа посвящена анализу эффекта присутствия в тексте художественного произведения автора и нарратора и его лингвистической характеристики. Материалом исследования послужили произведения современных писательниц Т. Толстой, Л. Петрушевской.*

***Ключевые слова:** автор, нарратив, нарратор, художественная проза, жанр, повествование.*

В настоящее время в гуманитарных науках наблюдается активизация интереса к феномену авторства (имеется в виду не психология творчества, а наличие в тексте особой текстообразующей инстанции – повествователя). Преодолев последствия увлечения постмодернистской концепцией «смерти автора» и текстоцентризмом (как приматом иррационального «письма»), литература вновь делает акцент на личности, ее мировоззрении, ее внутренней жизни, что и отражается в языкознании. Предлагаемая работа посвящена исследованию присутствия в тексте художественного произведения автора и нарратора и его лингвистической характеристики.

Актуализирующая проза пришла на смену синтагматической, в которой преобладают подчинительные связи, а границы предложения и высказывания, как правило, совпадают. Иерархическая организация прозы находится в прямой зависимости от личности автора. Н. Д. Арутюнова заметила, что «та или другая соотносительность элементов сообщения зависит от точки зрения на события, от воззрений говорящего» [1]. Развитие актуализирующей прозы связано с ослаблением авторского начала в литературе модернизма. В настоящее время встает вопрос о прозе постмодернизма, которую нельзя считать в полной мере ни синтагматической, ни актуализирующей.

В синтаксисе постмодернистской прозы могут ярко проявляться черты аналитизма: например, достаточно частотны конструкции экспрессивного синтаксиса. Но последние находятся в основном на третьей ступени вхождения в письменную речь, так как утрачивают экспрессивность. Кроме того, постмодернистская проза характеризуется и яркими чертами синтетизма, к которым относятся осложнения однородными членами и большой размер предложения. Сочетание черт аналитизма и синтетизма наблюдается как на уровне текста, так и на уровне предложения [2].

Отмечается также аграмматизм, разрушение структуры предложения: основным видом связи между простыми предложениями становится сочинение, что нехарактерно для синтагматической прозы. В этом смысле можно говорить о деиерархизации прозы.

Разумеется, тезис о том, что актуализирующая проза пришла на смену синтагматической, условен. Черты аналитизма отмечаются исследователями уже в прозе А. С. Пушкина. Два противоположных явления – синтетизм и аналитизм – взаимодействуют диалектически. Именно это взаимодействие привело к возникновению нового типа прозы, совмещающей как черты синтагматической прозы, так и черты прозы актуализирующей.

Итак, если в литературе модернизма результатом влияния синтаксиса разговорной речи были конструкции экспрессивного синтаксиса, то в постмодернистской прозе оно принимает уже иные формы. Одно из частных проявлений разговорного начала – нестандартные способы включения речи персонажа в нарратив.

Согласно В. Шмиду, повествовательный текст слагается из двух текстов: текста нарратора и текста персонажа, при этом текст персонажа подчинен тексту нарратора и фигурирует как цитата внутри него. Нередко происходит интерференция двух текстов, когда признаки, имеющиеся в том или другом высказывании, можно отнести то к нарратору, то к персонажу.

Самые распространенные формы интерференции – косвенная речь и несобственно-прямая речь. В косвенной речи на нарратора указывает употребление третьего лица и особой синтаксической конструкции. В несобственно-прямой речи к нарратору отсылает только лицо. Способом передачи чистого текста персонажа является прямая речь.

Указанным структурам соответствуют три повествовательные формы: прямой речи соответствует перволичный нарратив, косвенной речи – третьеличное повествование, а несобственно-прямой речи – свободный косвенный дискурс. Это соответствие является свободным: у каждой формы есть наиболее характерные для нее конструкции, но в каждой форме могут встречаться все типы включения в текст чужой речи.

Прямая, несобственно-прямая и косвенная речь являются уже сложившимися шаблонами, которые подчиняются определенным правилам. Однако усиление текстовой интерференции может привести к нарушениям этих правил.

Обширный материал такого рода содержится в рассказах Татьяны Толстой из сборника «Не Кысь» и Людмилы Петрушевской из сборника «По дороге бога Эроса». Эти тексты можно отнести к двум повествовательным формам: перволичный нарратив и свободный косвенный дискурс. В первом случае возникает интерференция между текстом персонифицированного диегетического нарратора и репликами персонажей, которые он вводит. В случае свободного косвенного дискурса интерференция происходит на двух уровнях.

Во-первых, сама эта повествовательная форма является результатом взаимопроникновения текстов нарратора и одного из персонажей. Во-вторых, речь всех остальных действующих лиц передается уже через сознание этого персонажа (феномен усложненного свободного косвенного дискурса).

Подобные явления неоднократно отмечались в научной литературе, однако последовательная их классификация отсутствует.

Традиционным является структурно-синтаксический подход к изучению чужой речи, при котором в основу классификации кладется признак дословности/недословности передаваемой речи. Н. В. Максимова в монографии «Чужая речь» как коммуникативная стратегия ставит вопрос о семантической основе явления и предлагает использовать оппозицию «свое – чужое». С этой точки зрения систему способов передачи чужой речи организует различная маркированность границ и различная степень взаимопроницаемости своего и чужого.

Ядром поля чужой речи является прямая речь, для которой характерна максимальная обособленность, эксплицированность «своего» и «чужого», а также максимальная специализированность языковых средств. Чем менее маркированы границы между «своим» и «чужим», тем более та или иная форма передачи чужой речи удалена от ядра. К ближней периферии Н. В. Максимова относит косвенную речь, к дальней – несобственно-прямую [3].

Типы нарушений способов ввода чужой речи также можно расположить в порядке ослабления границ между «своим» (текст нарратора) и «чужим» (текст персонажа).

Безабацное включение прямой речи.

При безабацном включении реплика персонажа приводится внутри абзаца, содержащего речь повествователя. Роль формальных показателей прямой речи выполняют кавычки и ремарки:

«Владимир читал беспокойно, и возбуждался, чесал в голове, дрыгал ногой, хохотал и вскрикивал: «Нет, ты послушай!» и, перебивая себя смехом, тыкая в Зою пальцем, прочитывал то, что ему так понравилось». (Т. Толстая. Охота на мамонта).

Такое оформление прямой речи еще не является нарушением нормы, поскольку допустимо по правилам пунктуации. Однако в художественной литературе каждая реплика обычно отделяется абзацем, поэтому частое использование безабзацного включения прямой речи следует считать некоторым отклонением от нормы, особенно в тех случаях, когда прямая речь не просто сопровождается вводной ремаркой, а вкрапляется в длинное предложение:

«Тетя Зина, Ленечкина тетка, не подозревая еще, какую свинью ей и ее благополучию собираются подложить племянник, говорила Джуди: «Доча, держись. Всем трудно», но дядя Женя, ее муж, находившийся, между прочим, на взлете своей дипломатической карьеры и ждавши – так уж получилось – назначения в противоположный Джудиному угол африканского континента, не одобрял контактов с иностранной подданной, хотя бы и бездомной, и по мере приближения часа окончательного оформления своих документов все острее и бдительнее следил за собой, чтобы не сделать ложного шага в том или ином направлении». (Т. Толстая. Лимпопо).

Легкость, с которой реплики персонажа включаются в предложение, – следствие деиерархизации прозы. При таком оформлении прямая речь занимает второстепенное, подчиненное положение, включаясь в общий ход рассуждений повествователя, то есть границы между речью повествователя и персонажа ослаблены по сравнению с правильным оформлением прямой речи. И в еще большей степени эти границы ослабляются, когда безабзацное включение затрагивает целые диалоги:

««Что это ты такой веселый?» – допрашивала Нина. Он открыл и показал ей паспорт, где голубое поле было припечатано толстым лиловым штампом: «Захоронению не подлежит». «Что это такое?» – испугалась Нина». (Т. Толстая. Поэт и Муза).

«И мой Петров заходит и заходит за мной на работу, хотя знает, допустим, что я во вторую смену и идти домой не могу. И все-таки спрашивает: «Идешь домой?» Отвечаю, что нет. «Тогда не буду тебя ждать», – и идет напрямик к той в лабораторию». (Л. Петрушевская. Такая девочка).

Вторая разновидность нестандартного включения чужой речи также предполагает безабзацное включение, но при этом опущены кавычки, например:

«Юра потянулся к бритве, а Галя, змеей влезая в колготки, инструктировала дочь: каша в кастрюле, дверь никому не открывать, уроки – и спать! И не висни на мне, не висни, мы и так опаздываем!» (Т. Толстая. Факир).

Рассмотрим отрывок из рассказа Людмилы Петрушевской, который наглядно демонстрирует разницу между отсутствием кавычек и их наличием:

«Она с легкостью ответит, что все пока плохо. Что маму положили в больницу, отец взял отпуск, чтобы за ней ухаживать. «Что, такое тяжелое у мамы положение?» Она ответит, что положение средней тяжести, но если отец взял отпуск, значит, скоро всему конец. «Как так конец?» – Ну как, обыкновенно. – «А у мамы что?» – Ну рак, ответит она как ни в чем не бывало». (Л. Петрушевская. Рассказчица).

В приведенном диалоге все реплики одного персонажа приводятся в кавычках, а второго – без них. Речь первого отмечена как нечто внешнее, обособленное, в то время как речь второго ближе к тексту нарратора – характерно, что время от времени он использует косвенную речь (характеризующуюся более высокой степенью интерференции).

В ряде случаев диалоги оформляются не только без кавычек, но и без ремарок, что несколько затрудняет атрибуцию реплик:

«<...> Осень. Дожди. Александра Эрнестовна, вы меня узнаете? Это же я! Помните... ну, неважно, я к вам в гости. Гости – ах, какое счастье! Сюда, сюда, сейчас я уберу... Так и живу одна. Всех пережила».(Т. Толстая.Милая Шура).

Следующий пример примечателен тем, что высказывание персонажа здесь отделяется от речи нарратора лишь запятой:

«<...> тетя Зина постилала на кухонный пол газету, чтобы с повара не натекло, пока он выпьет рюмку-другую «ерофеича», денег за костюм с вас не прошу, – говорил повар, – вдове ваше дело понимаю, – но прошу только уважения к заслугам, потому что нефтяной бум – это я...». (Т. Толстая.Лимпопо).

Если косвенная речь содержит две предикативные единицы: главное предложение (авторская речь) и зависимое (речь персонажа), то прямая речь – два самостоятельных высказывания. Н. В. Максимова настаивает на том, что вводящая ремарка и передаваемая речь являются не предложениями, связанными бессоюзно, а именно высказываниями, соединенными особым типом связи – метасвязью [3].

Максимальная синтаксическая независимость предполагает особое оформление (абзац, кавычки), причем речь персонажа должна отделяться не только от ремарок автора, но и от авторской речи в левом и в правом контексте. Вводящие слова, если они предшествуют чужой речи, выполняют роль границы, однако в иных случаях единственным формальным показателем перехода к прямой речи оказываются кавычки, поэтому их опущение является значительным нарушением пунктуационной нормы и стилистически маркировано (как в последнем примере).

Все приведенные выше цитаты довольно разнородны, однако их объединяет один признак: несмотря на размывание формальных границ, речь персонажа сохраняет грамматическую независимость и однозначно квалифицируется как прямая.

Анализируя художественный текст в рамках антропоцентрического подхода с точки зрения, представленной в нем категории субъектности и субъекта как её носителя, мы обращаемся к образу автора как основному антропоцентру художественного текста в его различных проявлениях. Обращение к образу автора приводит к рассмотрению образа персонажа как его составляющей части. Автор создает эффект присутствия другого субъекта в художественном произведении, задействуя целый комплекс средств, относящихся к плану персонажа. План персонажа или в несобственно-авторском повествовании план нарратора имеет самостоятельное языковое выражение, в которое включается сфера его сознания и речи. Автор как говорящий ищет и находит адекватные убедительные синтаксические способы субъективации персонажей через наделение их собственными голосами, что находит отражение и в лингвистическом оформлении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Арутюнова Н.Д. О синтаксических типах прозы / Н.Д. Арутюнова // Общее и романское языкознание. – М., 1972. – С.189 – 199
2. Давлетьярова А.Т К вопросу о «сложности» синтаксиса постмодернистской прозы / А.Т. Давлетьярова // 33-я Международная филологическая конференция. Грамматика (русско-славянский цикл). Часть 1. – СПб, 2004. – С.32 – 38
3. Максимова Н.В. «Чужая речь» как коммуникативная стратегия / В.Н. Максимова. – М., 2005

УДК 81.367(075)

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Муратова Алия Саиновнаст. преподаватель, Западно-Казахстанский
инновационно-технологический университет**Саматова Жанар Мендигереевна**ст. преподаватель, Западно-Казахстанский
инновационно-технологический университет
Уральск, Казахстан

***Аннотация.** В статье дается краткая характеристика современных методов и форм образовательной деятельности в аспекте преподавания русского языка как иностранного. Автор акцентирует внимание на взаимодействии обучающегося и преподавателя, делает выводы об успешном использовании инновационных технологий наряду с традиционными.*

***Ключевые слова:** русский язык как иностранный, методы обучения, геймификация, современные методы обучения, формы работы с обучающимися.*

Основной тенденцией развития общества в последнее время является обострение конкуренции между отдельными индивидуумами, крупными корпорациями и государствами в целом. А преимущество в этой конкурентной борьбе обеспечивается уровнем образования и объемом знаний. Поэтому важным является радикальное преобразование деятельности преподавателя, пересмотра традиционных подходов, существующих в образовательном процессе.

Времена энциклопедистов, обладающих обширным, но константным багажом знаний, прошли. В век информационных технологий при постоянно растущей конъюнктуре рынка ценятся специалисты, способные находить, используя любые средства, и анализировать быстро меняющуюся информацию. Поэтому, цель современного образования – это не запоминание большого объема фактических данных, а обучение эффективным способам получения и анализа доступной информации.

Многие методические инновации связаны сегодня с применением интерактивных методов обучения. Интерактивное обучение – это, прежде всего, диалоговое обучение, в ходе которого осуществляется взаимодействие преподавателя и студента.

Каковы основные характеристики “интерактива”? Следует признать, что интерактивное обучение – это специальная форма организации познавательной деятельности. Она имеет в виду вполне конкретные и прогнозируемые цели. Одна из таких целей состоит в создании комфортных условий обучения, таких, при которых обучающийся чувствует свою успешность, свою интеллектуальную состоятельность, что делает продуктивным сам процесс обучения.

Формы организации интерактивной деятельности обучающихся на занятии: *групповая*, где обучает один человек, больше тех, кто слушает, чем тех, кто говорит, *кооперативная (коллективная)* – способ обучения в малых группах. При кооперативном способе обучения достигается совместная деятельность ради достижения общих целей. У обучающихся появляется уверенность в себе. Кооперативное обучение может существовать не только в группах, но и в парах. Оптимальное количество студентов в группе от 2-х до 5-ти человек. Использование кооперативных форм организации деятельности обучающихся дает возможность избавиться от некоторых ее недостатков и является одним из условий использования интерактивных технологий обучения.

Суть интерактивного обучения состоит в том, что учебный процесс организован таким образом, что практически все обучающиеся оказываются вовлеченными в процесс познания, они имеют возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что они знают и думают. Совместная деятельность обучающихся в процессе познания, освоения учебного материала означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности.

В основе интерактивного обучения лежат сценки или ролевые игры, дискуссии, различные виды работы с текстом, методики активного слушания и обсуждения, которые дают возможность пользоваться языком в неформальной обстановке.

Основными задачами интерактивных занятий ставятся не учебные - вспомнить какие-то слова и построить из них фразы - как при традиционном обучении, а практические - купить нужный вам билет, взять такси и доехать вовремя до аэропорта, получить номер в гостинице, купить сувенир в магазине, обсудить важную тему, найти необходимые аргументы. То есть язык является средством для достижения главной цели – коммуникации. На занятиях приветствуется полная импровизация, говорить можно любыми словами, лишь бы добиться нужного результата. Наличие практической задачи - сделать что-то, пользуясь языком - обеспечивает спонтанное порождение и развитие свободной речи "от себя".

Выбор метода преподавания должен базироваться на информации об уровне подготовки студента, его когнитивных способностях и сформированных умениях. Студент должен изучать новый для него язык в контексте культуры и звучащей речи. К современным методам обучения русскому языку как иностранному можно отнести:

- коммуникативные методы (case study, story line);
- использование дистанционных и мультимедийных технологий;
- проектная деятельность;
- геймификация образовательного процесса.

Коммуникативный метод «case study» построен на решении ситуационных ролевых задач в бытовом или профессиональном контексте. Имея возможность высказать свою точку зрения на ту или иную проблему, студент быстрее осваивает новые для него понятия и структуры текста. Субъект обучения в этом случае проявляет активную коммуникативную позицию, что положительно сказывается на усвоении и закреплении материала. Возможна проработка нескольких сценариев ситуации по количеству участников и мнений. В этом случае обучающийся может занимать несколько позиций, например: учитель и ученик, продавец и покупатель, кондуктор и пассажир и др. В ходе «case study» возникает эмоциональная заинтересованность студента в исследуемом материале, преодоление речевого барьера. По Д.Б. Эльконину ролевая игра (игровая терапия) помогает эффективно выстраивать новые социальные отношения и закреплять их на практике.

Метод сценария «story line» основывается на комбинации запланированных учебных смыслов. Обучающиеся составляют свою историю, исходя из озвученного преподавателем смыслового начала, и в ходе создания истории только консультируются с ним, занимая активную когнитивную позицию. При применении данного метода студенты пользуются словарно-справочной литературой и иллюстративным материалом, поскольку специальных пособий для этого не требуется.

Дистанционные и мультимедийные технологии необходимы для наглядного обучения студентов русскому языку, поскольку при визуальном контакте новая лексика лучше усваивается, изучение и закрепление материала происходит быстрее. В современном уроке большое место занимают мультимедиа материалы, разнообразные средства наглядности, мультипликационные фильмы с субтитрами, фильмы с несложной лексикой. Для успешного освоения новой лексики необходимо тщательно продумывать предтекстовые задания: предвосхищение при помощи иллюстраций, репортаж,

ранжирование, вопросы и ответы по изучаемой теме, метод репортажа. «Таблицы, картинки, фильмы, компьютерные презентации должны органически входить в структуру урока, помогать введению нового материала, его закреплению и контролю усвоения».

Проектная деятельность подразумевает под собой разработку, презентацию и обсуждение одной из тем по выбору. Большого эффекта в изучении русского можно достичь, позволив обучающимся работать над коллективным проектом (коллективная творческая деятельность). Это даст возможность так проработать тематику проекта, чтобы студенты в ходе работы обменивались информацией, используя свой лексический запас в полном объеме и сформировали навык групповой работы (слушание, говорение, анализ, синтез, осмысление и т.д.). Задача преподавателя на этом этапе контролировать использование лексики изучаемого языка, верное употребление формы слова, вводить недостающую лексику. Практика показывает, что при проблемном изучении активизируются когнитивные способности обучающихся, новые слова легче входят в активный запас.

Использование игрового метода обучения (геймификация)- это особый вид когнитивной работы обучающегося, в которую внедрены игровые элементы. Процесс вовлечения и мотивации получил название «геймификации образования». Под геймификацией понимается «применение игровых методик в неигровых ситуациях». Соревновательный аспект становится главным стимулом обучения, достижение новых высот в освоении языка обязательно отмечается в ходе занятия. Профессионально ориентированный геймифицированный урок может быть в несколько раз эффективнее обычного, поскольку обучающийся более мотивирован на осмысление терминологии избранного рода деятельности. Студенты юридических направлений с удовольствием включаются в детективный квест, попутно изучая новые слова и синтаксические конструкции. Квест игры замечательны еще и тем, что участникам нужно коммуницировать между собой для решения поставленной задачи. Геймификация может быть реализована в методе оценивания познавательных успехов обучающихся: за каждый правильный ответ получает очки (часть пазла, подсказку), что в конце занятия формирует рейтинг (позволяет собрать картинку, ответить на сложный вопрос) и получить оценку. Соревновательный аспект увеличивает мотивацию, позволяет освоить и закрепить простые алгоритмические действия. В процессе обучения важно учитывать демотивирующие факторы, такие как личность и компетентность преподавателя, заниженная самооценка обучающегося, негативное отношение к изучению языка, спровоцированное обязательностью его изучения и негативным отношением к культуре страны изучаемого языка.

Обучение русскому языку является очень сложным, но в то же время интересным процессом как для обучающихся, так и для преподавателя. Для успешного преподавания необходимо не только подробно изучить различные методики преподавания, а также учесть личностные и культурные особенности учащихся. Кроме того, важно отметить, что преподаватель особое внимание уделяет именно коммуникативно-обучающей функции, что означает важность построения урока на коммуникативно-речевой основе и позволяет преподавателю лучше взаимодействовать со студентами.

Принято считать, что в современной методике преподавания русского языка в основе обучения лежит схема взаимоотношений «преподаватель – обучающийся – средства обучения», что определяется как педагогическое общение и подразумевает партнерство обучающегося и преподавателя.

Также преподавателю необходимо проявлять некоторую гибкость в процессе обучения и стараться организовывать интересные и познавательные занятия. Преподавателю важно учитывать не только национально-культурные особенности обучаемых, но также их индивидуально-психологические качества.

Что касается роли обучающихся, студенту довольно трудно справляться с поставленными задачами самостоятельно, особенно в условиях чужой среды. В данной ситуации особенно важно отношения педагога к своим подопечным, учитывая тот факт, что студенты в первую очередь обращают внимание на отношение преподавателя к аудитории. Студенты особенно отмечают поведение преподавателя в педагогической сфере, а именно на уроке, в процессе которого преподаватель наиболее ярко отражает свою творческую индивидуальность. Кроме того, отмечается воспитательная работа со студентами и, безусловно, внеурочное общение, когда обучающиеся могут отметить личностные качества педагога. В процессе изучения русского языка студенты сталкиваются со многими проблемами, обусловленными сложностью материала. Задача преподавателя состоит в том, чтобы максимально облегчить понимание обучающихся наиболее сложных для них языковых явлений. При организации учебного процесса преподаватель должен учитывать вероятность возникновения трудностей при усвоении учебного материала студентами и уделять каждой проблеме должное внимание. В свою очередь студентам придется усвоить большое количество материала: как теоретического, так и практического. Следовательно, преподаватель должен поддерживать гармонию между данными аспектами, чтобы студенты смогли использовать усвоенный материал в коммуникативной сфере.

Таким образом, современный преподаватель поставлен в условия постоянного комбинирования традиционных и современных методов преподавания, применения новых форм работы на занятии для более успешного освоения языка студентами с различными особенностями: уровень подготовленности, скорость и особенности восприятия, ограниченные возможности здоровья, разные познавательные способности. Важно понимать, что у каждого метода есть сильные и слабые стороны, но их комбинирование позволяет изменить традиционные педагогические подходы к обучению в современном процессе образования и сделать обучение увлекательным как для студента, так и для преподавателя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Современный русский язык. – М.: Логос, 2002. – 528 с.
2. Гузеев В.В. Педагогическая техника в контексте образовательной технологии. М., 2001.
3. Калилев С.С. Современные технологии педагогического процесса. Минск, 2002.
4. Крючкова Л.С. «Интенсивный курс по развитию навыков устной речи. Русский язык как иностранный». — 3-е изд. — М.: Флинта: Наука, 2005.

УДК 8.1.08

ПРОФЕССОР К.ТЫНЫСТАНОВДУН ГРАММАТИКАЛАРЫНЫН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

Абдыкалыкова Айсулуу Айтыкуловна

И.Арабаев атындагы КМУнун доценти, филол.и.к.,
Бишкек, Кыргызстан

Аннотация: бул илимий макалада кыргыз тилинин, кыргыз тил илиминин негиздөөчүсү, кыргыз тилинин нормативдик грамматикасын негиздеген биринчи “Кызыл профессор” Касым Тыныстановдун окуу китептеринде грамматиканын теориялык маселелерин илимий-нормативдик аспектиден терең териштирип аныктагандыгы тууралуу сөз болмокчу. К.Тыныстановдун грамматикага тиешелүү теориялык маселелердин териштириши азыркы кыргыз тилинин, кыргыз тил илиминин негизин түзөт.

Негизги сөздөр: концепция, лингвистика, тил илими, грамматика, морфология, сөз түркүмдөрү, грамматикалык категориялар, синтаксис, сүйлөм, сөз айкашы, сүйлөмдүн түрлөрү, баш мүчөлөр, айкындооч мүчөлөр кошмо сүйлөм, жөнөкөй сүйлөм, татаал сүйлөм, татаал кошмо сүйлөм, себеп, салыштырма, танапташ, натыйжалаш, шарттуу, кайчылаш, учурлаш, божомол, чечме сүйлөм ж.б.

Профессор Касым Тыныстан уулунун лингвистикалык концепцияларын, тилдик көз караштарынын методологиясын, кыргыз тилинин теориялык жана практикалык маселелеринин кандайча аныкталып, такталганын, териштиргендигин, грамматикага (морфологияга, синтаксиске) тиешелүү традициялык маселелерди илимий-нормативдик аспектиден терең териштирип аныктоо болуп саналат.

Азыркы кыргыз тилиндеги нормативдик грамматикалык маселелердин теориясы дээрлик бардыгы профессор Касым Тыныстан уулунун окуу китептеринде териштирилген. Кыргыз тилинин морфологиялык системасынын элементардык негиздери алгач анын 1927-жылы жарык көргөн “Биздин тил” аттуу окуу китебинде каралган. Анда кыргыз тилинин тыбыштык системасы такталгандан кийин грамматиканын айрым маселелери берилген, морфологиялык, синтаксистик системалардын тигил же бул маселелери анын кийинки эмгектеринде да улам тереңдетилип, такталып улантылган. Биз бул макалада кыргыз тилинин грамматикалык материалдары камтылган “Биздин тил” (Т., 1927), “Эне тилибиз” (1-2-бөлүк); “Кыргыз тилинин морфологиясы” (Ф., 1934), “Кыргыз тилинин синтаксиси” (Ф., 1936) окуу китептеринин бүгүнкү окулуп жүргөн кыргыз тилинин грамматикасы менен өз ара салыштыруу аркылуу грамматикалык маселелердин К.Тыныстанов тарабынан аныкталышын ачып көрсөтүүгө аракеттенебиз.

Жалпыга белгилүү, кыргыз тилиндеги сөздөр **морфологиялык тутуму** боюнча **уңгу** жана **мүчөдөн** турат да, булар негизги жана көмөкчү морфемалар деп аталат. К.Тыныстанов болсо, мүчөлөмө сөздөрдү уңгу сөз жана курама сөз деп экиге бөлүштүрөт да, мында уңгу сөзгө - *кой*, курама сөзгө - *койчу*, улама сөзгө - *койго*, *койчуга*, *койдон*, *койчудан*, *койду*, *койчуну* деген мисалдарды тартат. Б.а., сөздөрдү уңгу жана мүчөлөргө бөлүштүрүп, сөздүн жана мүчөлөрдүн түрлөрүн аныктаган. Сөз жасоочу мүчөлөрдү (-**чы**) куранды мүчө жана сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдү (-**го**, -**дон**, -**ду**) уланды мүчө деп атаган.

Азыркы кыргыз тилинде уңгулар кепте көмөкчү морфеманын жардамысыз өз алдынча же андай морфеманын сөзсүз жалганып турушу аркылуу гана колдонулгандыгына байланыштуу эркин уңгу жана байланышма уңгу болуп экиге бөлүнсө, К.Тыныстанов өзүнүн грамматикасында уңгу сөздөрдү ич ара төмөнкүдөй үч топко бөлүштүргөн:

1. Жалкы уңгу сөз;
2. Кошмок уңгу сөз;
3. Кош уңгу сөз (кош сөз).

К. Тыныстанов “Эне тилибиз” (II китеп, М., 1931) окуу китебинде жалпы сөз түркүмдөрүн жасалышына (куранды жана уландыларына) карата атоочтук жана этиштик сөздөр деп бөлүштүрөт. Ал (1934) окуу китебинде морфологиялык маселелерди төмөндөгүдөй чечмелейт:

“Сөздөр экиге бөлүнөт: атоочтор жана этиштер.

Затты, буйумду (Сөздөрдүн жазылышында К.Тыныстановдун орфографиясы сакталды – А.А.) буйумдун жана заттын белгилерин, зат менен буйумдун сандарын жана аттарын көрсөтүүчү сөздөрдү – **атоочтор** дейбиз. Атоочтор *ким, эмне, кандай, канча, кайсы, качан* деген суроолорго жооп беришет.

Атоочтордун кыймылын, кыймылдын чагын жана атоочтордун эмне болуп жаткандыгын көрсөткөн сөздөрдү – **этиштер** дейбиз. Этиштер *кандай эт, кандай этет, эмне кыл, эмне кылат* деген суроолорго жооп беришет.

К.Тыныстановдун морфологиясында маани берүүчү сөз түркүмдөрүн экиге бөлүп карайт. 1-топко зат, сын, сан, ат атоочторду кошуп, 2-топко этиш сөздөрдү өзүнчө карайт.

Азыркы кыргыз тилиндеги сөздөр биринчи кезекте эки чоң топко бөлүнөт: **Маани берүүчү же негизги сөздөр жана кызматчы сөздөр.**

Маани берүүчү сөздөр өз ара төмөнкүдөй сөз түркүмдөрүнө бөлүнөт: **зат атооч; сын атооч; сан атооч; ат атооч; этиш; тактооч** (Тактооч деген терминди атаган эмес, бирок аныктамасын берген – А.А.).

Кызматчы сөздөр өз ара төмөнкүдөй топторго бөлүнөт: **жандоочтор, байламталар, бөлүкчөлөр.** Өзгөчө сөз түркүмү катарында сырдык сөздөр менен тууранды сөздөр эсептелет. Жогоруда көрсөтүлгөн сөз түркүмдөрүнөн тышкары, кыргыз тилинде өзүнчө бир топ болуп эсептелген **модалдуу сөздөр** бар. **Кызматчы сөздөр** же маани бербөөчү сөздөр деген терминди К.Тыныстанов *кайырмалар* деп атаган.

Окумуштуу **тууранды сөздөргө** төмөндөгүдөй аныктама берген. Бир заттын табышын (үнүн), же көзгө көрүгөн кыймылын туурап сүйлөйбүз. Мындай туурап сүйлөнгөн сөздөрдү – *тууранды сөздөр* дейбиз. М.: Мылтык *тарс* этти. Чөптүн башы *былк* этти. Суунун бети *жыбырады* ж.б. Тууранды сөздөр 2ге бөлүнөт: 1-тууранды атооч, 2-тууранды этиш. **Тууранды атоочту** айтканыбызда *эт, же, де* деген этиштерди кошуп айтабыз. М.: Темир *шыңгыр* этти. Кулагым *чур* деди. **Тууранды этиштердин**, унгу түрүндө турганда, айагы ылгый тыбышы менен бүткөндүгүн көрөбүз. М.: *тарсай, борсой, тартай, арбай.* Бул этиштердин айагы ылгый **й** болгондугунун себеби – бул этиштер түпкү төркүнүндө атоочтордон (ургун тууранды атоочтордон) келип чыгышкан. Булардын айагында турган **й** бир кезекте куранды болгон. М.: **карт** (карган киши, абышка) деген сөздү ушу күндө да **ай** деген куранды аркылуу **картай** деп этишке өткөрөбүз. **Чоң** деген сөздү да **чоңой** деп ушу куранды аркылуу этишке өткөрөбүз. **Аз** деген сөз да, **азай** болуп ушу куранды менен этишке өтөт.

К.Тыныстановдун китебинде **сырдык сөздөр** төмөндөгүдөй берилген. Кубанганыбызды жана өкүнгөнүбүздү билдире турган сөздөр. М.: *Бали, азамат экенсиң! Баракелде, жарайсың. Бах, таттуу экен* – мында раазылыгыбызды көрсөттүк. Сырдык сөздөр маанисине карата 3 чоң топко бөлүнөт: *1. сезимди билдирүүчү сырдык сөздөр; 2. эркти билдирүүчү сырдык сөздөр; 3. турмуш-тиричиликте колдонулуучу сырдык сөздөр. Пай-пай-пай, эмне деген казына! Эмне деген байлык!-дейт, Шамбет. Өш! Өш, талаада калгыр, өш!*

Мүчөлөбөс сөздөр. (Азыр бул термин *кызматчы сөздөр*, же *маани бербөөчү сөз түркүмдөрү* деп айтылат – А.А.).

Жыйынтыктап айтканда, бул окуу китептеринде профессор К.Тыныстанов кыргыз тилинин грамматикасын, анын ичинде, морфологиясын, негизинен, негиздеп берген. Андан кийинки тилчи-окумуштууларыбыз бүгүнкү күнгө чейин канчалаган курстук, дипломдук иштер, кандидаттык, докторлук диссертациялар жакталбасын, монографиялар, эмгектер

жазылбасын, баары “Кызыл” профессор К.Тыныстановдун жазган окуу китептерин негиз кылып алышат.

Бүгүнкү күндүн деңгээлинен алып караганда, 30-жылдардагы синтаксис маселелеринин теориясы К.Тыныстанов тарабынан канчалык даражада аныкталганын тактоо зарылдыгы келип чыгат. Иштин жүрүшү К.Тыныстанов тарабынан аныкталган синтаксистик категориялар азыркы кыргыз тилиндеги фактыларга салыштыруу аркылуу жүргүзүлөт. Бул үчүн жөнөкөй сүйлөмдүн синтаксиси боюнча Ы.Жакыпов, А.Жапаров, М.Мураталиев, А.Турсунов жана Б.Тойчубекованын монографиялык эмгектерине таянылды.

Бул маселе боюнча К.Тыныстановдун «Кыргыз тилинин синтаксисинде» (1936) грамматикалык материалдардын берилиши жана өзгөчөлүктөрүнө иликтөө жүргүздүк. Анда “Сүйлөм жөнүндө жалпы түшүнүк” деген бөлүмдө «Сүйлөнгөн сөздөр (речь) ойду, сезимди билдирүү үчүн жана аларды бирөөгө түшүндүрүү үчүн жумшалат. Айрым ойду түшүндүрүү үчүн кээде аз, кээде көп сөз колдонулат. Кай бир айрым ойду айтуу үчүн кээде бир гана сөз жетишет. М.: *Түн. Эл уктаган. Мен жалгыз отурам. Самаган максатым сынакта биринчиликти алуу.*

Сүйлөмдөрдүн интонациялык маанилерине карата бөлүнүштөрү тыныш белгилери аркылуу гана берилген (*жай, илентүү, суроолуу*). Кандай гана сүйлөмдү албайлы, алардын модалдык маанилери, грамматикалык жактан толук уюштурулушу интонациянын ушул үч түрүнүн негизинде турары белгилүү. Келтирилген мисалдардан сүйлөмдүн негизги өзгөчөлүгүн алардын чеги катары гана көрсөтүлгөндүгүн байкайбыз. Ал эми сүйлөмгө берген аныктамасын алсак, кийинки мезгилдердеги окуу китептеринде деле сүйлөмдүн сөз жана сөз тизмектеринин түзүлө тургандыгын берген. М.: «Грамматикалык жактан уюшулуп, бүткөн бир айрым ойду билдирүүчү сөз же сөздөрдүн тизмеги сүйлөм деп аталат» (1936, 33-б.).

Ар кандай сүйлөмдүн модалдык табияты айрым бир бүткөн ойду билдириши, анын тутумун түзүп турган сөздөр (синтаксистик категориялар) менен интонациянын катышына, алардын ар кыл бөлүкчөлөрүнүн ичинен баш мүчөлөр категориясы анын уюткусун, структуралык негизин, грамматикалык белгисин түзөт. Булардын ичинен сүйлөмдүн баш мүчөлөрү анын негизги борбору катары келишет да, айкындооч мүчөлөрдүн бул же тигил мүнөздөгү кырдаалдарын айкындоо, тактоо үчүн колдонулган сүйлөм мүчөлөрү болуп саналат.

Баш мүчөлөрдүн ортосундагы грамматикалык байланыштар ээрчишүү жолу менен ишке ашат. Синтаксистик байланыштын бул түрү баш мүчөлөрдүн ортосундагы грамматикалык биримдикке туура келип, бул жагынан *ээрчишүү байланышы* синтаксистик байланыштын башка түрлөрүнөн предикативдик катышта башкы орунда турат. Ал эми байланыштын башка түрлөрү багындыруучу сөздөргө карай байланыш формаларынын атрибууттук мүнөздөгү катыштарда турушу менен мүнөздөлөт.

Ээрчишүү байланышында баяндооч ээнин грамматикалык формасын кабыл алып, аны жак жана сан боюнча ээрчийт. Баш мүчөлөрдүн ортосундагы ээрчишүүнү К.Тыныстанов «Жактар» деген бөлүмдө өзүнчө караган. Мында сүйлөм мүчөлөрүнүн жактар боюнча ээрчише тургандыгы, баш мүчөлөр ортосундагы, баш мүчөлөр менен айкындоочтордун ээрчишүүсү деген эки түрү берилген. “Сүйлөм мүчөлөрү жактар менен ээрчишет. Ээрчишүү түркүн болот: баш мүчөлөр өз ара ээрчишет, баш мүчөлөр менен айкындоочтор ээрчишет” дейт автор.

Кыргыз тилинин синтаксистик түзүлүшүнүн эң негизги маселелеринин бири болуп, *сүйлөмдүн айкындооч мүчөлөрү* эсептелет. Айкындооч мүчөлөрдүн сүйлөм ичиндеги мааниси, алардын аткарган функцияларына карата классификацияланышы, синтаксис терминдеринин иштелип чыгышы, негизинен, 1936-жылдагы К.Тыныстановдун түзгөн синтаксисинен башталат. Алсак, 1936-жылы чыккан синтаксисте баш мүчөлөр,

айкындоочтор деп аталат, ал кийинки китептердин авторлору аларды улам жакшыртып, улам толуктап жүрүп отурушкан. М.: Т.Актанов менен К.Бакеевдин синтаксисинде баш мүчөлөрдөн башкаларды айкалыштыруучу мүчөлөр деген эки топко бөлүшкөн. Кийинчерээк бул терминдер дагы толукталып, башка авторлор тарабынан иштелип, мектептерде 50-жылдарга чейин колдонулуп келген. Ал эми айкалыштыруучу мүчөлөрдүн маселелеринин жана терминдеринин иштелишине жана толукталышына А.Жапаровдун көп жолу басылган 6-7-класстарга арналган «Кыргыз тилинин грамматикасы» аттуу педагогикалык окуу жайлары үчүн жазган окуу китебинде (1952-1962) синтаксистик терминология эки эседен артык байыды десек жаңылбайбыз.

Айкалыштыруучу сүйлөмдөгү *ээни же баяндоочту* айкалыштырат, ошондуктан алар *ээ* менен баяндоочтун айланасына топтолушат. Кайсы айкалыштыруучу сүйлөмдөгү баш мүчөлөрдүн кайсынысына таандык экендиги сүйлөмдүн маанисинен билинип турат. М.: Мал мыкты семирди. (Мал кантти? – семирди. Мыкты семирди. Мындагы айкалыштыруучу – мыкты. Бул айкалыштыруучу баяндоочту айкалыштап турат). Колхоздун малы мыкты семирди. (Кимдин малы мыкты семирди? – Колхоздун малы. Мында *ээни* айкалыштап турган сөз – колхоздун). Баш мүчөлөрдө бир канчалаган айкалыштыруучу да болот. Кай бир учурда бул айкалыштыруучу баары мүчөгө тике тутумдашат.

Сүйлөмдөгү айкалыштыруучу да өздорүнүн түзүлүшүнө жараша үчкө бөлүнөт: *жөнөкөй айкалыштыруучу, баянчы айкалыштыруучу, татаал айкалыштыруучу.*

К.Тыныстановдун түзгөн синтаксисиндеги айкалыштыруучу мүчөлөрдүн бөлүнүшүн карап көргөнүбүздө *ээ* менен баяндоочтун зонасына карай шарттуу түрдө тике жана кыйыр айкалыштыруучу деп экиге ажыратылган. Жана алардын сүйлөмдөгү баш мүчөлөрүн кайсынысына таандык экендигин сүйлөмдүн маанисине гана байланыштуу белгилүү болорун көрсөтөт. Сүйлөм толук мааниге жетиши үчүн көп учурларда баш мүчөлөрдүн маани жактан тийиштүү айкалыштыруучу мүчөлөр менен толуктанып келиши талап кылынат. Ал эми айкалыштыруучу мүчөлөр *ээ* менен баяндоочтун зонасынан ээлеген орду, синтаксистик функцияларына карата аныктооч, толуктооч, бышыктооч болуп үчкө бөлүнөт деп караган. Андан сырткары сүйлөмдүн түрлөрүн, алардын бөлүнүштөрүн, аткарган кызматтарын дээрлик иштеп чыккан.

Демек, К.Тыныстановдун аныктама мисалдары азыркы терминдик аталыштагы сүйлөм мүчөлөрүнүн негизин түзөт.

Жыйынтыктап айтканда, профессор Касым Тыныстановдун түзгөн грамматикаларынын (морфология, синтаксис) теориялык маселелерин иликтеп-изилдөө, илимий жактан баа берүү келечектин актуалдуу маселелеринен...

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Бактыбаев Ү., Бакеев К. Кыргыз тилинин морфологиясы. 5-6-класстар үчүн. -Ф.: 1939. – 106 б.
2. Жапаров А. Кыргыз тилинин синтаксиси. – Ф.: 1979.
3. Тыныстан уулу Касым. Эне тилибиз (Кыргыз тилиндеги тыбыштарды жана сөз бүтүштөрүн тааныткыч китеп). – Ф., 1928
4. Тыныстанов, К. Кыргыз тилинин морфологиясы. 5-жана 6-жыл үчүн тил сабактары. – Ф.: 1934.
5. Тыныстанов, К. Кыргыз тилинин синтаксиси (6-7-8-жылдар үчүн) – Ф.: 1936.

ИЗУЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ АУДИТОРИИ

Кочкорбаева Анара Шабданбековна

ст. преп. КГУ им. И. Арабаева,
Бишкек, Кыргызстан

Аннотация: Изучение фразеологии в национальной аудитории необходимо для развития речи обучающихся. Фразеологизмы имеют огромное познавательно-воспитательное значение, т.к. в них заключена мудрость народа, наблюдение над природой, повадками животных, представления народа о добре и зле, помогают сделать речь краткой и точной, помогают познать историю, культуру, быт народа, язык, которого изучается. В центре воспитания постоянного внимания и живого интереса к фразеологии должно стоять раскрытие значений пословиц и поговорок русского языка. Вся система работы над фразеологией призвана обогатить активный фразеологический запас обучающихся, поднять на новую ступень культуру речи, научить практически использовать любовь к русскому языку, к его удивительным по своим языковым достоинствам выражениям.

Ключевые слова: фразеология, фразеологический запас учащихся, крылатые выражения, пословицы и поговорки, фразеологизмы, многокрасочность, краткость, лаконичность, культура речи, прибаутки, считалки, дразнилки.

Изучение фразеологии в кыргызской аудитории одно из средств повышения культуры речи учащихся.

Фразеология обогащает речь учащихся образцами народного устного творчества, и отвечает конструированию языка. Овладение фразеологией помогает говорить кратко и метко, образно, ярко и выразительно, способствует повышению грамотности. Важнейшая задача учителя-словесника вооружить учащихся пониманием и практическим владением фразеологией русского языка.

Изучение фразеологии в национальной аудитории необходимо для развития речи обучающихся. Фразеологизмы имеют огромное познавательно - воспитательное значение, т.к. в них заключена мудрость народа, наблюдение над природой, повадками животных, представления народа о добре и зле, помогают сделать речь краткой и точной, помогают познать историю, культуру, быт народа, язык, которого изучается.

Основные приемы обогащения фразеологического запаса учащихся - это в первую очередь приемы воспитания у обучающихся постоянного внимания и интереса к фразеологии русского языка. Большую роль в работе с фразеологизмами должны сыграть пробуждение активной мысли у обучающихся в области фразеологии и дальнейшая самостоятельная языковая работа по освоению новых фразеологических единиц.

Воспитание постоянного внимания и живого интереса к фразеологии имеет особое значение. Воспитание устойчивого внимания и творческого интереса должно стать альфой и омегой всей фразеологической работы. В этой работе важно, чтобы преподаватель чувствовал границу и меру подачи фразеологического материала. Поэтому, когда учащиеся знакомятся с новыми устойчивыми сочетаниями, то обязательно должны упражняться в их употреблении.

Очень важно соблюдать принцип доступности устойчивых сочетаний для учеников определенной аудитории.

В центре воспитания постоянного внимания и живого интереса к фразеологии должно стоять раскрытие значений пословиц и поговорок русского языка. Пословицы и поговорки составляют наиболее многочисленную часть русской фразеологии.

Педагогу нужно провести беседу о пословицах и поговорках, практическое ознакомление с ними. Цель беседы - раскрыть функции пословиц и поговорок в речи, определяемые их замечательными свойствами:

- 1) образностью и многокрасочностью;
- 2) предельной краткостью и лаконичностью;
- 3) поучительным их содержанием.

Большое внимание пословицам и поговоркам преподаватель может уделять на практических занятиях русского языка. Грамматическую работу можно успешно сочетать с фразеологической. Значительное количество пословиц и поговорок следует использовать в качестве примеров при изучении синтаксиса, для грамматического разбора.

Очень полезным видом работы является самостоятельный подбор самими учащимися примеров, пословиц и поговорок после объяснения преподавателем той или иной темы синтаксиса.

Обширный материал в этом отношении представляет тема: «Сложноподчиненное предложение с придаточным условным»: *долог день до вечера, коли делать нечего; один день три заменит, если все делать вовремя; нечего на зеркало пенять, коли рожа крива; и путь легок, коли вдали огонек; не надобен и клад, коли в семье лад; если смеется дитя, улыбается небо; наряди пень в вешний день, и пень будет красавчик; если мышь сыта, то мука на месте; если за двумя зайцами погонишься, ни одного не поймаешь* и др.

Разнообразный материал можно подобрать и к теме «Сложносочиненное предложение». Например, поговорки в форме сложносочиненного предложения с противительным союзом –а-: *все люди с базара, а Назар на базар; руки сделали, а спина расплатилась; вся артель воюет, а один в кустах горюет; свинья шепнула борову, а боров всему городу; старуха три года на мир сердилась, а мир того и не знал; под кем лед трещит, а под нами ломится; на волка помолвка, а теленка пастух украл; на его бабушке сарафан горел, а мой дедушка пришел и руки погрел; что имеем не храним, а потерявши-плачем и мн.др.*

Особенно богатый материал представляет тема «Бессоюзное сложное предложение»: *тише едешь- дальше будешь; семеро пашут- один руками машет; Иван в дуду играет- Марья с голоду умирает; нет друга- ищи, нашел – береги* и др.

Интересный материал для воспитания внимания и интереса к фразеологии представляют крылатые выражения. Крылатые выражения следует широко использовать на занятиях русского языка в качестве примеров к грамматическим правилам, для грамматического разбора и упражнений.

Фразеологические единицы входят в активный фразеологический запас обучающихся только тогда, когда понято их значение. Значение смысла фразеологических единиц обеспечивает прочность их усвоения.

Чтобы правильно определить значение фразеологической единицы, необходимо выработать наиболее эффективные приемы и формы работы. Во - первых, следует давать фразеологизмы только в контексте. Во-вторых, нужно широко использовать синонимическое сопоставление фразеологизмов. Этот прием целесообразно сочетать с упражнениями по развитию навыков самостоятельного употребления фразеологизмов.

Существуют следующие приемы и формы работы, обеспечивающие усвоение фразеологических единиц:

- 1) изучение источников происхождения устойчивых сочетаний;
- 2) раскрытие основных функций фразеологических единиц при изучении художественных произведений;
- 3) изучение крылатых выражений;
- 4) индивидуально - фразеологическая работа

Во фразеологических единицах с широким жизненным обобщением заключены огромные познавательные цитаты. Большое познавательное значение имеют пословицы. Они учат жить и трудиться, любить Родину и уважать человека, учат принципиальности, благородству, дружбе, утешают, ободряют, поддерживают человека, создают радостное, жизнелюбивое настроение: *красота приглядится, а ум всегда пригодится; где нет знаний, там нет смелости; любовь- кольцо, а у кольца нет конца; солнце рукавицей не закроешь; правда светлее солнца; грамотным стать легко, человеком- трудно; труд кормит, труд поит, труд радость дает; праздность- мать всех пороков; посеешь поступок- пожнешь привычку, посеешь привычку- пожнешь характер, посеешь характер- пожнешь судьбу; с родной земли умри- не сходи; у корысти рожка всегда бескорыстна.*

Усвоение фразеологии даст наибольший эффект, если будет проходить в определенной системе, учитывающий программу, возрастные особенности, уровень подготовки учащихся, преемственность и последовательность в изучении фразеологии.

В основе фразеологической работы лежат методы, которые нуждаются в особом планировании:

- 1) повседневная работа педагога, объясняющего значение фразеологических единиц, раскрывающего источники их происхождения, поясняющего особенности их употребления, вводящего в речь новые фразеологические единицы;
- 2) использование фразеологии в качестве материала на занятиях русского языка;
- 3) ведение личных словариков учащимися;
- 4) использование фразеологии на практике.

На базе этих общих видов необходимо применять специфические формы фразеологической работы, при этом необходимо акцентировать какую-то одну, новую форму фразеологической работы.

Живой интерес вызывают у учащихся кыргызской аудитории пословицы, поговорки, загадки, прибаутки, считалки, дразнилки и др.

При изучении существительного и прилагательного учащимся дается несколько примеров сочетаний слов, выполняющих функции одной части речи. Здесь же приводится упражнение по подбору фразеологизмов по одному слову или фразеологизмов, соответствующих изучаемой части речи. Например: «ахиллесова пята», «голод не тетка», «живой уголок», «как две капли воды», «ушки на макушке», «хитрый, как лиса», «правая рука», «золотые руки», «мягкое сердце», «бархатный сезон», «желтая пресса», «медвежья услуга», «иуда», «плюшкин», «синий чулок», «дон кихот».

При изучении глагола и наречия можно привести следующие примеры сочетаний слов: «развесить уши», «гонять лодыря», «играть с огнем», «заговаривать зубы», «бить баклуши», «повесить нос», «повесить голову», «наострить уши», «покраснеть как рак», «принять решение», «выбиться из сил», «из кожи лезть», «надуть губы», «заварить кашу», «стрелять глазами», «в один голос», «вот-вот», «точка в точку», «бок о бок», «буква в букву», «вверх дном», «всегда готов», «как раз».

При изучении числительного и местоимения аудитории предлагается данные примеры: «как свои пять пальцев», «один на один», «один в поле не воин», «с пятого на десятое», «семеро одного не ждут», «семь раз отмерь, один раз отрежь», «будь по-твоему», «будет и на нашей улице праздник», «кто вчера солгал, тому и завтра не поверят», «на каждом шагу», «кто куда», «кто его знает», «выйти из себя», «не делай милая того другому, чего себе не хочешь», «лень раньше его родилась», «у него подружка-подушка», «кто не сидит сложа руки, тот не знает скуки».

Большое внимание следует уделить включению в письменные работы группы пословиц и поговорок, способствующих развитию навыков самостоятельного употребления фразеологических единиц.

Особо следует выделить происхождение фразеологических единиц, что способно вызвать у аудитории интерес и любовь к фразеологии. Начать эту работу следует с беседы о происхождении фразеологизмов, кратко объяснить понятие «крылатое выражение». Обучающиеся вносят в словарики фразеологизмы с кратким описанием их происхождения. На основе изученного фразеологического материала они без труда поймут не только происхождение фразеологизмов но и их синтаксические функции.

Раскрывая синтаксические функции фразеологизмов, следует ознакомить учащихся с фразеологизмами в процессе грамматического разбора, синтаксических упражнений, подбирая их в качестве примеров к синтаксическим правилам.

Важным звеном в процессе изучения фразеологии является подборка синонимических примеров из родного языка, раскрытие основных функций фразеологизмов в художественной речи.

Преподаватель должен разъяснить учащимся, что же вносят фразеологизмы в язык художественного произведения.

Преподаватель говорит, что красота и сила русского языка в огромной степени определяются замечательными качествами русской фразеологии: эмоциональностью, выразительностью, лаконичностью и мудростью.

Вся система работы над фразеологией призвана обогатить активный фразеологический запас обучающихся, поднять на новую ступень культуру речи, научить практически использовать любовь к русскому языку, к его удивительным по своим языковым достоинствам выражениям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова Толковый словарь русского языка. М., Мир и образование, 2016 г.
2. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. М., «Высшая школа», 1969 г.
3. Система упражнений по фразеологии «Русский язык в киргизской школе», 1975 г., №1
4. Бабкин А.М. Русская фразеология. Л., «Наука», 1970 г.
5. Шанский Н.М. Русский язык в национальной школе. М., «Педагогика» 1977 г.

УДК 37.016:811.161.1:82:004

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ****Утебаева Рабига Манаповна,****Еспенбетова Гульжан Шекербековна**Преподаватели ГККП «Высший колледж новых технологий им. М. Утебаева»
Шымкент, Казахстан

***Аннотация:** В данной статье показаны основные пути использования новых технологий в сфере образования в соответствии с требованиями сегодняшнего дня. Каждый преподаватель должен использовать новые технологии для обеспечения качественного образования учащихся во время занятий, а также использовать компьютеры и интерактивные доски, повышать интерес учащихся. Хорошо освоить главу, навыки работы с компьютером, развивать грамотность, формирование информационной культуры, то есть она направлена на улучшение образования за счет использования информационных технологий.*

***Ключевые слова:** информационные технологии, компьютерные программы, нетрадиционные источники, тестовый контроль, Электронный учебник, диски с приложениями, критическое мышление, технология обучения.*

Сегодня общество заинтересовано в выпускниках с развитыми познавательными потребностями, нацеленных на саморазвитие и самореализацию, умеющих оперировать полученными знаниями, ориентироваться в современном информационном пространстве, продуктивно работать, эффективно сотрудничать, адекватно оценивать себя и свои достижения. Для подготовки таких учащихся педагогам необходимо использовать в обучении современные образовательные технологии. Одной из педагогических задач сегодня является внедрение в образовательный процесс таких методов и приемов, которые помогут студентам не только овладеть определенными знаниями, умениями и навыками в той или иной сфере деятельности, но и развивать их творческие способности, где важная роль отводится урокам русского языка и литературы.

Использование информационных технологий (ИТ) в учебном процессе позволяет повысить качество усвоения материала, осуществить дифференцированный подход к учащимся с разным уровнем готовности к обучению, наполнить уроки новым содержанием, развивать творческий подход к окружающему миру, любознательность учащихся, формировать элементы информационной культуры, прививать навыки рациональной работы с компьютерными программами, поддерживать самостоятельность в освоении компьютерных технологий. Эффективность урока в случае использования ИТ повышается. Внедрение ИТ на уроках русского языка и литературы позволили нам повысить темп урока, увеличить объем самостоятельной работы, как на уроке, так и при подготовке домашних заданий, сделать урок более ярким и увлекательным. Кроме того, преподавателю применение ИТ дает возможность спроектировать обучающую среду, возможность реализовать принципиально новые формы и методы обучения, дополнительные возможности для поддержания и направления развития личности студента, творческий поиск и организации совместной деятельности учащихся и преподавателя, учащимся доступ к нетрадиционным источникам информации, повышение эффективности самостоятельной работы, появляются совершенно новые возможности для творчества, обретения и закрепления различных профессиональных навыков.

Мы работаем используя готовые программные продукты, работаем с программами MS Office (Word, Power Point, Microsoft Publisher), применяем компьютер на уроках, для

того, чтобы решать специальные практические упражнения, записанные в программе по русскому языку: формирование прочных орфографических и пунктуационных умений и навыков, обогащение словарного запаса, овладение нормами литературного языка, знание лингвистических терминов, формирование общеучебных умений и навыков. На уроках используем Электронный учебник. При организации самостоятельной работы учащихся, по контролю и учету знаний учащихся, используем обучение и тестирование с помощью компьютера. Тестовый контроль и формирование умений и навыков с помощью компьютера предполагает возможность быстрее и объективнее, чем при традиционном способе, выявить знание и незнание обучающегося. Этот способ организации учебного процесса удобен и прост для оценивания в современной системе обработки информации. На этапах закрепления материала, контролируя знания и умения учащихся, часто обращаемся к тестовому контролю. Тесты разработаны по всем разделам русского языка. Электронный тестовый контроль позволяет студенту получить оценку своей деятельности сразу по завершении работы, в отличие от бумажного носителя. Достоинством электронных тестов является то, что преподаватель может сам собрать собственный тест, составить любой набор тестов по теме. Так, для повторения и контроля знаний учащихся, мы используем диски с приложениями. Диски содержат тесты с правильными ответами, кроссворды, логические задания, загадки, ребусы.

Применение ИТ позволяет формировать ключевые компетенции учащихся. Помогают решить эти проблемы учебные компьютерные программы по русскому языку и литературе. Они позволяют повысить интерес учащихся к предмету, успеваемость и качество знаний учащихся, сэкономить время на опрос, дают возможность учащимся самостоятельно заниматься не только на уроках, но и в домашних условиях, помогают и преподавателю повысить уровень своих знаний. Таким образом, необходимость использования и применения информационных технологий в учебном процессе по русскому языку и литературе делает урок эффективным, сочетаясь с традиционными методами и приемами обучения.

Остановимся на технологиях, элементы которых применяем в своей практике:

1. Предметно-ориентированные технологии. К ним относятся:

а) технология дифференцированного обучения.

При дифференциации студентов необходимо опираться на следующее:

- общий уровень обученности, развития студента;
- отдельные особенности психического развития;
- индивидуальные особенности студента;
- неспособность студента усваивать предмет по тем или иным причинам;
- интерес студента к тому или иному предмету.

б) технология концентрированного обучения.

Цель концентрированного обучения состоит в повышении качества обучения и воспитания учащихся, через создание оптимальной организационной структуры учебного процесса, сближение обучения с естественными психологическими особенностями человеческого восприятия. Для того чтобы вызвать желание читать ту или иную книгу, читаются интересные эпизоды, используются рассказы о жизни писателя или поэта. Карточки с заданиями составляются на основе литературных произведений.

2. Технология личностно-ориентированного обучения.

Приоритетные задачи личностно-ориентированных технологий в педагогике формировать и развивать интеллект и речь студентов, развивать критическое и творческое мышление. К этим технологиям относятся модульное обучение, метод проектов, обучение как исследование. Эта технология актуализирует важнейшие речевые умения, вовлекая студентов во все виды речевой деятельности, совершенствует умение работать с текстами разных стилей и типов речи на уровне информационно-смысловой обработки.

3. Игровые технологии.

Начало игры-это, прежде всего, эмоциональная установка на игру, на восприятие игровых задач, когда активизируется мыслительная деятельность и воображение студента. Установку на игру обычно создаем в увлекательной форме, иногда с использованием слайдов, рисунков, кинофрагментов. Структурным элементом игры являются игровые задачи. Обязательным структурным элементом игры является ее результат. Среди многообразия игр, которые используются в работе со студентами различают сюжетно-ролевые и дидактические игры. Отличительной особенностью ролевых игр является то, что студенты вместе с преподавателем становятся исполнителями определенных ролей. Ролевые игры развивают фантазию, воображение и речь, имеют большое значение в нравственном воспитании. Дидактические игры специально создаются в учебно-воспитательных целях, являются познавательными и развивающими. В своей практике широко используем словесные игры; уроки-путешествия.

4. Технология развития критического мышления через чтение и письмо. (РКМЧП)

Развитие критического мышления через чтение и письмо используется в работе с учебными текстами (приемы «кластер», «инсерт», «таблицы»).

Прием «Составление кластера».

Прием «Кластеры» применим как на стадии вызова, так и на стадии рефлексии. Суть приема заключается в том, что информация, касающаяся какого-либо понятия, явления, события, описанного в тексте, систематизируется в виде кластеров. В центре находится ключевое понятие. Последующие ассоциации, обучающиеся логически связывают с ключевым понятием. В результате получается подобие опорного конспекта по изучаемой теме. Данный прием позволяет каждому учащемуся выйти на собственное целеполагание, выделить значимые именно для него понятия.

Прием «Составление инсерта».

Инсерт, относится к группе приемов, развивающих критическое мышление учащихся. Прием очень эффективен при работе над формированием навыков изучающего чтения. Для заполнения таблицы понадобится вновь вернуться к тексту, таким образом, обеспечивается вдумчивое, внимательное чтение. Важным этапом работы станет обсуждение записей, внесенных в таблицу, или маркировки текста. Во время чтения текста необходимо попросить учащихся делать на полях пометки, а после прочтения текста, заполнить таблицу, где значки станут заголовками граф таблицы. В таблицу кратко заносятся сведения из текста.

5. Информационно-коммуникационные технологии.

Использование новых информационных технологий в обучении позволяет рассматривать студента как центральную фигуру образовательного процесса и ведет к изменению стиля взаимоотношений между его субъектами. При этом преподаватель перестает быть основным источником информации и занимает позицию человека, организующего самостоятельную деятельность учащихся и управляющего ею. Его основная роль состоит теперь в постановке целей обучения, организации условий, необходимых для успешного решения образовательных задач. Обучение предполагает общение на уроке как между учителем и учащимися, так и общение учащихся друг с другом. Использование ИТ позволяет погрузиться в другой мир, увидеть его своими глазами, стать как бы участником того или иного события. С помощью этих технологий можно решать педагогические задачи, как обучение в сотрудничестве, активизация познавательной деятельности, осуществление дифференцированного, индивидуализированного, личностно-ориентированного подхода, разрешать проблемы разно уровневого и группового обучения. К тому же возможности использования компьютера на уроке впечатляют, создают атмосферу психологического комфорта, ведут к успешности.

И именно использование ИТ на уроках русского языка и литературы позволяет нам наполнить уроки новым содержанием, осуществить дифференцированный подход к учащимся с разным уровнем готовности к обучению. Внедрение ИТ на уроках русского языка и литературы позволили нам реализовать идею развивающего обучения, повысить темп урока, сократить потери рабочего времени до минимума, увеличить объем самостоятельной работы, как на уроке, так и при подготовке домашних заданий, сделать урок более ярким и увлекательным. Теперь у нас есть прекрасная возможность заранее подготовить весь необходимый материал, расположить его в нужной последовательности и поместить на слайды. Качество изображения на слайдах значительно лучше, чем на классной доске. Презентации позволяют оживить урок, внести игровые моменты. На уроках литературы часто используем компьютерные презентации, к созданию которых привлекаем самих ребят. Это могут быть уроки изучения биографии писателя или поэта. Студенты, опираясь на помощь преподавателя, осуществляют подбор материалов, создают презентацию и представляют ее на уроке. На этапах закрепления материала, контролируя знания и умения учащихся, обращаемся к тестовому контролю, активно используем тесты по литературе.

Итоги использования компьютерных технологий таковы:

- повышение эффективности обучения;
- осуществление индивидуального подхода в обучении;
- расширение объема предъявляемой учебной информации;
- улучшение организации урока;
- повышение качества контроля знаний учащихся и разнообразие его формы;
- включение учащихся в коллективную деятельность в парах, в группах;
- повышение интереса студента к изучению предмета и к учению в целом;
- улучшение качества образования;
- активизация творческого потенциала студента и преподавателя;
- включение студентов и педагогов в современное пространство информационного общества;
- самореализация и саморазвитие личности студента.

Выводы

И в конце хотим сказать и сделать вывод о том, что применение информационных технологий в преподавании русского языка и литературы не только интенсифицирует процесс обучения, но и повышает мотивацию современного студента к занятиям, стимулирует его познавательный интерес и повышает эффективность групповой и самостоятельной работы. А успешность любой педагогической технологии зависит от личности преподавателя. Работа в инновационном режиме меняет мировоззрение самого педагога, ему самому становится интересно использовать информационные технологии в учебно-воспитательном процессе. Тем самым педагог повышает свой социальный статус, также повышается его авторитет.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Есбулатова Р.М. Использование интернет-ресурсов и компьютерных программ в процессе изучения глаголов движения/Инновационные приоритеты в языковом образовании. 2011г. 303с.
2. Раимбекова А.А., Дюсетаева Р.К. «Инновации в образовательной деятельности и вопросы повышения качества обучения» - Алматы: Қазақ университеті, 2012г.
3. Роберт И.В. Распределенное изучение информационных и коммуникационных технологий в общеобразовательных предметах/Информатика и образование. 2001г. № 5.
4. Шуховцова Е.А. Создание мультимедийного наглядного материала и его использование в учебном процессе/Авторские технологии в преподавании языков. - Алматы: Бастау, 2010г. 297с.

УДК 811.133.1'373 (043.3)

**ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ ТЕОРИИ ПОЛИФОНИИ И ДИАЛОГИЧНОСТИ НА
СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ****Лапунова Ольга Владимировна**Доцент кафедры романского языкознания филологического факультета
Белорусского государственного университета,
Минск, Беларусь

Аннотация: В статье рассматриваются основные положения теории аргументации. Определяются понятия диалогичности и полифонии. Анализируется двунаправленность диалога, которая является основанием для различения интердискурсивной (отношение к прецедентным дискурсам), интерлокутивной (отношение к предполагаемому ответу адресата) и интралокутивной (отношение к диалогу внутренних «Я» автора или его героев) диалогичности. Данные типы диалогичности обуславливают неоднородность речевого высказывания (дискурса).

Ключевые слова: полифония, диалогичность, говорящий субъект, полисубъектность.

Человеческая коммуникация совершается в среде, наполненной человеческими желаниями, эмоциями, оценками. В речи говорящий не ограничивается передачей только предметной информации: он может выражать также уверенность или неуверенность, давать положительную или отрицательную оценку, соотносить свое сообщение с обстановкой речи, акцентировать что-либо в своем высказывании или усиливать свою заключенную в нем информацию. С одной стороны, в разговорной речи говорящий принадлежит миру, в котором он осуществляет референцию. Теория референции принадлежит к теории дискурсивного анализа прежде всего потому, что тождество обозначаемых объектов (корреферентность) составляет одно из условий связности речи.

С другой стороны, в речи референция неотделима от прагматики. Речевое высказывание характеризуется многомерностью и отсутствием линейности в развертывании его смыслового содержания. План «дискурса» предполагает наличие говорящего и слушающего и [1, с. 276] намерение первого определенным образом воздействовать на второго. Для решения прагматических задач говорящий использует ряд дискурсивных механизмов, в том числе прием полисубъектности высказывания. Действие механизма полисубъектности, а именно множественности говорящего субъекта в высказывании, связано с желанием говорящего выразить совокупность эксплицитно и имплицитно выраженных смысловых компонентов в содержательной структуре данного высказывания. Значение в полисубъектном высказывании становится объемным или наоборот более узким. Объемность значения обеспечивается свободой смысла и необходимыми условиями его возникновения являются разрушение жесткой соотнесенности между высказыванием и субъектом высказывания и между высказыванием и значением высказывания.

С проблемой полисубъектности связаны понятия диалогичности и полифонии. Вначале полисубъектность связывалась с понятием диалогичности в понимании М. М. Бахтина [2], а именно внутреннего диалога автора и героя и противоречивости восприятия авторского замысла в художественном тексте. Современные исследователи, апеллируя к М. М. Бахтину, экстраполируют его идеи применительно к анализу аргументативного дискурса. Наряду с понятием диалогичности для выражения полисубъектности высказывания используется понятие «полифония». Термин «полифония» имеет музыкальную историю и трактуется как многоголосье, одновременно сочетающее и развивающее две и более самостоятельные мелодические линии. Различают имитационную,

контрастную и подголосочную полифонию, которые соответственно служат для повторения, противопоставления различных мелодий и соединения мелодии и ее вариантов-подголосков. Современные исследователи теории полифонии, в частности Ж. К. Анскомбр [3], определяют полифоничное высказывание, как «...высказывание, в котором говорящий субъект привлекает дополнительные голоса для реализации коммуникативных целей».

Многие зарубежные исследователи четко не разграничивают понятия «полифония» и «диалогичность» ввиду неоднозначности критериев, положенных в основу этого разграничения. Принципиальным для исследования дискурсивного механизма полифонии в телевизионном информационном дискурсе представляется определение содержания понятий «диалог», «диалогический», «диалогичность», «полифония» в контексте проблемы нашего исследования.

Следует отметить, что, если понятие «диалогичность» встречается во всех трудах М. М. Бахтина, то термин «полифония» упоминается им лишь в «Проблемах поэтики Достоевского»¹. С помощью данного термина М. М. Бахтин характеризует оригинальный эстетический метод построения литературного произведения Достоевским.

Опираясь на произведения М. М. Бахтина, считается, что понятие полифонии применимо к анализу литературных произведений и характеризует определенный тип романа, тогда как диалогичность – это общий принцип любого речевого общения. Согласно данным исследованиям критерии, положенные в основу разграничения понятий диалогичности и полифонии, связаны, с одной стороны, с типом текста (художественный текст/любые виды речевых высказываний), а с другой стороны, с отношениями (равноправными/подчиненными) между разными субъектами речи. Так, полифония позволяет описать различные структуры определенных видов литературных произведений (романов); диалогичность проявляется в рамках отдельного высказывания, будь то диалогического или монологического, литературного или относящегося к сфере повседневной, поскольку любое высказывание всегда является ответом либо на предыдущие высказывания (в том числе и отдаленные во времени), либо на воображаемые ответные замечания адресата, либо диалогом говорящего с собственным его, т.е. представляет собой внутренний диалог. Диалогичность и полифония предполагают различные статусные роли говорящих: диалогичность предполагает равноправное звучание «голосов», а в полифоничном высказывании ведущий «голос» подчиняет себе другие «голоса» и управляет их звучанием.

Характерно, что существует прямо противоположная трактовка соотношения «голосов» при полифонии и диалогичности. Так, Е. В. Падучева отмечает, что бахтинский подход к явлениям лучше всего определяется термином диалогизм. В данном случае мы имеем дело с эксплицитной внешней формой диалога автора и героя [4, с. 14]: «чужая авторская интенция не проникает внутрь объектного слова, она берет его как целое, и, не меняя его смысла и тона, подчиняет своим заданиям. Она не влагает в него другого предметного смысла».

В современных теориях аргументации полифония выводится за рамки художественной литературы и понимается как полисубъектность любого дискурса, а в рамках лингвистической теории полифонии – отдельного высказывания. Полифонический дискурс в таком случае – это дискурс, в котором его автор, как режиссер в театре, заставляет звучать разные голоса, управляя ими и подчиняя их собственному замыслу. Очевидно, что при таком понимании полифонии признается иерархия «голосов» и таким образом стираются различия между диалогичностью и полифонией, касающиеся отношений между разными «голосами». Вместе с тем, диалогичность не смешивается с полифонией. Диалогичность означает, что речь говорящего всегда и обязательно пронизана речью Другого и не существует независимо от нее. Она охватывает сферу отношений высказывания, производимого говорящим, с предыдущими высказываниями, а также с высказываниями, которые могут быть произведены адресатами в ответ на высказывание говорящего.

¹ Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Искусство, 1978 – С. 78

Двунаправленность диалога является основанием для различения интердискурсивной (отношение к прецедентным дискурсам), интерлокутивной (отношение к предполагаемому ответу адресата) и интралокутивной (отношение к диалогу внутренних «Я» автора или его героев) диалогичности. Вместе взятые, они обуславливают конститутивную неоднородность речевого высказывания (дискурса).

Интердискурсивная диалогичность основывается на понятии прецедентности и имеет докситическую основу, включая систему хорошо известных и не требующих каких бы то ни было объяснений знаний и представлений. Как известно, знания и представления о различных предметах и связях между ними, об окружающем мире «хранятся» в голове человека и носят индивидуальный характер. Однако ядро этих знаний и представлений всегда носит надиндивидуальный характер. В это ядро входят знания и представления, доступные и понятные всем членам культурного сообщества и входящие в систему общественных верований и ценностей [3, p. 67].

Интерлокутивная диалогичность определяется диалогом с «воображаемым собеседником». Термин «диалог с незримым собеседником» использовал и М. М. Бахтин при анализе художественных произведений [2, с. 96]: «...второй собеседник присутствует незримо, его слов нет, но глубокий след этих слов определяет все наличные слова первого собеседника».

Интралокутивная диалогичность определяется диалогом говорящего с самим собой – незримая полемика внутренних «его». Говорящий является одним из носителей истины, которая проходит проверку на фоне других истин в их диалоге-встрече, где они рождаются. «Диалогический поиск истины» характеризует любую ситуацию обыденной жизни.

Характерным отличием полифонии в сравнении с диалогичностью является присутствие лингвистических маркеров других голосов. Если в высказывании присутствует лингвистический маркер, свидетельствующий о наличии интралокутивного диалога (*наверное, пожалуй*), можно было бы говорить о полифоничности этого высказывания.

Голоса, которые задействует говорящий субъект в своем сообщении для решения определенной прагматической задачи, всегда маркируются лингвистически и легко идентифицируются. Голоса Других представляют собой для говорящего субъекта материал для творческой переработки, из которого он извлекает и «отсекает» определенный элемент. Место этого материала занимает новый, который формально (морфологически, синтаксически, фонетически) восстанавливает план выражения, но реально является лишь сигналом актуального сообщения и видоизменяется в контексте решаемой прагматической задачи.

Таким образом, диалогичность включает в себя сферу отношений высказывания с предыдущими высказываниями (интердискурсивный диалог), с высказываниями, которые могут быть произведены в ответ реципиентом (интерлокутивный диалог), а также полемику внутренних «его» говорящего в рамках отдельного высказывания (интралокутивный диалог). Вслед за представителями современной теории аргументации под полифоничным дискурсом мы понимаем дискурс, в котором говорящий в соответствии со своей прагматической задачей заставляя звучать разные голоса, управляя ими и подчиняя их собственной интенции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974, 447 с.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худ. Лит-ра, 1975, 502 с.
3. Anscombe J.Cl. Thème, espaces discursifs et représentation évenementuelle. – Milan: Unicolpi, 1990, 150 p.
4. Падучева Е.В. Говорящий субъект и субъект сознания. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1975, 502 с.

<p>Middle of the lesson Presentation part. 30 min</p>	<p>Ex: 4 P: 37 • Explain the task and give Ss time to complete it. Check Ss' answers.</p> <p>Ex:5 P: 37 • Explain the task. Go through the descriptions A-G and elicit which tense we use in each case. Refer Ss to the Grammar Reference section for more details. Give Ss time to complete the task and then check Ss' answers.</p> <p>Ex:6 P: 37 • Explain the task. Give Ss time to complete it and then check Ss' answers. • Elicit the reasons for each use.</p> <p>Ex: 7 P: 37 • Elicit a variety of answers from Ss around the class.</p> <p>Conclusion during the lesson some tasks differentiated by outcomes of the students and by their abilities.</p>	<p>•Pupils fill the gaps. ANSWERS 1 assembly 2 turn into 3 endless 4 graphics 5 dissolve</p> <p>•Pupils match the examples to the description. Find more examples in the text 1 E 2 D 3 A 4 B 5 C 6 F 7 G</p> <p>•Pupils choose the correct form verb ANSWERS 1 will answer - an on-the-spot decision 2 will be - a prediction based on what we believe/ imagine 3 am going to buy - a plan or intention 4. Are you working - a fixed arrangement 5 will be travelling - an action in progress at a particular time in the future 6 won't a promise 7 is going to play - a prediction based on what we</p> <p>•Pupils say two thing you will be doing this time. ANSWERS I will be studying at school this time next week. I will be having an English lesson this time next week. I'm playing football tomorrow evening. I'm visiting my grandparents tomorrow evening. In the summer, I will swim in the sea. In the summer, I will go on holiday. I'm going to clean my room this weekend. I'm going to watch TV this weekend.</p>	<p>Descriptor: - fill the gaps Total: 1 point</p> <p>Descriptor: -match the examples to the description. Find more examples in the text Total: 1 point</p> <p>Descriptor: -choose the correct form verb Total: 1 point</p> <p>Descriptor: -say two thing you will be doing this time Total: 1 point</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: fit-content;"> <p style="text-align: center; margin: 0;">Assess Yourself</p> <div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: center;"> <p style="font-size: small; margin: 0;">I can do it by myself.</p> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: center;"> <p style="font-size: small; margin: 0;">I need a little bit of help.</p> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: center;"> <p style="font-size: small; margin: 0;">I need a lot of help.</p> </div> </div> <p>-Make CCQ questions Yes / No</p> <p>pupils are evaluated by collecting pencils</p>	 <p>Card Worksheet</p>
<p>End of the lesson 5 min</p>	<p>FEEDBACK Learners provide feedback on what they have learned at the lesson.+ Ex: +++++ Home task:+</p>		<p>Poster Success</p> 	

УДК 1751. 81-139

METHODS AND TECHNIQUES FOR DEVELOPING STUDENT'S MOTIVATION TO ACHIEVE IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGES.**Khairullaeva Sazhida Nasurillakzy**

Student of the Arkalyk Pedagogical Institute named after Y.Altynsarin,

Scientific supervisor: Bakirova Zhamilya Makhsudovna

Arkalyk, Kazakhstan

***Annotation:** The article examines students' personal goals in learning a foreign language related to work, and suggests a number of ways to increase students' motivation to achieve these goals. Some methods and techniques that influence the improvement of the ability to learn a foreign language are highlighted. It is emphasized that in order to achieve success, the teacher must constantly improve the learning process.*

***Key words:** motivation, foreign languages, methods and techniques, grammatical translation, communicative method, knowledge, the Zamyatkin method.*

Nowadays, schools and Educational programs pay special attention to the needs of society and the goals of learning a foreign language. Parents and teachers understand the value of knowledge of foreign languages, considering it as a guarantee of a child's future successful career. However, this approach does not make children want to diligently and thoroughly study a foreign language. Knowledge of foreign languages is necessary in the modern world, this is already an axiom. A foreign language enriches, trains the mind, forms knowledge about the culture, history, traditions and customs of the countries of the studied language, which contributes, as a result, to improving knowledge about the language and culture of one's own country. In the system of secondary vocational education, the discipline "Foreign language" occupies a special place: during its study, students develop skills and abilities to use a foreign language as a means of communication, by obtaining new, relevant and useful information from various fields of knowledge.

Motivation – the desire to learn languages – is a very difficult phenomenon. First of all, it must be long-term. Interest in the language should not be extinguished when faced with its difficulties or when other things come to replace leisure. But short-term motivation should also be combined with long-term motivation. The general rule here is that at each stage of the lessons you need to set yourself a goal that can actually be achieved within three, maximum four months. It is very important to strictly define this goal so that its achievement would encourage you, encourage you to new achievements. The main goal of teaching foreign languages at school is the development of communicative competence, the development of the child's personality, willing and able to participate in intercultural communication in a foreign language and further capable of self-improvement.

Also the use of methods and techniques can improve the work of a teacher. The teacher should have methods and techniques that he used during the lesson to attract the attention of students. Using different methods and examples during the lesson, the teacher can achieve the set goals. Methods and techniques help students effectively master the language and achieve their language goals.

For example, the **Callan method** is an intensive method of teaching English invented in 1959. The basis of the method is full immersion in the natural language environment, so that students are more successful in overcoming the language barrier. Foreign language courses using the Callan method differ from the usual schools. The training goes like this: the teacher continuously asks questions on various topics, and students must give a detailed answer. At the same time, the speed of classes remains naturally high even for the Beginner level. If you plan to

learn English from scratch, and you are afraid of the prospect of immediately starting to speak without prior preparation, then do not be afraid: the teacher always answers with you, and in case of difficulty will prompt the necessary phrase. Intensive teaching methods help to achieve results in a shorter time, as the high speed of classes keeps students in constant good shape and forces them to concentrate on the course of the lesson. The method allows you to expand your vocabulary, learn how to build sentences correctly, get used to the natural pace of speech and start speaking quickly, like a native speaker.

Lesson structure: Callan-the lesson lasts 50-100 minutes. During this time, students have time to repeat the material they have studied, pay attention to reading and writing, as well as learn new words and grammatical constructions. Most of the lesson is devoted to oral practice, and the English language does not stop for a minute. During the lesson, the teacher asks questions about the material already studied and interviews students in any order. Each question is asked twice so that the student can grasp the essence. The teacher responds synchronously with the student: he says the beginning of the phrase and pushes the student to give a complete answer. This helps to keep up the pace of the lesson and instill confidence. Therefore, foreign language courses using the Callan method constantly keep students in good shape and do not let them get bored during their studies.

The audio-lingual method

This method is the opposite of grammatical translation - another extreme in learning a foreign language. The main place here is occupied by speech, and grammar is secondary. The technique involves repeatedly listening to audio recordings and repeating after the speaker. The student must bring the phrases to automatism. As a result, you distinguish the peculiarities of pronunciation and intonation, repeat sentences, but do it unconsciously. So from the point of view of the formation of speech skills, this technique is not the most reliable. The method is suitable for aural people who perceive information well by ear. However, it is better to use it as an additional one. Beginners should not practice only using the audio-linguistic method.

The communicative method

This is the most common method. The goal of the communicative approach is to teach a person to think in another language. This helps to avoid the frequent problem of "translation in your head", when you first imagine a word in your native language, mentally translate it into a foreign language and only then speak out loud. With the communicative method, the use of the native language is minimized. The advantages of this technique:

- numerous materials and methods of practice;
- discussion of current life situations that inspire students' enthusiasm;
- the absence of a language barrier due to regular communication.

The Zamyatkin method

This approach is similar to the audio-linguistic approach in that it involves listening to and repeating texts. The technique consists of two main blocks:

- memorizing language matrices;
- reading books.

The matrices here are dialogues and monologues made up of grammatical constructions and vocabulary on various topics. For example: flight, shop, car rental. By repeating them out loud, you memorize speech patterns. At the same time, you need to sort out unknown words. After mastering the matrices, proceed to reading a book in a foreign language. This way you will consolidate the learned material and replenish your vocabulary.

Learning a language through reading is one of the most effective methods of learning English. Reading helps to improve understanding of grammar, vocabulary, and sentence structure. In addition, reading helps to improve pronunciation and intonation.

In conclusion, I want to say that in order to interest children in learning a foreign language, it is necessary to organize such an educational process that would cause high motivation and ensure their activity in the lesson. It is these methods and techniques that contribute to the development of broad cognitive motives in primary school age, it is this age that is favorable for the development of cognitive motives.

REFERENCES:

1. Galskova N. D., Gez N. I. Theory of teaching foreign languages: linguodidactics and methodology: textbook. handbook. M., 2004.
2. Methods of teaching English in grades 1-4: handbook for teachers and students of pedagogical universities / G. V. Rogova, I. N. Vereshchagina, N. V. Yazykova. — 4th ed., dorab. - M.: Enlightenment, 2008.
3. Markova A.K. Formation of motivation for learning at school age: a teacher's manual. M.: Enlightenment, 2014. 96 p.

УДК 372.881.111.1

ИНТЕНСИВНЫЕ МЕТОДЫ ПО УСТРАНЕНИЮ ПРОБЕЛОВ В ИНФОРМАЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Айтжанова Меруерт Дәулеткелдықызы
Магистрантка педагогического института
Международного Университета Астана

Аннотация: Ключевой проблемой любого иноязычного обучения является слабая коммуникативная способность обучающихся на иностранном языке на средних и продвинутых этапах, особенно если это студенты неязыковых специальностей, и главными причинами, на мой взгляд, выступают конечно же отсутствие языковой среды и устаревшая модель обучения посредством грамматико-переводной методики. Грамматико-переводной метод — это способ изучения языка, который предполагает сначала детальный анализ его грамматических правил, затем применение этого знания к задаче перевода предложений и текстов с изучаемого языка на родной и обратно. «Родной язык используется как базовая система в процессе овладения иностранным языком» [1]. Однако с развитием языкознания, глобализации и открытия границ, современный человек стал в первую очередь ставить своим интересом не само изучения языка и чтение литературы, язык стал инструментом «орудием» с помощью которого он решает свои задачи и достигает целей. Человеку с юридическим, экономическим или медицинским образованием не обязательно разбираться детально в тонкостях временных форм английского языка или в золотой эре английской литературы, но ему необходимо владеть определенным лексическим запасом, знать определённую терминологию из своей сферы деятельности, чтобы уметь вступить со своими англоязычными партнерами в деловую коммуникацию, владеть структурами для правильного составления договора, также как любому специалисту, в первую очередь, необходимо овладеть узкой специализированной лексикой, чтобы получить доступ к самой передовой и новейшей базе научных знаний в сфере своей деятельности.

Ключевые слова: интенсивный метод, иностранный язык, стратегия, неязыковая специальность, коммуникативная методика, профессионально-ориентированный, информационные пробелы.

Исходя из выше сказанного предлагаю рассмотреть основные направления преподавания английского языка студентам неязыковых специальностей, а именно его профессиональную направленность. Профессионально-ориентированное обучение английскому языку можно определить как обучение, основанное на учете потребностей студентов в изучении иностранного языка, диктуемого особенностями будущей профессии или специальности [2].

Л.С. Выготский отмечал, что усвоение иностранного языка идет путем, противоположным тому, которым идет развитие родного языка. Ребенок усваивает родной язык неосознанно и ненамеренно, а иностранный – начиная с осознания и намеренности [3].

Если студентам языковых специальностей нет необходимости в дополнительной мотивации в изучении английского языка, то к примеру будущим финансистам или юристам формулировка конечной цели требует конкретизации. Следовательно, английский язык не должен рассматриваться обучающимися неязыковых специальностей как второстепенная или факультативная дисциплина. Осознание того, что знание английского языка поднимает их будущую профессиональную ценность и конкурентноспособность, расширит географию трудоустройства и главное, станет инструментом формирования международного научного и производственного партнерства, а процесс овладения будет проходить уже с профессиональным интересом. Студенты неязыковых специальностей должны понимать, что в силу современной глобализации и международной интеграции практически невозможно провести четкую границу между сферами деятельности специалиста на родном языке и английском языке, соответственно перед преподавателем иностранного языка стоит задача научить будущего специалиста на основе межпредметных связей использовать английский язык как средство систематического пополнения своих профессиональных знаний и повышения своих компетенции.

Студент, обладающий лингвистической компетентностью, имеет представление об изучаемой системе и может использовать ее на практике, оперируя в своей речи различными морфологическими и синтаксическими преобразованиями. Однако, зачастую, студенты, поступающие в технический вуз, не обладают базовыми знаниями, навыками и умениями в области иностранного языка [4]. То есть основной трудностью в процессе обучения является общая слабая языковая подготовленность после школы и незаинтересованность в изучении языка.

Рассматривая иностранный язык как средство формирования профессиональной направленности будущего специалиста, Н.Д. Гальскова отмечает, что при изучении профессионально-ориентированного языкового материала, иностранный язык может стать также эффективным средством профессиональной и социальной ориентации в неязыковом вузе [5].

Из вышесказанного следует, что требуется разработка и применение определенных стратегий, способствующих максимально быстрому усвоению иностранного языка в вузе и повышение мотивации к изучению. Отсюда, в данной статье представлено несколько конкретных стратегий из личного опыта преподавания, которые могли бы сделать преподавание английского языка более профессионально-ориентированным для студентов неязыковых специальностей и повысить их общий интерес к дисциплине «иностранному языку»:

1. Во-первых и главным образом необходимо контекстуализировать изучение языка, т.е. изучение языка должно быть связано с реальными ситуациями и задачами, которые имеют отношение к конкретной области обучения. Например, если студенты изучают

инженерное дело, необходимо сосредоточиться на технической лексике и сценариях, с которыми они могут столкнуться в своей будущей работе и карьере.

2. Во-вторых, необходимо использовать аутентичные материалы, т.е. включать аутентичные материалы, такие как газетные статьи, интервью, видео ролики или подкасты, которые отражают реальные пробелы в информации. На основе таких материалов студенты могут работать над задачами на их понимание и общение между собой. Это главным образом поможет студентам познакомиться с языком, используемым в их профессии, и познакомит их с реальными языковыми вариациями.

3. Подобрать интенсивные способы пополнения словарного запаса.

Важно в процессе обучения подбирать словарный запас, характерный конкретно для их специальности или направлению. Рекомендуется создавать глоссарии или списки слов, относящиеся к их области, и регулярно использовать эти термины в уроках. Можно обогатить процесс урока наглядными пособиями, диаграммами и практическими примерами, чтобы закрепить понимание и дать представление как работает язык и его грамматическая структура, например при составлении договоров у юристов или квартальный отчет у финансистов. Можно сделать моделирование реальных ситуаций, в которых студентам необходимо будет обмениваться информацией, например, прохождение собеседований, деловые встречи или академические презентации. Хорошим способом восполнения словарного запаса могут стать задачи, которые включают передачу информации из одной формы в другую, например обобщение текста, создание визуальных изображений на основе информации или представление данных. Это улучшает как понимание, так и производственные навыки. Также крайне полезным может оказаться техника диктоглосса для обучающихся, например в авиационной, медицинской сферах при которой студенты слушают отрывок, делают заметки, а затем вместе восстанавливают услышанный отрывок. Это поможет улучшить навыки слушания, ведения заметок и общения, и повысит их внимательность к деталям. Игры наподобие головоломок также следуют принципам деятельности с информационными пробелами и пробелами в словарном запасе. При этом головоломки полезны тем, что в игру могут включиться даже самые пассивные студенты и в процессе участники игры чаще воспроизводят и свое содержание, а также многократно слышат информацию друг от друга и тем самым быстро закрепляют ее. Преподавателю такой подход даст возможность проверить усвоенный материал, если игра связана с изучаемой темой и проверить словарный запас, а допустим студентам инженерам запомнить названия каких-либо технических деталей или дефиниции, тем самым без слепой зубрежки в форме коммуникативной игры выучить специальную терминологию.

4. Проводить ролевые игры и симуляции.

Важно также разбавлять процесс обучения ролевыми играми или симуляциями, имитирующими ситуации, с которыми они могут столкнуться в своей профессиональной жизни. Это позволяет им практиковать язык в контексте и улучшает их коммуникативные навыки.

5. Интерактивные и практические занятия.

Развивая выше указанные стратегии, и с целью их активизации (чтобы изучаемое на занятиях не лежало «мертвым грузом»), необходимо запланировать различные мероприятия, которые поощряют взаимодействие и сотрудничество, как внутри группы, так и между разными специальностями. Групповые обсуждения, задачи по решению проблем и презентации могут помочь студентам попрактиковаться в самовыражении на английском языке во время работы над проектами, связанными с их областью деятельности.

6. Интегрированный подход к навыкам.

Крайне необходимо интегрировать в свои занятия все четыре вида речевой деятельности (аудирование, говорение, чтение и письмо). Такой целостный подход поможет обучающимся развивать всестороннее знание языка.

7. Культурная осведомленность.

Здесь важно понимать различные особенности межкультурной коммуникации, необходимо повышать культурную осведомленность путем включения аспектов англоязычных культур, которые имеют отношение к их профессиям. Понимание культурных нюансов поможет улучшить их коммуникативные навыки в глобальном контексте.

8. Интеграция технологий.

И последним необходимо отметить важность использования технологических инструментов для изучения языка, а именно различные приложения, онлайн платформы или онлайн-ресурсы и мультимедийный контент. Можно провести небольшое анкетирование для выяснения психотипа обучающегося. Это поможет установить, какую группу представляет большая часть студентов из группы, аудиалы или визуалы, и на основании этих данных готовить учебные материалы. По моему мнению, такой подход может сделать обучение более увлекательным и доступным, и главное повысит интерес и мотивацию к изучению языка.

Успешное изучение любого иностранного языка невозможно также без самообучения со стороны самих студентов. Перед преподавателем также стоит крайне важная задача замотивировать студентов, чтобы они могли взять на себя ответственность за собственное обучение. При таком подходе преподаватель будет выполнять роль помощника, фасилитатора, который может предложить ресурсы, материалы для чтения и занятия, либо дать дополнительные проекты, которыми они могут заниматься обучающиеся вне занятий, чтобы самостоятельно улучшить свои языковые навыки.

Выводы

Из описанного выше можно сделать главный вывод о том, чтобы обучение студентов неязыковых специальностей проходило успешно и имело профессиональную направленность, необходимо в процессе преподавания включать в коммуникативную деятельность такие темы и ситуации, речевые действия и речевой материал, которые учитывали бы профессиональную направленность студентов. Также необходимо более продуманно подбирать языковой материал, избегать монотонного объяснения грамматических явлений в лекционном формате и общего использования родного языка. Чтобы обмен информацией не заканчивался сухой диктовкой грамматических явлений, в информационных текстах должно быть мало незнакомой лексики, иначе студенты не смогут усвоить информацию, и вместо реального общения они будут заняты переводом материала, то есть процесс преподавания нужно выстраивать так, чтобы обучающемуся не приходилось все время записывать всю информацию.

Важна также обратная связь между преподавателем и студентами. В процессе преподавания нужно проводить сеансы обратной связи, на которых студенты смогут поразмышлять над использованием своего языка, получить конструктивную обратную связь и определить области, требующие улучшения, чтобы устранить пробелы в информации.

Приведенные выше интенсивные методы по моему мнению не только могут помочь заполнить информационные пробелы, но и сделать процесс изучения языка живым, увлекательным, динамичным и практичным для студентов. И главное важно адаптировать раскрытые стратегии к конкретным потребностям и уровням знаний студентов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Stern H. H. Fundamental Concepts of Language Teaching. - Oxford: Oxford University Press, 1983. - 582 p.
2. Выготский Л.С. Развитие речи и мышление // Л.С. Выготский // Собрание сочинений: в 6 т. - М: Педагогика, 1982. - Т. 2.
3. Образцов П.И., Иванова О.Ю. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов.
4. Батунова, И.В. Процесс обучения иностранно-му (английскому) языку в неязыковых вузах / И.В. Батунова // МНИЖ. – 2017. – No 1–3 (55). – С. 25–27.
5. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку: Пособие для учителя. М: АРКТИ-Глосса, 2000. 165 с.

УДК 81'23

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ЛИСА» В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Осинскова Екатерина Сергеевна

Магистрант филологического факультета ЗКУ им. М. Утемисова
Научный руководитель – Ербулатова Ильмира Канатовна
Уральск, Казахстан

***Аннотация.** Авторами статьи проводится анализ репрезентации концепта «лиса» в русской языковой картине мира с целью выявления структуры данного концепта. Актуальность исследования определяется тем, что изучение языковой картины мира позволяет лучше понять особенности национального менталитета и культурной специфики народа, говорящего на данном языке. В данном случае концепт «лисы» может рассказать о восприятии этого животного в русской культуре, что может быть интересно для изучения национального менталитета. В исследовании были вычленены мотивирующие признаки концепта «лиса» на основе анализа этимологии, словообразовательных гнезд, фразеологизмов, пословиц и поговорок, а также разножанровых текстов национального корпуса русского языка.*

***Ключевые слова:** репрезентация концепта, концепт «лиса», языковая картина мира, структура концепта, словарь, фразеологизм, Национальный корпус русского языка.*

Изучение концептов внутри языка является одним из наиболее актуальных направлений лингвистики на сегодняшний день. Концепт – это абстрактное лингвистическое понятие, которое отражает определённую идею или объект. Концепты играют важную роль в формировании значения языковых единиц и в передаче информации об языковой картине мира (далее: ЯКМ). ЯКМ – это отражение представлений о мире, которые складываются у народа, говорящего на определённом языке. В русской языковой картине мира особое место занимают представления о животных, которые проявляются в многочисленных образах, символах и понятиях. Поэтому целью данной статьи является изучение концепта «лиса» в русской ЯКМ.

В качестве материалов для исследования использовались этимологический, словообразовательный и толковые словари русского языка, а также Национальный корпус русского языка. Используемые в работе методы исследования включают аналитический, этимологический, интерпретативный, дескриптивный и концептуальный подходы, а также методику компонентного анализа.

М.В. Пименова утверждает, что концепт представляет собой воплощенный в языке образ нации, понятие или символ, приобретающий признаки индивидуального восприятия. Концепт – это комплексное изображение части мира или аспекта этого мира, обладающее многослойной структурой, выраженной различными группами характеристик, которые могут быть реализованы через разнообразные языковые формы и средства [1, с. 16]. В.А. Маслова в своих исследованиях определяет концепт как «семантическое образование», обладающее лингвокультурной спецификой и определяющее характеристики представителей определённой этнокультуры. Такой концепт отражает особенности этнического мировоззрения и формирует этническую языковую картину мира. В то же время, концепт представляет собой квант знания, отражающего всю полноту человеческой деятельности. Важно отметить, что концепт возникает не непосредственно из значения слова, а в результате столкновения словарного значения с личным и коллективным опытом человека. Кроме того, концепт обладает эмоциональным,

экспрессивным и оценочным фоном, характерным для определённой культуры, и имеет несколько измерений [2, с. 36].

Вспомним русский фольклор, в которых лиса всегда предстаёт как умное, хитрое, коварное и ловкое животное, умеющим избегать опасности. В русских народных сказках лиса часто выступает в роли обманщицы и хитрой лисицы, которая обманывает других более сильных животных и людей. Считается, что подобные характеристики приписываются лисам из-за их умения притворяться мёртвыми в реальной жизни. В некоторых культурах помимо олицетворении хитрости, лисе приписывают и другие черты. Так, например, в классической китайской мифологии, Хули-цзин, или «дух лисицы», является символом как соблазнительницы, так и доброго или злого духа. Эта лиса-оборотень обладает всеми характеристиками, которые ассоциируются со следующими чертами: необыкновенной красотой, умом, хитростью, коварством, ловкостью и неуловимостью. Она имеет сходство с японской кичунэ, корейской кумихо и европейскими феями. В скандинавской мифологии Лиса является спутницей бога Локи, известного своими хитростью и проказами. В европейской культуре образ Лисы ассоциируется с чувственностью и игривостью [3].

Проведём анализ репрезентации концепта «лиса» в русской языковой картине мира с целью выявления структуры данного концепта.

М.В. Пименова считает, что структура концепта содержит признаки, которые имеют функциональную значимость для соответствующей культуры. Чтобы полностью описать определённый концепт, важный для определённой культуры, необходимо изучить наиболее полный набор инструментов его выражения в языке [4, с. 129]. Для выявления структуры исследуемого нами концепта, во-первых, обратимся к этимологии.

В этимологических словарях приводится несколько репрезентантов концепта «лиса»: 1) *лисий* – диал. «желтоватый»; 2) *лихой* – польск. «Liszka» [5].

Видим, что ни одно из значений этимологического словаря не приводит к заключению, что этимон слова «лиса» имеет отношение к хитрости.

Далее найдём определения в толковых словарях. Так, в онлайн-словаре «Карта слов и выражений русского языка» даётся две дефиниции:

1. То же, что лисица (в 1 знач.);
 2. *перен.* О хитром, льстивом человеке [6].
- В онлайн-словаре Д.Н. Ушакова добавляются ещё следующие значения:
3. муж. и жен., *перен.* Лыстец, хитрый обманщик;
 4. *разг.* только мн. Воротник или верхняя одежда из лисьего меха [7].

Выделим мотивирующие признаки концепта «лиса» на основе анализа этимологических и толковых словарей: желтоватый, лихой, хитрый, лыстец, обманщик, воротник.

Далее нами были изучены словообразовательные гнезда: лиса, лисонька, лис, лисёнок, лисий, лисичка, лисица, лисичий [8].

На четвёртом этапе была рассмотрена репрезентация концепта:

а) в фразеологизмах: *лисой прикидываться* (вертеться и т. п.; простореч.) – ласкаться с лукавой целью, подлизываться, льстить; *Лиса Патрикеевна* – лицемер, хитрец; как лиса выкрутится – о способности выкрутиться из любой ситуации; *Лиса-Алиса* – о хитрой, корыстной женщине; *старая лиса / старый лис* – хитрый, лукавый пожилой человек; *хитрый как лиса* – очень хитрый, пронырливый, ловкий человек; *пустить лису в курятник* – создавать ненадёжному, нечестному человеку условия для неблагоприятных поступков;

б) в пословицах и поговорках: *лиса все хвостом прикроет; лисица от дождя и под бороной схоронится; старая лиса дважды поймать себя не даёт; лиса сытнее волка живёт; лиса в свидетели выставила свой хвост; кабы лиса не подоспела, то бы овца волка съела; хитра лиса, но ещё хитрее кто её ловит; лиса семерых волков проведёт; каждая лиса о своём хвосте заботится; спит лиса, а во сне кур щиплет; близ норы лиса на промысел*

не ходит; хитра, как Лиса Патрикеевна; лиса врет, на свой хвост шлет, да оба изверились; лиса живёт хитростью, а заяц прыткостью; лиса и во сне кур считает; лиса кур не оборонит; лиса придёт – и курица раскудахчется; всякая лисица свой хвост хвалит; кабы лиса не подоспела, то бы овца волка съела; у лисы и во сне уши на макушке; лиса сытнее волка живёт; лиса живёт хитростью, а заяц прыткостью; хитёр, как лиса, труслив, как заяц; старую лису хитростям не учить; за то лису бьют, чтоб не ходила в курятник; глядит лисой, а пахнет волком; лиса все хвостом прикроет; лиса покаялась – стереги кур; лисица – старая льстица; лукава лиса, да в капкан попадает; назначили лису воеводой в лесу: пера много, а птицы нет; несподручно лисе с волком промышлять.

Мотивирующие признаки концепта «лиса», найденные в фразеологизмах, пословицах и поговорках русского языка, следующие: хитрый, лукавый, лесть, лицемер, пронырливый; хвост / вилять хвостом, обман, вранье.

Оценочный аспект проявляется в признаках концепта, которые могут выражать данную категорию прямо или косвенно. В ситуациях актуализации мотивирующих признаков концепта «лиса», их сопровождают предикаты оценивания. Рассмотрим на примере текстов из Национального корпуса русского языка [9]: **Лиса – до самого кончика хвоста**, а старый Филин три ночи никуда не летал, сидел в своем дупле и огорчался [Сергей Козлов. Правда, мы будем всегда? (1969-1981)]. В ней была память о поколении прошлогодней листвы, об отшумевших дождях, о свитых и покинутых гнездах, о детстве, о безрадостном труде муравьев, **о вероломстве и разбое лис** и коршунов [Василий Гроссман. Жизнь и судьба, часть 3 (1960)]; Он хочет взмахнуть арапником, хочет натравить на нее собак, а вместо арапника у него в руках мочалка, и **лиса** бегаёт перед ним и **дразнит его** языком [И. С. Тургенев. Конец Чертопханова (1872)]; Нет **хитрей** её в лесу, И узнали мы... (лису)... Дружбу водит лишь с лисой, Этот **зверь сердитый, злой...** [И. И. Самошонкова. Конспект непосредственной образовательной деятельности по развитию речи с использованием мнемотаблиц в подготовительной группе по теме «Пересказ рассказа Е. И. Чарушина «Ёж» (2021)]; Произвольна мнимая **хитрость лисы**, пробегающей мимо охотника; произвольна насыпь и охотник, не стреляющий, чтобы не промахнуться [Л. Н. Толстой. О народном образовании (1874)]; У **лисы много было хитростей** – а она все-таки попала; у кошки была только одна: взлезть на дерево... и собаки ее не достали [И. С. Тургенев. Писатель и критик]; Мало кто помнит, что тогдашние **лисы были хитрее** нынешних раза в три, а то и в пять [М. Б. Бару. Второй сон Любви Александровны // «Волга», 2015]; **Сказка о лисе-обманщице** В некоторой деревне жила-была лиса, которая сперва промышляла воровством, но как наскучила ей такая жизнь, вознамерилась она честным образом доставать себе пропитание, ходя по селам и деревням [Сказка о лисе-обманщице (1794-1795)]; Волк благодарил ее за доброе наставление и растянулся на дороге в самое то время, как ехал тот же мужик, которого **обманула лиса** [Д. И. Фонвизин. Лисица и волк [перевод басни Л. Хольберга с немецкого] (1761-1765)]; В одно время вздумалось ему со снетками поехать в ближайшую деревню, и как он ехал по полю, то **лиса** легла по середине дороги, **притворясь мертвою** [Сказка о сером волке (1794-1795)].

Встречается сравнение с лисой: Бросьте это... что за пустяки такие? – Ну, **Лиса Патрикеевна, пошла хвостом вилять!** Я его дождусь, – с сердцем проговорил Павел и ударил рукой по столу [И. С. Тургенев. Контора]; – Нечего, нечего **лебезить...** **Лиса Патрикеевна!** – безжалостно оборвал его Алексей Степаныч [М. Е. Салтыков-Щедрин. В среде умеренности и аккуратности. Господа Молчалины. Глава IV]; Так и **вертит** им, **словно лиса хвостом** [А. П. Чехов. Шило в мешке (1885-1886)]; Вот невзрачная гостья, похожая на **хитрую лису** Алису, обнюхивает в чужой гостиной насаженный на вилку кусочек [Игорь Бондарь-Терещенко. А я люблю женатого // «Волга», 2012]; ; Ира Пастухова, похожая на рыжую **лису (острый любопытный нос** и длинный каштановый «хвост» только усиливал сходство), е вполне себе грудью, сразу о чем-то меня спросила

[Александр Брейтман. Опыты быстротекущей жизни // «Дальний Восток», 2019]; Она была моложе меня, красивей, энергичней. **Хитрая такая, лиса** с высшим образованием [Елена Литинская. Дашины стихи // «Ковчег», 2014]; Мать виляет **хвостом** только по инстинкту, как лиса [Н. С. Лесков. Русский драматический театр в Петербурге].

Сочетания *лиса-волк*: В чистом поле жили да были **волк с лисою**, которая волка назвала своим кумом, а он ее **кумою**, и жили очень ладно [Сказка о волке и лисице (1794-1795)].

Со значением *кума*: Случилось в то время идти мимо Лисы Ивановны серому волку, который, подошед к ней, сказал: «Бог на помощь тебе, **кумушка Лиса Ивановна!**» – «Спасибо, куманек батюшка!» – отвечала лиса [Сказка о сером волке (1794-1795)]; В чистом поле жили да были **волк с лисою**, которая волка назвала своим кумом, а он ее **кумою**, и жили очень ладно [Сказка о волке и лисице (1794-1795)].

Лиса в значении *воротник*: В Филину дверь входила очень хорошенькая дама в великолепно сшитом пальто и с **черно-бурой лисой на плечах** [М. А. Булгаков. Записки покойника (Театральный роман) (1936-1937)].

Анализ языкового материала из Национального корпуса русского языка подтвердил наличие всех мотивирующих признаков в структуре концепта «лиса», к тому же, добавляется признаки *сердитый, злой, кума*.

Итак, в данной статье был проведён анализ этимологического, словообразовательного, толковых словарей, фразеологических единиц, пословиц и поговорок и разножанровых текстов из базы Национального корпуса русского языка с компонентом «лиса». На основе анализа были выделены мотивирующие признаки концепта и определена его структура. Таким образом, концепт «лиса» в русской языковой картине мира является сложным и многоаспектным. Лиса выступает как символы различных качеств и свойств человека, а также как образы, отражающие представления о мире и природе. Изучение этих образов помогает лучше понять русскую культуру и менталитет. В целом, образ лисы в русском фольклоре отражает её реальные качества и поведение, а также символизирует ум, хитрость и умение выживать в сложных условиях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

- [1] Пименова М.В. Методология концептуальных исследований // Антология концептов. Т.1 / под ред. В. И. Карасика [и др.]. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 15-19.
- [2] Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
- [3] Значение лисы в культуре и мифологии. – URL: <https://zoogalaktika.ru/facts/zoologia/znachenie-lisyi-v-kulture-i-mifologii> (дата обращения: 31.01.2024).
- [4] Пименова М.В. Типы концептов и этапы концептуального исследования // Вестник Кемеровского государственного университета. 2013. - С. 127-131.
- [5] Этимологический онлайн-словарь русского языка Шанского Н.М. – URL: <https://lexicography.online/etymology/shansky/л/лиса> (дата обращения: 31.01.2024).
- [6] Карта слов и выражений русского языка. – URL: <https://kartaslov.ru/> (дата обращения: 31.01.2024).
- [7] Толковый словарь русского языка Д.Н. Ушакова. – URL: <https://znachenie-slova.ru/лиса> (дата обращения: 31.01.2024).
- [8] Тихонов А.Н. Новый словообразовательный словарь русского языка для всех, кто хочет быть грамотным. – Москва: АСТ, 2014. – 639 с.
- [9] Национальный корпус русского языка. – URL: <https://ruscorpora.ru/> (дата обращения: 01.02.2024).

ӘОЖ 378.016:81

СӨЗ МАҒЫНАСЫН МЕҢГЕРТУДЕГІ СЕМАНТИКАНЫҢ РӨЛІ

Меирхан Шырын Ерболқызы

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің магистранты,
Ғылыми жетекшісі – Сырлыбаева Гульнара Торебековна
Талдықорған, Қазақстан

Ғылыми мақалаға сөз семантикасы мен сөздің мағынасы арқау болды. Ғылыми еңбектерде сөз мағынасы мен семантика дербес ұғым ретінде қарастырылады. Олардың арасындағы байланыс пен айырмашылықтың аражігін ажыратып көрсететін материалдар жоқтың қасы. Сөз мағынасын меңгертуге қатысты әдістемелік еңбектер бар болса да, оны семантикадағы рөлі айтылмайды. Мақалада мағына, семантика ұғымдарына қатысты ғалымдардың пікірі талданып, оны оқыту әдістері қарастырылды.

Кілт сөздер: Мағына, семантика, ұғым, контекстік талдау, сөздік.

Тіл теориясына назар аударатын болсақ, тілдегі кез келген бірліктердің екі жағы болады. Бірі тұлғалық жағы, екіншісі – ішкі мазмұны, яғни мағыналық жағы. Сөздік мағыналық жағы тіл білімінде – семиология деген атауға ие.

Семантиканың зерттеу аясы мағынадан кең әрі ауқымды. Мағына – семантиканың зерттеу объектісінің бірі болып табылады. Бірақ мағына түсінігі де өте кең, бірнеше бағыттағы зерттеуді талап ететіндігі анық. Семантика сөздің мағынасын игеруде шешуші рөл атқарады. Семантика – сөздердің, сөз тіркестерінің және сөйлемдердің мағынасымен айналысатын лингвистиканың бір саласы. Бұл сөздердің мағынаны қалай жеткізетінін, олардың бір-бірімен қалай байланысатынын және мәтінде олардың түсіндірілуіне қалай әсер ететінін түсінуді қамтиды.

1-сызба. Қазақ тілшілерінің еңбектеріндегі сөз мағынасына берілген анықтамалар

Жоғарыда айтылған сөздің мағынасын игеруде семантиканың атқаратын рөлі зор.

Ғ.Мұсабаев	Сөз формасына оралған ұғымның мазмұны сөздің мағынасына айналып, дыбысталу мен мағына бірлесе келіп, сөздің өзін қалыптастырады
К.Аханов	...сөздің лексикалық мағынасы дегеніміз дыбыстық комплекстің ақиқат өмірдегі құбылыстардың бірімен белгілі бір тілде сөйлесуші коллектив арқылы белгіленген байланысы болып табылады
М.Белбаева	Сөздердің лексикалық мағынасы деп әрбір сөздің өзге сөздермен қарым-қатынасқа түспей, жеке-дара тұрғандағы (статистикалық күйіндегі) нақтылы не негізгі мағынасын айтады
Т.Қордабаев	Сөздің лексикалық мағынасы – оның жеке тұрып та білдіретін өзіне тән қоғам таныған мағынасы
	Сөз мағынасы дегеніміз оның білдіретін түсінігі. Сөз нені білдірсе, нені байқатса, сол оның мағынасы болады

Семантиканың мағынаны меңгертудегі басты шарттарын санамалап көрсетсек:

Сөз анықтамалары: Семантика адамдарға сөз анықтамаларын үйренуге көмектеседі. Сөздің нақты мағынасын түсіну тиімді қарым-қатынас үшін өте маңызды. Сөздің анықтамасы оның негізгі мағынасын және онымен байланысты коннотацияларды қамтиды.

Сөз қолдану: Семантика оқырманға сөздердің әртүрлі контексттерде қалай қолданылатынын түсінуге көмектеседі. Сөздер бірнеше мағынаға немесе мағынаға ие

болуы мүмкін, ал семантика адамдарға белгілі бір жағдайда қандай мағынаға сәйкес келетінін анықтауға көмектеседі.

Сөз қатынастары: Семантика сөздердің бір-бірімен байланысын зерттейді. Сөздер синонимдер, антонимдер немесе әртүрлі басқа қатынастарда болуы мүмкін. Бұл қатынастарды түсіну сөз мағынасын меңгеруге көмектеседі.

Полисемантика: Семантика бір сөздің бірнеше байланысты мағыналары болған кезде пайда болатын полисемиямен айналысады. Мысалы, «ізгілік» көркем әдебиетте сөз қайырымдылық, жақсылық мағынасында қолданылса, философияда моральдік жалпы ұғымды білдіреді. Одан бөлек ізгілік – психология, мифология мен әлеуметтанудың да іргелі категориясы. Сөзді меңгеру осы өзара байланысты мағыналарды тануды және ажыратуды қамтиды.

Контекстік талдау: Семантика оқырманға белгілі бір сөзді қолданатын контексті талдауға көмектеседі. Бір сөз қоршаған сөздерге және сөйлемнің немесе дискурстың жалпы контекстіне байланысты әр түрлі мағынаға ие бола алады.

Прагматика: семантика мағынаға назар аударса, прагматика тілдің нақты жағдайларда қалай қолданылатынын зерттей отырып, бір қадам алға жылжиды. Прагматика сөйлеушінің ниеті, болжамды мағыналары және контекстің интерпретацияға әсері сияқты факторларды ескереді.

Фразеологиялық өрнектер: семантика фразеологиялық өрнектер мен бейнелі тілді түсіну үшін өте маңызды. Көптеген сөздер тұрақты тіркестерде, метафораларда және салыстыруларда тура мағынаға ие болмайды, ауыспалы немесе поэтикалық мағынада келеді. Мұндай өрнектерді игеру семантиканы түсінуді қажет етеді

Мәдени және әлеуметтік әсер: сөздің мағынасына мәдени және әлеуметтік факторлар әсер етуі мүмкін. Семантика оқырманға сөздердің әртүрлі контексттерде әртүрлі коннотацияларға немесе мәдени мағынаға ие болуы мүмкін екенін түсінуге көмектеседі.

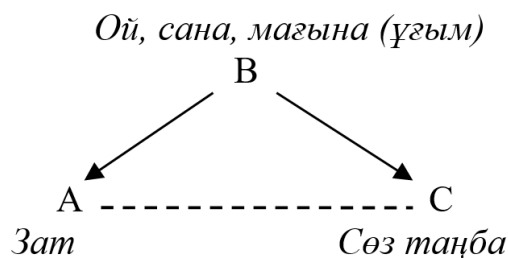
Тіл эволюциясы: тілдер уақыт өте келе дамиды және семантика осы өзгерістерді бақылауда маңызды рөл атқарады. Жаңа сөздер ойлап табылып, бар сөздер жаңа мағыналарға ие бола алады. Тілдік өзгерістерден хабардар болу сөзді меңгеру үшін өте маңызды.

Сөздерді ассимиляциялау: жаңа сөзді үйрену кезінде семантика адамдарға жаңа сөз бен олардың бар сөздік қоры арасында байланыс орнатуға көмектеседі. Бұл процесс жаңа сөздің олардың тілінің семантикалық желісіне қалай сәйкес келетінін түсінуді қамтиды.

Осылайша, семантика сөздің мағынасын игеру үшін өте маңызды, өйткені ол сөздердің анықтамалары мен қатынастарын түсінуден бастап сөздерді контексте түсіндіруге және тілдің уақыт өте келе қалай дамитынын тануға дейінгі тілдің күрделілігін шарлау үшін қажетті құралдар мен ұғымдарды ұсынады. Бұл тілді түсіну мен қарым-қатынастың маңызды құрамдас бөлігі.

Сөз мағынасы мен оны бірдіретін ұғым арасында белгілі дәрежеде тығыз байланыс болады, бірақ бұл екеуі тең емес [1, 87 б.]. Лингвистикадағы семантикалық үшбұрыш теориясы:

2-сызба. Семантикалық үшбұрыш

Мұндағы, А бұрышы – зат, В бұрышы – зат туралы мағына, С – сөз, яғни таңба. Демек, үшбұрыштың барлық бұрыштары бір-біріне тәуелді, әрі бір-бірімен тығыз байланысты. АВ қабырғасы мағына мен таңба арасындағы байланыс. ВС қабырғасы мағына мен сөз арасындағы байланыс. СА қабырғасы сөз бен шарт арасындағы шартты байланыс [2, 23 б.].

С мен А қабырғаларының арасы үзік сызықпен көрсетілген. Бұл – зат пен сөздің арасында табиғи байланыстың жоқ екенін көрсетіп тұр (тек шартты байланыс бар). Егер араларында табиғи байланыс болса, әлемдегі халықтың бәрі кітапты тек «кітап» деп атар еді. Себебі, әрбір заттың өз атауы болады және сол атау сол затқа ғана белгіленіп берілген – дегенді меңзейді.

Балаларды семантикаға үйрету процесі, оқыту әдістемесі қызықты, жасына сәйкес және қол жетімді болуы керек деп болжайды. Оқушыларға семантиканы үйретуге және сөздердің мағынасын ажыратуға көмектесетін бірнеше стратегиялар мен тәсілдерді ұсынамыз:

Нақты ұғымдардан басшылыққа алу: балаларға таныс нақты сөздер мен ұғымдарды қолдана отырып, семантиканы үйретуден бастау қажет. Мысал ретінде күнделікті өміріндегі объектілерді, әрекеттерді және оқиғаларды пайдалануға болады. Мысалы, оқушыларға «алма», «айту» немесе «түсіну» сияқты сөздердің мағынасын үйретуден бастауға болады.

Көрнекі құралдарды қолдану: суреттер, сызбалар және диаграммалар сияқты көрнекі құралдар семантиканы оқытудың басты құралы бола алады. Сөздердің мағынасын бейнелейтін суреттерді көрсетуге және балаларды сөзді тиісті кескінмен байланыстыруға шақыруға болады.

Контекстік оқыту: сөздерді контексте үйрету. Жеке сөздерді ұсынудың орнына, сөздердің нақты өмірлік жағдайларда қалай қолданылатынын көрсету үшін сөйлемдерді немесе қысқа әңгімелерді пайдаланған дұрыс. Бұл балаларға контекстке байланысты мағынаның қалай өзгеруі мүмкін екенін түсінуге көмектеседі.

Салыстыру: балаларға ұқсас мағыналары бар немесе бірнеше мағыналары бар сөздерді ажыратуға көмек қажет. Синонимдер мен антонимдерді табу сияқты сөздерді салыстыру және қарама-қарсы әрекеттерді пайдаланудан бастаған жөн.

Сөздік ойындар: оқу процесіне сөздік ойындар мен жаттығуларды қосуға болады. Сөз бірлестіктері, сөздерді сәйкестендіру, сөзжұмбақтар және ребустар сияқты ойындар семантиканы үйренуді қызықты әрі интерактивті ете алады.

Әңгімелеу: әңгімелеу - күрделі семантикалық ұғымдарды ұсынудың тамаша тәсілі. Әңгімелерді оқып, әртүрлі мағынадағы сөздерді қамтитын әңгімені оқушыларға құрауға болады. Әңгімедегі сөздердің мағынасы қалай өзгертінін талқылау арқылы қабілетті дамыта аламыз.

Сөз карталары: сөздердің қалай байланысты екенін көрнекі түрде көрсету үшін сөздердің семантикалық карталарын немесе семантикалық желілерді жасауға болады. Бұл балаларға сөздердің арасындағы байланысты көруге және олардың сөздік қорының кең желісіндегі мағыналарын түсінуге көмектеседі.

Контекстік сұрақтар: оқушыларға контекстегі сөздердің мағыналары туралы ойлануға шақыратын сұрақтар қою арқылы оның мағынасын ашуға болады.

Сөз күнделіктері: білім алушыларға сөз күнделіктерін немесе сөздік дәптерлерін жүргізуді үйретуге болады. Олар кездесетін жаңа сөздерді, олардың мағыналары мен осы сөздерді көрген немесе естіген сөйлемдерін жаза алады.

Семантика сөздердің мағынасын үйретуде жетекші рөл атқарады. Семантиканың сөз мағынасын оқытудағы маңыздылығын дәлелдейтін болсақ:

1. Дәлдік пен айқындық: Семантика сөздер арасындағы нақты анықтамалар мен айырмашылықтарға негіз береді. Бұл оқушыларға түсініксіздікті азайту және қарым-қатынасты жақсарту арқылы сөздердің нақты мағыналарын түсінуге көмектеседі.

2. Контекстік түсіну: Семантика оқушыларға сөздердің әртүрлі контексттерде әртүрлі мағыналарды қалай алатынын түсінуге көмектеседі

3. Сөйлеуді дамыту: семантикаға үйрету баланың жалпы тілдік дамуына ықпал етеді. Бұл сөздік қордың өсуіне ықпал етеді және баланың өз ойын анық және сенімді білдіру қабілетін арттырады.

4. Оқуды түсіну: оқу кезінде семантиканы түсіну мәтіндерді түсіну үшін өте маңызды. Бұл оқырмандарға автордың болжамды мағыналарын мен нюанстарын ашуға мүмкіндік береді, оқуды түсінуді жақсартады.

5. Жазу дағдылары: тиімді жазу үшін семантиканы терең түсіну өте маңызды. Бұл авторларға сөздерді дәл сәйкестендіруге және өз идеяларын дәл жеткізуге мүмкіндік береді, бұл олардың мәтіндерін сенімдірек етеді.

6. Сыни тұрғыдан ойлау: семантиканы оқыту сыни тұрғыдан ойлауды ынталандырады, өйткені студенттер сөздердің мағынасын талдайды, бірнеше түсіндірмелерді қарастырады және сөз таңдаудың орындылығын бағалайды.

Сыныпта семантикалық сөздікті қолдану сөздердің мағынасын үйретудің, сөздік қорын кеңейтудің және тілді түсінуді жақсартудың құнды құралы бола алады. Сөздік жұмысы – тіл дамытудың іргетасы, оқушыны жаңа сөздер үйренуде, бұрын білетін немесе түсінбейтін сөздердің мағынасын анықтауда маңызы зор. Сондай-ақ сөздік жұмысы сөйлем құрауға материал береді, сөздерді байланыстырып сөйлеуге, әңгіме айтуға, шығарма жазуға көмектеседі.

«Сөз байлығы – қоғамның байлығы және сол сияқты әр адамның байлығы. Сондықтан мектепте оқушыларға сөздік жұмысын жүргізудің маңызы зор. Сөз байлығының аздығы оқушылардың өз ойын ауызша, әрі жазбаша, дәл, жүйелі жеткізуіне қиындық келтіреді. Сондықтан сабақта сөздік жұмысын дұрыс ұйымдастырудың мәні зор. Біріншіден, ол оқушының сөз байлығын молайтып кеңітсе, екіншіден үйренген сөздерін қатесіз, сауатты жазуға бейімдейді де, ал үшіншіден сөзді үйрену арқылы бала тіл нормасымен сөйлеп үйренеді.

Қорыта айтқанда сөз мағынасын меңгертудегі семантиканың рөлін жан-жақты ашып қарастыруға болады. Семантика сөздер мен өрнектердің мағынасын зерттейтін лингвистикалық ғылым, яғни біз сөйлегенде немесе жазғанда сөздер қандай мағына білдіретіндігін зерттейді. Семантиканың мақсаты - мағынаны семалар немесе семантикалық белгілер деп аталатын кішігірім бірліктерге бөлу, бұлар сөздердің мағынасын бөлуге мүмкіндік береді, мағынасы ұқсас сөздер мен қарама-қарсы мағыналы сөздерді, жалпы сөз мағынасын ажыратады. Сондықтан, мағына мен семантиканы бір-бірінен бөліп қарай алмаймыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Оразов М. Қазақ тілінің семантикасы. – Алматы: Рауан, 1991. – 216 бет.
2. Қалиев Б, Жылқыбаева А. Сөз мағыналарының негіздері. Оқу құралы. – Алматы, 2002. -110 бет.
3. Кеңесбаев І., Мұсабаев Ғ. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы, 1975.
4. Аханов К. Тіл білімі негіздері. – Алматы, 1978.
5. Белбаева М. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы. – Алматы, 1976.
6. Қордабаев Т. Жалпы тіл білімі. – Алматы, 1983.

**ПРОЕКТ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ
СТУДЕНТОВ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ****Бурумбаева Бакыт Советкановна**Ассистент- профессор ФКАУ,
Казахская головная архитектурно-строительная академия, МОК,
Алматы, Казахстан

***Аннотация:** В статье рассматриваются особенности организации исследовательской работы студентов ВУЗа по русскому языку. Особое внимание уделяется формированию у студентов метапредметных и предметных компетенций.*

***Ключевые слова:** исследовательская работа, этапы исследовательской работы, формы организации исследовательской работы, метапредметные и предметные результаты, критерии оценки результатов исследовательской деятельности.*

Кто не исследует движение своих мыслей, не может быть счастлив.

Марк Аврелий

Научно-исследовательская работа студентов (НИРС) является частью общего образовательного процесса и включается в содержание всех изучаемых дисциплин и видов учебных занятий. Цель НИРС: создание постоянной, устойчивой и эффективной научно-исследовательской деятельности студентов, обучение принципам научных исследований в соответствии с международной практикой, повышение качества НИРС в Казахской головной архитектурно-строительной академии. Задачи:

- 1) привлечение студентов к участию в научно-исследовательской работе;
- 2) формирование навыков творческого профессионального мышления путем овладения научными методами познания и исследования.
- 3) обеспечение единства образовательного, научного и инновационного процессов с формированием и развитием творческих способностей, улучшением профессионально-творческой подготовки студентов, совершенствованием форм привлечения студенческой молодежи к научным исследованиям;
- 4) содействие всестороннему развитию личности студента, формированию его/ее объективной самооценки, приобретению навыков работы в творческих коллективах, приобщению к организаторской и инновационной деятельности;
- 5) предоставление студентам возможности реализации своих способностей в решении актуальных задач современной науки.

Формы научно-исследовательской работы студентов включают в себя учебно-исследовательскую работу (УИРС), выполняемую непосредственно при изучении дисциплин учебного года; индивидуальную научно-исследовательскую работу (НИРС) и прикладную учебно-научно-практическую деятельность (УНДП), выполняемую непосредственно при изучении дисциплин учебного плана в составе НСО или самостоятельно.

Основными организационно-массовыми мероприятиями НИРС являются:

- выставки научно-технического творчества студентов;
- студенческие научные фестивали;
- вузовские, республиканские, международные дебаты;
- круглые столы;
- встречи с ведущими учеными-лингвистами;
- конкурсы студенческих бизнес-проектов;
- конкурсы научных работ студентов;
- студенческие научные конференции;

–вузовские и республиканские студенческие научные олимпиады.

Научно-исследовательская работа – это работа научного характера, связанная с научным поиском, проведением исследований, экспериментами в целях расширения имеющихся и получения новых знаний, проверки научных гипотез, установления закономерностей, научных обобщений и обоснований.

Типы учебных исследовательских работ – это *рефераты, доклады, контрольные работы, курсовые и выпускные квалификационные работы*. Тематика их должна быть актуальной, содержание – отвечающим современным требованиям науки. Подготовка этих работ требует изучения и анализа необходимой специальной литературы.

Как известно, задачи исследовательского проекта перечисляются и начинаются словами: выяснить, изучить, провести, узнать, проанализировать, исследовать, определить, рассмотреть, найти, предложить, выявить, измерить, сравнить, показать, собрать, сделать, составить, обобщить, описать, установить, разработать, познакомиться и т.

В ходе исследовательской деятельности у учащихся формируются умения видеть проблемы; задавать вопросы; выдвигать гипотезы; давать определение понятиям; классифицировать; наблюдать; проводить эксперименты; делать выводы и умозаключения; структурировать материал; доказывать и защищать свои идеи. [1].

Какие процессы включает в себя исследовательская работа?

Технология обучения студентов ведению учебно-исследовательской деятельности состоит из следующих стандартных этапов: 1) подготовка к проведению учебного исследования, 2) проведение учебного исследования, 3) анализ проведенного исследования, 4) представление и защита результатов исследования.

Язык, слово, тесно связанные с культурой и историей народа, всегда вызывали особый интерес. И сегодня в условиях интернета интерес к слову только возрастает, потому что можно более мобильно отслеживать жизнь слова, следить за изменениями. Каждый год в русский язык, как и в любой другой язык, приходит много новых слов, особенно сейчас, когда изменения в жизни общества происходят очень быстро.

Таким образом, исследовательская деятельность обучающихся – это деятельность, связанная с решением учащимися творческой, исследовательской задачи с заранее неизвестным решением (в отличие от практикума, служащего для иллюстрации тех или иных законов природы) [2]. В процессе исследовательской деятельности у студентов предполагается формирование и развитие лингвистической компетенции, вбирающей в себя нижеприведенные знания и умения: представление об исследовательской работе по русскому языку; знания о достижениях лингвистической науки; знания о системности языка; языковая рефлексия; навык пользования некоторыми методами сбора и анализа языкового материала; умение формулировать тему, цель и задачи, выводы лингвистического исследования.

Таким образом, исследовательская деятельность студентов – это деятельность, связанная с решением творческой, исследовательской задачи с заранее неизвестным решением [2]. В рамках любой исследовательской деятельности, в том числе по русскому языку, выделяют следующие этапы её организации:

- предварительный этап, состоящий из вовлечения студентов в проектную работу;
- определение темы исследовательской работы;
- выявление проблемы и цели данного научного проекта, составление примерного плана работы, определение методов исследования;
- координирование работы студентов руководителем: регулярные встречи, во время которых учащиеся обсуждают промежуточные результаты, руководитель комментирует и корректирует проделанную работу, анализируются собранная информация, формулируются выводы, ведется подготовка к защите исследовательской работы.
- демонстрация результата исследовательской работы.
- оценка проекта, рефлексия над результатом.

В лингвистических исследованиях конечным продуктом является текст, который представляется в виде докладов или презентаций. [3].

Оценка исследовательской работы по русскому языку является одним из важнейших ее этапов. Главной задачей данного этапа является способствование объективной самооценке студентов. Оценивать исследовательскую работу могут сами студенты в рамках факультатива или научный руководитель исследования. Выделяют следующие критерии оценки исследовательской работы: а) наличие авторской позиции; б) соответствие содержания сформулированной теме, поставленной цели и задачам, структуре работы (введение, цели и задачи, методика исследования, выводы), соответствие вывода полученным результатам; в) литературный обзор и его качество, осведомленность автора в общей проблематике выбранного направления. В ходе осуществления исследовательской работы важным является этап рефлексии. Он позволяет студенту осознать конечный смысл проделанной работы и выйти на новый уровень совершенствования своих навыков. [4]. В ходе исследовательской деятельности у студентов происходит становление субъектности. Ими приобретается личный опыт реализации исследовательских задач и вырабатываются новые ценностные отношения и смыслы. Поисковые (исследовательские) умения (умение самостоятельно генерировать идеи, т.е. изобретать способ действия, привлекая знания из различных областей; самостоятельно найти недостающую информацию в информационном поле; умение выдвигать гипотезы и устанавливать причинно-следственные связи). Менеджерские умения и навыки (умение проектировать процесс; планировать деятельность, время, ресурсы; принимать решения и прогнозировать их последствия; навыки анализа собственной деятельности: ее хода и промежуточных результатов). Коммуникативные умения (умение инициировать учебное взаимодействие со взрослыми – вступать в диалог, задавать вопросы и т.д.; умение вести дискуссию и отстаивать свою точку зрения; умение находить компромисс; навыки интервьюирования, устного опроса и т.д.). Презентационные умения (навыки монологической речи; умение уверенно держать себя во время выступления и отвечать на незапланированные вопросы; умение использовать различные средства наглядности при выступлении; артистические умения) [5].

Виды проектов: конструктивный ; творческий по характеру деятельности; информационный проект ; практико-ориентированный проект.

Исследовательская деятельность на занятиях русского языка ставит перед необходимостью работы с различными источниками информации (справочной, научно-учебной и научной литературе), направлена на ознакомление и переработку полученной информации в научный текст. Защита исследовательской работы по русскому языку обязывает студентов к публичному выступлению и общению на лингвистические темы, отстаиванию собственных взглядов на ту или иную лингвистическую проблему. Как результат, развитию лингвистической компетенции способствуют все навыки и умения, приобретенные студентами в ходе работы над исследовательским проектом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Абрамова С.В. Русский язык. Проектная работа старшеклассников 9–11 классов: пособие для учителей общеобразовательных учреждений. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 2012. – 176 с.
2. Абрамова С.В. Проектная и учебно-исследовательская работа школьников по русскому языку (Статья четвертая) // Русский язык в школе. – 2011. – № 8. – С. 17-23.
3. Леонтович А.В. Основные концептуальные положения исследовательской деятельности учащихся // Исследователь.ру: интернет-портал «Исследовательская деятельность школьников», 2002. [Электронный ресурс]. URL: http://www.researcher.ru/editors/f_1ye4bz/f_266an5/f_1xkcoo/a_1y314x.html (дата обращения: 16.09.2014).
4. Пахнова Т.М. Исследовательская деятельность учащихся как средство воспитания языковой личности (VIII – XI классы) // Русский язык в школе. – 2013. – № 12. – С. 3-6.
5. Букарева, Ю. В. Исследовательская работа по русскому языку в школе: формы, этапы, значение / Ю. В. Букарева, Е. А. Есина. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2014. — № 21.1 (80.1). — С. 155-158.

УДК: 81'373+159.928.235

ОБ ОБРАЗАХ НЕКОТОРЫХ ЖИВОТНЫХ В ОПИСАНИИ КАЧЕСТВ ЧЕЛОВЕКА**Коваленя Алеся Валерьевна**

Доцент кафедры речеведения и теории коммуникации Минского государственного лингвистического университета, кандидат филологических наук

***Аннотация:** В статье рассматривается роль образов животных в описании качеств человека. С целью выявить влияние образов представителей животного мира на выражение качества был проведен опрос, в котором приняли участие представители белорусской, английской, русской и турецкой культур. В ходе исследования было выявлено, что наименования одних и тех же представителей животного мира способны описывать различные наборы качеств. Анализ результатов опроса позволяет сделать вывод о том, что оценка и интенсификация качества зависят от ассоциаций, которые возникают у представителей определенной культуры с образом животного в определенной культуре.*

***Ключевые слова:** образ, животное, язык, культура, сравнение, ассоциация*

В процессе познания окружающего мира человек выделяет условные «ячейки», которые помогают ему структурировать свои знания о природе, познавать окружающую среду и овладевать ею [1, с.85]. Речь идет о категориях. **Категория** представляет собой общее понятие; группу элементов или явлений, выделяемую на основании какого-либо общего свойства. Категории отображают наиболее существенные связи и отношения реальной действительности и познания; обобщают и классифицируют опыт [2]. Одна из таких категорий – категория качества. Под качеством понимается совокупность всех свойств и признаков, которыми обладает предмет или человек.

В фокусе внимания современных исследователей оказываются вопросы, связанные с грамматическими и лексическими способами выражения категории качества. Например, *ну, у него и морда* (лексический способ; используются эмоционально-окрашенные слова), *в комнате душно* (грамматический способ; используются прилагательные, наречия и т.д.). Еще один способ выражения категории качества – риторический. Необходимость теоретического и практического осмысления проблемы выражения степени качества при помощи риторических приемов детерминируется их значимостью в использовании в процессе межкультурной деловой и бытовой коммуникации. Одно и то же сообщение может вызвать недопонимание у коммуникантов, которые принадлежат к неродственным культурам. Так, в русском и белорусском языках трудолюбивого человека сравнивают с лошадью, а в английском – с собакой. В русском и белорусском языках описание внешности с использованием в сравнении компонента «лошадь» носит оскорбительный характер. Однако в турецком языке, наоборот, это считается комплиментом. Знание нюансов использования таких компонентов сравнения позволит наладить успешную деловую коммуникацию между представителями культур.

С целью выявить и описать образы, которые используются носителями русского, белорусского, английского и турецкого языков в описании качеств человека был проведен опрос. Участникам опроса было предложено дополнить сравнения с компонентом «представитель животного». Полученные результаты позволяют выявить качества, описываемые в исследуемых языках при помощи одного и того же образа. Всего в опросе приняло участие 160 человек. Понимая ограниченность результатов нашего исследования, мы сопоставили полученные данные с материалами ассоциативных словарей русского, белорусского, английского и турецкого языков («Славянский ассоциативный словарь» Н.В. Уфимцевой, Word associations network, «Словарь ассоциативных норм турецкого языка») [3; 4; 5].

Участники опроса – это резиденты Республики Беларусь, Российской Федерации, Великобритании и Турции. Они проживают на территории государства, на постоянной основе. В ходе исследования не учитывался возраст и профессии участников опроса.

Всем участникам опроса было предложено подобрать качества для следующих сравнений: *как кот, как собака, как кот, как лошадь, как корова, как лев, как баран, муха, пчела, слон.*

В таблице 1 представлены примеры ответов, которые дали респонденты с двумя названиями животных – *собака* и *корова*.

Таблица 1. - Ассоциативный ряд сравнений с представителями животного мира

Сравнение	Белорусский язык	Русский язык	Английский язык	Турецкий язык
Как собака	Злой (26%), уставший (20%), преданный (14%), верный (8%), добрый (8%), голодный (4%), живучий (4%), свободный (4%), страшный (4%), ворчливый (4%) *4% - нет ответа	Уставший (32%), голодный (14%), преданный (12%), верный (12%), злой (12%), ведет себя (6%), живет (4%), кусачий (2%), ласковый (2%), привязанный (2%), лает (2%)	Working ‘работает’ (24%), chained ‘на цепи’ (16%), friendly ‘дружелюбный’ (16%), treated ‘обращаться’ (12%), obeying ‘повиноваться’ (10%), barking ‘лает’ (6%), kill ‘убить’ (6%), cute ‘милый’ (6%), snarling ‘рычит’ (4%).	Sadık ‘верный’ 30%, korkunç ‘страшный’ 16%, itaat eder ‘повинуется’ 16%, çok öfkeli ‘бешеный’ 14%, defans oyuncusu ‘защитник’ 12%, tatlı ‘милый’ 4%, kuru gürlütü ‘пустой разговор’ 2%, saldırgan ‘агрессивный’ 2%, saldırmak ‘нападать’ 2%, ulama ‘привязанный’ 2%
Как корова	Толстый (24%), жирный (20%), здоровый (10%), большая (8%), глупый (8%), огромный (8%), тучный (8%), полный (6%), неповоротливый (4%), неуклюжий (4%), страшный (4%), умный (4%), пятнистый (2%), грациозный (2%), крикливый (2%), баба (2%), вредный (2%).	Жирная (24%), толстая (12%), глупая (10%), мычит (8%), здоровая (8%), страшная (6%), нежная (6%), ревет (6%), добрая (4%), пятнистая (4%), бешеная (2%), священна (4%), неуклюжий (4%),	Fat ‘жирный’ 28%, huge ‘огромный’ 20%, mad ‘сумасшедший’ 12%, heavy ‘тяжелый’ 12%, moo ‘мычать’ 10%, feed ‘кормить’ 8%, chewing ‘жующий’ 6%, slaughter ‘зарезать’ 4%.	Yağlı ‘жирный’ 32%, kalın ‘толстый’ 28%, kocaman ‘огромный’ 24%, koklamak ‘вонючий’ 6%, çok fazla süt ‘много молока’ (о кормящей женщине) 4%, böğürmek ‘мычит’ 4%, yüz ‘лицо’ 2%.

Результаты эксперимента позволяют выделить две группы с компонентами образов растительного и животного мира в сравнениях:

1. Полное совпадение в описании качеств;
2. Частичное совпадение.

К первой группе «**полное совпадение**» относятся образы животных и растений: *кот, змея, свинья, лев, пчела, муха, слон*. То есть при использовании этих образов в качестве элементов сравнений представители белорусской, русской, английской и турецкой культур описывают один и тот же набор качеств. Согласно данным эксперимента, использование именно этих образов в сравнениях не повлечет за собой недопонимание и неадекватную интерпретацию сообщения. Так, всех участников опроса *муха* ассоциируется с назойливостью, *пчела* – с трудолюбием, *слон* – с лишним весом и неуклюжестью, *лев* – с силой и мужской красотой, *змея* – с мудростью или коварством, *свинья* – с нечистоплотностью, *кот* – с лаской и ленью. Следует отметить, что слово «свинья» придает во всех четырех культурах сравнениям максимальную негативную оценку и указывает на максимальную выраженность качества: *жирный, как свинья; вонючий, как свинья*. Однако следует учитывать тот факт, что в турецкой культуре свинья – это грязное животное. Мы рекомендуем не использовать это слово в общении с представителями турецкой культуры. Вместо слова «свинья» при описании лишнего веса или грязи рекомендуется использовать слово «корова».

Ко второй группе «**частичное совпадение**» относятся образы животных и растений: *собака, корова, баран, лошадь, курица*. Так, собака в белорусской и русской культуре в первую очередь ассоциируется с сильной усталостью, голодом и злостью: «уставший, как собака», «голодный, как собака», «злой, как собака». В английском языке слово собака в 24% случаев ассоциируется с трудоспособностью или с выполнением большого объема работы: *to work like a dog* ‘работать, как собака’. В ответах турецких респондентов образ собаки в 30 % случаев ассоциируется с верностью и в 16% случаев – с повиновением: *köpek kadar sadık* ‘верный, как собака’, *köpek gibi itaatkar* ‘послушный, как собака’. Образ коровы во всех случаях ассоциируется с лишним весом и некрасивой фигурой. Однако турецкие участники опроса сравнивают с коровой и непривлекательное лицо, и кормящую женщину, у которой много молока. Ни в английском, ни в турецком языке баран не ассоциируется с упрямством. Как в английской, так и в турецкой культуре баран ассоциируется с глупостью: тур. *koyun gibi aptal* ‘глупый, как баран’, англ. *stupid as a sheep* ‘глупый, как овца / баран’. Образ лошади в белорусской и русской культурах ассоциируется в первую очередь с трудолюбием (24% и 38% соответственно). Однако, при помощи слова «лошадь» 20 % английских респондентов указали в сравнении на такие качества, как любовь к перееданию: *eat like a horse* ‘ест, как лошадь’ *drink like a horse* ‘пьет, как лошадь’. В ответах турецких респондентов лошадь ассоциируется с выносливостью, стройностью и женственностью. Полученные результаты исследования совпадают с данными ассоциативного словаря [3; 4; 5]. Проанализированный материал позволяет выделить следующие группы описываемых качеств человека:

1. **Описание внешности человека** (толстая, как корова; красивый, как лев, кучерявый, как баран и т.д.);
2. **Описание умственных способностей** (глупый, как курица; мудрый, как змея и т.д);
3. **Описание черт характера** (трудолюбивый, как пчела; назойливый, как муха; заботливый, как курица и т.д.).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ленин, В. И. Полное собрание сочинений: в 25 т. / В.И. Ленин. – Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. –5-е изд. – М.:Госполитиздат, 1958-1965.– 25 т.
2. Вольф, Е. М. Оценочное значение и соотношение признаков «хорошо / плохо» / Е. М. Вольф // Вопросы языкознания. – 1986. –№ 5. – С. 96–107.
3. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева [и др.]. – М., 2004. – 800 с.
4. Калюта, А.М. Словарь ассоциативных норм турецкого языка : 160 000 ассоциаций = Türk Dili Çağrışım Normları Sözlüğü : 160 000 çağrışım / А. М. Калюта. – Минск : БГУ, 2014. – 207 с.
5. Word Associations Network [Electronic resource]. – Mode of access: <https://wordassociations.net/en/>. – Date of access: 02.02.2024.

СТИЛИСТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Сопбек Арайлым Абдуллақызы

М1701-12 қ тобының 2 курс магистранты,

Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті.

Ғылыми жетекші: ф.ғ.к. доцент м.а. Оразбаева Э.Б.

Шымкент, Қазақстан

***Аннотация:** Бұл мақалада стилистиканың ғылыми тұрғыдан зерттелуі, ғалымдардың стилистика жайлы еңбектеріне талдау жасалды.*

***Тірек сөздер:** Стилистика, стиль, әдіс-тәсіл, прагматика, коммуникация, мәтін, технология, талдау, контекст.*

Стилистика – лингвистиканың бір саласы, тілдің стилін зерттейтін ғылым. Қазіргі таңда стилистика ғылымы тың бағыттағы зерттеулермен толығымен түсуде, бірталай мәселелері жаңаша сипатта қарастырылып, көптеген диссертациялық жұмыстардың зерттеу нысанына айналды. Қай ғылымның болмасын негізгі мәселесі – оның зерттеу нысаны мен зерттеу пәні. Стилистиканың зерттеу нысаны – басқа да тіл ғылымы салаларындай, мәтін түрінде көрініс табады.

Қазіргі таңда стилистика ғылымының қоғамдық-әлеуметтік, функциональдық-коммуникативтік қызметі күшейіп, негізгі теориялық, әрі практикалық мәні артып, қолданыс аясы кеңейе түсуде. Бұл, әсіресе, лингвостилистиканың ғылыми жаңаруының үрдісін айғақтайтынын, дамудың жаңа бағыт-бағдарларына сүйенетіндігін аңғартады. Стилистика мәселесін зерттеушілер тіл білімінің бұл саласына қатысты бірқатар теориялық ізденістерге барып, жаңаша тұрғыдан зерттеулер жүргізуде. Соңғы жылдары ғалымдар тілдік бірліктердің қызметін сөйлеу актісімен, прагматикамен байланыстыра қарастыруды басшылыққа алып отыр. Адамзат баласының дүниетанымының қалыптасуы тілдік бірліктер қолданысындағы стилистикалық күрделі категорияларды терең меңгеруіне де тікелей қатысты. Тілдік бірліктерді қарым-қатынас аясына қарай қолданыстық тұрғыдан меңгеру стиль ұғымын қалыптастырады. Стиль табиғатын жан-жақты тану қолданыстағы тілдік бірліктердің мағыналық-стилистикалық өрісін анықтаумен тығыз байланысты. Белгілі бір қарым-қатынас аясындағы тіл бірліктерінің стильдік қызметін айқындау стилистика, ғылымының өзекті де өміршең міндеттеріне айналды.

Қазақ тіл білімінде стилистикалық бағыттағы ізденістер біршама жетістіктерге жеткенімен, оны оқыту, меңгерту жүйесінде жаңаша сипаттағы оқулық пен оқу құралдарын дайындау ісі жолға қойылып отыр. Бұл тұрғыдан студенттерге, оқушыларға (М.Балақаев, т.б.) авторлар бастап, бүгінгі таңда жалғасын тауып, бірді-екілі стилистикалық оқу құралдары жарық көрді, көпшілік қауымның рухани игілігіне айналды.

Жалпы тіл ғылымында функционалды стильдерді былайша топтастырады:

- ауызекі сөйлеу стилі;
- ғылыми стиль
- ресми стиль
- публицистикалық стиль
- көркем әдебиет стилі

Бүгінгі таңда стилистика ғылымының негізгі теориялық әрі тәжірибелік мәні артып, функционалды стильдердің қоғамдық қызметі жанданды, сондықтан тілдің стильдік табиғатын жан-жақты тану тереңнен зерттеу талабын міндетке алып отыр.

Стильдің басты қасиетті былайша саралауға болады:

– әдеби тілдің бір түрі, демек, сол тілде сөйлейтін баршаға түсінікті сөздер мен конструкциялар;

- стиль – тарихи категория
- стиль – қоғамдық қызметтің бір саласында жұмсалады;
- тілдік құралдардың қалай болса тіркескен тобы емес, шартты тұйықталған тобы.

Бұл тұжырым стиль жөнінде айтылған белгілі бір тілдегі лексикалық, грамматикалық және фонетикалық тәсілдердің қолдан принциптері деген анықтамалар мақсаты кеңейгенін анықтайды. Қазіргі стиль мәселесіне терең үңіліп, әртүрлі қасиетін танудан туған анықтама деп айтуға болады.

Стилистика ғылымының мазмұнын құрайтын, өзіндік ерекшелігін айқындайтын басты ұғымдары мен категориялары болады. Мысалы, стиль, функционалды стиль, стильдік белгі, стилистикалық бояу, стилистикалық құралдар, стиль жүйелілігі, стилистикалық мағына, стилистикалық коннотация, стилистикалық норма, стилистикалық қате, стиль құраушы факторлар (лингвистикалық және экстралингвистикалық) т.б. Бұлардың ішінде стилистикалық бояу, стилистикалық құралдар, стилистикалық мағына бір-бірімен тығыз байланысты ұғымдар.

Стилистикада, сонымен, мынадай үш жағдайды атап өту керек: 1) стилистиканың құрылымының біркелкі еместігі, демек, оның зерттеу пәнінің құрылымы да бірдей емес, әркелкі; 2) қарым-қатынастың қажеттілігінен, тілдің ойды және сөйлеушінің эмоционалдық күйін бейнелеудегі икемділігінен туындайтын әр түрлі реңдерді беру мүмкіндігінің молдығы; 3) «стилистикалық» тілдің қоғамдағы қызметімен, қарым-қатынастың міндеттерімен байланысты қалыптасады.

Стилистиканың ғылым ретінде өзіндік ұғымдар жүйесі бар. Кейбір ұғымдар мен категориялар негізгі, басты болып табылады, ал кейбірі – солардан тарайды, үшіншісі жеке сипатта болады.

Қазіргі стилистика ғылымының проблемалары өте кең: тілдік пәндері кешенді зерттеуді қажет етеді. Тілдік бірліктерді пайдаланудың тәсілдеріне үйретеді әрі стилистикалық тәсілдер коммуникативтік мақсатқа сай іріктеу ұстанымын негізгі меже етіп алады. Адамдық фактордың сөзді саналы түрде ұйымдастыруын есепке алып отырады, тілдік емес ситуациялар мен контекстің тікелей ықпалы арқылы дискурс пен мәтіндегі стилистикалық мүмкіндіктердің жүзеге асуын қамтамасыз етеді.

Стилистика ғылымының теориялық негізгі басты тұжырымдарын былай саралауға болады:

- стилистика тіл ғылымының барлық саласын қамтиды;
- стилистика прагматиканың орталық категориясына жататын прагматикалық факторды толық есепке алып отырады;
- стилистикада тілдік емес факторлардың қызметі стиль түзуге толық мүмкіндік алады;
- тілдік емес ғылымдардың тиімді жақтарын өзіне толық байланыстырып отырады;
- стилистикалық ұғымдар мен категориялардың басты қызметі стилистикалық мүмкіндіктерді толық жүзеге асыра алады;

– стилистикалық амал-тәсілдер стилистикалық норманы қалыптастырады. [4, 6 б.]

Стильдің ерекшеліктеріне: а) тілдік құралдардың қолданылу нормасына сай таңдап құралуы; ә) шектелген және арнаулы лексикалық құрам; б) өзіне тән сөздердің мағыналық реңктері мен сөзжасам элементтері; в) өзіне тән фразеология; г) өзіне тән синтаксистік құрылымдар; ғ) әр стильге лайық мәнерлегіш құралдардың құрамы мен қызметі жатады. [2, 116.]

Негізінен прагмастилистиканың анықтамасы, негізгі концепциясы мен терминологиялық аппараты, әр стильдің өзіне тән прагмастилистикалық сипаты, стилистикалық ұғымдар мен категориялардың жалпы мазмұны сөз болады. Сондай-ақ

стилистиканың тағы бір нысаны – дискурс пен мәтіндегі сөз образдылығының прагмастилистикалық қызметі талданады.

Кейінгі жылдардағы қазақ стилистикасы І.Кеңесбаев, А.Ысқақов, М.Балақаев, Р.Сыздық, Е.Жанпейісов, С.Исаев, Ф.Мұсабекова, Н.Демесінова, М.Серғалиев, Н.Уәли, Р.Әмір, Т.Қоңыров, Х.Нұрмұқанов, Б.Хасанов, Х.Кәрімов, Б.Шалабай, Д.Әлкебаева, С.Қоянбековалардың т.б. ғалымдардың зерттеулері негізінде жан-жақта қарастырылып, даму үстінде.

Мектеп оқушыларының сөйлеу тіліне көбіне мәтіннің стильдік бірыңғайлығын сақтамау, тілдің бейнелеу құралдарын орнымен пайдалана білмеу, сөйлеудің көбіне штампқа құрылуы сияқты қателер тән болып келеді. Мұндай қателер тілдік құралдардың стилистикалық «реңктерін» білмеуден туады. Сондықтан оқушыларда стилистикалық дағды мен стилистикалық түйсікті тәрбиелеудің қажеттігі зор.

Демек, стилистика тілдік құрылымның элементтерін фонетика, лексикология, грамматика, сияқты құрылысы мен мағыналары жағынан зерттеумен шектелмейді, сонымен бірге олардың қолданыс кезіндегі ерекшеліктерін, мағыналық, эмоционалдық реңктерін айқындайды.

Ғылыми және оқу әдебиеттерінде стилистикалық зерттеулердің салалары мен аспектілерін басқа да терминдерді кездестіруге болады: мәтін стилистикасы, (мәтін ливистикасының бір саласы) поэтикалық стилистика (көркем сөйлеу мен поэтикалық стилистиканың бір құрамды бөлшегі), тіл стилистикасы, сөйлеу стилистикасы (тіл мен сөйлеуді қарама-қарсы қоятын концепцияларда) және т.б. [2,8 б.]

Стилистика тағы да теориялық және практикалық стилистика деп бөлуге болады. Дегенмен бұл жіктеме өзін-өзі толық ақтаған жоқ. Өйткені кез келген практикалық стилистика ғылыми тұжырымдарға, яғни теорияға негізделуі тиіс.

Қорытындылай келе, стиль шынында да мәтінмен тығыз байланысты. Алайды шын мәнінде мәтін стильдің жүзеге асатын материалы болып табылады. Мәтіннің ұйымдасуы, стилистикалық сипатқа мазмұнына сай келетін мәнерлілікке, тиімділікке, әсерлілікке қол жеткізгенде ғана ие бола алады. Сондықтан мәтінді өзі стильдің көрініс табатын жері, мекені деуге болады. Мәтін, оның бірліктері мен категориялары басқа да деңгейлердің бірліктерімен бірлікте стильді бейнелеуші құрал болып табылады. Сонымен қатар жеке бір мәтін белгілі бір стильдің көрінісі, стильдің нақты өзі де бола алады. Бірақ, көбінесе стильді мәтіннің көптеген қасиет-сапаларының, қырларының бірі деп қана қарау керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. М. Қанабекова «Қазақ тілі стилистикасының негіздері» Қыздар университеті баспасы, Алматы 2013 ж.
2. Ә.О. Ыбырайым «Стилистика және редакциялау», Алматы, 2014 ж.
3. М.Балақаев, Е.Жанпейісов, М.Томанов, Б. Манасбаев «Қазақ тілінің стилистикасы», Алматы 2005 ж.
- 4.Әлкебаева Д. Қазақ тілінің прагмастилистикасы: Оқу құралы. – Алматы: Зият-Пресс, 2007.
- 5.Серғалиев М. Стилистика негіздері: Оқулық. – Астана: Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 2006.

УДК: 372.881.111.1

THE ROLE OF ENGLISH INTONATION IN SOUNDING SPEECH

Анефияева Анжела Ерболқызы

Орта Азия Инновациялық Университеті

Тілдер және әдебиет кафедрасының магистр оқытушысы,

Түйін. Бұл мақалада ағылшын тіліндегі интонация, екпінді сөздер, сөйлемде кездесетін мысалдар олардың сөйлемдегі прозодикалық параметрлерді өзгертпестен монотонды түрде сөйлеуі және интонация әр түрлі тілдерде әр түрлі жұмыс істетінін, сөйлемдегі интонацияның құрылымдарын қарастырады. Грамматикалық сөйлемдерді құрастыру және түсіну қабілеті неғұрлым аз болса, соғұрлым адам қысымға ұшырайды, интонацияның сөйлеу әрекетінің коммуникативті мәніне қалай әсер ететінін дұрыс ескеруді талап етеді.

Intonation is a phonetic phenomenon generally studied within the following language aspects: acoustic, auditory and functional.

The acoustic and auditory characteristics of intonation are combined within the perception level; the first present special interest for research work in theoretical phonetics, the second are connected with teaching practice. The functional level actualizes linguistic functions of intonation.

The lesser ability to produce and understand grammatical sentences, the greater is the pressure one feels to take proper account of how intonation contributes to the communicative value of the act of speech.

We are beginning to realize more and more that engagement with intonation is not merely a “cosmetic” or “decorative” exercise, comparatively unimportant, but that in fact it leads one to a consideration of some quite fundamental aspects of the communicative process. Unfortunately, many teachers have preferred to concentrate their attention upon the study of sounds with the result that the study of intonation is tended to lag behind. One reason for this state of affairs is that a very special skill is required in the recognition of intonation variations. This skill is more difficult to acquire than the ability to recognize strange sounds for two reasons. [1.P.18-23]. Intonation is used by native speakers even more unconsciously than are sounds, and – apart from an occasional random hint thrown out by a punctuation mark or by italics – no attempt is made in print to convey intonation, whereas even in a language so abominably spelt as English the orthography continually reminds the reader of the sounds he must produce. The second reason is that we have at our disposal a far more detailed analysis of the sounds of English than of its intonation. [2.P.20-23].

So, it is very common to find a great deal of emphasis laid on the teaching of intonation. It is felt, rightly noticed, that the intonation of an utterance contributes in a significant way to the meaning of the utterance. On the other hand, it is frequently the case that no one is quite sure how much has to be included within the term “intonation” – and very frequently it is simply a rag-bag term for any variable that expresses the speaker’s attitude to what he’s saying. Foreign students working in Britain often feel that if only they could control intonation they would understand when a native speaker is laughing with them and when he is laughing at them, when he is being sincere and when he is being facetious, when a sequence of words like *That sounds like a very serious accident* means that the speaker thinks that the accident was really serious or when he means that a great deal of fuss is being made about nothing, that is hardly an accident was really at all. So, we can restrict the use of the term “intonation” to refer only to the variation in direction of the pitch of the voice of the speaker – other variables, like loudness, speed of delivery, variation in voice quality. Also, we can say about the organization of the rise and fall in pitch of the voice when the

speaker is speaking with “a straight face”, meaning what he says, and is speaking normally loudly, normally fast and within his normal voice range. All of these norms which clearly vary with each individual speaker but, just as with isolated vowels and consonants where we suppose that we can describe for instance, the articulation of the deal phonemic / æ /, we must suppose in describing intonation that there is an unmarked intonation pattern for any given sentence when it is uttered out of the context, in isolation. We think this unmarked intonation is most closely represented by the sort of intonation used by a speaker in reading a sentence aloud, out of context and with no indication of any special attitude being given. [4.P.20-23].

So, we would like to start with the description of intonation on the auditory and acoustic levels then pass over to its linguistic function.

It is quite impossible to describe intonation in a word or two. Sometimes the ups and downs of pitch and loudness are compared to the waves of the ocean. “The surface of the ocean responds to the forces that act upon it in movements resembling the ups and downs of the human voice” [6.P.20-23].]

Intonation is defined differently by different phoneticians here and abroad. To many scholars opinion it is quite impossible to describe intonation in a word or two. There is wide agreement among our native linguists that on perception level intonation is a complex, a whole formed by significant variations of pitch, loudness and tempo closely related. Some linguists regard speech timbre as the forth component of an intonation. As a matter of fact, up to now timbre has not been sufficiently investigated yet. Neither its material form nor its linguistic functions have been thoroughly described. Though speech timbre definitely conveys certain shades of attitudinal or emotional meaning, there is no good reason to consider it alongside with the three prosodic components of intonation, i.e., pitch, loudness and tempo. [3.P.45-53].

Nowadays there is another term “prosody” which embraces the three prosodic components and substitutes the term “intonation”. It is widely used in linguistic literature, it causes no misunderstanding and, consequently, it is more adequate. We feel strongly that this term would be more suitable, but, unfortunately, it has not been accepted in the teaching process yet.

Intonation is a language universal. In fact it leads one to a consideration of some quite fundamental aspects of the communicative process.

There are different definitions given to intonation:

- intonation may be defined as the variations which take place in the pitch of the voice in connected speech [7.P.40-49].
- by intonation, we mean the rise and fall of the pitch of the voice when we speak .

Here we should note the inseparable connection between intonation and stress: "In addition to stress, other elements go to make a word more prominent than its neighbors, the chief being a change a pitch, or intonation. these two elements, stress and intonation, are very closely connected. A. C. Gimson interprets intonation as “variations of pitch”, “rises and falls in pitch level”, emphasizing the fact that “various degrees of accentuation in an utterance may be signaled by means of intonation” [8].

Since those who equate intonation with pitch variation recognize at the same time, openly or implicitly, the latter's inseparable connection with the other suprasegmental characteristics of the sentence, the two definitions of sentence intonation differ mainly terminologically. They can be easily reconciled in one of the following three ways (1) by using and qualifying each time the use of the term intonation both in the narrow sense (pitch variations, speech melody) and in the broad sense (a complex unity of the four components); (2) by giving up the use of the term in the narrow sense altogether and replacing it by such terms as speech melody, the pitch (fundamental frequency) component of intonation; (3) by adopting a special term to replace the term intonation in the broad sense as a complex of the four suprasegmental, e.g., prosodization or prosodation. [1.P.84-93]

We would like to point out that many foreign scholars have been anxious to restrict the formal definition of intonation to pitch movement alone, though occasionally allowing in variations of loudness as well [9.P.76-83].. We are firmly convinced that when the question of intonational meaning is raised it is clearly not possible to restrict the term “intonation” by the pitch parameters only because generally all the three prosodic parameters function as a whole though in many cases the priority of the pitch parameter is quite evident. Giving priority to pitch changes we are not going to adopt a narrow definition of intonation and simplify the formal description of it at the expense of the semantic one and will allow intonation a wider definition trying to do justice to the semantic value of all the three prosodic components.

It is necessary to point out here that on the acoustic level pitch correlates with the fundamental frequency of the vibration of the vocal cords; loudness correlates with the amplitude of vibrations; tempo is a correlate of time during which a speech unit lasts. [1.P.20-23].

Further on we shall describe intonation in the terms of auditory level which are more suitable for the aims of teaching. The acoustic level of prosodic parameters presents special interest for those carrying out experimental research work in the field of theoretical phonetics. With the developing of cybernetics and the constructing of teaching machines the importance of the acoustic aspect of intonation study will definitely grow.

We are going now to concentrate on the three prosodic components of intonation, that is pitch, loudness and tempo and on the way they are realized in speech.

Each syllable of the speech chain has a special pitch coloring. Some of the syllables have significant moves of tone up and down. Each syllable bears a definite amount of loudness. Pitch movements are inseparably connected with loudness. Together with the tempo of speech they form an intonation pattern which is the basic unit of intonation. [4.P.95-103].

The sentence possesses definite phonetic features: variations of pitch or speech melody, pauses, sentence stress, rhythm, tempo. Each feature performs a definite task and all of them work simultaneously.

The tempo of speech is one of the prosodic components of intonation. By speech tempo we mean the relative speed (of slowness) of utterance which is measured by the rate of syllable succession and the number and duration of pauses in a sentence. The average rate of delivery may contain from about two to four syllables per second for slow speech (*lento*), from about three to six syllables for normal speech and from about five to nine syllables for fast speech (*allegro*). In our opinion every speaker has a norm which characterizes his usual individual style of utterance. Some people use more variations of tempo than others. Tempo is a feature, which like loudness can be varied from time to time by the individual speaker. [1.P.20-23].

The rate of speaking varies constantly. When two strongly stressed syllables occur those together, it is slower: when they are separated by unstressed syllables the speed is faster. The speed of utterance becomes slower or faster according to the number of unstressed syllables between the stressed ones.

Differences of rate are used to help the listener to differentiate the more important (slow rate) and the less important (fast rate) parts of the utterances, e.g.:

I want you to understand that it is *very important*.

We slow the last part of the sentence down and lengthen out the syllables to get a stronger impression than if we say it at normal speed. An increase in the speed of the utterance may show it is less important, e. g:

His own plan, *he now saw*, would fall through.

Rate also performs emotional and attitudinal functions. It varies according to the emotional state of the speaker and the attitude conveyed. Fast rate, for instance, may be associated with anger, scolding, etc. e. g:

Where's the hammer? What did you do with the hammer? Great heaven! Seven of you gaping round there and you don't know what I did with hammer.

Slower than normal rate may be associated with anger, doubt, blame, accusation etc, e.g.:

Mrs. Warren (passionately): "What's the use of my going to bed? Do you think I could sleep?"

Voice: "Why not? I shall".

Mrs. Warren: "You! // → YOU've no heart [11P.70-73].

Variations of the rate of speech and pausation are closely connected with different phonetic styles, shades of meaning and the structure of the intonation group. Rate is varied by the speaker in accordance with the situation in which he is involved. The speaker should always choose the proper rate suitable for the occasion, if he wants to be clearly understood. A teacher will speak to a group of beginners learning English at a slower rate than when he speaks to a native speaker. Rate should be adopted to the context of the ideas expressed and the phonetic style. It should always be slow enough to attract the attention of the listeners and at the same time be rapid enough to sustain interest. [4.P.32-45].

So tempo is the rate, or duration of speech. And it may be slow, normal and quick. Through tempo we appreciate the relative importance of sentences and their sense-groups. The more important parts of a sentence are pronounced at a slow tempo, the less important ones are said quickly. [12.P.14-23]

Pauses are closely connected with other components of intonation. Between intonation-groups there may be pauses of different lengths. At the end of a sentence the pause is long. It is indicated with a double vertical bar [//]. A pause between clauses is short, it is indicated with a single vertical bar [/]. There is non-obligatory pause between parts of the sentence. It is very short one and is indicated with a wavy vertical line [8.P.51-53].

By pause we generally mean an act of stopping in the flow of speech. In speaking or reading aloud, we make pauses from time to time. These pauses break our speech or text into paragraphs, sentences, intonation groups. In English there are three main degrees of pauses: unit pause (one-unit), double (two-unit), and treble (three-unit) pause. The length of pauses is relative and is correlated with the rate of speech and rhythmicality norms of an individual. [9.P.83-87].

The unit pause is the interval of an individual's rhythm cycle from one syllable to the next, within a constant rate. It is used to separate sentences, e.g.:

Good afternoon, Mrs. White. // How are you? //
Very well indeed, thank you. //

The treble pause, which is about three times longer than the unit pause, is used to separate paragraphs.

In cases when the presence of a short pause is almost impossible to determine a wavy vertical line is used. There may be in fact no stop of phonation. The effect of pausation is due to the interval in pitch at the intonation group junction, e. g.:

So they sat by the firelight, in the silence, / one on each side of the hearth// [10].

A short interval of silence, an intermission arising from doubt or uncertainty, a hesitation caused by different emotions, forgetfulness, one's wish to think over what to say next is called a hesitation pause. It is a mere stop of phonation, or it may be filled with so-called temporizers (hesitation fillers) such as: *you see, you know, I mean, I mean to say, so to speak, well.*

Very hesitation fillers are also:

um - ah - eh - erm -er. e.g.:
I can find him, - ah - I think, in the library.

What a shame - eh - poor darling, look here, I'll - er - see if I can buy another pair for you.

Rhythm is a regular recurrence of stressed and unstressed syllables at definite intervals.

The characteristic features of English speech rhythm may be summed up as follows:

1. The regularity of the recurrence of stressed and unstressed syllables results in the pronunciation of each rhythmic group in a sense-group in the same period of time irrespective to the number of unstressed syllables in it, which in its turn influences the length of sounds, especially vowels. Without intonation, it is impossible to understand the expressions and thoughts that go with words. All intonation choices depend ultimately on the extra-linguistic situation the speakers find themselves in, on the speaker's assessment of the state and extent of the common ground between himself and his listener. [5.P.67-73]. Having analyzed all the material devoted to the topic of our interest and concern we would like to say that intonation is of a complex nature and in the process of learning a language presents special difficulty both for teachers and learners. But teachers have to find new and effective ways to teach their students and to enable sufficient conversation to take place to facilitate the process of teaching and learning. In a study of interaction there is a real hope for improving teacher's effectiveness.

BIBLIOGRAPHY:

1. Larsen-Freeman, Diane (2016) *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
2. М.Ф Ефвстифеева (2022) *Теоретическая фонетика английского языка* Лекция, семинары, упражнения Москва
3. Ur, Penny (2013) *A Course in Language Teaching*. New York: Cambridge University Press
4. Swan M., Smith B., "Learner English. A teacher's guide to interference and other problems."; Cambridge, 2006
5. Brown C. And Jule., "Teaching the spoken language."; Cambridge, 2208
6. Cerovsky, Dorothea. *Project work – some theoretical aspects*. 2000. 20 Oct. 2006
7. Edge, Julian. *Cooperative Development*. New York: Longman, 2002.
8. Fried-Booth, Diana L. *Project work*. Oxford: Oxford University Press, 2001
9. Gallacher, Lynn. *Project work with teenagers*. BBC World Service and British Council. 25 Oct. 2006 < teachingenglish.org.uk/about/shtml>.
10. Hardy-Goud, Janet. *Timesaver Project Work*. London: Mary Glasgow, 2003.
11. Hutchinson, Tom. *Introduction to Project Work*. Oxford: OUP, 2006.
12. Lee, Icy. *Project work in second/foreign language classrooms*. 2012. The Canadian

«JIGSAW» - ДІ АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЕТ ТІЛДІ КОММУНИКАЦИЯСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ

Агибаева Мадина Амантаевна

Студент факультета иностранных языков
Карагандинского университета имени академика Е.А.Букетова,
Научный руководитель - Туленбаева Данагуль Измахановна
Караганда, Казахстан

Түйін: Мақалада сабақты ұйымдастырудың инновациялық әдіс намалық түрі – *Jigsaw* (басқатырғыш) қарастырылады, сондайақ ағылшын тілі сабақтарында кооперативті қоқыту кезінде аталған сабақ түрін ұйымдастыру мақсатына түсініктеме беріледі. Осы әдіс негізінде эмпирикалық эксперимент жүргізілді және сипатталды, сондай-ақ оның қорытындысы шығарылды. Ағылшын тілі сабағында берілген әдістемелік ұйымдастыруды пайдаланудың негізгі артықшылықтары сипатталған, алайда осы әдістің тиімділігіне қарамастан, оны пайдалану кезінде туындауы мүмкін проблемалар келтірілген және оларды шешу бойынша ұсыныстар берілген

Түйінді сөздер: сөз сөйлеудегі өзара әрекеттестік, ұйымдастыру, оқушылардың интеракциясы, шет тілі сабағындағы коммуникация.

Әлемдік қоғамдастық дамуының қазіргі заманғы жаһандық тенденциялары, халықаралық интеграция мен мәдениетаралық өзара іс-қимылды кеңейту, ал егемен Қазақстанның халықаралық ынтымақтастығы, тіл мәртебесін жаһандық жалпыадамзаттық мәдениеттің трансляторы деңгейіне дейін арттыру шет тілдерін оқытуды білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың басымдығына бөлуге мүмкіндік берді, "қамтамасыз ете отырып, сол арқылы, шет тілді білім беру қазіргі заманғы маманның кәсіби біліктілігінің міндетті құзыреттілік құрамдас бөлігі және жас ұрпақты халықаралық өзара іс-қимыл мен ынтымақтастықтың жаңа жағдайларында өмір сүруге дайындау үшін пәрменді негіз мәртебесі" [1].

Осылайша, оқушылардың сөйлеу өзара әрекеттесуін ұйымдастыруда ағылшын тілі сабақтарында *Jigsaw* (басқатырғыш) инновациялық әдістерінің бірін қолдануды зерттеуден тұратын зерттеудің өзектілігін анықтауға болады. Зерттеу сонымен қатар осы кооператив әдісін қолдану кезінде туындауы мүмкін мәселелерді қарастырады.

ҚР Президентінің 2014 жылғы 17 қаңтардағы "Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ" атты Жолдауында: "мектеп түлектері 3 тілді білуі тиіс: қазақ, орыс және ағылшын тілдері. Оқушыларды оқытудың нәтижесі оларды сыни тұрғыдан ойлау, өз бетінше іздеу және ақпаратты терең талдау дағдыларын игеру болуы тиіс" [2].

Бұл мәселені зерттеу үшін біз 3 бірлік санындағы заманауи ағылшын тіліндегі мәтіндерді қамтитын материалдарды қолдандық. Материалды таңдау ағылшын тіліндегі оқу құралдары мен Интернет-ресурстардан үздіксіз іріктеу әдісімен жүзеге асырылды. Зерттеудің негізгі әдісі-осы аспектідегі педагогикалық тәжірибені талдау және жалпылау негізінде жүргізілген педагогикалық эксперимент.

Шет тілдерін оқыту процесінде *Jigsaw* (басқатырғыш) қолдану бірлескен оқыту әдістемесін зерттеудің нәтижесі болып табылады, бұл әдістемелік ұйымды 1970 жылдардың басында XX ғасырдың әйгілі американдық психологы Эллиот Аронсон және оның Техас университеті мен Калифорния Университетіндегі әріптестері ойлап тауып, әзірледі. Бұл әдістің тарихы 1971 жылы Техас штатының Остин қаласында болған оқиғамен байланысты. Жоғарғы Соттың 1954 жылғы қаулысына сәйкес мемлекеттік мектептерде оқушыларды кемсіту тоқтатылды. Нәтижесінде, өмірде бірінші рет әртүрлі этникалық және нәсілдік

топтардың жастары кенеттен басқа оқушылармен тығыз байланыста болды. Бұл жағдай кейде физикалық зорлық-зомбылыққа айналған әртүрлі нәсілдердің студенттері арасындағы қақтығыстардың пайда болуына қызмет етті. Эллиотт Аронсон сол кезде Остинде тұрып, этносаралық қатынастарда зерттеу жүргізген университеттердің бірінде сабақ берді. Дағдарысты басқарудың маманы ретінде ол дағдарыс жағдайында көмектесетін бірнеше ықтимал стратегияларды қарастырды. Сонымен қатар, ол жанжалдың белгілерін жоюға емес, оның алдын алуға мүдделі болды. Осы мақсатта Аронсон және оның әріптестері бұл жағдайды дағдарысты басқару мәселесі емес, оқу мәселесі ретінде қарастырды [3].

Аронсон және оның әріптестері бір маманның (мұғалімнің) және отыз тыңдаушының дәстүрлі құрылымын өзгертті. Мұғалімнің рөлі енді оқушылар үшін негізгі ресурс болмайтындай етіп өзгертілді, атап айтқанда оқушылар бір-бірінің ресурсына айналды. Бұған келесі жолмен қол жеткізілді:

1. Оқу процесі бәсекелестік табысқа сәйкес келмейтін етіп ұйымдастырылған.
2. Табысқа тек топтағы оқушылардың кооперативті өзара әрекеттесуі арқылы қол жеткізуге болады.
3. Әрбір оқушы (сыныптағы мәртебесіне қарамастан) өз тобына бірегей білім әкелу мүмкіндігіне ие.

Ханзе мен Бергер 2007 жылы 12-сыныптағы физика сабақтарын бағалады. Олар 12-сыныптан сегіз сабақ алып, оларды джигсо әдісіне немесе тікелей нұсқауға кездейсоқ түрде тағайындады. Студенттер оқу үлгерімі үшін бағаланды және тұлғалық айнымалыларға (мақсатқа бағдарлану, өзіндік тұжырымдама және белгісіздік бағдары) қарайтын сауалнаманы толтырды. Тақырыптар (электрондардың қозғалысы және электромагниттік тербелістер мен толқындар) екі тармақта да тікелей нұсқау арқылы енгізілді. Студенттер алдын ала сынақ шарасы ретінде нұсқаулықтан кейін оқу тәжірибесі сауалнамасын толтырды. Джигсоларға сараптамалық топта жұмыс істегеннен кейін және джигсо тобында жұмыс істегеннен кейін оқу тәжірибесі сауалнамасы берілді. Сабақ соңында тредтерге оқу тәжірибесі бойынша сауалнама берілді.

Оқу бөлімінен бірнеше күннен кейін академиялық үлгерім қайта бағаланды. Айқын айырмашылық оқу тәжірибесінде пайда болды, бірақ академиялық көрсеткіштерде емес. Джигсолар өздерінің «сараптамалық» салаларында жоғары жетістіктер көрсетті, бірақ трейдерлер өздерінің құрдастарынан үйренген аймақтарда жақсы нәтиже көрсетті. Джигсолар оқу тәжірибесіне неғұрлым қолайлы көзқарасқа, күшті ішкі мотивацияға, тақырыпқа көбірек қызығушылыққа және тредтерге қарағанда танымдық белсендіру мен қатысуға ие болды. Джигсолар материалға көбірек тартылды және көбірек қызығушылық танытты және олар анағұрлым сауатты, басқа студенттермен көбірек әлеуметтік байланыста және автономды болып көрінді. Нәтижеге жанама әсер ету студенттердің өздерін анағұрлым құзыретті деп санайтындықтан, бірақ жетістікке тікелей әсер етпейтінін білдіреді [4].

Уокер мен Кроган Австралиядағы бірлескен оқу ортасының, джигсо әдісінің және дәстүрлі сабақтардың академиялық үлгерімге, өзін-өзі бағалауға, мектепті ұнатуға, құрдастарын ұнатуға және нәсілдік алалаушылыққа әсерін қарастырды. Олар бір жеке және бір мемлекеттік мектептің 4-6 сыныптарында оқитын 103 оқушыны қарады. Ынтымақтастық әсерінің базалық өлшемі ретінде бірлескен оқыту пайдаланылды.

Алтыншы және бесінші сыныптарда тиісінше кооптар мен тредтер болды. Зерттеу кооперациялар процедураларының өзгеруімен және сауда мұғалімінің кетуімен шатастырылды, нәтижесінде төрт апталық кесте қысқарды. Алтыншы сынып сыныбын «сәтсіз джигсо» емес, «дәстүрлі ынтымақтастық» ретінде белгілеу таңдауын Братт сынға алды. Мемлекеттік мектепте төртінші сынып оқушылары үш апталық джигсо

бағдарламасын бастан өткерді. Сауда класы төртінші/бесінші сыныпқа бөлінген сынып болды. Әрбір эксперименттік филиалда бір мектеп бақылауы болды.

Жеке мектеп үшін эксперименттік топта 31 оқушы, бақылау тобында 29 оқушы болды. Мемлекеттік мектепте эксперименттік топта 20 оқушы мен екі мұғалім болды, бақылау тобында 23 оқушы және бір ғана мұғалім болды. Мұғалімдерге бағдарламаның сипаттамасы беріліп, олармен негізгі фактілер талқыланды.

Қоғамдық мектеп джигсо топтары этникалық, академиялық қабілет және жынысты теңестірді. «Ең жақсы» достар мен «ең нашар» дұшпандар ажыратылды. Іске асыру алдында джигсолар өздерінің топтағы құрбыларымен танысып, құрдастарының тәрбиешілері ретіндегі рөлдерін жаттықтырды және негізгі идеяларды талқылау, мәнді оқу, тыңдау және маңызды ақпарат бойынша құрбыларына сұрақ қою сияқты тиісті дағдыларды жаттықтырды.

Жеке мектепте эксперименталды сынып оқушылары аптасына екі рет, төрт апта бойы күніне 90 минуттық бірлескен оқу бағдарламасын алды. Мемлекеттік мектепте эксперименттік сыныптағы оқушылар Джигсо бағдарламасын күніне бір сағат, аптасына бес күн, үш апта бойы алды. Интервенцияға дейін және одан кейінгі шаралар қабылданды. Академиялық көрсеткіштер туралы деректер тек мемлекеттік мектептен қол жетімді болды. Өзін-өзі бағалау Piers-Harris Children's Self-Concept Scale (CSCS) арқылы өлшенді. Оқушылар өз сыныптастарын олармен қаншалықты жұмыс істеп, ойнағысы келетініне қарай бағалады.

Джигсо тобындағылар үшін академиялық көрсеткіштер жақсарды. Джигсоның өзін-өзі бағалауы екі мектепте де кәсіптермен салыстырғанда, мектепті ұнату және құрдастарымен ойнау үшін өсті, бірақ жетістіктер айтарлықтай болмады. Джигсолар өздерінің салыстырмалы бақылау тобымен салыстырғанда құрдастарымен жұмыс жасауда рейтингтерін арттырды. Кооператорларды кооперативте жұмыс істеу перспективасы ынталандырмады. Джигсолар жұмысқа бағытталған қарым-қатынаста топтағы және топтан тыс құрдастарды көбірек ұнататын, бірақ кооптар үшін емес. Бағдарлама бойынша Азия-Австралия және Еуропа-Австралия балалары үшін әлеуметтік қашықтық рейтингтері төмендеді, бірақ еуропалық-австралиялық рейтингтер өсті. Зерттеу «Джигсо» әдісі австралиялық әлеуметтік жағдайларда оқу үлгерімінде, құрдастарына көзқараста және теріс пікірде оң өзгерістерге әкелетін тиімді екенін көрсетті. Екінші жағынан, бірлескен оқу жалпы теріс нәтиже берді. Ынтымақтастықтан гөрі өзара тәуелділік маңыздырақ болып көрінді.[5] Осы әдіс негізінде біз сегізінші сыныпты қамтитын эксперимент жүргіздік, онда оқушылар әлем елдерін зерттеді. Алдағы сабақ Ұлыбританияға арналды. Біз үшеуін ұсындық мәтіндер ағылшын тілінде: біріншісінде Ұлыбританияның географиясы мен халқы туралы ақпарат болды; екіншісі Лондонның көрікті жерлерінің бірі – Биг Бенді сипаттады; үшіншісі Британ мұражайы туралы әңгімеледі. Сабақтың басында біз оқушыларды "бастауыш топтар" деп аталатын 3-ке бөлдік, содан кейін біз Ұлыбритания туралы әрбір мәтінді төрт бөлікке бөлдік, содан кейін кездейсоқ түрде мәтіннің әрбір бөлігі 12 оқушыға берілді. Осылайша, әр топ Ұлыбритания туралы ақпаратты зерттеуге мәжбүр болды, бірақ әр баланың бір мәтіннің төрттен бір бөлігі ғана болды. Ұлыбритания және оның көрікті жерлері туралы білу үшін студенттер өздерінің мәтін үзінділерін игеріп, "сарапшы топтардағы" әріптестеріне қосылуға мәжбүр болды, онда олар өздерінің үзінділерін талдап, бір бөлікке біріктіріп, содан кейін өз тобындағы басқаларға үйрете алады. Әрбір "сарапшы топтың" мүшелері Ұлыбритания туралы осы аспектіні түсіну және түсіну үшін сұрақтарды бір-бірімен алмастыра алды. Осылайша, оқушылардың әрқайсысы берілген тақырып бойынша сарапшы болды. Бұл уақытта топтар "сарапшылар тобы" деп аталды.

"Сарапшы топтарда" он-он бес минут жұмыс істегеннен кейін, оқушылар өздерінің "бастауыш" топтарына оралды, онда оларға білімді бір-бірімен бөлісуге белгілі бір уақыт

бар екендігі айтылды. Сондай-ақ, соңында әрбір қатысушы Ұлыбритания туралы барлық берілген материалды игеру үшін жеке тексерілетіні атап өтілді. Барлық оқушылар оқу процесінде бір-біріне тәуелді болғандықтан, бұл процесс "басқатырғышқа" ұқсайды, онда әр оқушының "үлкен суреттің өмірлік маңызды бөлігі" болады.

Бұл әдіс кейбір артықшылықтарға ие, мысалы:

* тиімді оқу іс-әрекетіне ықпал етеді;

* эмпатияға ықпал етеді;

* командада қалыптастыру және жұмыс істеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді;

* зерттеу дағдыларын қалыптастырады [6].

Бұл әдісті қолданудың практикалық болуына қарамастан, оны қолдану кезінде туындауы мүмкін мәселелер бар:

* Басым оқушы. Көптеген мұғалімдер осы әдісті қолдана отырып, оқушылардың бірін көшбасшы етіп тағайындайды. Көшбасшының міндеті-оқушыларға әділ болуға әсер ету және қатысуды біркелкі бөлуге тырысу. Сонымен қатар, топтарда жұмыс істей отырып, студенттер әр оқушы сұрақтар қоймас бұрын өз материалдарын ұсынуға құқылы болса, топтың тиімдірек жұмыс істейтінін түсінеді. Осылайша, топқа деген жеке қызығушылық, сайып келгенде, үстемдік мәселесін азайтады.

* Баяу оқушы. Мұғалімдер ең аз үлгерімі бар оқушылар топтың ең нашар есебін ұсынбайтынына көз жеткізуі керек. Егер бұл орын алса, бұл әдістің тәжірибесі кері әсер етуі мүмкін. Бұл мәселені шешу үшін "сарапшылар" топтары құрылады. Баяндаманы өз тобына ұсынбас бұрын, әр оқушы сол тақырып бойынша баяндама дайындаған басқа оқушылардан тұратын сараптамалық топқа кіреді. Сараптамалық топта студенттер өз баяндамаларын талқылауға және оларды сарапшылар тобының басқа мүшелерінің ұсыныстары негізінде өзгертуге мүмкіндік алады. Сондай-ақ, оқытушылар әр оқушының өз тобына ұсынатын нақты есебі бар екеніне көз жеткізу үшін сарапшылар тобын мұқият бақылай алады.

Осылайша, біз бұл әдісті мектепте ағылшын тілі сабақтарында қолдану қарым-қатынас дағдыларын жақсартуға ықпал ететінін білдік. Оқушыларды табысты жандандырудың және оқу процесіне тартудың негізгі артықшылығы топтық жұмыс арқылы қол жеткізіледі, бірақ тиімдірек нәтижелерге қол жеткізу үшін оқытушы тапсырмаларды орындау кезінде туындайтын мәселелер мен мәселелерді анықтау мақсатында шағын топтарға мониторинг жүргізуі қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1.Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории. - Алматы, 2005. – с.264.
- 2.Послание Президента РК народу Казахстана «Казахстанский обучения путь – 2050: Единая организации цель, единые критического интересы, единое мышления будущее, Астана» грамматически от 17 января 2014 разнообразной года.// Газета коммуникативных Казахстанская правда. – 2014.
- 3.Aronson, E. (2000-2008). Jigsaw Classroom: Overview of the technique.
- 4.Hänze, M., & Berger, R. (2007). "Cooperative learning, motivational effects, and student characteristics: An experimental study comparing cooperative learning and direct instruction in 12th grade physics classes". Learning and Instruction. 17: 29–41.
- 5.Walker, Iain; Crogan, Mary (1998). "Academic performance, prejudice, and the jigsaw classroom: new pieces to the puzzle". Journal of Community and Applied Social Psychology. Wiley. 8 (6): 381–393. Doi 10.1002/(sici)1099-1298(199811/12)8:6<381::aid-casp457>3.0.co;2-6. ISSN1052-9284
6. Ross, J.&Smythe, E.(1995). Differentiating cooperative learning to meet the needs of gifted learners: A case for transformational leadership. Journal for the education of the Gifted, 19, p. 63-82.

СӘБИТ ДӨНЕНТАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ТЕҢСІЗДІК

Қамза Дәмежан Қоянбайқызы

Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебі факультеті
 Өлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
 Ғылыми жетекші: Матаева Асыл Камчыбековна
 Павлодар, Қазақстан

Аңдатпа. ХХІ ғасыр қоғамында гендерлік теңсіздік тақырыбы бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналды. Бұл мақалада Ертіс–Баян өңірінен шыққан, қазақ әдебиетінің даму тарихында құнды әдеби мұра қалдырған қаламгер-ақын, ағартушы, публицист, қоғам қайраткері Сәбит Дөнентаевтың шығармашылығындағы гендерлік теңсіздік тақырыбы қарастырылады. Жұмыстың мақсаты Сәбит Дөнентаевтың шығармаларындағы әйелдер бейнесін, қоғамдағы гендерлік мәселесін зерттеу болып табылады. Осы орайда қаламгердің өлең, әңгіме, очерктері талданады

Тірек сөздер: қазақ әдебиеті, гендерлік теңсіздік, әйелдер бейнесі, қоғам

Гендерлік теңдік – бұл ерлер мен әйелдердің қоғамда тең мүмкіндіктерге, құқықтарға және мәртебеге ие болуын көздейтін принцип пен идеал. Бұл принцип жынысқа өмірдің барлық салаларында теңдікке қол жеткізуге кедергі болмауы керек деген сенімге негізделген.

Көптеген қоғамдарда кездесетін басты мәселе – әйелдер әртүрлі салаларда ер адамдармен салыстырғанда әлі де кемсітушілік пен шектеулерді сезінуде. Әйел – тек қыз, ана, жұбай ғана емес, сонымен қатар қоғамдық және кәсіби өмірдің белсенді қатысушысы. Заман талабына сай әйелдер ер азаматтармен қатар үлкен жетістіктерге жетіп, саясатта белсенділік танытып, өз мүдделерін қорғап, қоғамдағы теңдік пен әділеттілік үшін күреседі. Алайда, барлық жетістіктерге қарамастан, әйелдер әлі күнге дейін жыныстық белгісіне қарай түрлі мәселелер мен қиындықтарға кездесетіні белгілі. Қоғамдағы стереотип бойынша әйелдер көбінесе отбасы мен үй шаруасына жауап беретін адам, сондықтан бұл олардың мансаптық мүмкіндіктері шектеліп жататыны да ешкімге жасырын емес.

Қазақ халқында «қалың мал», «әмеңгерлік», «қыз баласын күштеп тұрмысқа беруі», секілді, ескірген салт – дәстүрлер мен қазақ халқында келесі ұрпағы ұл болғандай, қыз балаларына «Ұлболсын», «Ұлдана», «Қызтумас» сияқты аттар қою гендерлік теңсіздікті жою ретінде есептей аламыз.

Талдау барысында осындай бағыттарда жазылған ақын – жазушылардың поэзиясында, прозалық шығармаларындағы гендерлік және феминистік мәселелерді саралауға тырыстық. Зерттеу материалы ретінде қазақ әдебиетіндегі қыз, әйел, ана тақырыбындағы жазылған шығармаларды қарастырдық. Қазақ қоғамындағы әйел тақырыбын алаш зияларының әдеби шығармалары мен публицистикалық мақалалары арқылы әдеби теориялық және гендерлік аспектіде талдап, қол жеткізе аламыз.

XX ғасырдың басындағы әдебиет өкілдерінің жырлап өткен көкейтесті тақырыптарының бірі – әйел теңсіздігі мәселесі. Бұл бағытта жазылған шығармалар қатарына Б.Майлиннің «Күлтай болыс» (1925), «Раушан – коммунист» (1923), С.Ерубаетынның «Менің құрдастарым» (1934-1937) С.Мұқановтың «Ботагөз» (1948) шығармаларын жатқыздыра аламыз. Бұл кезеңдегі жазушыларға тән ортақ ерекшелік – қиындықтарды жеңе алатын, ержүрек, мықты, қоғамға қарсы тұра алатын, мүлдем жаңа сипаттағы әйел бейнесін қазақ әдебиетінде қалыптастыру. Шығармаларға зер салатын болсақ, кеңес өкіметі кезіндегі көркем шығармаларында әйелдер көбі коммунистік идеяға берілген бір текті бейнелер. Кеңес заманындағы гендерлік саясаттың мақсаты – әйел қауымын саясатқа, қоғамға тарту болып табылады.

Мұхтар Әуезовтің «Адамдық негізі – әйел» атты мақаласында: «Ал, қазақ, мешел болып қалам демесең, тағлымыңды, бесігіңді түзе! Оны түзейім десең, әйелдің халін түзе!» деген сөзі әлі күнге дейін өзектілігін жойған жоқ. [1] С.Көбеевтің «Қалың мал» (1913), Б.Майлиннің «Шұғаның белгісі» (1915), М.Әуезовтің «Қорғансыздың күні» (1921), Ж.Аймауытовтың «Ақбілек» (1926), С.Сейфуллиннің «Айша» (1922, 1935), С.Мұқановтың «Адасқандар» (1931) шығармаларында әйел кейіпкерлердің бәрі – бас бостандықтарынан айырылған, қайғы-мұңға батып, өз бақыты үшін күрескен жандар. Бұл кезеңдегі шығармаларға тән ортақ қасиет – қыздардың алдын ала атастырылуы немесе байлық үшін өзіне тең емес адамға «сатылуы».

«Бақытсыз Жамал» романы әйел еркіндігі мен сауаттылығы мәселесін тұңғыш көтерген туынды. Қазақ әдебиетінде гендерлік теңдікке ұмтылу нышандары күйеуінен қорлық көрген Жамалдан басталса керек. Міржақып Дулатов роман жазып қана қоймай, 1916 жылы «Ақ жол» газетіне «Әйел теңдігі» атты мақаласын жариялайды. Бұл мақалада автор: «Қазақ-қырғыздың әйелге көзқарасы белгілі. Бірақ жалпы жұрт «осым теріс екен-ау деп, бұл күнге шейін мойындап тұрған жоқ. Сондықтан әйел мәселесін қолға алып, әйел теңдігін іске асырамыз деген соң, бұл туралы халықтың теріс назарын өзіне баяндап отыру қажет деп білеміз» деп жазады [1].

Гендерлік теңдік тақырыбында алаш зияларымен қоса, осы мәселеге көз жұма қарай алмаған, әйел адамдардың жанайқайын бірге үндеп, ХХ ғасырдың басында әйел қауымының мүддесін қорғаған жанашыр ақындарының бірі – Сәбит Дөнентаев.

Сәбит Дөнентаев – ХХ ғасырдың басында қазақ әдебиетінің тарихында үлкен орын алатын ағартушы – демократ ақындарының бірі. Оның поэзиясы терең мазмұнды, астарлы ойлы болуымен қатар, ешкімге ұқсамайтын ақындық ерекшеліктері бар. Ақындылығының бір қыры өз шығармаларында сатиралық жанрды дамытуы. Оның поэзиясының тілі таза, қарапайым және бейнелі де көркем. Ол өзінің шығармалары арқылы қарапайым халықтың өмірін, тұрмыстық хал – жағдайын мен кеңес дәуірінің өмір шындығын боямасыз қалпында, сыншыл реализм сарында суреттеп, жырлаған.

Сәбиттің өлеңдері біразында әйелдердің теңсіздігін, әсіресе қазақ қыздарының қалың мал салтымен сүймегеніне еріксіз барып, тіпті кейде өзінен екі-үш есе үлкен шалдардың тоқалы болып, бар өмірі азап шегіп, қайғы-қасіретпен өтетіндігі, олардың келер күннен күтер үмітін, арманын суреттейді. Сондай сарында жазылған өлеңдерінің бірі – «Жәмила қыз». Малқұмар Төкіш қызын Жәмиланы жас жігіт кедейге бермей, қалың малды мол берген алпыстағы Берден шалға сатқанын ақын сықақтайды. Өлеңінде ақын:

Алпыстағы жасына,
Боз қыраулы басына
Қарамастан қарқылдап,
Уағда қылды, қол соқты,
Әлдекімді сор соқты.
Жәмиласы зарлап жүр,
Көзден жасы парлап жүр,
Кім тиді екен сорлыға?
Жақтырмаған апасы,
«Түк білмейсің, шатасын!»
Деп әкесі болды ма?
Шайтан алсын, шал алсын
Төкең байғұс мал алсын. –

деп қызың малға сатқан Төкіштей дүниеқоңыз адамды, тек бір ғана Төкішті ғана емес сол замандағы байлардың топастығын мен надандығын әшкерелей, өткір сынға алып, сонымен қатар еріксіз мал орнына салтылған қызы Жәмиланың аянышты хәлің айқындап суреттейді.

«Дәметкен мен Ұмсындық», «Өсек қадірі азаюда», «Дәуітбек», «Құсайынның арманы», «Қаржаубайдың ашуы», «Сүлейменнің нануы» сияқты біркелкі әңгімелі өлеңдерде қалың мал арқылы жас қызға үйленіп, тоқал алмақ болған кейбір шалдарды, өзінің ата-тегінің мен қара басының қамын ойлайтын Дәуітбек, Құсайын сияқты бай балаларының мінез-құлықтарын әшкерелейді.

«Ерікті Айша» өлеңінде жастайынан шешесінен айырылып, үй-тірлігімен жүріп, 14 жасында малға сатылып, бір шалдың тоқалы болған Айша есімді қыздың тағдыры жайлы жазылған. Бейкүнә жанның тағдыры қаншалықты оған қатал екенін көрсете отырып, әйел адамдардың мұның бейнелейді.

Ерікті Айша,
Толған айша
Жарқылда да жарық бол!
Басқа Айшалар,
Сендер де бар,

Күндіктен шық, қарық бол! –

деп ескелік дәстүрдің құрбаны болған әйелдерге күш-жігерлерін арттырып, әділетсіздікке қарсы шығып, өздерінің бақыттарын үшін күресуге үндейді.

Ал өзінің «Әйелдердің он жылдық тойына» атты өлеңінде:

Құтты болсын тойларың!
Орындалсын ойларың!
Еркекпен тездеп теңелсін,
Білім мен қызмет бойларың! –

деп қаншама жылдар бойы қайғы – қасіретте өмір сүрген әйелдердің аңсаған армандарына жетіп, теңдіктің дәмін сезген әйелдер қауымының қуанышына ортақ болып, осы өлең шумақтарын шығарған.

Ақындық жолында Сәбит Дөнентаев әйел бейнесінің генделік аспексісі тақырыбына көп көңіл бөледі. Өзінің саяси – публицистикалық мақалалары мен оқшау әңгімелерінде қазақ әйелдерін ескі феодалдық әдет – ғұрыпты ұстаушыларға қарсы аяусыз күрес ашады. «...Әйел табының да адам баласы екенін, олардың ойласы ақыл, сөйлесе сөзі, істесе жұмысы еркектен кем болмайтындығын заман тәжірибесі мойындатып отыр... Бірақ амал бар ма, қазақ әйелдері (әйелдері түгіл әйел қамын ойлайтын еркегінің бірсыпырасы) теңдік деген ұлы мәнді, кең бақытты, қасиетті сөзді шолақ түсініп, «бай таңдау» деген ұғыныстан асыра алмай жүр. Ол ұғыныстың өзін орнына келтіріп жүрсе, бір сай болар еді... Бұлай болғанда, теңдік деген сөз жалғыз бай таңдауда емес. »[3] деп «Әйел теңдігін қалай ұғыну керек?» атты әңгімесінде «теңдік» сөзінің мәнін мен мағынасын ашады.

«Қазақ әйелдері әм сауатсыздық» еңбегінде «Қазақ әйелі әлі күнге малша сатылып жүрсе, әлі күнге бостандықтың қадірін біле алмай жүрсе, соның бәрі қараңғылықтың – надандықтың салдары...»[3] деп әйел адамдардың сауатсыздығын жою мәселесін көтеріп, оларды өнерге, білімге, еңбекке, оқуға шақырады.

Қорытындылай келе, гендерлік теңсіздік елімізде қана емес, әлем бойынша өзекті мәселелерінің бірі. Қаншама жылдар, ғасырлар өтсе де әйелдерге әлі күнге дейін өмір жолында қоғам жағынан көптеген қиындықтарға, шектеулерге, қысымға тап болады.

Гендерлік теңсіздік – әлеуметтік теңсіздіктің түйінді бір мәселесі. Сан ғасырдан бері ойшылдардың жан күйзелісіне айналған бұл мәселені ақын Сәбит Дөнентаев өз шығармашылығында үзілмес тақырыбына айналдырды. Бірде монолог, бірде диалог, бірде кейіпкер мұңы, келесінде кейіпкер шаттығы формасында жырлау арқылы қазақ даласын ескілік шырғауына матаған әлеуметтік мәселелерді қозғай білді. Қаламгер басына бостандық, еркіндік алып, ерлермен теңелген қазақ әйелдері мен қыздарының еліміздің қоғамдық өміріне белсене араласып, жаңа өмірге өз үлестерін қоса бастағанына қуанып, енді олардың ескілікке бой бермей, қалыңмалға жол бермейтіне сенеді. Осы тұрғыда Сәбит Дөнентаевтың ХХ ғасырдағы әйел қауымына арнап жазған хаттары бүгінгі күнге дейін өз өзектілігін жоғалтқан емес.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Адаева А. Қазақ әдебиетін зерттеудің гендерлік аспектілері // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы. №3, 2023. – 85 б.
2. Ақмұқанова Б., Базарбаева М., Дүйсенбаев И., Исмалов Е., Кенжебаев Б. Сәбит Дөнентаев. Алматы: Көркем әдебиет, 1957. – 427 б.
3. Дөнентаев С. Ұрпағыма айтарым: Өлең, әңгіме, очерк, фельетон, мақала, естеліктер. Алматы: Жазушы, 1989. – 304 б.
4. Арын Е., Нұхұлы А., Құдабаев А. Сәбит Дөнентаев. Павлодар, 2003. – 128 б.
5. Кенжебаев Б. XX ғасыр басындағы әдебиет. Алматы: Білім, 1993. – 248 б.

UDC 37.032

**METHODS OF FORMATION OF PROFESSIONAL LEXICAL COMPETENCE OF
FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS**

Smagul Kundyz Muratkyzy

Master student of the World Languages Department, M.Kh.Dulaty Taraz State University
Scientific advisor – Kudabaeva P.A
Taraz, Kazakhstan

***Abstract:** The article discusses the methodology for the formation of professional lexical competence of the future foreign language teachers in home reading classes. The author's definition of this phenomenon is given, the results of testing students are given, the basic principles for the selection of professionally oriented English texts are presented, plot, thematic and developing problem situations used to form the professional lexical competence of students are described.*

***Keywords:** vocational training, future teacher of a foreign language, informative process, game technology.*

The present time is marked by the processes of integration and rapprochement of states, languages, nations and cultures. In these conditions, the prestige of learning a foreign language increases. Pedagogical, Linguistic, Universities focus their efforts on training a competent teacher of a foreign language who is able to effectively build the educational process in Subject. Students' readiness for real professional foreign language communication is important Language Education in Higher Education which on the one hand, is socially significant, and on the other hand, it is methodically justified.

A special place in the system of professional training of a foreign language teacher is occupied by professional lexical competence, under which We understand "a professionally significant integrative quality of a linguistic personality, a composite part of professional competence, the linguistic basis of foreign language communicative competence, formed on the basis of theoretical knowledge, practical skills and abilities, the formed ability and readiness to use the vocabulary of the studied of the foreign language being studied in the process of performing pedagogical activities.

Successful professional activity of a foreign language teacher presupposes the possession of a fairly extensive amount of lexical material and free operation of it in the process of pedagogical activity. Very often in their daily routine In pedagogical practice, the teacher faces various problems, new situations that speech response and various knowledge. What should a teacher do? Should he limit himself to a set of typical phrases? In this case, the opportunity to use a foreign language as a means of communication, the opportunity for benevolent communication, will be missed conversations with students and joint resolution problems, including those not necessarily related to educational material.

An analysis of the results of students conducting teaching practice at school showed that it is not always the future teacher manages to use specific reasons for unprepared speech, create in class natural atmosphere, provide an adequate verbal response to a situation that goes beyond educational topics (being late, cheating, distracting students' attention, etc).

It becomes obvious that the problem of development professional lexical competence of the teacher foreign language in the educational process of a pedagogical university at the language department requires solutions.

Solid foundations of lexical competence must be laid already at the initial stage of training, since the initial stage is transitional to mastering professional knowledge and provides the opportunity to successfully master the educational program in the future. The importance of lexical knowledge, skills and abilities increases significantly in the second year of study at a university, which is due to the tendency to switch to unprepared speech to express one's own thoughts. In addition, the transition to two-stage system of professional training within the bachelor's degree has led to a reduction terms of study, which accordingly determines the need for early specialization of the educational process in higher education.

In the theory and methodology of foreign language education the main conditions for the process of teaching foreign language professionally oriented vocabulary have been identified: highlighting in the process of preparing for classes the lexical features intended for study material, focusing students' attention on the methodological and didactic aspects of the lesson; for the presence of a professionally oriented system of types activities of students in the classroom (for example, independent preparation and conduct by students fragments of the lesson, their comprehensive analysis, identifying errors and searching for their possible causes; development of variants of test tasks by students themselves, questions on the topic being studied and their discussion; creation of visual aids on the studied topic and their presentation). It is especially important to increase the level of motivation of students; for this purpose it is used in classes, in particular, for home reading, professional directed literature, which particularly emphasizes the importance of a teacher's work.

Generalization of the results obtained in the study allows us to formulate the following conclusions.

1. Professional lexical competence future foreign language teacher as a significant the integrative quality of a linguistic personality can be formed in the process of working with professionally relevant texts for home reading at a specialized pedagogical university.

2. The author's technology for developing the professional lexical competence of a future foreign language teacher creates optimal conditions for student self-realization in foreign language teaching activities.

3. The developed model for the formation of professional lexical competence of a future foreign language teacher allows us to ensure the maximum possible transition from educational activities to professional ones.

Table

Conclusion: I realized that the selection of lexical material directly depends on the correspondence of texts and speech situations to the professional interests of future bachelors, therefore the content and organization of training English in home reading classes were practically subordinated to this goal.

REFERENCES:

- 1.[<https://articlekz.com/en/article/29877>]
- 2.[<https://cyberleninka.ru/article/n/the-project-methods-as-a-means-of-forming-research-culture-of-future-foreign-language-teachers/viewer>]

ШӘДІ ЖӘҢГІРҰЛЫНЫҢ «НАЗЫМ СИЯР ШАРИФ» ҚИССАСЫНЫҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Мамирбаева Аида Алтынбекқызы

Қазақ филологиясы мамандығының 1 курс магистранты

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Ғылыми жетекші: Мәтбек Нұрсұлу Қурманбекқызы

Алматы, Қазақстан

Аннотация: Әдебиетіміздегі эпикалық жанрға жататын жырлардың бір тобы – діни қисса дастандар. Діни қисса-дастандар ХХ ғасыр басындағы негізгі әдеби бағыттардың бірі. Бұл бағытта әрқилы ақындар мен олардың еңбектерін айта аламыз. Бұл ақындарға тән ортақ бірнеше басты белгілері де бар. Ең алдымен, шығыс шайырларының еңбектерін, әдебиетін жетік меңгергені, сол дәстүрден нәр алған. Діни тақырыптағы шығармалар тек діни ілімге ғана үгіттемейді. Олардың айтар ойы, берер тәлімі, үлгі етерлік оқиғалары да бар. Діни-ағартушылық ағым өкілдерінің бірі – Шәді Жәңгірұлы. Жанрлық, тақырыптық жағынан өзіндік орын алатын Шәді Жәңгірұлының шығармалары қазақ әдебиетіне мол үлес қосты. Мақалада ақынның Мұхаммед пайғамбардың өмірін, пайғамбарлық жолын жырлайтын «Назым сияр шариф» қиссасының тақырыптық, құрылымдық сипаты, жырлану ерекшелігі сөз етіледі.

Тірек сөздер: кітаби ақын, қисса, пайғамбардың өмір жолы, тақырыптық ерекшелік, дәстүрлі жазба әдебиет, діни-ағартушылық әдебиет.

Қай заманда да, қай елде де әдебиет пен дінде мақсат бір болса керек. Өйткені әдебиетте де, дінде де биік адамгершілік идеясы алғашқы орында тұрады. Заманға, қоғамға ар-ұяттың, адалдықтың, әділдіктің тағы сол секілді барлық ізгі қасиеттің иелері үлгі етіледі. Сонымен екеуі де татулықты, ел бірлігін, адамзат туыстығын сақталуын тілейді. Дін адамзат тарихындағы үлкен мәдени серпілістердің қайнар көзі. Мұны ғылым да теріске шығармайды. Шығыс сюжеттеріне құрылған қисса-дастандар қазақ халық ауыз әдебиетінің бай саласына айналып, өзіндік мәдени, тәрбиелік, эстетикалық рөлін толығынан атқарды. Кітаби ақындардың шығыс шайырларын үлгі етіп, қазақ әдебиетіне енгізу арқылы біршама назар аударатын жаңалықтар әкелді. Шоқтығы биік, салмағы зор тұлға болған, бірыңғай қиссашылдық, нәзирашылдық дәстүрді мақсат тұтқандардың қатарына – Шәді Жәңгірұлын да жатқызамыз. Шығыстың озық үлгілі әдебиетінің нәзирагөйлік дәстүрін берік ұстай отырып, қазақ поэзисындағы белгілі бір тақырыптарын жырлап, идея, мазмұн тұрғысынан мүлдем жаңа, төл туынды жасай білген ақын. Белгілі сыншы ғалым М.Қаратаев: «Кітаби ақындар аталатын, шығыс поэзиясының мектебіне оқыған бір топ шайырлардың ұстазы, атақты поэмаларымен өзбек, түркімен, қарақалпақ елдерінің сүйікті ақынына айналған Шәді Жәңгірұлы», – деп өзіндік пікір қалдырған болатын [1,274 б.]. Ислам тарихын жетік білген Шәді Жәңгірұлының көп жылдан бері ізденіп, пайғамбарымыздың (оған Алланың игілігі мен сәлемі болсын) ғибратты ғұмырын жырмен кестелеген "Назым Сияр Шариф" атты қиссасы әдебиетімізде елеулі орын алады. Мұхаммед Пайғамбарды дәріптеу, оған салауат айту дәстүрі діни ақын-шайырларға тән шығармашылық ерекшелік. Шығыс мұсылман ақындары мен ежелгі түркі ақындары да осы дәстүрді ұстанған. Әр шығармашылық иесі туындысын Алланы мадақ етумен, Пайғамбарға жыр жолдарын арнаумен бастаған.

Діни шығармаларда бар дәстүр – Алла Тағалаға мадақ сөз арнау, Мұхаммед Пайғамбарды дәріптеу, оған салауат айту. Ислам бойынша Алла мен Пайғамбарды сүю иләһи әмір. Сондықтан да мұсылмандардың әлеуметтік низамы мен дүниетанымы Аллаға және Оның Пайғамбарына деген махаббаттың негізінде қалыптасты. Осылайша, әдебиет,

сопылық, өнер, философия мен басқа да салалар Алла мен Пайғамбарға шынайы сүйіспеншіліктің негізінде сомдалып шықты. Бұл сарын әсіресе әдеби туындыларда айқын көрінеді. Жыр-толғауларда Аллаға мадақпен бірге Пайғамбарға да салауат қоса айтылады [2, 231 б.].

Тақырыптық атауына тоқталар болсақ, «назым» – парсы әдебиетінің ықпалымен қалыптасқан, жыр, өлең деген мағынаны береді. Шығыс поэзиясында өлеңмен жазылған шығарманы «назым» деп атаған. «Сияр» деп Мұхаммед пайғамбардың (оған Алланың игілігі мен сәлемі болсын) өмірбаяны жазылған кітапты айтады. Орта ғасырда бұл кітап Бұхар, Самарқанд, Қарнақ, Түркістан сияқты медреселерде он екі пәннің бірі ретінде оқытылған. Содан білім алғандар қазақ сахарасында пайғамбарымыз жайлы көп қиссалар мен аңыздардың жайылуына түрткі болады. Жыраулар ел арасындағы жиын-тойларда міндетті түрде пайғамбардың өмірінен насихат айтуды дәстүрге айналдырған. Соның арқасында «Киік», «Қақпанға түскен киіктің хикаясы», «Қисса ан-хазірет Расулдың миғражға қонақ болғаны», «Көдек бала қиссасы», «Бозторғай», «Ыбырайым қиссасы», «Қисса Мұхаммед Расул Алланың дәрул пәниден дәрул бақиға рихлат еткен мәселесі», «Мұхамбет пайғамбар» сияқты қисса-дастандар көптеп жарық көрді. «Сияр Шәріпті» тыңдаған ел-жұрт пайғамбардың кемел қасиеттерін әртүрлі қырынан тани бастады. Ал «шариф» сөзінің мағынасы – атақты, ізгі, мейірбан, таза дегенді білдіреді.

Ғалым Қ.Тәжиев: «Шәді ақын шығармасына ат қоюға да ерекше көңіл бөлген. Назым деген – өлең (жыр), поэзия, нәзік сезімді, наз түрінде, шығыстық дәстүрде жазылған өлең түрі, сияр – Пайғамбарымыздың өзі туралы айтқан тарихи тұрғыдағы сөздері, яғни хадис шарифтері мен сахабаларының кейінгілерге айтқан ақиқат хабарларынан жинақталған өмір тарихы, ал шариф – арабтың «ашраф» және «шурафа» сөздерінің жекеше түрі, яғни «көрнекті», «ізгі ниетті» деген мағына беріп, Мұхаммет Пайғамбардың немересі әл-Хасан ұрпақтарын ғана атаған, ал сайидтерді оның інісі әл-Хұсайын ұрпақтары деп бөледі. Шариф деп бастапқыда мұсылман ақсүйектерін, яғни арабтардың жаңа жерлерді жаулап алуы барысында пайда болған жаңа билеуші топ ретінде қалыптасқан белгілі әулет басшыларын атау үшін қолданылған. Кейін Мұхаммет Пайғамбардың өлімінен соң пайда болған ағымның насихатының ықпалымен Шариф термині бірте-бірте Мұхаммет ұрпақтарына қатысты қолданыла бастайды. Бұл Мұхаммет Пайғамбарды құрметтеудің бір жолы болып табылды. Алайда шарифтердің көпшілігі дүние қумай кедейшілікте ғұмыр кешті. Бұл – Пайғамбардың қасиетінің бірі. Сонымен «Назым Сияр Шариф» – Алланың соңғы Елшісінің өз аузынан шыққан және оның сахабаларының көзімен көріп, есіткен аса көрнекті де ізгі ниетті тарихының ақиқат шындығы туралы жазылған нәзік сезімді, назым түріндегі поэзия. Мұнда автор тарапынан көркемдеу мен әсірелеулер, өз тарапынан қосып-алар пікірлер болмайды немесе күдікті, сенімсіз әлдебір екіұшты ой, пікірлер айтылмайды» [3, 16 б.], – деп шығарманы жазудағы автор жауапкершілігінің өзгеше деңгейде болғанын атап көрсетеді. Туындыда баяндалып отыратын оқиғалар жеке-жеке тақырыптармен беріледі.

Шәді Жәңгірұлының «Назым сияр шариф» шығармасы туралы: «Пайғамбарымыз Мұхамметтің туғаннан бақилық болғанға дейінгі өмір жолы суреттелген. Ол кісі кіммен дос, кіммен күреңқабак болды, кәпірлермен қалай күресті, дінді қалай насихаттап, мұсылмандарды қалай қолдады, қанша баласы болды, кімнің тәрбиесін көрді, қанша рет некеленді, әке-шешесі кім және туыстарының жырда көрініс табатындығы» [4, 221 б.] айтылады. Шәді Жәңгірұлы шығармашылығынан оның діни сауатты болумен қатар, заманындағы көптеген мәселелерге діни көзқараста болған, дінді өзіне идеал еткен, дінді – ағартушылықтың, адамгершіліктің, тазалықтың қайнар көзі деп білген қаламгер.

Шығарма ешқашан өз құнын жоғалтпайды. Дін мен әдебиетт ислам тарихы және Мұхаммет Пайғамбар туралы ескірмейтін деректермен, ислам дінінің таралу, қалыптасу тарихынан негізі берік дерек мағлұматтармен рухани танымын байытып қорландыра түсетінін атап көрсетеді. Демек, шығарма көркемдік тұрғыда да, тақырыптық тұрғыда да

құнды, өзекті. Шәді өз шығармаларында тек тарихи деректерді ғана емес, халық арасында кең тараған аңыз-әңгімелерді де ұтымды түрде арқау ете білген.

Қазақ көркем сөз өнерін мазмұн мен норма жағынан байытқан Шәді Жәңгірұлы шығыс классикалық әдебиетінің назиралық үлгісін жете меңгерген, гуманистік ағартушылық бағытта дәстүрлі тақырыптарды жырлаған. Мазмұн мен түрі жағынан, идеясы мен сюжеттік желі тұрғысынан мүлдем жаңа, қолтума төл шығармалар жазған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазыналы Оңтүстік. 82-том. Шәді Жәңгірұлының «Назым сияр шариф» шығармасының түпнұсқа мәтіні және оның түсініктемесі. Алты кітап. Алматы: Нұрлы әлем, 2013. -335 б.
2. Қалижанұлы У. Қазақ әдебиетіндегі діни-ағартушылық ағым. Алматы: «Білім». 1999. - 256 б.
3. Қазыналы Оңтүстік. 80-том. Шәді Жәңгірұлы. Назым сияр шариф. Бірінші кітап. Алматы: Нұрлы әлем, 2012. -343 б.
4. Ергөбек С. Қазақтың дәстүрлі жазба әдебиеті (XIX-XX ғғ.). Түркістан: «Тұран» баспасы, 2012. -324 б.

UDC 371.314

VOCABULARY EXPANDING STRATEGIES IN TEACHING ENGLISH

Саленко Людмила Леонидовна

старший преподаватель кафедры «Германо-романская филология»
НАО «Северо-Казахстанский университет им. Манаша Козыбаева»
Петропавловск, Казахстан

Abstract: *Vocabulary is crucial for every student at any level as it improves all areas of communication namely listening, speaking, reading and writing.*

Nowadays the practice of teaching English indicates the importance of defining the most effective methods and techniques in the process of enlarging students' vocabulary as well as searching for creative combinations of existing ones leading to reasonably fast formation of language competences. A modern communicative approach to education in the field of language learning requires from English language teachers to provide students with all necessary tools to obtain the bulk of vocabulary easily through constant engagement. The given research was done into determining strategies to develop a required volume of words for the formation of language competences in teaching English through vocabulary expanding strategies and it was proved to be effective.

Key words: *Engagement, language competence, vocabulary, strategy, technique, technology.*

The research given demonstrated the attempt to explore theoretical basis of the theme, to underline the importance of expanding students' vocabulary, to determine the main characteristics of strategies to develop language competences, to give the analysis of the results of the experiment. Analyzing the obtained data of the research it is important to give emphasis to the peculiarities of communicative approach used in modern language teaching. Communication as

the primary goal prioritizes the development of learners' ability to communicate effectively in real-life situations. Learners are exposed to original language materials and engaged in meaningful, context-based activities. Communicative language teaching places learners in the center of the whole learning process, focusing on their needs, interests, and goals. Generally, it is interactive and collaborative learning when students are engaged in a number of communicative activities, often working in pairs or groups, promoting collaboration. In addition, a steadily increasing amount of work which includes learning tasks and activities designed to simulate real-life language use and encourage learners to accomplish specific goals promotes the formation of communicative competence.

According to foreign and domestic researchers, it can be stated that language competence is recognized as a basic component of communicative competence, without language competence, communicative competence cannot be formed.[1] Most scientists consider language competence as knowledge of the language system of the studied language at all levels i.e. phonological, lexical and grammatical. Some researchers include in the language competence the skills and abilities of using this knowledge in speech activity in a foreign language.[2] As the development of the concept of shows, this term denotes a set of language knowledge, skills and abilities, the mastery of which allows students to carry out foreign language speech activity in accordance with the linguistic norms of the studied language in various fields of activity and contributes to the development of language competence of students.[3]

Having considered the various classifications of methodological principles of teaching foreign languages as well as methods of their implementation, it may be underlined that the principles of teaching are the basis of the learning process. The effectiveness of the learning process mostly depends on how successfully the teacher uses these principles. Vocabulary learning strategies are special thoughts or behavior that individuals use to comprehend, learn or retain information, and specific actions accomplished by students to enhance learning the language. There are many classifications of vocabulary learning strategies. Basically, they are classified into two categories: direct and indirect strategies. Direct strategies consist of memory, cognition, and compensation, while indirect strategies consist of metacognitive, affective, and social [4] A list of vocabulary learning strategies, consisting of beliefs about vocabulary learning, metacognition, regulation, guessing strategies, dictionary strategies, note-taking strategies, memory strategies, and activation strategies was developed. These strategies can be grouped into two categories: metacognitive strategies such as planning, monitoring, evaluation and cognitive strategies such as attention, rehearsal, production [5].

Memory strategies relate the words to be memorized to previously learned knowledge using some form of imagery or grouping. New words can be integrated into existing knowledge through imagery, use of key words, grouping, association, semantic grids, etc. If a word is systematically organized before memorizing it, the word will be better remembered. The use of cognitive strategies is important for vocabulary learning because it involves an element of practice. Compensation strategies use new language for comprehension or production and are intended to help learners with limited or no vocabulary or grammar knowledge. Compensation strategies can be divided into two categories: intellectual inference and overcoming speaking and writing limitations. Metacognitive strategies provide a conscious overview of the learning process and determine the best way to plan, monitor, and evaluate learning. They are appropriate for learners who are anxious about making mistakes and therefore seek to learn from them by evaluating themselves.

The social strategy involves interacting with others to improve vocabulary learning.. In addition, learners can collaborate with their peers to learn vocabulary. Collaborating with peers also allows learners to develop cultural understanding and show empathy by being aware of the thoughts and feelings of others.[6] Affective strategies have three major subcategories: anxiety reduction, encouragement, and taking the emotional temperature. The emotional aspect of the

learner determines the success or failure of vocabulary learning. Thus, strategies for self-encouragement and anxiety reduction can support learning.[7]

Overall, learners can choose appropriate method of learning to acquire vocabulary. The learner has to process the information in short-term memory through cognitive processes. Then, through repeated exposure to new vocabulary, they will be able to transfer that vocabulary to long-term memory and retain for the future. Researchers have clearly suggested that a combination of strategies for vocabulary acquisition is more effective than adopting one specific strategy.

The formation of lexical skills today remains an urgent problem that requires a special attention in teaching. Students will properly apply vocabulary only if a teacher showing their professional qualities and knowledge provide the required tools for the formation of lexical skills. Therefore, the desire of students to replenish their vocabulary, their interest in learning foreign languages depends on how competently the work at the lesson is planned. The main task of a teacher is the complete and successful assimilation by students of the lexical minimum, which is presented in the training program, as well as its solid consolidation in both active and passive vocabulary at the initial stage of training.[8]

In addition, some researchers suggested that vocabulary development is an important aspect of language development. Therefore, working with vocabulary is one of the key elements of teaching English in schools. It is important for teachers to pay constant attention to expanding the vocabulary of students. The main principle of the organization of vocabulary expansion strategies is formed on the basis of teaching students to actively assimilate lexical material, consolidate it in speech. In secondary schools in Kazakhstan, there are various ways of teaching vocabulary in the classroom. Understanding words, recognizing them from the text and using them in speech is the main purpose of teaching vocabulary. Teachers are also faced with the fact that each student has a different level of English proficiency. In the process of our research the students were recommended to form their own vocabulary “storeroom” during the term and as a result during the year. Obviously, teachers work in classes of mixed-ability students and each student has to have their own vocabulary depository. Keeping it not only in mind and having the possibility for brushing up promotes retaining new vocabulary. Students got a set of recommendations and structures to use. Besides, learners could use their creativity.

In our research the work with vocabulary expanding strategies began with drawing up a plan that described students’ activities in their personal movement to achieve the main aim. Various aspects were used in teaching practice, such as oral and written questioning, making up questions on the text, working in pairs, interviewing friends, the use of ICT and the use of games. Applying vocabulary expanding strategies does not require changing the entire lesson, it allows the teacher to choose only one or two aspects. Lessons based on these strategies are supposed to be both entertaining and educational. Ten vocabulary expanding strategies were used in the experimental work, six of which were partially modified. The Word of the Day strategy required independence and creativity on the part of students. Which in turn apparently gave them a lot of motivation to do their work. The students had to introduce the word in a range of suggested forms. And classmates had to guess the meaning of a given word or an idiom, and then discuss the information with the new word. This strategy was aimed at expanding the vocabulary, as students not only learnt a new word, but also immediately used it in practice. Then the technique Word of the Day was transformed into more difficult tasks. Each student presented a new vocabulary story or news that was relevant to the interests of the learners. For this reason, the students were interested and enthusiastic to listen to each other and also ask questions. Word box is another strategy for teaching vocabulary that was put into practice with modifications. It is a weekly strategy that was prolonged for two weeks and then for a month and for the term. It helped students retain and use words effectively. Primarily, students submitted words they found interesting or wanted to understand better to the word box. They also presented them in the initial context. The line of work included several stages. The teacher explained the meaning of the words offered by

the students for thorough study in context, asked learners to create a non-linguistic representation of the words, organized the discussion of the meaning of the words allowing think-pair-shares, offered the students independent work to use the set of new words creatively through their own sentences, short stories, poems, dialogues. For assessing the teacher used a checklist with the words running horizontally across the margin and the class list running vertically down the side. The students used green, yellow and red cards to evaluate the procedure. Students often have only partial knowledge of the words from the vocabulary lists given to each unit of the text-book. Moreover, words can have different meaning from stage to stage that students might not be familiar with. Thus, it is important to help them become autonomous word learners through teaching, modelling, and providing various strategies that serve different purposes. We offered students to create a chart where the first column showed the word itself and they added all possible kinds of word building to create “a word family”, the next column presented contextual examples and synonyms and antonyms. The other possible columns depended on the students’ needs. In practice they used collocations, visuals had pictures, other occurrences namely if they saw or heard this word before, they described where and how they personally used it. Then students made up exercises for others to practice. We also taught our students how to use semantic mapping which proved to be effective. The “Lexical games” method is one of the most effective ways for teaching vocabulary. Lessons with the use of game elements contribute to the creation of a favorable psychological climate in the classroom, help students to see a foreign language as a real means of communication. In our research the students were given the opportunity to choose the game from the list or offer their own one prepared beforehand in a team.

The next example of using the vocabulary expanding strategies through use of authentic materials was English songs. They were used not only to replenish the lexical stock, but also to form phonetic skills or practice grammar constructions. The songs help students learn the foreign language culture, unite the class, develop creativity and encouraged a favorable atmosphere in the classroom. The strategies chosen in the study promoted meaningful communication developed language fluency, enhanced learner engagement, encouraged learner autonomy. They were adaptable to different proficiency levels.

To sum up, the structured compound approach to the choice and application of vocabulary expanding strategies promotes effective formation of students’ language competences, increases their interest and motivation and contribute to their desire for self-learning which leads to the fulfillment of basic requirements that teachers have to manage while teaching English.

BIBLIOGRAPHY:

1. Вятютнев М. Н. Понятие языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков. – М., 2014. – 105 с.
2. Пассов Е.И., Кузовлева Н.Е. Урок иностранного языка. М.: Феникс, Глосса-Пресс, 2010. – 640
3. Кустова А. Е. Формирование профессионально-педагогической компетенции студентов в процессе изучения иностранного языка. – Москва, 2012. – 240 с.
4. Shahov V. P. Measuring L2 Receptive and Productive Vocabulary Knowledge. – Tomsk, 2012. - 37 p
5. Gogoi G. Vocabulary: Active and Passive Vocabulary: Various Techniques of Teaching Vocabulary. – New York, 2015. – 104–116 p.
6. Thornbury S. How to Teach Vocabulary. Longman, 2002. – 185 p.
7. Schmitt, N. Vocabulary in language teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 380 p.
8. Матухин Д. Л. Использование активных методов в обучении устному иноязычному обучению // Вестн. Томского гос. пед. ун-та (Tomsk State Pedagogical University Bulletin). – 2012. – № 4 (119). – С. 104–108.

ЗНАНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА: КЛЮЧ К НОВЫМ ВОЗМОЖНОСТЯМ**Мәді Қарақат Нұрмаханқызы**

Студент филология факультеті Мұхтар Әуезов атындағы университеті,

Ғылыми жетекші: Халмирзаев Эрбол Эркинович

Шымкент, Қазақстан

Аннотация: *Статья «Знание иностранного языка: ключ к новым возможностям» рассматривает важность изучения иностранных языков в современном мире. Автор подчеркивает, что знание иностранного языка не только способствует успешной коммуникации, но и открывает новые возможности в образовании, карьере и личной жизни. В статье обсуждаются преимущества изучения иностранного языка, такие как расширение кругозора, образовательные и карьерные возможности, а также личностное развитие. Автор призывает читателей не бояться изучать иностранные языки, так как это может принести им множество пользы и улучшить их качество жизни.*

Ключевые слова: *изучение иностранных языков, коммуникация, образование, карьера, культурное обогащение, личностное развитие, возможности, международные отношения, глобализация, кругозор, конкурентоспособность.*

Знание иностранного языка: ключ к новым возможностям

В современном мире знание иностранных языков становится все более важным и востребованным. Это не просто способность говорить на другом языке, но и ключ к новым возможностям в образовании, карьере и общении с людьми из других культур. В данной статье мы рассмотрим, почему знание иностранного языка так важно и какие преимущества оно может принести.

Расширение кругозора

Изучение иностранных языков помогает расширить свой кругозор и понять другие культуры. Когда вы изучаете язык, вы также изучаете и культуру, историю и традиции этого народа. Это позволяет лучше понимать мир вокруг себя и строить глубокие и долгосрочные отношения с людьми из других стран.

Образовательные возможности

Знание иностранного языка открывает перед вами новые образовательные возможности. Вы можете учиться за границей, участвовать в международных обменах студентами и преподавателями, а также изучать научные работы и литературу на другом языке. Это поможет вам стать более компетентным специалистом и получить более высокую квалификацию.

Карьерные возможности

Знание иностранного языка открывает перед вами новые карьерные возможности. Вы можете работать в международных компаниях, заниматься переводами и интерпретацией, работать в туризме или даже стать дипломатом. Знание иностранного языка делает вас более конкурентоспособным на рынке труда и позволяет вам занимать более высокие позиции в компании.

Личностное развитие

Изучение иностранных языков способствует личностному развитию. Оно развивает память, внимание, логическое мышление и способность к анализу. Это также учит терпимости, открытости к новым идеям и умению адаптироваться к различным ситуациям.

Заключение

Итак, знание иностранного языка – это не просто умение говорить на другом языке, но и ключ к новым возможностям в образовании, карьере и личной жизни. Оно помогает расширить кругозор, получить новые знания и умения, а также улучшить качество жизни. Поэтому не бойтесь изучать иностранные языки – это откроет перед вами новые горизонты и поможет стать успешным и уверенным в себе человеком.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Brown, H. D. (2000). Principles of language learning and teaching. Pearson Education.
2. Crystal, D. (2003). English as a global language. Cambridge University Press.
3. Graddol, D. (2006). English next: Why global English may mean the end of 'English as a foreign language'. The British Council.
4. Kramsch, C. (1998). Language and culture. Oxford University Press.
5. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). Techniques and principles in language teaching. Oxford University Press.
6. Savignon, S. J. (2002). Communicative language teaching: Linguistic theory and classroom practice. McGraw-Hill Education.
7. Swain, M., & Lapkin, S. (1995). Problems in output and the cognitive processes they generate: A step towards second language learning. Applied Linguistics, 16(3), 371-391.

УДК 811.512.122

LANGUAGE MANIPULATION TECHNIQUES IN POLITICAL COMMUNICATION

Raziyeva Malika Rustamovna

Master's student of the Philological Faculty of Al-Farabi Kazakh National University
Scientific supervisor – Kuratova O. A.
Almaty, Kazakhstan

Political activity is one of the spheres of human activity, the implementation of which is not possible without communication. In her work "Political Discourse: forms of expression of linguistic consciousness", B. A. Akhatova argues that "In political life, communication is one of the most powerful and reliable means of influencing the public". She also defines political communication as "the process of exchanging political information within a certain political system, as well as between this system and society as a whole" [1]. In addition to political communication, political discourse is also considered to be one of the key concepts in political linguistics. A generalized definition of discourse in a broad sense can be formulated as follows: discourse is a set of various kinds of communicative acts, the participants of which are individuals or social groups in certain conditions and time frames, and which are interconnected by the unity of linguistic characteristics, themes, ideas and goals of communication. If we specifically discuss political discourse, it is common for researchers to use the term "language" as the basis for defining the concept. For instance, American political scientist Lasswell claims that "the language of politics is the language of power. It's a decision language. It registers decisions and makes amendments to them. It is a battle cry, a verdict and a sentence, a law, a resolution and a norm, an official oath, controversial issues, comments and debates" [2]. It is also possible to define political discourse directly through the concept of political communication, where discourse is one of the manifestations of communication. N. D. Arutyunova, in turn, believes that political discourse is a text immersed in a political situation, which is made up of such factors as the context of communication, the personalities of the participants in communication, their worldview, cultural background, as well as their intentions and goals [3]. Such statements suggest that the definition of political discourse can go far beyond equating political discourse with the language of politics, but this does not negate the fact that in the framework of the current study, it will be most important to emphasize the linguistic nature of this phenomenon. In this case, it would be reasonable to consider oral and written texts of various genres created by politicians, journalists, as well as

individuals who are not directly involved in political activity as manifestations of political discourse.

Political discourse as one of the manifestations of discourse has a number of specific properties, such as manipulateness, the predominance of a pragmatic orientation, the diversity of genre embodiment, openness to integration, ambivalence, compliance with social groups, a large number of addressees, dynamism, polemicality, expressiveness, as well as linguistic diversity and an increased level of responsibility of communication participants for the effect of what has been said [4]. The most important fact to mention within the framework of this article will be that all of these functions and characteristics, along with all the objectives achieved by political discourse, have something to do with the primary goal of political action, which is the struggle for power. This process includes the acquisition, preservation and exerting of power, as well as estrangement from it, which usually occurs through such a communicative action as persuasion. Of course, the struggle for power is not the only purpose of political communication, there are also possible goals such as, for example, promoting certain views and beliefs, discrediting a political opponent or informing the public. Nevertheless, the statement that political discourse can be considered successful only if the subject of politics manages to achieve his goal through persuasion is relevant for all these cases [4].

Based on this, it can be argued that perhaps the most significant characteristic of political discourse is manipulateness. Thus, within the framework of this study, it is proposed to consider the phenomenon of manipulation, its linguistic nature and particular examples of its manifestation. The phenomenon of manipulation is of interest to many humanities disciplines such as psychology, sociology, political science, linguistics etc. In the most generalized sense manipulation means some kind of impact. Each of the disciplines, in one way or another interested in studying this phenomenon, gives it its own definition, emphasizing those aspects that are most relevant within the framework of a particular study. In the case of this study, the definitions of manipulation from the point of view of linguistics and political science are of the greatest interest. The linguistic approach to defining the phenomenon of manipulation considers speech influence as a key concept. Thus, V. I. Maksimov and A.V. Golubeva state that “manipulation is a type of speech influence used to covertly introduce goals, desires, intentions or attitudes into the addressee's psyche that do not coincide with those that the addressee has at the moment” [5]. In political science, the definition of manipulation is based in particular on such an aspect of it as achieving the main goal of political activity, which, as previously mentioned, implies obtaining, preserving and implementing power. In this case, the understanding of manipulation may have a distinct negative semantic connotation, implying that it can act as an instrument of covert exercise of power and so-called enslavement. In any case, most of the mentioned and other available definitions of this phenomenon converge in such aspects as an implicit nature, apparent nonviolence, the presence of certain contradiction in the opinions of the subject and the manipulator and the manipulated, the dominance of the manipulator over the manipulated, the selfish intentions of the manipulator and the fact that manipulation is usually carried out against the will of the addressee.

Being one of the types of influence, manipulation has a number of the above-mentioned characteristics that distinguish it from other types. The implicit nature of manipulation lies in the fact that this process should be somehow kept in a secret, that is, the manipulator's intentions should be carefully hidden from the audience. Many researchers of the given phenomenon agree that a manipulator can achieve their goal only if the manipulated person is convinced of the naturalness and correctness of their actions. The nonviolent nature of this process excludes the use of harsh coercion to certain actions, as well as physical violence. Manipulation is also characterized as target-oriented, therefore it is usually implemented in order to achieve the desired result by the subject. The mercenary intent is also usually observed during the manipulation process, as its main goal lies in achieving a certain benefit for the manipulator. In the most simplified understanding, the result of the manipulation process is “positive” consequences for the

manipulator and “negative” consequences for the manipulated. Nevertheless, the competent use of manipulation technologies allows the manipulator to create the impression in the manipulated that they make certain decision on their own [5].

Taking into account the interdisciplinary nature of this research, it is essential to emphasize the significance of language in the process of shaping human consciousness. Language has become an instrument of influence since its inception, long before the appearance of politics, even in its most primitive manifestations. In the field of politics, the corresponding segment of the language is used mainly by professionals in this field. So, it is a special language code, understandable at the same time for each of the representatives of the respective language community. Language manipulation in politics is carried out at the expense of verbal and non-verbal messages contained in political texts and unconscious by the audience. M. R. Zheltukhina claims that language manipulation in political discourse “is carried out by distorting the meanings of words due to ideology, evaluativeness, modality, and mobility of semantics and pragmatics of the word, variability of denotative and connotative meanings of the same language signs under the influence of social, cultural and other factors” [6]. Consequently, language in the framework of political communication should be considered as a special means of influence, the versatility of which is demonstrated by the fact that in the field of politics the evaluative component of language prevails over the rational one.

According to R. Blakar, language is used as an “instrument of social power” [7]. Therefore, language manipulation can be defined as the application of language properties to influence the audience in such a way that the impact is unconscious, in order to gain certain benefit due to their decisions, actions and changes in their views. Thus, the manipulator uses the implicit possibilities of language to inspire the manipulated with a certain vision of reality, an attitude and an emotional reaction towards it, different from what they could make up on their own. A key role of language is to offer individuals the chance to portray reality from various perspectives, a capability that is widely employed across all areas of human activity. The interpretative function of language is studied by many linguists, such as R. Blakar, J. Bolinger, M. Johnson, D. Wilson, etc. M. Bakhtin states that language can be used not only to denote certain things: an individual can use them to organize their actions or the actions of other people, as well as their joint actions with other people [8]. This statement indicates the existence of a tendency to associate linguistic means with actions and situations. Nevertheless, linguistic means are neutral in nature; only in the context of a certain situation linguistic units can acquire a manipulative character, depending on what purpose the subject pursues and what meaning they give to certain words, phrases or sentences. It should be noted that language manipulation can be applicable in many spheres of human activity, such as advertising activities, legal proceedings, psychotherapy and even everyday communication. Nevertheless, it is obvious that linguistic manipulation techniques are most actively used in the field of politics. This can be explained by the following factors: contradictions between political subjects of different views related to the process of power struggle; differences in the opinions of political figures, associations and social groups on the issues of solving certain social and political problems; the growth of political activity among ordinary citizens due to their awareness of their role in the political process.

Within the framework of the current study, it is assumed to consider several specific examples of the use of various methods of manipulating public opinion by using certain linguistic units and their properties to achieve political purposes. To identify common methods of language manipulation in politics, an experiment was conducted, and the essence of it was as follows: an extract of the text of a political speech was subjected to preliminary analysis for the presence of linguistic units, presumably used to influence public opinion; further, a complex survey, in which participants were asked to assess the speaker's intentions or semantic the colouring of a particular language unit (it is the issues of the last mentioned category that are considered in this article) was conducted; finally, the obtained results were processed and analyzed based on their compliance

with the methods of linguistic manipulation known in modern political linguistics. As a material for the study, we took an extract from the Speech before the 77th Session of the United Nations General Assembly by the current president of the USA J. Biden, September 21, 2022. The survey involved 75 respondents aged 18 and older, for whom the language of the original text, that is, English, is not their native language, but the vast majority of them rate their ability to understand spoken and written texts in English as “good” or “very good”. The following is an analysis of those questions from the survey that require respondents to assess the semantic colouring of certain linguistic units.

1. *the contest between **democracy** and **autocracy*** (in case of this question the respondents were required to estimate the semantic colouring of the highlighted words in the given expression). Almost half of the respondents, which is the majority, rated the semantic colouring of the words “democracy” and “autocracy” as positive and negative, respectively. To explain this result, we should refer to the definitions of these concepts given in various explanatory dictionaries. According to the Merriam-Webster Dictionary, democracy can be defined as “government by the people” or “a government in which the supreme power is vested in the people and exercised by them directly or indirectly through a system of representation usually involving periodically held free elections” [9]. The Cambridge Dictionary offers the following definitions: “the belief in freedom and equality between people, or a system of government based on this belief, in which power is either held by elected representatives or directly by the people themselves”; “a country in which power is held by elected representatives” [10]. The Collins Dictionary gives such definitions as “a system of government in which people choose their rulers by voting for them in elections” or “a country in which the people choose their government by voting for it” [11]. As for the autocracy, such definition as “government in which one person possesses unlimited power” can be found in the Merriam-Webster Dictionary [11]. The Cambridge Dictionary defines it as follows: “government by a single person or small group that has unlimited power or authority, or the power or authority of such a person or group” [10]. Being scientific terms, the words democracy and autocracy are neutral, but in some interpretations there is a slight shift towards positive and negative semantic colouring, respectively. For example, when defining the concept of “democracy”, such concepts as “freedom” and “power of the people”, which have a positive meaning in the mind of the average person, since they indicate that with such a political system he is in a stronger position are used. In the case of autocracy, such an expression as “unlimited power” can cause a negative emotional response, since an individual tends to contrast it with the concept of freedom. Nevertheless, such an interpretation cannot claim to be accurate, it cannot guarantee a positive perception of democracy and a negative perception of autocracy by the absolute majority, since it does not disallow the influence of factors such as personal experience and previously formed judgments.

In the subsequent question, the word “democracy” is no longer mentioned in the context of opposition to autocracy, but as a certain basic value (*to defend and strengthen democracy at home and around the world*). As for the assessment of the semantic colouring of this phrase, 72% of the respondents rated it as positive. It can be assumed that in this case, the speaker uses such a common technique of language manipulation as cognitive framing, the essence of which is to create a so-called “frame” around a certain concept, phenomenon, event or personality, which limits the perception of it in a way that is beneficial to the manipulator [5]. So, using the example of this linguistic unit, we can observe how the speaker surrounds the concept of “democracy” with such statements that it is a value that must be protected, and also that democracy is the kind of political system that is the most optimal for any state. A high percentage of respondents who rate the meaning of this expression as positive (in comparison with the previous case, 72% against 48%) may indicate a fairly high effectiveness of this technique. Nevertheless, in the case of opposition between democracy and autocracy, the speakers implement a strategy of polarization of discourse based on the “friend-foe” dichotomy [5]. This strategy plays an important role in shaping a person's political picture of the world, which conventionally divides reality into “black” and “white”. The application of the polarization strategy has a massive and long-term character: new beliefs about the positive or negative characteristics of certain personalities, events or phenomena are successfully overlaid on a thoroughly formed and regularly maintained polarized picture of the world.

2. *to invade/to annex*

To compare the dictionary meanings of these words with their perception by respondents, we turn again to explanatory dictionaries. According to the Cambridge Dictionary, the meaning of the word “to invade” is “to enter a country by force with large numbers of soldiers in order to take possession of it” or “to try to hurt someone using violence” [10]. The Merriam-Webster Dictionary, in turn, explains it as “to enter for conquest or plunder” [9]. The word “to annex” is defined by the Cambridge Dictionary as “to take possession of an area of land or a country, usually by force or without permission” [10]. Such a definition as “to incorporate (an additional geographic area) within the domain of a country, state, etc.” can be found in the Merriam-Webster Dictionary [9]. The analysis of the available definitions allows us to conclude that both of the presented words may have a negative semantic connotation to one degree or another due to association with such concepts as “to enter by force” (which usually assumes violence), “to hurt”, “conquest”, “without permission”. As for the respondents' assessment, 60% of them rated the meaning of the word “to invade” as negative, and only 40% attributed a negative semantic coloring to the word “to annex”. Such a difference in indicators suggests that in the case of using the word “to invade”, the speaker uses a technique of using emotionally colored vocabulary, which, according to the survey results, is highly effective. The word “to annex”, in turn, unlike the word “to invade”, which is used in different styles of speech and more understandable to the layman, is a scientific term that even despite the destructive nature of the phenomenon described must maintain a certain degree of neutrality. Moreover, in the case of the word “to annex”, a fairly large number of respondents (20%) failed to assess its semantic coloration in one way or another, which may indicate an incomplete understanding or complete misunderstanding of its meaning. Therefore, it can be considered that the use of generally accessible and emotionally colored vocabulary instead of more neutral purely scientific political terms is more effective in influencing the public in order to convince them of the correctness of the views beneficial to the speaker.

Within the framework of this article, only some of the widespread techniques of language manipulation in politics are considered, however, based on this, it can be concluded that modern political language relies more on emotions. Therefore, competent manipulation implies the correspondence of the information disseminated both to the current political situation and the expectations of the audience and reaching both the emotional and the rational component of the addressee's consciousness. It should be mentioned that the choice of techniques of manipulation largely depends on the already existing characteristics of the community. Thus, the manipulator must have background knowledge about the system of values and beliefs and the psychological characteristics of all participants in political communication. As a result, the skillful use of language manipulation techniques allows a politician to use the resources of the language for successful political activity and achieving their goals.

REFERENCES:

1. Akhatova, B. A. Political discourse: forms of expression of linguistic consciousness. – Almaty: Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, 2007, 310 p.
2. Lasswell G. The language of power // Political Linguistics. Issue 20. – Yekaterinburg, 2006, P. 264-279.
3. Arutyunova N. D. Language and the human world. – M., 2018, 896 p
4. Ravochkin N. N. Features of political discourse // Linguistics. – 2018. – №3. – P. 244-249.
5. Gronskaya N. E. Political process and linguistic manipulation technologies. – Nizhny Novgorod: Nizhny Novgorod State University named after N. I. Lobachevsky, 2005. – 467 p.
6. Zheltukhina M. R. Comic in political discourse. – Volgograd, 2000. – 230 p.
7. Blakar, R. Language as an instrument of social power. – M., 1987. – P. 88-124.
8. Bakhtin M.M. Aesthetics of verbal creativity. – M., 1986. – 423 p.
9. <https://www.merriam-webster.com/>
10. <https://dictionary.cambridge.org/>
11. <https://www.collinsdictionary.com/>

UDC 82'255

**PRAGMATICS OF ENGLISH AND RUSSIAN ADVERTISING SLOGANS WITHIN A
COMPARATIVE ASPECT****Lesbekova Nazgul Elekbayevna**

2nd - course postgraduate student on speciality 7M02330- Digital linguistics and cross-cultural communication

M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

Scientific supervisor: Cand.Phil, Sci. associated professor Bimagambetova Zh. T
Almaty, Kazakhstan

Annotation: *This article deals with the problem of translation of advertising slogans in pragmatic and cognitive aspects. The article discusses the translation of two kinds of advertising slogans: word-for-word translation, and translation, which changes the structure of the slogan and keeps its emotions.*

The authors highlighted that the slogan translation should meet the case. The object of the study is the examples of slogans of American firms. The subject of the study is the translation of these slogans. The authors concluded that the translator needs to use these criteria in order to achieve an adequate translation.

Keywords: *slogan, cognitive analysis, pragmatic analysis, advertising text, concept.*

In the age of globalization, we are witnessing a huge increase in the appearance of foreign products in our country, which leads to the need to consider various ways of translation, for example, slogans. Let's consider the problem of translating advertising slogans in cognitive and pragmatic aspects. We are constantly in contact with a lot of promotional messages per day. All this cannot but affect advertising, and it has changed significantly over the past ten years. Under the new economic conditions, when marketing becomes the main sales tool, advertising is not just information, but a process of dialogue with the consumer. It is believed that the concept of "slogan" (slaughter-ghairm) originated from the Gaelic language (translated means "battle cry"). The original meaning of the word "battle cry" fully defines the function of the slogan: to attract potential consumers.

A slogan is an advertising phrase that summarizes the main advertising offer and is included in all messages within the framework of an advertising campaign.

Today, a slogan is a tool by which manufacturers declare the uniqueness and originality of a product in advertising. There are many goods and services on the market, and the slogan allows you to distinguish your product or service from all this multitude of goods and services of competitors.

Therefore, when a manufacturer enters the market of another country, he needs to advertise his product in order to find new consumers and occupy his niche in the market. Summarizing the above, we can conclude that there is an urgent need to translate advertising slogans. Thus, the translator has the most difficult task: to convey the information contained in the slogan in both emotional and cognitive aspects.

Let's consider the features of the translation of advertising slogans, which were highlighted by M.N. Zaporozhets. The translation of advertising texts differs significantly from the translation of works of art. These differences are manifested in the different communicative orientation of the texts, in the form of their translation, as well as in the possibility of using various language tools.

Referring to the function of the advertising slogan, this task dictates the presence of a special language of advertising texts that should attract and interest the target audience, and which are usually characterized by:

- lexical units with a positive and motivational charge; conciseness, imagery;
- the presence of a contradictory relationship between the components (A, but B; And not B; A, but B);
- the predominance of verbal forms, mainly of the imperative mood (verbs make up about 50% of the total number of words in the advertising text);
- imperative and exclamation constructions involving various forms of appeals, advertising questions, etc., which creates the effect of a conversation with a potential buyer;
- expressiveness, which is achieved by the frequent use of epithets, metaphors, hyperboles, puns and other tropes;
- compression of information, dynamism.

Zaporozhets M.N. also notes the presence of a certain structure of the advertising text, each component of which should cause certain responses from the consumer. This structure assumes the presence of four components: slogan, title, main text, echo phrase.

Also, when translating advertising slogans, the translator must consider the ethical, ethnic, and psychological characteristics of a particular people. Therefore, it is necessary to take into account traditional national and social characteristics, norms of behavior of a particular consumer.

Otherwise, the translator can ruin the advertising company. Thus, the translator acts not only as an "ambassador" between nations, but also as a "destroyer" of the company. If the translator makes an error, the company will not be able to sell the product and therefore will receive a loss.

In this regard, there are three stages in the process of translating advertising texts:

1. Identification of the characteristic features of the advertising text language.
2. The interpretation of this slogan on the consciousness of the audience
3. Elimination of linguistic and cultural barriers between communicants.

It should be noted that scientists identify the following problems in the translation of slogans:

1. To preserve the slogan structure as much as possible and take into account the peculiarities of the original language.
2. The translation of the text should be directed to the target language, cultural and historical features of the country.

In terms of the concept, these problems are relevant depending on the advertising slogan itself. It follows from this that the structure of the slogan translation should be preserved, the components of which are designed to have a rational and emotional impact on the target consumer and motivate him to buy. Within the framework of this topic, we conducted a comparative analysis of English and Russian advertising slogans.

To solve this translation problem, it is necessary to rely on the basic concepts of cognitive linguistics: concept, conceptual sphere, theory of speech acts as the basis of pragmatic linguistics.

Cognitive linguistics, founded by such scientists as N. Chomsky, J. Lakoff, L. Talmi, I. Fillmore, and others, is a discipline that allows you to understand the linguistic characteristics of a person and understand how his speech and statements affect not only the behavioral and communicative aspects of his life, but also internal psychological processes and states. We have selected the 100 best slogans of global advertising and their translations. As a result of the translation of these slogans, it was revealed that all slogans can be divided into the following groups:

- advertising slogans in which the concept is completely preserved when translated into Russian;
- advertising slogans in which the concept is changed and thus a new slogan is created that will be more acceptable in this country, to a group of consumers.

Examples of the first group are the languages in which literal translation is used.

Table 1 shows the most famous brands and their advertising slogans.

Slogan in a English language	Translation
Eat Fresh!	Ешь свежее! (SUBWAY)
31 Flavors	31 вкус (Baskin Robbins Ice Cream)
In tests, eight out of ten owners said their cats preferred it.	В тестах восемь из десяти владельцев сказали, что их кошка предпочла это. (Wiskas)
The milk chocolate melts in your mouth, not in your hand.	Молочный шоколад тает у вас во рту, а не в руках. (M&M`s)
Life is Good.	Жизнь хороша.
(Coca Cola) Always Coca Cola.	Всегда Coca Cola (Coca Cola)
What else?	Что еще? (кофе Nespresso)
I`m loving it. Mc Donalds'	То, что я люблю. Макдональдс

The analysis of these examples allows us to conclude that there is no intercultural conflict in the slogans, the structure is preserved, that is, the criterion we have highlighted is completely preserved in these examples.

Summarizing the above, we come to the conclusion that the criteria we put forward preserve both the structure and take into account the cognitive aspect. When translating English advertising texts, the translator must take into account these criteria in order to achieve an adequate translation.

Therefore, the main task of translators is to find in English advertising texts, namely slogans, the correct use of words containing an adequate reflection of the surrounding reality in language and speech.

REFERENCES:

1. Nazajkin, A.N. The practice of advertisement text / A.N. Nazajkin. - M.: Berator-Press, 2003. - 221 p.
- 2, Морозова И.А. Слагая слоганы. - М. Издательство «РИП- Холдинга», 1998. – 172 с.
3. Запорожец М. Н. Рекламный текст: функционально-стилевой статус, особенности, структура, виды анализа // Вестник гуманитарного института ТГУ. - 2010. - №3. - С. 99- 105.
4. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. - 4-е изд., М.: Высшая школа, 1993. - 944 с

UDC 81'25

**COMPUTER TRANSLATION AS AN OBJECT OF COMPARATIVE ANALYSIS
(BASED ON TRANSLATIONS OF ENGLISH WORKS)****Narbekova Asem Askhatovna**

2nd - course postgraduate student on speciality

7M02330- Digital linguistics and cross-cultural communication

M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

Scientific supervisor: Cand.Phil, Sci. associated professor Bimagambetova Zh.T.

Almaty, Kazakhstan

Annotation: *Translations of texts made by machine translators and systems from English into Russian are considered. During the study, lexical and grammatical errors made in machine translation were identified, and our own version of the translation was proposed. Based on the analysis performed, it is concluded that machine translators are capable of conveying the general meaning of the text, but require careful editing.*

Keywords: *norm, translation, equivalence, translation transformation, machine translation, manual translation.*

Recently, reflections on the future of the translator's profession have become more relevant, and opinions are increasingly expressed that with the development of machine translation, this profession will disappear. By machine translation we mean "the process of translating texts (written, and ideally oral) from one natural language to another using a special computer program."

Indeed, there are various types of linguistic software for translation, in particular electronic dictionaries, machine translation systems. Have the opportunity to use the services of automatic translators directly on the Network, for example, Google and Yandex offer similar options. In the 21st century, the world is experiencing the development of new technologies, the digitalization of many processes and phenomena.

The ongoing transformations lead to noticeable adjustments to the foundations that have developed over several centuries in many professions, including work related to translation. These technologies greatly facilitate the translation process due to their speed, which a person engaged in translation will not be able to offer. The cheapness of such technologies is also quite relevant for our time, since most online translators are free.

Machine translation systems are available, which means that you can use such services almost anywhere in the world and at any time. The undoubted advantage of such technologies is the breadth of the languages represented, the number of which is only increasing. It is impossible not to agree with the opinion that with the continuous development of the information age, the effective use of modern means to eliminate language barriers between people has become a common task of mankind.

Translation is the leading means of overcoming language barriers and is "the process of re-expression or recoding of a work in one language by signs of another language system." However, due to the high cost and low translation speed, traditional manual translation methods cannot meet the needs of the translation market, and machine translation makes life much easier. Nevertheless, despite all the progress and successes of machine translation, its simplicity and ease of use, ordinary people and experts point out the errors in the translations obtained using such systems.

"Currently, it can only be used as an auxiliary means of manual translation."

From a theoretical point of view, the study of the development of machine translation is relevant, since the accumulation of the studied material will allow us to develop systems for evaluating the quality of machine translation and compliance with the translation norm.

In practical terms, the research is relevant, since the need for high-speed and high-quality translation of texts of various functional styles from one language to another language is increasing. The novelty of the research lies in the use of translation texts of various functional styles as research material in order to identify errors made by online translators.

The purpose of this article is a comparative study of translation texts performed by modern machine translation systems and an analysis of mistakes made by online translators. The practical value of this article lies in the fact that the user of machine translation systems may be interested in the conclusions obtained in this article in terms of choosing the optimal online translator.

The problem of assessing the quality of translation is one of the main objects of attention of translation specialists. The researchers identify a certain normative aspect that the critic of the translation text should focus on. Over the four-hundred-year history, there have been rules for the translation of texts written in foreign languages. When starting to translate a text, the translator must verify the authenticity of the document and take into account the specifics of the time of its appearance.

For a high-quality translation, it is important to take into account the degree of awareness of the translator about the events and possible motives for writing the text. A comprehensive analysis of a foreign text allows you to make a translation that can most accurately convey all the nuances of the original, preserve specific information, preventing falsification.

When using machine translation, these mandatory conditions cannot be fully taken into account, and, consequently, this leads to inaccuracy of translation and sometimes to substitution of meaning. According to V. N. Komissarov, the norm defines the criteria that a translation must meet. Translation scientists distinguish such types of norms in translation as: the norm of equivalence of translation; the norm of translation speech; genre-stylistic norm; pragmatic norm of translation; conventional norm of translation. It is important to note that in the modern Russian science of translation, the key is an integrated approach to the translation norm, considering its individual aspects in their entirety.

The question of assessing the quality of translation is the question of translation equivalence, which means "the presence of some commonality between the original text and the translation in the absence of their identity and poses to translation theorists and practitioners the question of the degree of acceptability of this commonality, varying depending on the type of text (artistic or technical) and the strategy of the chosen translation (literal or free)". There are different points of view on the concept of translation equivalence.

So, the famous researcher Yu. Nayda stressed that a completely accurate translation is impossible. Based on this position, he created a theory about two types of equivalence in translation: formal and dynamic. From the point of view of formal equivalence, the translator needs to ensure that the message in the target language corresponds most closely to the various elements of the original language. In other words, the translator literally reproduces the form and content of the source language. From the point of view of dynamic equivalence, the translator should be based on the principle of equivalent effect, creating a dynamic connection between the message and the addressee in the translating language, which would be approximately the same as the connection existing between the message and the addressee in the original language.

Yu. Nayda believes that such a translation is "the closest natural equivalent of the original message."

L. S. Barkhudarov supports the point of view of Yu. The problem is that the translation text cannot be an absolute equivalent of the original text, since losses are inevitable in the translation process: "A translation carried out at a level necessary and sufficient to convey an unchanged content plan while observing the norms of the translating language is an equivalent translation."

In order to achieve equivalence, a professional translator must choose from the arsenal of translation transformations those techniques that would allow him to convey the information

contained in the original text as accurately as possible, without violating the norms of the translating language.

This article is based on the classification of translation transformations developed by V. N. Komissarov.

According to his classification, translation transformations are divided into lexical, grammatical and lexico-grammatical. It is worth noting that many other translation theorists have a similar point of view to V. N. Komissarov on this issue. Modern conditions for the development of the information space and the process of globalization have led to the development of information support systems for communication activities, in connection with which translators face new challenges: the volume of translations is increasing, and the deadlines for their execution are shortening, while increasing demands are placed on quality. The equivalence of the translation text to the original text is the most objective criterion for evaluating the result of the translator's work.

In order to evaluate the quality of machine translation in accordance with the translation norm, we used the most popular online translator Google Translate and the translator PROMT (Programmer's Machine Translation). These machine translation systems are hybrid, that is, systems that combine “rule-based and statistical model-based machine translation technologies, perform linguistic analysis of the input sentence, generate translation options, use statistical technologies, evaluate and select the best translation option using a language model”.

Such services are currently most in demand both in the professional environment of translators and among ordinary people, since they are available to a wide range thanks to the development of the Internet. The active introduction of machine translation systems on the Internet and their further dissemination online are currently the basic trends in the development of machine translation systems.

The above has determined the choice of translations made by Google Translate and PROMT as the research material. Based on a comparative analysis of the original and translated texts, we have formulated conclusions about the extent to which these machine translation programs comply with the translation norm. Let's compare examples of translations of small text fragments from English into Russian, the excerpts belong to different functional styles. Let's consider the journalistic style of the text (Table. 1) Journalistic style of the text

Original text	Recent outbreaks in the U.S. have drawn attention to the dangers of measles. The Democratic Republic of Congo is fighting a deadly outbreak of Ebola that has killed hundreds. Epidemics are nothing new, of course. And some widespread infectious diseases have profoundly changed the course of human history
Google Translate	Недавние вспышки в США привлекли внимание к опасности кори. Демократическая Республика Конго борется со смертельной вспышкой Эболы, которая убила сотни людей. Конечно, в эпидемиях нет ничего нового. И некоторые широко распространенные инфекционные заболевания глубоко изменили ход человеческой истории
PROMT Translate	Недавние вспышки в США привлекли внимание к опасностям кори. Демократическая Республика Конго борется со смертельной вспышкой вируса Эбола, унесшего жизни сотен. Эпидемии не являются ничем новым, конечно. И некоторые широко распространенные заразные болезни глубоко изменили курс истории человечества
Own translation	Недавняя вспышка эпидемии кори в США привлекла внимание к опасности болезни. Демократическая Республика Конго ведет борьбу со смертельным вирусом Эбола, который унес сотни жизней. Конечно, эпидемии — явление не новое. Некоторые широко распространенные инфекционные болезни серьезно изменили курс истории человечества

It is worth noting that machine translators have generally coped with the equivalent transfer of information into Russian. Both automated translators correctly identified the partial affiliation of all language units.

The Google Translate translator has placed the introductory construction of course at the beginning of the sentence, while grammatically correctly separating it. In the same sentence, the PROMT Translate translator made a grammatical error and incorrectly performed case declension: “epidemics are nothing new.”

Both translators suggested translating the adverb profoundly as “deep”, since such a translation is the first in the list of suggested translation options.

But in this piece of text, it would be more appropriate to translate the word profoundly as “seriously” or “significantly”.

Thus, machine translation does not cope with the task of choosing a more contextually appropriate word from the synonymic series. Taking into account the above comments, our own translation option was proposed.

This article discusses the translations of texts of various functional styles made by machine translators and Google Translate and PROMT Translate systems from English into Russian. Using the example of text fragments, we conducted a comparative analysis of the original and the translation, determining the possibility of achieving equivalence and the quality of translations from English into Russian performed by the above-mentioned translation systems. In the course of the study, we identified grammatical (morphological, syntactic) and lexical errors made in machine translation, and proposed our own version of the translation of text fragments, taking into account the use of translation transformations to achieve equivalence.

REFERENCES:

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение. СПб.: Филол. фак. СПбГУ; М.: Академия, 2004. 346 с.
2. Академик. Словари. URL: <https://dis/academic.ru/dis.nsf/3026> (дата обращения 25.01.2020).
3. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. М.: Междунар. отношения, 1975. 240 с.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М.: Высш. шк., 1990. 253 с.

UDC 81'255'2

SPECIFIC FEATURES OF "KURT VONNEGUT'S LITERARY WORKS
TRANSLATION**Орынбасар Асылай Асқарқызы**

2nd - course postgraduate student on speciality 7M02330- Digital linguistics and cross-cultural communication

M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

Scientific supervisor: Cand.Phil, Sci. associated professor Bimagambetova Zh. T
Almaty., Kazakhstan

Annotation: *The article is devoted to the current problem of conveying the lexical and stylistic features of a work of art in translation. The material for the study was the text of K. Vonnegut's novel "Slaughterhouse-Five, or the Children's Crusade" and its translation into Russian. During the study, a linguistic analysis of the text of the work was carried out in order to highlight the lexical and stylistic features of the novel, which constitute the characteristic features of the individual author's style.*

Keywords: *translation study, stylistic devices, metonymy, equivalence, idiostyle.*

Translation studies has always had some difficulties in defining its subject matter. The more ambiguous is the question of its methods. How can we objectively and reliably assess the adequacy or equivalence of a translation? Are there certain clear-cut dependencies in the translation process that influence its result? These questions have been asked by linguists and translation scholars throughout the second half of the last century and continue to be asked to this day.

At the end of the 1990s, the first attempts to combine translation studies and corpus linguistics with its precise methods of analysing large textual arrays appeared within the framework of the study of this problem. Quantitative methods make it possible to describe the result of translation in a rather detailed and reliable way and to draw some conclusions about its process.

The problem of translatability has been solved in different ways by researchers, depending on the dominant directions of translation theory and the prevailing views on translation in a certain historical period.

With regard to fiction translation, the common position is that it is impossible to achieve full correspondence of the translated text to the original.

Representatives of the communicative approach put forward the nature of communication as an argument supporting this position, according to which the impact of the same message on different recipients cannot be completely identical.

L.S. Barkhudarov singles out the inevitability of losses during interlingual transformation as another reason for the impossibility of preserving an unchanged content plan. T.A. Kazakova adheres to a similar position.

The researcher argues that the creation of a translated text is carried out on the basis of "comparison of information properties, objectively inherent and subjectively imparted to the linguistic units of the source text, with similar or analogous properties of the units of the translating language", thus there is, on the one hand, the loss of some of the information properties inherent in the original, on the other hand, the inclusion of information components that are absent in the source text.

Not surprisingly, this line of research quickly led translation scholars to the question of whether there are some objective statistical dependencies between the original and translated texts.

This question is closely related to M. Baker's hypothesis about objective differences between any translated texts and non-translated, spontaneous texts.

Its solution will make it possible to compare translations on a relatively accurate basis, and, moreover, will give new clues to understanding how the human brain functions in the process of such a complex activity as interlingual translation. Do certain statistical invariants of the text persist in the translation process, or is translation arbitrary? This question is the focus of the present article.

Kurt Vonnegut's novels *Cat's Cradle* (1963) and *Slaughterhouse-Five Or The Children's Crusade* (1969) and their Russian translations were chosen as a translation corpus for the preliminary study of this problem

K. Vonnegut's idiosyncrasy is characterised by the use of figurative language. As is known, imagery is embodied in tropes. The most common lexical and semantic means of creating images in the novel "*Slaughterhouse Five, or the Children's Crusade*" are stylistic figures, which are based on imagery, we include the following figures of style: metaphor, personification and comparison. Let us consecutively consider examples of the use of these means of creating imagery, the functions they fulfil, and conduct a comparative analysis of examples in order to identify ways of their transfer into Russian.

Metaphor is defined as a hidden comparison, carried out by transferring the name of one object to another and thus revealing an important feature of the second. Metaphor can be based not only on the similarity of specific features, but also on the similarity in the emotional attitude to the objects.

Stylistics distinguishes linguistic, or usual, and speech metaphors. However, from the point of view of stylistics, speech metaphors have a greater figurative potential, so it is them that are given attention in the framework of this study.

The following types of metaphors are distinguished:

1. Simple metaphor-metaphor represented by a single word or word combination and having a single image as its basis.
2. An extended metaphor (complex or extended metaphor)-a metaphor consisting of several interrelated and complementary simple metaphors that create a single image.
3. Plot (or compositional) metaphor-metaphor realised at the level of the whole text.

The analysis of the text of the novel "*Slaughterhouse Number Five, or the Children's Crusade*" allowed us to identify all three types of metaphor. The most numerous are examples of simple metaphor (examples 1, 2).

When transferred into Russian, the imagery inherent in the original text is preserved, which is achieved in various ways. Thus, a metaphorical image can be created in the translated text (Example 1).

This one is a failure, and had to be, since it was written by a pillar of salt.	А эта книга не удалась, потому что ее написал соляной столб.
---	--

At the beginning of the novel, the author, explaining his reasons for writing about the bombing of Dresden, cites a passage from a biblical story in which the heroine turns into a pillar of salt because she looked back at the people and homes destroyed by God, in defiance of the prohibition. The author of the novel also looks back at the events of the war, of which he was a participant. This metaphor reveals the idea that people should not mentally go back to their past. In the translated text, the metaphor is retained.

In the next example, the use of metaphor (comparing the German *teplushka* to paradise) is combined with lexical repetition.

Example 2.

The last boxcar was the railroad guards' heaven on wheels. Again — in that heaven on wheels — the table was set. Dinnerwasserved.	Последнюю теплушку – земной рай на колесах – занимала охрана. И снова в этом раю на колесах был накрыт стол. Обед был подан.
---	--

Image preservation can also be achieved through substitution. In Example 3, the metaphor of the source text is reflected in the original text in the form of a comparison.

Example 3.

Billy and the Scouts were skinny people. RolandWearyhadfat to burn. He was aroaring furnace under all his layers of wool and straps and canvas.	Билли и разведчики были очень худые. На Роланде Вири было много лишнего жира. Он пылал как печка под всеми своими шерстями и одежками.
---	--

In the following example, the translator resorts to the use of holistic transformation, but image preservation is also achieved. Billy, as chairman of the Lion's Club, is giving a speech. The hero is afraid to speak, afraid to hear his disruptive voice ("a whistle carved out of a willow tree"), but he suddenly discovers that he is the owner of a deep, sonorous voice, which is compared to a musical instrument: the analysis also highlighted examples of loss of imagery in the source text. Thus, Billy Pilgrim, travelling through time, finds himself on a May day after the end of the war in Europe.

Example 4.

His voice was a gorgeous instrument	Трудно было найти инструмент великолепнее.
-------------------------------------	--

So, K. Vonnegut's idiostyle is characterised by the figurative use of language. In the analysed novel the writer widely uses a variety of artistic means, among which a special place is taken by figures based on imagery, namely metaphor, personification and comparison. These figures of style fulfil various functions. The main function of metaphor in the text is the function of creating imagery. The use of personifications allows to create an atmosphere of tension and danger: the world of things is opposed to the world of people, sometimes it is even more threatening than those who participate in the extermination of their own kind. Comparisons fulfil an evaluative function. In addition, comparisons are used to convey the author's irony and create a comic effect.

The comparative analysis has shown that the imagery of the source text is conveyed in the translated text by means of recreating stylistic figures or by means of substitution (one stylistic figure is replaced by another) while preserving the image. The most frequent techniques for translating stylistic figures based on metaphor are replacement, holistic transformation. It can also be concluded that such stylistic figures as personification and comparison are always recreated in the translation text, while substitutions are often used to convey metaphors.

REFERENCES:

1. Казакова Т.А.Художественный перевод. Теория и практика: Учебник. -. СПб.: ООО «ИнГязиздат», 2006. - 544 с. b
2. Комиссаров В.Н. Черняховская Л.А., Латышев Л.К. и др. Текст и перевод- М.: Наука, 1998.-165с.
3. Vonnegut Kurt Jr. Slaughterhouse-Five; or, The Children's Crusade: A Duty-Dance with Death- Dial Press Trade Paperback, 1999- 275 p.
4. Klinkowitz J.Vonnegut, Kurt- Criticism and interpretation.-New York: Methuen,1982-305 p.

**CONVERGENCE OF STYLISTIC DEVICES IN THE ASPECT OF TRANSLATION
(BASED ON THE MATERIAL OF MODERN BRITISH LITERATURE)****Sembekova Aisha Anuarbekkyzy**

2nd - course postgraduate student on speciality

7M02330- Digital linguistics and cross-cultural communication

M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

Scientific supervisor: Cand.Phil, Sci. associated professor Bimagambetova Zh. T.

Almaty, Kazakhstan

Annotation: *This article examines the stylistic convergence in the field of literary studies and stylistics of language. Recently, works have begun to appear in which the convergence of stylistic techniques is considered from the standpoint of cognitive linguistics, but this problem has practically not been considered in the translation aspect. The purpose of our study was to find out how stylistic convergence is transmitted in translation and how the transmission of convergence of stylistic techniques can affect the translation text.*

Keywords: *stylistic convergence, means of artistic expression.*

The translation of fiction has always been of great importance, and in the modern conditions of globalization, when the interaction of different cultures expands, interest in the problems of literary translation is only increasing. Thanks to the translations of works of art, we have the opportunity to join the literary heritage of other countries and get acquainted with their culture. In many ways, it depends on the translator how a particular work will be presented in the host culture. A distinctive feature of a literary work is the use of the full variety of linguistic means available in the language: means of artistic expression, stylistic figures, etc.

The author of a work of art carefully approaches the selection of linguistic means, because with their help he realizes his idea.

The term “convergence” was introduced by M. Riffater, who understood by this phenomenon the accumulation of several stylistic techniques in one place. M. Riffater believed that "each of them individually is expressive. When they stand together, one gives the other additional expressiveness. The effect produced by the convergence of these stylistic techniques creates a special strong expressiveness”.

Currently, there are several definitions of the term “convergence” in the scientific literature. As a result of the analysis of various definitions of this term, it can be concluded that the term “convergence” in linguistics is mainly considered from the point of view of stylistics, and the definitions we have considered are based on two determining factors: firstly, the functional factor (performing a single function with several stylistic techniques), secondly, the structural factor (convergence is a combination of several stylistic techniques).

Having considered a number of definitions of the convergence of stylistic techniques, S.A. Kuzmenko concludes that "the unification of stylistic means into convergence is a complex mechanism for the interaction of their stylistic functions, the result of which is the strengthening of the function of one of the techniques created by the communicative situation set by the author” [Kuzmenko 2007:18].

The following approaches to defining the functions of stylistic techniques involved in stylistic convergence can be distinguished. In the text, the convergence of stylistic techniques performs the following main functions:

1. Highlights particularly important features of the message;
2. Ensures the coherence and integrity of the text by establishing links between its parts;
3. Forms an aesthetic context and performs the function of expressivity

From the point of view of qualitative characteristics of stylistic techniques forming convergence, the researcher identifies four types of convergence:

- a) lexical convergence of stylistic techniques;
- b) lexical and syntactic convergence of stylistic techniques;
- c) phono - lexical;
- d) a mixed type of convergence.

It is noted that some of the stylistic convergence techniques may be dominant, while other techniques will complement and enhance this function. In terms of the number of components, stylistic convergence can be binary and polynomial. From the point of view of its contextual and syntactic implementation, local (actualized in context at the level of a phrase, sentence, paragraph) and textual (actualized on the scale of the entire work of art, as well as in its part represented by several chapters) convergence are distinguished. From the point of view of the functions performed by the convergence of stylistic techniques in a literary text, the variant and invariant functions of the convergence of stylistic techniques are distinguished. Observations on the functioning of stylistic convergence in the text make it possible to identify the invariant function of convergence - as a function of enhancing the stylistic effect given by the components of convergence.

The difficulty of conveying stylistic convergence in translation lies in the fact that it is not always possible to adequately convey the author's idea using the same means of expression as in the original language. Many researchers, in particular S.V. Tyulenev, note that the preservation of as many tropes and figures of speech as possible is an important criterion when translating a work of art.

However, as T.A. Kazakova notes, "only a very small part of the stylistically marked elements of the source text receives a standard correspondence during translation," while others either need significant transformations or cannot be translated at all. This is due to the peculiarities of Russian word usage, word combinations, etc. When transmitting stylistic convergence in translation, first of all, it is necessary to pay attention to the function of a particular technique, as well as to the effect that it produces, and based on this, decide how to reflect this in translation. Thus, the alliteration characteristic of the English language, in certain cases, can be replaced by rhyme or rhythmic repetition. Also, the transformation of the source text can be carried out using the following techniques: replacing the verbal composition, replacing the image, replacing the path, removing the figurative meaning, literal translation.

Based on the system of stylistic shifts proposed by A. Popovich, E.V. Ivanova, five models of the convergence of stylistic techniques were developed:

1. The convergence of the stylistic techniques of the original has been completely restored in the translation;
2. The convergence of the stylistic techniques of the original is only partially preserved in the translation, since some stylistic techniques of the original in the translation are replaced by other stylistic techniques;
3. The convergence of the stylistic techniques of the original is partially transmitted, since in translation it is devoid of some stylistic techniques;
4. The convergence of the stylistic techniques of the original in translation is not only fully preserved, but in addition to the existing techniques, it acquires additional stylistic techniques;
5. The convergence of the stylistic techniques of the original in translation is undergoing changes, since in addition to the preserved stylistic techniques, some stylistic techniques are replaced by others in translation, some stylistic techniques are lost and new stylistic techniques that were not previously observed in the original appear.

This classification will be applied in the comparative analysis of the original text and the translation text.

The convergence of stylistic techniques proper is extremely rare in the novel.

As an example of the lexical convergence of stylistic techniques, the following passage can be considered:

‘Well’, I say once again, and once again I hesitate. I’ve spent my entire life up to this point hugging the shores of fact, paddling in the safe shallows of honesty. Now the moment has come when I have to launch out into the open sea of fiction. I have to cut free from the literal and start painting the picture, just as Bruegel did. [Frayn 1999:99]

The main character Martin will have a conversation with the owner of the painting, and therefore he is trying to figure out how to build a conversation so as not to reveal his intention: to fraudulently get hold of a priceless work of art. However, the value of this work is questionable, since there is no objective evidence of the authenticity of the painting.

The main character has not previously found himself in a position where he had to openly lie, respectively, he does not know how to behave in this situation. In order to convey the states of the hero, the author of the novel uses a whole set of stylistic techniques. So, repetition (I say once again, and once again I hesitate) performs the function of enhancing the image of a closed circle: он сомневается во всем, что говорит.)

The technique is picked up by hyperbole (my entire life), and further by metaphor (hugging the shores of fact, paddling in the safe shallows of honesty; to launch out into the open sea of fiction).

Thanks to the metaphor, the image of the sea arises - references to this image are quite common in the novel. It can be assumed that the hero's adventure is an open sea, and he cannot afford to just watch everything happening from the shore, it's time for decisive action. However, he lacks the courage and strength to take a step forward. The metaphor (painting the picture) implies a lie, which he needs to come up with as masterfully as Brueghel painted his paintings. The comparison (just as Bruegel did) refers the reader to the painting style of the artist, whose paintings have a lot of details, and they are all very confusing and difficult to interpret.

The convergence in this passage, in addition to the realizations of characterological, pictorial and emotional-excretory functions, also establishes connections between parts of the entire work. The idea of searching, traveling, and discovering the red ribbon runs through the entire novel, and this passage is one of the key ones in the development of the novel's plot.

Partial preservation of stylistic convergence is understood as incomplete preservation of the stylistic techniques of the original text in the translation text. The following passage can serve as an example of this method of stylistic convergence:

“What is that detail? The first one I see? I don’t know. Perhaps the highlights on the new green leaves where they lie in the track of the sun. Perhaps the figure caught for all eternity just off-balance, with his foot ridiculously raised to stamp the ground. Perhaps just the foot itself. But already my eye’s doing what the human eye always has to do to take in the world in front of it. It’s flickering and jumping in indescribably complex patterns, back and forth, up and down, round and round, moving over and over again each second, assembling patch after patch into a first approximation of a whole; amending the approximation; amending it again. For a picture this size, some four feet high by five feet long, even the most cursory scan must take a matter of seconds.” [Frayn 1999:42]

Что это за деталь? Что первым бросается в глаза? Ну может быть, блики от солнечных лучей на молодой зеленой листве. Может быть, человеческая фигурка, застывшая в вечности с комично поднятой ногой, которая так никогда и не опустится на землю. Может быть, сама эта нога. Так или иначе, мой глаз уже проделывает то, что необходимо для зрительного восприятия. Совершает мельчайшие, неопишуемой сложности движения вверх-вниз, влево-вправо и во все стороны пятьдесят, шестьдесят, семьдесят раз в секунду, собирая цветочные пятна в некое подобие целостной картины, затем подправляя и изменяя что-то снова и снова. Глазу требуется как минимум несколько секунд, чтобы даже в самом общем виде воспринять картину таких размеров — примерно четыре фута по вертикали на пять по горизонтали [Фрейн 2002].

In translation, the stylistic convergence was not fully conveyed. The reason for this could be several factors: This is both an incorrect interpretation of the original, and the inability to preserve some techniques due to the difference in language systems, in some cases this could be due to the translator's personal decision when choosing a translation option. Inadequate transfer of stylistic convergence contributed to the fact that the original text is significantly inferior in its artistic properties to the original. The translation text is characterized by either semantic losses or semantic increments. The partial transfer of the convergence of stylistic techniques often led to the loss of the stylistic effect inherent in the original text, which, in turn, not only led to losses in stylistic terms, but also complicated the transfer of information contained in the original. All of the above proves the importance of conducting a qualitative pre-translation analysis, especially an analysis of stylistic convergence. When translating, especially when translating works of art, the transfer of the stylistic effect created by a set of stylistic techniques is important, and the artistic value of the work depends on how well it is done.

REFERENCES:

1. Belyaeva L. M., Tzrazhevskaya. A. Difficulties of translation from English into Russian. M. International relations, 2001.-p 114
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) - М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001.
3. Казакова Т.А. Художественный перевод: учебное пособие. - Спб.: ИВЭСЭП, Знание, 2002. - 112 с.
4. Обнорская М.Е. Синтаксические конвергенции // Стилистика романно-германских языков 1972. - с. 76-86.
5. Иванова Е.В. Когнитивный аспект перевода стилистической конвергенции: автореф. дис. канд. фил. наук. – Уфа, 2006.

УДК 81'38

СПЕЦИФИКА НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОГО ТЕКСТА

Утембаева Майра Мылтыкбаевна

Старший преподаватель, магистр гуманитарных наук ЮКПУ имени У. Жанибекова
Шымкент, Казахстан

***Аннотация:** Статья посвящена особенностям научно-популярного дискурса. В работе рассматриваются вопросы статуса научно-популярного подстиля, специфики организации научно-популярного текста, коммуникативно-информативной и коммуникативно-прагматической направленности научно-популярного дискурса. Тексты различных жанров научно-популярного подстиля не только содержат научную информацию, которая вызывает когнитивный интерес, но и способствуют формированию научного мировоззрения, расширяют кругозор, развивают мышление. Делается вывод о том, что научно-популярный дискурс в силу информативности, познавательности, относительной «легкости» играет большую роль в формировании у обучающихся положительной мотивации как стимула овладения научной речью.*

***Ключевые слова:** научно-популярный подстиль, текст, дискурс, специфика.*

В век информатизации и научно-технического прогресса «люди по всему миру с каждым днем стараются стать ближе к миру научных открытий и революционных теорий [5]. В системе высшего и послевузовского образования в процессе подготовки высококвалифицированных специалистов в рамках развивающего подхода к обучению, в том числе в обучении русскому языку как второму или иностранному, большое внимание уделяется развитию научной речи в рамках трех подстилей: собственно-научного, учебно-научного и научно-популярного. Так, согласно Типовой учебной программе общеобразовательной дисциплины «Русский язык» (Алматы, 2023) для организаций высшего и (или) послевузовского образования в рамках уровня С предусмотрены такие темы, как «Научный стиль», «Научное повествование как источник информации», «Текстовая модель научного повествования», «Типы научной информации. Структурно-смысловый анализ научного текста», «Коммуникативная задача научного текста. Данная и новая информация научного текста», «Учебно-научная коммуникация» и др., направленные на развитие научного мышления, умений и навыков научного общения. Вышеперечисленные темы предполагают знакомство обучающихся с лексическими, морфологическим, синтаксическим и стилистическими особенностями, подстилями и жанрами научного стиля, в том числе и научно-популярного с целью развития навыков письменной и устной речевой деятельности в научной сфере.

В данной работе коснемся особенностей текстов научно-популярного подстиля, которые, помимо научности, отличаются информативностью и познавательностью, что вызывает большой интерес со стороны реципиентов. Отметим, что вопросам специфики организации текстов научно-популярного подстиля посвящены работы Р.А. Будагова, Е. Е. Маевского, Л. А. Баташевой, С. В. Кислицыной, Е.В. Кириченко др. В связи с уникальностью научно-популярных текстов существуют разнополярные точки зрения на их стилевую соотнесенность. Так, по мнению А.С. Ковлера, научно-популярный стиль не относится к одному из подстилей научного стиля, а является «самостоятельно существующим стилем с уникальными характеристиками, присущими только ему» [2, 43]. Мы придерживаемся другой точки зрения и полностью согласны с мнением Кожиной М.Н., согласно которой «научно-популярная литература сохраняет ключевые специфические характеристики, свойственные научному стилю: она нацелена на сообщение знаний, приобретенных в области научной деятельности; содержание научно-популярной литературы в основном совпадает с содержанием собственно научной литературы» [3].

Общеизвестно, что учебная деятельность протекает наиболее успешно там, где она максимально мотивирована. Считаем, что именно тексты научно-популярного подстиля играют большую роль в формировании у обучающихся положительной мотивации в качестве стимула овладения научной речью. Это объясняется тем, что тексты различных жанров научно-популярного подстиля не только содержат научную информацию, которая вызывает когнитивный интерес, но и способствуют формированию научного мировоззрения, расширяют кругозор, развивают мышление. Отсюда следует, что коммуникативной установкой, одним из экстралингвистическим факторов, научно-популярных текстов является представление научной информации в популярной, занимательной форме с целью удовлетворения когнитивного интереса адресата. Именно функция воздействия придает специфичность научно-популярным текстам, которая выражается в лексических и синтаксических единицах, «что определяется особой сферой общения, деятельности, в которой этот стиль используется, – сферой научной популяризации, а в связи с этим и особой по сравнению с научным стилем экстралингвистической основой» [4].

Считаем, что наиболее эффективным и оптимальным вариантом знакомства, т.е. изучения и описания особенностей научно-популярных текстов является функциональный подход к их характеристике как одной из значимых жанровых единиц письменной научной

речи. Как и любой научный текст научно-популярный текст представляет собой особый тип текста с характерной грамматикой, с особыми композиционными, жанровыми, видовыми и другими признаками. Следует отметить, что данные особенности зависят от типовых коммуникативно-содержательных доминантов текста: субъекта научной речи, объекта описания и адресата научной коммуникации. В данном контексте фактор субъекта во многом предопределяет модальную организацию научного текста, в свою очередь фактор объекта научной речи представляет содержание научной информации, ее экстралингвистическое наполнение, а значит, и построение текста, отбор языковых средств.

Научно-популярный текст – это самостоятельная единица письменной речи, отличающаяся своей спецификой, в частности наличием вопросно-ответных конструкций, средств экспрессивного синтаксиса, вопросительных предложений, вставных и вводных конструкций, усилительных частиц, противительных союзов, а также различных средств выражения оценки, которые выступают как средство научной информации и ее передачи с целью реализации когнитивного интереса такой прагматической категории как адресат. Информативность, познавательность содержания научно-популярных жанров способствует эффективному формированию блока рецептивных умений, направленных на глубинное понимание информации, содержащейся в тексте. Чтение разнообразных типов научно-популярных текстов является одним из способов реализации познавательной и регулятивной функций. Речь идет о коммуникативно-информативной и коммуникативно-прагматической направленности научно-популярного дискурса. Этап глубинного понимания связан с выявлением и осознанием дополнительных смыслов, конкретизацией текстового субъекта. Адекватному восприятию информации способствует выделение в тексте системы ключевых слов, смысловых пунктов, авторских ориентиров, которые представляют собой сжатые, краткие информативные точки, являющиеся обобщением комплекса слов и фраз. Система ключевых слов выполняет роль расчленяющего и интегрирующего механизма, посредством которого осуществляется переработка информации. Смысловые ориентиры становятся конденсированным выражением больших смысловых групп, смысловых комплексов, составляющих основное содержание текста, что помогает обучающимся ориентироваться в текстовой информации. Помимо того, определение смысловых ориентиров позволяет, не дожидаясь полного восприятия текста, представить себе его содержательную структуру, предугадать, предвосхитить дальнейшую информацию и использовать эти данные для последующей дешифровки авторской коммуникативной интенции и построения собственной гипотезы. На данном этапе восприятия научно-популярной информации формируются такие умения, как: определять тему текста одним словом; выделять коммуникативную задачу текста и делить текст на абзацы по слову-ориентире; составлять назывной и вопросный планы; анализировать модельные структурно-смысловые связи текста.

С целью определения вышеуказанных языковых специфических особенностей научно-популярного текста целесообразно предложить следующие задания:

Задание 1. В нижеприведенных заголовках научно-популярных статей определите лексику с эмоционально-оценочной коннотацией.

«Интересно о сверхзвездах», «Свидание с Марсом», «Поговорим о странностях Марса», «Эта вечно юная древняя флора», «Поющая глина», «Человек сегодня, завтра, послезавтра», «Сторожевая служба бактерий», «Цыплячья слепота», «Рождение жемчужного чуда», «Белые слезы черемух», «Как родился луноход»,

Задание 2. Прочитайте микротекст. Определите слова с речевой экспрессией: лексические и фразеологические средства выразительности.

От природы человек наделен способностью развивать довольно скромную скорость передвижения: пешеход в среднем проходит в минуту около 1,5 м. Это немного быстрее, чем движение воды в большей части равнинных рек, но медленнее, чем движение воздуха

при умеренном ветре (5 метров в секунду). По сравнению с улиткой, переползающей всего 1,5 мм в секунду, человек является, конечно, скороходом: ведь он в тысячу раз проворнее ее. Но если он вступит в состязание с другими живыми существами, то останется позади: даже муха при спокойном полете движется втрое быстрее, чем пешеход.

Задание 3. Образуйте словосочетания, уместные в научно-популярной и учебно-научной речи. Аргументируйте выбор слов.

Признаки (чахотки, туберкулеза); усовершенствование (орудия, пушки); признаки (лихорадки, малярии); (заразное, инфекционное) заболевание; астма, жаба (грудная, сердечная); ультразвуковое (лечение, терапия).

Задание 4. Определите лексические, морфологические и синтаксические особенности текста. Определите стилистическую роль вводных слов, употребляемых в научно-популярном тексте.

Земля, а может быть, и некоторые другие из планет Солнечной системы остыли настолько, что на поверхности их могла развиваться жизнь. Таким образом, путем изучения пластов и их окаменелостей можно судить об истории появления на Земле организмов. Во всяком случае, появившиеся на Земле живые существа должны были в еще более упрощенном виде быть похожими на современные низшие организмы. Не сохранилось, по-видимому, и древнейшей, уже сложившейся фауны. Действительно, сколько-нибудь ясных остатков организмов в этих пластах не найдено. В общем, мы, верно, имеем здесь картину постепенного усложнения и прогресса фауны. Это особенно характерно для фауны суши, и в частности для фауны млекопитающих и птиц. Таковы, например, тулканы и птицы-носороги, имеющие громадные клювы. Кроме летучих мышей, в Австралии встречаются немногие мелкие грызуны, частью, вероятно, издавна ввезенные случайными людьми.

Работа над вышеуказанными заданиями, направленными на выявление специфики научно-популярного текста, позволяет прийти к выводу о том, что жанрам данного подстиля характерна меньшая степень абстрактности изложения, чем учебно-научному и собственно научному. А наличие эмоционально-экспрессивных средств, пронизывающих лексический и синтаксический строй придает научно-популярным текстам понятность, доступность, «легкость» восприятия.

Таким образом, научно-популярный текст – это уникальная самостоятельная единица письменной речи, отличающаяся своей спецификой, которая, помимо ясности, полноты, доказательности, абстрактности, терминологичности, присущей для любого научного текста, выражается в употреблении языковых единиц с эмоционально-оценочной коннотацией (риторических вопросов), лексических и фразеологических средств выразительности (эпитетов, метафор, сравнений, фразеологизмов, пословиц, поговорок и т.д.). Вместе с тем, основной коммуникативной задачей научно-популярного дискурса остается передача научных знаний.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Интернет-ресурс: Scientific American. Science News, Articles and Information. – URL: <https://www.scientificamerican.com/>.
2. Ковлер А.С. Лексико-грамматические особенности научно-популярных англоязычных текстов / А.С. Ковлер, Т.В. Морозова // Terra Linguae: сб. науч. ст. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2017. – С. 43–46.
3. Кожина М.Н. О функциональных семантико-стилистических категориях в аспекте коммуникативной теории языка / М.Н. Кожина // Разновидности и жанры научной прозы: Лингвостилистические особенности. – М.: Наука, 1989. – С. 7–12.
4. Маевский Н.Н. Особенности научно-популярного стиля: автореф. дис. канд. филол. наук / Н.Н. Маевский. – Ростов-н/Д., 1979. – 25 с.

УДК 801.8

АНГЛИЦИЗМЫ В КАЗАХСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Азимкулов Елнуртуган Миятбекович

Студент механико-математического факультета ЕНУ им. Л.Н.Гумилева,
Научный руководитель – Жусупова Гаухар Мусаевна
Астана, Казахстан

***Аннотация:** Основная цель статьи- изучение того, как слова и выражения, известные как англицизмы, проникли в казахский и русский языки. В основу данной работы вошли также опрос носителей языка, анализ современных источников и обзор литературы. В статье также рассматриваются языковые, исторические, социокультурные и языковые аспекты англицизмов и их влияние на казахский и русский языки. Рассматриваются также потенциальные перспективы развития этого явления.*

***Ключевые слова:** язык, англицизмы, речь, признаки, причина, игровой сленг.*

Язык является основным средством общения между людьми. Язык — сложная система, состоящая из знаков, средств и правил общения. Другие языки влияют на язык и его развитие. В течение длительного периода времени влияние языков друг на друга изучается, и причины этого влияния кроются в истории людей. В первую очередь это связано с культурными и общественно-политическими отношениями между людьми. В настоящее время в мире существует множество языков. Несмотря на то, что каждый язык обладает собственной богатой лексикой и отличается от других по грамматике и звуковому строю, все языки все равно подвергаются влиянию внешних факторов. Язык постоянно меняется и совершенствуется. Он имеет прошлое и будущее, а также новые слова из других стран. Действительно, ни один язык не может обойтись без слов, заимствованных из других языков. Часть иноязычных слов колеблется от десяти до восьмидесяти до девяносто девяти процентов. Процесс заимствования слов характерен для каждого современного языка. В лингвистике процесс заимствования слов означает проникновение слов одного языка в систему другого языка и создание заимствованного слова. Благодаря заимствованиям словарный запас любого языка постоянно пополняется, и русский язык не остается в стороне.

В последнее время количество иностранных слов в русском языке увеличилось. Большинство этих слов происходят из английского языка или англицизма. В своей книге «Введение в языковедение» А. А. Реформатский утверждает, что во всех языках мира есть слова, заимствованные и собственные слова [4, с.176]. Впервые в русском языке появились слова из Англии в 16–17 веках. Однако их использование было не так распространено, как сейчас, и поэтому они не оказали значительного влияния на дальнейшее развитие русского языка. Популярность английского языка получили в 1990-х годах, после распада Советского союза, когда в Россию проникли англицизмы, такие как маркетинг, импичмент, офшоры и митинги. В современном мире много заимствованных слов, особенно англицизмов, используется как дань моде, так и явлением языка. Современная молодёжь часто использует заимствованные слова. Они используют английские слова, такие как извините, неудачно, фальшиво. Но они также искажают слова, например, sorry (с англ. прости часто переводится как сорян).

Все элементы русского языка, включая лексическое значение, фонетическое оформление и грамматические признаки, были повреждены англицизмами. Для обогащения языка новыми словами используются как устные, так и письменные источники. В лексическом плане заимствование не нарушает грамматическую систему словаря, пополняя его. В соответствии с правилами и законами русского языка английские

слова изменяют свое произношение или морфологию. В первые годы правления Петра Первого в русской речи начали использовать англицизм. В этот период началось активное развитие кораблестроения и флота Российской империи. Поскольку Англия доминировала в морской отрасли, много русскому языку пришли слова из Англии. Ученые лингвисты утверждают, что в этот период из английского языка в русский язык перешло 3000 слов, которые сохранились и используются до сих пор.

В конце двадцать первого и начале двадцать первого века в русскую речь вошло много англицизмов. Но это относится не только к русскому языку, но и к большинству языков, потому что в этот период английский язык стал международным языком и, как следствие, английские слова и выражения заполнили языковую структуру почти всех других языков. Появление англицизмов в русском языке было как положительным, так и отрицательным. Это хорошо, потому что они обогащают русскую речь, не вытесняя исконно русские слова, и без них практически не обойтись, потому что есть вещи, у которых нет названий на русском языке, потому что слова, например, «матч», «митинг», «офсайд», «клоун», были созданы в Англии.

Так же англицизм затронул и казахский язык. Трудно определить, когда в казахском языке впервые появился англицизм. Тем не менее, в последние десятилетия казахский язык активно воспринял английские слова из-за глобализации и развития технологий. Бизнес, информационные технологии, мода, музыка и спорт — это лишь некоторые из областей, где казахский язык начал использовать англицизмы. Например, слова «бизнес», «компьютер», «смартфон», «интернет», «модель», «музыка», «спорт» и так далее стали частью повседневной речи казахов. После распада СССР англицизмы начали активно использоваться в речи молодежи страны, позже их активно начали употреблять старшее поколение, а за ними уже большинство казахов. Многие факторы способствуют значительному использованию англицизмов в казахском и русском языках. Внутренние языки называются внутренними, а внешние языки называются внешними.

Главной внешней причиной являются политически тесные связи с Англией, торговля, промышленность и культура. Эти связи вызывают заимствованные слова, такие как электорат, премьер-министр, спикер, импичмент. Внедрение иностранных слов в определенные предметы или виды деятельности является дополнительной внешней причиной. Внутренняя причина заключается в желании заменить слова одним словом. К примеру, сейчас многие не используют слово «легко», «это так просто», а используют английское слово «easy».

Англицизм-это слово или конструкция, заимствованные из английского языка другим языком. С ростом англоязычных СМИ и глобальным распространением британской и американской культур в 20-м и 21-м веках многие английские термины вошли в популярное употребление на других языках. Поскольку для них ранее не было слов в английском языке, слова, связанные с технологиями, такими как интернет и компьютер, распространились по всему миру. В процессе, аналогичном англицизации, слова, импортированные в английский язык, иногда переводятся дословно, а иногда адаптируются к языку, который они импортируют. Эти заимствованные слова в языках, не связанных с латинским алфавитом, могут быть написаны на латинице каким-либо образом, что приводит к тексту, состоящему из смеси алфавитов; в других случаях они являются транслитерациями. Письмо катакана обычно используется для перевода английских и других иностранных слов на японский язык. В некоторых странах такая англицизация рассматривается как относительно вредная, и использование английских слов может даже считаться привлекательным. В Японии часто используются английские или псевдоанглийские названия торговых марок и слоганы для рекламы товаров на внутреннем рынке. В других странах английские слова воспринимаются более негативно, и правительства и общественные группы делают все возможное, чтобы изменить это мнение.

Кроме того, следует помнить, что несмотря на то, что слово «англицизм» происходит от слова «английский», этот процесс не всегда означает, что он происходит из Англии. Кроме того, он может включать слова или фразы из любой части английского языка, поэтому термин «американизм» должен использоваться для обозначения слов, заимствованных из Соединенных Штатов Америки. Многие люди дают различные определения англицизма. Этот термин используется в различных контекстах языкового взаимодействия. В Словаре англицизмов использования в отдельных европейских языках учитываются следующие критерии: заимствованное слово, которое является узнаваемым по форме с точки зрения написания, произношения и морфологии; это исключает переводы и кальки, а также слова, происходящие из языков, близких к современному французскому языку. Некоторые считают англицизмы безвредными и полезными, другие воспринимают их как дурное влияние, которому необходимо противостоять.

Есть два мнения на счет англицизмов, положительная и отрицательная. Отрицательное мнение связано с тем, что многие обесценивают свой родной язык используя англицизмы, а некоторые считают, что молодежь берет бранные слова и ненормативную лексику из англицизмов. В статье «Влияние англицизмов игрового сленга на повседневную речь подростков» известного журнала «Юный ученый»: Игровой сленг – условный язык, при помощи которого игроки обмениваются информацией. Особенностью игрового сленга является обилие иноязычной лексики (в первую очередь, англицизмов). Часто слова, используемые в игровом сленге, становятся общеупотребительными. Например, слово «пооб», означающее «новичок» или «дурачье», стало общеупотребительным из игрового сленга. Большинство игрового сленга являются бранные и жаргонные англицизмы, из-за этого существует мнение о том, что англицизмы плохо влияют на молодежь. Не существует чистого языка, все языки так или иначе заимствуют слова у других языков. Я считаю, что англицизмы важны для нашего времени и их частое использование в поучительных целях является необходимым для нашего времени. К примеру, можно взять популярные англицизмы в сфере финансовой экономики: маркетинг, бюджет, схема, купюра, евро. Также и в культурной жизни: мемуары, релиз, бестселлер. Во всем есть хорошие и плохие качества, в цитате: А. Шопенгауэра «Если человек хочет читать хорошие книги, он должен избегать плохих». Также и с англицизмами, если использовать только полезные и познавательные англицизмы, то определенно это приведет к интересу самому языку. Интерес порождает толчок к знаниям, а англицизмы порождают толчок к изучению международного английского языка. Тем самым можно сказать, что пользы больше, чем вреда у англицизмов, чтобы развиваться и стать эрудированным нужно избегать жаргонных и бранных англицизмов, а точнее избегать игрового сленга и поучать молодежь на правильное направление. Также с развитием культуры и музыки, молодежь подражает западу и добавляет новые англицизмы в повседневную речь. Примеры англицизмов из фильмов:

"To be or not to be" - фраза из пьесы "Гамлет" Уильяма Шекспира, которая стала вопросом выбора между двумя возможностями.

"I'll be back" - фраза, сказанная Арнольдом Шварценеггером в фильме "Терминатор", что означает его намерение вернуться.

"May the force be with you" - фраза из "Звездных войн", которая означает пожелание силы и удачи.

"Hasta la vista, baby" - фраза из фильма "Терминатор 2: Судный день", которая означает "до свидания" на испанском языке.

"Here's looking at you, kid" - фраза из фильма "Касабланка", которая означает наблюдение за кем-то.

"I see dead people" - фраза из фильма "Шестое чувство", означающая способность видеть призраков.

"I'm king of the world" - фраза из фильма "Титаник", которая означает чувство победы или триумфа.

"There's no place like home" - фраза из фильма "Волшебник из страны Оз", означающая, что нет ничего лучше, чем дом.

"To infinity and beyond" - фраза из фильма "История игрушек", выражающая бесконечные возможности исследования и приключений.

Проведя опрос и тщательный анализ у носителей языка, я выявил ряд мнений по поводу развития английских слов. «Не важно, как они проникли (англицизмы), важно, как они повлияли», «Это хорошо, когда молодежь интересуется культурой других стран и интересуется другими языками», «Не вижу ничего плохого в употреблении англицизмов в повседневной лексике». Большинство считает, что нужно развивать англицизм, потому что он оказывает хорошее влияние на познание востребованного языка. Сейчас дети знают больше английских слов чем взрослые. Многие считают, что это влияние запада или гаджетов, есть еще мнение, что это частое использование англицизмов. Все считают, что это требование 21 века, где везде используются англицизмы. Есть и те, кто полагают что это плохо, якобы есть риск того, что наш родной язык исчезнет, что забываются культуры и обычаи и что, нужно прекратить распространение англицизмов в казахском языке. Англицизм не влияет на культуру, а лишь на некоторые слова в повседневной речи. В 2023 году презентовали Оксфордский казахско-английский словарь. Это еще один факт того, что язык не забудется пока носители активно его используют. Так что нужно развивать англицизмы в казахских и русских языках, потому что англицизм – современная реальность и вынужденная необходимость. На вопросы: Как вы относитесь к английскому языку? Часто ли вы употребляете англицизмы в повседневной речи? Помогают ли они вам? Довольны ли вы их появлению? Большинство ответило положительно, так как нам необходимы англицизмы для нашего времени. С развитием науки, культуры, технологии англицизмы стали вынужденной необходимостью не только для русского и казахского, но и для других языков мира. Сейчас во всех школах Казахстана и во всех ВУЗах изучаются английский язык. Так как сленг помогает ускорить процесс стремительного развития компьютеров и компьютерных технологий, когда язык стремится в ногу с современностью, но и усложняет его, поскольку каждый день появляется новое слово, которое требует дачи определенности, что замедляет его. Мы должны уважать родные нам языки и нам необходимо знать и английский язык, а в этом нам помогают англицизмы.

Из сказанного можно сделать вывод, что англицизмы в русском и казахском языках являются полезными. Преимущество состоит в том, что они в какой-то степени обогащают русскую и казахскую речь, позволяют познать историю языка, культуру. Но существует и отрицательная сторона, и нужно учитывать тот факт, что неоправданное использование англицизмов в русском и казахском языке может привести к вытеснению исконно русских и казахских слов. Рассматривая положительные и отрицательные стороны проникновения английских слов нам следует все же по мере необходимости развивать англицизмы, потому что это и современная реальность, и вынужденная необходимость.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Клапвейк, М. К.; Хофсти, Питер М. "Англицизмы во французских газетах: семантический контекстуальный подход"
2. Лихитов П. В. Компьютерный жаргон//РУССКАЯ РЕЧЬ. - 1997.-№3
3. Горжков П.А. «Сленг хакеров и геймеров в Интернете»- автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук/Московский государственный областной университет. Москва, 2006г
4. Реформатский А. А. Введение в языковедение: Учебник для вузов. — М., 1947. — 544 с

УДК 372.881.111.22

ЧТЕНИЕ ВСЛУХ КАК СРЕДСТВО ПОНИМАНИЯ ЗНАЧЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНОГО ТЕКСТА

Халмирзаев Эрбол Эркинович
Преподаватель филологического факультета
ЮКУ М.Ауэзова
Халмирзаева Куланда Сериковна
Старший филологического факультета
ЮКУ М.Ауэзова
Шымкент, Казахстан

Түйін: Бұл мақалада неміс тілі сабағында дауыстап оқудың маңыздылығы қарастырылады.

Тіл адамның қарым-қатынасының маңызды құралы болып табылады, онсыз адамзат қоғамының болуы және дамуы мүмкін емес. Жоғары оқу орындарында шет тілін оқытудың негізгі мақсаты – студенттердің әртүрлі мәдениеттің өкілдерін түсіну және оларға төзімділік қабілеттерін дамыту. Осыған сүйене отырып, шет тілінің оқу пәні ретіндегі рөлі мүлдем жаңа болып табылады. Өйткені, бұл - басқа мәдениеттер мен халықтар үшін белгілі бір мәдениеттің құралы болып табылатын тіл.

Ол студенттерге осы халықтың үлкен байлығына тікелей қол жетімділікті қамтамасыз етеді, әртүрлі мәдени қоғамдастық өкілдерінің түсінуі мен қарым-қатынасының маңызды құралы болып табылады.

Оқу студенттерге жаңа құбылыстармен, зерттелетін тілдің өмірі мен мәдениеті туралы фактілермен танысуға көмектеседі. Оқу барысында студенттер сыни тұрғыдан ойлауға үйренеді, мәтіннің нақты дәлдігі мен логикалық реттілігін тексереді, контекстті қарастырады және өз көзқарасын дәлелдейді.

Оқудың әр түрін үйрену студентке ақпараттың әр түрлі түрлерімен жұмыс істеуге деген сенімділік сезімін оятады. Әр түрлі мәтіндермен жұмыс жасауды білетін студент ақпараттық ресурстармен жемісті әрекеттесе алады. Осыдан шетелдік мәтіндерді оқу әдістері мәселесінің өзектілігі туындайды.

Мақала мақсаты қойылған міндеттерді орындау үшін келесі зерттеу әдістері орындалды: талдау, синтездеу, тақырып бойынша әдістемелік материалдарды зерттеу, ғылыми әдебиеттер, педагогикалық тәжірибені жалпылау.

Кілт сөздер: дауыстап оқу; шет тілі; ақпараттық-логикалық орталық; фонетикалық дұрыс сөйлеу; сөйлеу белсенділігі

В современном мире, где распространен Интернет и имеются в распоряжении планшеты, электронные книги и другие средства, становится все меньше семей, где чтение вслух является традицией. Много лет назад чтение вслух было неотъемлемой частью духовной жизни семьи. Таким образом, передавалась культура речи из поколения в поколение. С появлением новых технологий эта традиция постепенно исчезает, причем не только в семьях, но и при обучении иностранному языку. Такое отрицательное отношение к громкому чтению, вероятно, сформировалось, когда на занятиях большую часть времени отводили переводу и чтению вслух. Однако, чтение вслух следует рассматривать как одно из средств целенаправленного обучения речевому и неречевому общению, как один из плодотворных факторов повышения эффективности учебно-воспитательного процесса при обучении иностранному языку.

Речевая деятельность человека является самой сложной и самой распространенной. Без нее невозможна никакая другая деятельность, она составляет основу другой деятельности человека.

Основная цель обучения иностранному языку в высшем учебном заведении – формирование у студентов способности к взаимопониманию и толерантного отношения к представителям иной культуры. Исходя из этого, совершенно по-новому осознается роль иностранного языка как учебного предмета. Ведь именно язык является проводником культуры того или иного народа для других культур и народов. Он открывает студентам непосредственный доступ к огромному богатству этого народа, является важным средством взаимопонимания и коммуникации представителей различных культурных сообществ. Вопросами чтения, обучения чтению занимались и занимаются видные педагоги, учёные, методисты, психологи Сухомлинский В.А., Плотников С.Р., Розов О.А., Светловская Н.Н., Фоломкина С.К., Бим И.Л., Пассов, Рогова, Гальскова и другие.[3.]

Чтение на изучаемом языке становится важным и неотъемлемым аспектом процесса обучения иностранным языкам; при этом само понятие “чтение” требует нового осмысления, а его реализация как содержательного компонента обучения нуждается в разработке ряда методических положений, связанных с его проведением и организацией. Чтение иноязычного текста как самостоятельный аспект учебного предмета “иностранная речь” способно, с одной стороны, обеспечить более прочное формирование всех видов коммуникативной компетенции, с другой стороны, решить в процессе обучения иностранному языку задачи, которые требуют специального учебного и содержательного контекста. Чтение на изучаемом языке способствует развитию устной речи, обогащает словарный запас, знакомит с культурой и литературой страны изучаемого языка, развивает аналитическое мышление. Но чтобы чтение было продуктивным, необходимо проводить работу над текстом, как перед чтением отрывка, так и после, чтобы помочь учащимся понять текст и активизировать новые языковые явления. Следовательно, учителю иностранного языка нужно знать различные упражнения по работе с текстами.

Чтение помогает студентам знакомиться с новыми для него явлениями, фактами о жизни и культуре страны изучаемого языка. В процессе чтения дети учатся мыслить критически, проверять фактическую точность и логическую последовательность текста, рассматривать контекст, аргументировать свою точку зрения. Обучение различным видам чтения поможет учащемуся чувствовать уверенность в работе с различными типами информации. Студент умеющий работать с разными видами текстов сумеет плодотворно взаимодействовать с информационными ресурсами. Отсюда следует актуальность проблемы обучения методикам чтения иноязычных текстов.

Для достижения цели работы и для выполнения поставленных задач выполнены следующие методы исследования: анализ, синтез, изучение методического материала по теме, научной литературы, обобщение педагогического опыта.

В настоящее время основное внимание уделяется развитию навыков устной речи, и невольно преподаватель всю работу над чтением подчиняет решению этой задачи. Чтение на уроке как бы утрачивает свою самостоятельность и превращается в атрибут устной речи, а материал для чтения – лишь в дополнительный стимул для развития навыков говорения.

Обучение чтению как процессу извлечения информации из печатного источника подменяется «проработкой» материала чтения вслух, вопросно-ответной формой работы, переводом, пересказом и т.п. Чтению как речевой деятельности почти не учат: оно все время выпадает из поля зрения учителя.[4.]

Было бы несправедливо, однако, искать причину такого положения в том, что устная речь заняла одно из главных мест в обучении и как бы вытеснила чтение. Она не вытеснила чтение, а подчинила его себе, чего не должно быть. Устная речь и чтение – два вида речевой деятельности. При всей их взаимосвязи они имеют свою специфику. Как неправомерно

было бы обучать устной речи на основе только печатных текстов, без применения других средств, стимулирующих высказывание, так нецелесообразно и неэффективно обучать чтению только на основе устной речи.

Может показаться, что это несовременный метод обучения иностранному языку и, что, давая задания такого рода, преподаватель просто тратит время впустую. Ведь в распоряжении преподавателя имеются разнообразные технические средства, при помощи которых быстро достигаются хорошие результаты. Однако мы считаем, что чтение вслух все же имеет право на существование и без него невозможно обойтись в учебном процессе. Если рассматривать чтение на иностранном языке как коммуникативную и познавательную деятельность, то нужно отметить, что оно позволяет развивать опыт читательского поведения студентов, укрепляя их желание читать и понять ценность иноязычного текста. Ведь язык – это культура народа, где звуковой образ слова и его смысл неразрывно связаны. Чтение вслух предоставляет необходимые навыки и умения и учит чувствовать красоту языка, наслаждаться печатным словом.

В настоящее время появляется устойчивая тенденция, заключающаяся в том, что студенту трудно сформировать мысль и выразить ее словами, причем независимо от того, на каком языке он говорит. Одна из причин этого явления – ограниченное или затрудненное речевое общение. Если проанализировать рабочий день студента, то можно увидеть, что на протяжении всего дня студент слушает лекции, решает математические задачи или занимается программированием. И все это он проделывает, в основном, молча. А после занятий он с головой погружается в паутину Интернета. Чтение же вслух способствуют совершенствованию произносительных навыков. Чем совершеннее эти навыки, тем большее эстетическое удовольствие получает студент от собственной громкой речи. У него появляется психологическая раскованность и психологический комфорт, что является одной из составляющих речевой готовности.

Вначале студентам предлагается бегло просмотреть текст, чтобы студент мог соотнести предложенный для громкого чтения текст с тем или иным стилем и жанром. Известно, что чтение художественных, научных или газетных текстов имеют свои интонационные особенности, поэтому важно представлять себе, в каком ключе читать текст. Например, студенты филологического факультета, в основном, работают с текстами по специальности, с научной литературой и газетными сообщениями. Тексты такого рода читаются спокойно, сдержанным тоном. Причем на начальном этапе используются тексты, основанные на известном материале, и студенты постепенно готовятся к распознаванию сложных и производных слов. На занятиях они учатся членить фразы на синтагмы и расставлять фразовые ударения, а также находить информационно-логический центр. Иногда неопределенный артикль может помочь найти логический центр, так как он часто сочетается с новым, самым главным словом в сообщении. Логические центры обычно произносятся нисходящим тоном. Однако нужно сказать, что нисходящие тоны отличаются по уровню начала и конца падения голоса и правильным выделением голосом второстепенных слов в предложении. Второстепенные слова обычно произносят на более низком уровне, в быстром темпе и менее громко.[5.]

Учитывая эти и многие другие тонкости, преподаватель сможет развить у студентов более глубокое понимание логического содержания текста. Следует помнить о том, что отрывки для громкого чтения должны быть небольшими по размеру.

Исходя из выше сказанного, можно сделать вывод о том, что работа с чтением вслух не является пассивной деятельностью. На готовых текстах студенты учатся использовать то, что в процессе говорения им нужно будет воплощать спонтанно. А восприятие и переработка смысловой информации требует большой психологической и интеллектуальной активности. Этот способ чтения помогает устанавливать последовательность фактов. В памяти студентов закрепляется лингвистическая

информация, и создаются образы, которые могут выступать в качестве опор для устной речи. Главное для преподавателя – определить место данного вида речевой деятельности в системе других способов коммуникации и рассматривать этот вид работы, как один из видов развития речевого и неречевого общения, учитывая развивающий потенциал материалов для чтения и, возможно, разработать новый способ адекватного подхода к чтению.

ЛИТЕРАТУРА:

1. От идеи «Триединство языков» Н. А. Назарбаева до полиязычного образования в Казахстане.
2. Государственная программа развития языков в Республике Казахстана на 2011-2020 годы
3. Гез, Н. И. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: Учебник. / Н. И. Гез, М. В. Ляховицкий, А. А. Миролубов, С. К. Фоломкина, С. Ф. Шатилов // М.: Высш. школа, 1982. – 373 с.
4. Вайсбурд, М.Л. Обучение пониманию иноязычного текста при чтении как поисковой деятельности / М.Л. Вайсбурд, С.А. Блохина // Иностранные языки в школе. - 1997. - № 1-2. - С. 33-38..
5. Т. И. Власова // Педагогика. 2008. № 9. С. 108 113.

ӘОЖ 371.3:811.111

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА СЮЖЕТТІК- РӨЛДІК ОЙЫНДАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Серікова Гүлназ Серікқызы

Астана халықаралық университетінің
«Шет тілі: екі шет тілі» мамандығының магистранты
Ғылыми жетекші – Ниязова Айгуль Есенгельдиевна
Астана, Қазақстан

***Аннотация:** Мақалада сюжеттік-рөлдік ойындар және оларды шет тілі сабақтарында қолдану жолдары қарастырылған. Ойын элементтерін қолданудың талаптары мен шарттары, тиімділігі атап көрсетілген. Ойын түрлері мен ағылшын тілі сабақтарында рөлдік ойындарды өткізуге байланысты ұсыныстар берілген.*

***Кілт сөздер:** Коммуникативтік құзыреттілік, сюжеттік-рөлдік ойындар, сөйлеу қызметінің түрлері*

Шет тілін оқытуда сюжеттік-рөлдік ойындарды қолданудың маңызы ерекше. Өйткені ойын танымдық материалды ұйымдастырудың тәсілі ғана емес, сонымен бірге баланың ағылшын тілінде коммуникативтік дағдыларын қалыптастырудың тәсілі. Сюжеттік-рөлдік ойын – баланың интеллектуалды дамуының құралы. Рөлдік ойын - бұл оқушы белгілі бір жағдайлар аясында еркін сөйлей білетін, шет тіліндегі қарым-қатынасқа қатысушылардың бірі ретінде әрекет ететін оқу әдісі. Проблемалық жағдаятты шешу ойындардың міндетті элементі болып табылады. Белгілі бір мәселені шешуге негізделген рөлдік ойын оқушылардың коммуникативті белсенділігін арттырады, жағдайды мұқият ойластыру, дұрыс шешімін табу логикалық ойлауды, дәлелдеу, сұхбаттасушыны сендіру

қабілетін дамытады. Сондықтан нақты қарым-қатынас жағдайын модельдеу үшін рөлдік ойынды пайдалану қажет. Рөлдік ойын жаңа материалды игеру, бекіту, шығармашылық қабілеттерін дамыту, тілдік дағдыларын қалыптастыру үшін қолданылады. Бұл білім алушыларға оқу материалын жан-жақты түсінуге және зерттеуге мүмкіндік береді. [1]. Рөлдік ойындардың әлеуметтік маңыздылығына келсек, белгілі бір мәселелерді шешу барысында білімі ғана емес, сонымен бірге ұжымда қарым-қатынас жасау дағдылары да шыңдалады. Рөлдік ойын барысында білім алушы өзін еркін сезінеді. Сондықтан рөлдік ойындар қарым-қатынас принципіне негізделген топтық қарым-қатынастың оқу моделі бола отырып, барлық оқушыларды сөйлеу әрекетіне тартады. Осылайша, рөлдік ойын шет тілін оқытуда коммуникативті принципті жүзеге асырудың ең тиімді әдістерінің бірі болып табылады. Рөлдік ойын - бұл іс-әрекеттегі оқыту. Рөлдік ойын кезінде оқушыда жағымды эмоциялардың пайда болуы оқу сапасына да өз әсерін тигізеді. [2].

Мектепте шет тілін оқыту:

- балалардың коммуникативті-психологиялық бейімделуіне жағдай жасау және олардың шет тілін қарым-қатынас құралы ретінде пайдаланудағы психологиялық кедергісін еңсеруге;
 - оқушылардың жеке және жас ерекшеліктерін ескере отырып, сөйлеу, оқу, тыңдау және жазуда коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруға;
 - ана тілі және шет тілдеріндегі қарым-қатынастың жалпы ерекшеліктері туралы түсініктерін қалыптастыруға;
 - ана тілі және шет тілдеріндегі лингвистикалық ұғымдарды қалыптастыруға бағытталған.
- Мектепте шет тілін оқытуда оқушылардың тілдік материалды білуі мен меңгеруін ғана емес, сонымен қатар оқушылардың қарым-қатынасқа түсе білуі де маңызды саналады. Оқу процесін белсендіруде рөлдік ойындарды пайдалану тиімді саналады. Рөлдік ойын оқушылардың сөйлеу дағдыларын жетілдіріп, сөйлеу қабілетін дамытады. [3].

Рөлдік ойын құрылымына:

- орындалатын рөлдер;
- рөлдерді орындаудағы ойын әрекеттері;
- ойын арқылы заттарды пайдалану, яғни нақты заттарды ойын, шартты заттармен алмастыру;
- ойыншылар арасындағы нақты қатынастар;
- сюжет;
- мазмұны кіреді.

Яғни рөлдік ойын қоғамдағы оқушылардың өмір сүру жағдайынан туындайды.

М. Ф. Строниннің «Ағылшын тілі сабақтарындағы оқыту ойындары» еңбегінде ұсынған классификациясын негізге ала отырып, рөлдік ойындардың келесі түрлерін ажыратуға болады:

- алфавитпен жұмыс істеуге арналған ойындар;
- фонетикалық ойындар;
- лексикалық ойындар;
- емле ойындары;
- грамматикалық ойындар;
- тыңдау ойындары;
- жалпы тілдік ойындар.

Сабақтағы ойындардың орны мен ойынға бөлінген уақыт оқушыларды даярлау, зерттелетін материал, сабақтың мақсаттары мен шарттарына байланысты. Мысалы, егер ойын сабақтың бастапқы бекіту кезінде жаттығу ретінде пайдаланылса, онда оған 20-25 минут уақыт бөлуге болады. Болашақта сол ойын өткен материалды қайталау мақсатында өткізілуі мүмкін, яғни сол ойынды сабақтың әртүрлі кезеңдерінде қолдануға болады. [4].

Ойынды оқушыларды сергіту үшін сабақтың ортасында немесе соңында қолданған жақсы. Ойынды пайдалану оқушыларда жағымды эмоциялар туғызатындай, пайдалы болатындай, сонымен қатар балалардың шет тілін үйренуге деген қызығушылығы немесе мотивациясы төмендей бастаған жағдайда тиімді ынталандыру ретінде қолданған маңызды. [5]. Оқушылардың тілдік дағдыларын дамытатын бірнеше ойын түрлеріне тоқталмақшымын.

Тыңдау ойындары.

Мақсаты:

- оқушыларға тыңдалған сөздің мағынасын түсінуге үйрету;
- оқушыларды басты нәрсені бөлуге үйрету;
- оқушылардың есту қабілетін дамыту.

Тыңдауға үйретуде топтық ойындарды қолданған нәтижелі, топ мүшелері мәтінді тыңдағаннан кейін мәтін мазмұны бойынша қарсыластарына сұрақтар қояды. Қойылған сұрақтарға нақты жауап берген топ жеңеді.

Мәтінді тыңдағаннан кейін (бірнеше кейіпкерлер болғаны жақсы) мәтін мазмұны бойынша қойылым көрсеткен ойындар ерекше қызығушылық тудырады. Бұл ойындарда балалар тыңдау қабілеттерін ғана емес, сонымен қатар шебер ойнау мүмкіндіктерін де көрсетеді. [6].

ЖАНУАРЛАР ТУРАЛЫ ЖҰМБАҚТАР.

Мұғалім оқушыларға жұмбақтар оқиды, оқушылар оларды болжауы керек. Мысалы:

1. It is a domestic animal. It likes fish. (a cat)
2. It is a wild animal. It likes bananas. (a monkey)
3. It is very big and grey. (an elephant)
4. This animal likes grass. It is a domestic animal. It gives us milk. (a cow)

Әрбір дұрыс жауап үшін топ 1 ұпай алады.

Лексикалық ойындар:

Мақсаты:

- оқушыларды нақты жағдайларда лексиканы қолдануға үйрету;
- оқушылардың ойлау белсенділігін арттыру;
- оқушылардың сөйлеу дағдыларын дамыту.

ДҮКЕНДЕ

Дүкен сәресінде сатып алуға болатын әртүрлі киімдер немесе тағамдар бар. Оқушылар дүкенге кіріп, қажет нәрсені сатып алады.

P1: Good morning!

P2: Good morning!

P1: Have you a red blouse?

P2: Yes, I have. Here it is.

P1: Thank you very much.

P2: Not at all.

P1: Have you a warm scarf?

P2: Sorry, but I haven't.

P1: Goodbye.

P2: Good bye.

Фонетикалық ойындар

Мақсаты:

- оқушыларды ағылшын дыбыстарын айтуға жаттықтыру;
- сөзді немесе мәтінді айту дағдысын қалыптастыру.

КІМ ДҰРЫС ОҚИДЫ?

Тақтаға шағын өлең немесе өлең үзіндісі жазылады (санамақ, жаңылтпаш). Мұғалім сөздер мен сөйлемдерді оқып, мағынасын түсіндіреді, жеке дыбыстарды айтудағы

қиындықтарға назар аударады. Мәтінді оқушылар бірнеше рет оқиды. Осыдан кейін жаттауға екі-үш минут беріледі. Тақтадағы мәтін жабылады және оқушылар оны жатқа оқуы тиіс. Әр топтан екі-үш оқушы іріктеледі. Қатесіз оқыса, ұпайлар беріледі; оқуда жіберген әр қате үшін бір ұпай алынады. Көп ұпай жинаған топ жеңеді.

Орфографиялық ойындар

Мақсаты:

- сөздегі әріптерді сәйкестендіру дағдыларын қалыптастыру;
- сөздегі әріптің орнын білу дағдыларын меңгеру;
- оқылған лексикалық материалдың емлесін игеруін тексеру.

АДАСҚАН ӘРІПТЕР. Мұғалім сөзді қағазға бас әріптермен жазады және оны көрсетпестен қияды. Содан кейін жеке әріптерді көрсетіп, үстел үстіне қояды. «Бұл сөздің не екенін кім тез біледі?» - деп сұрайды. Сөзді бірінші болып дұрыс жазған адам жеңеді. Жеңімпаз өз сөзін ойлап тауып, мұғалімге хабарлайды немесе өзі жазады және қиып, барлығына шашыраңқы әріптерді көрсетеді. Сылайша ойын қайталанады.

КЕЗЕКШІ ӘРІП. Оқушыларға карточкалар таратылады және мүмкіндігінше көп сөз жазу тапсырылады. Мысалы, мұғалім: «Бүгін бізде кезекші «О» дыбысы мен әрпі ол сөздің басында. «О» дыбысы сөздің басында тұрған сөздерді кім көбірек жазады?»-деп сұрақ қояды.

СУРЕТ. Ойынның әр қатысушысы заттар, жануарлар және т.б. бейнеленген суреттен алады. Топ мүшелері екі бөлікке бөлінген тақтаға шығып, суретте көрсетілген заттарға сәйкес келетін сөздерді жазады. Оқушы сөзді жазғаннан кейін оны оқып, суретін көрсетуі керек. Барлық сөздерді тез және қатесіз жазған топ жеңеді.

КІМ КӨП ЖАЗАДЫ? Екі топ құрылады. Әр топ тақтаға тақырыптар бойынша мүмкіндігінше көп сөздерді жазуы керек: А) спорттық ойындардың атаулары; б) жануарлар; в) түстер және т. б.

Грамматикалық ойындар

Мақсаты:

- оқушыларға белгілі бір грамматикалық қиындықтарды еңсеретін сөйлеу үлгілерін қолдануға үйрету;
- осы сөйлеу үлгісін қолдану үшін мүмкіндік жасау.

СУРЕТ ОЙЫНЫ. Present Continuous бағдарламасында оқушылардың құрылымдарды жақсы меңгеруі үшін кескіндеме ойынын пайдалануға болады. Оқушыларға суретте бейнеленген осы немесе басқа кейіпкердің әлі көрмеген не істейтінін болжауға шақырылады. Балалар сұрақтар қояды, мысалы:

P1: Is the girl sitting at the table? T: No, she is not.

P2: Is the girl standi. Суретте көрсетілген әрекетті болжаған оқушы жеңеді. Ол жеңімпаз болады және басқа суретті алады.

What do you like to do? Ойын сөйлеу тілін дамытуға бағытталған. Оқушылардың бірі оның не істегенді ұнататынын жасырады, ал басқалары оған сұрақтар қояды: Do you like to swim? Do you like to play football? Ойын шешімін тапқанға дейін жалғасады. Шешімін тапқан оқушы жүргізуші болады.

Have you ...? Ойын білім алушыларды to have етістігімен ортақ сұрақтарды қолдануға үйретеді. Мұғалімнің үстеліне ойыншықтар қойылады. Оқушыларға оларды қарап, есте сақтау ұсынылады (алдымен оқушылармен барлық атауларды ағылшын тілінде қайталауға болады). Содан кейін оқушылар теріс бұрылады, ал жүргізуші үстелден ойыншық алып, оны артына жасырады. Қалған ойыншықтар жабылады. Оқушылар жүргізушіге сұрақтар қояды: -Сізге мысық керек пе? Have you a dog? сонымен, білім алушылардың кез-келгені жасырын ойыншықты тапқанға дейін жалғасады. Жеңіске жеткен оқушы жүргізушінің орнын алады.

Жалпытілдік ойындар

Мақсаты:

- айтылым, лексикалық және грамматикалық дағдыларды қалыптастыру;
- шет тілін меңгерудің дайындық, коммуникацияға дейінгі кезеңінде тілдік құбылыстарды қолдануға үйрету.

СӨЗДІ АУДАРЫҢЫЗ. Ойынның әр қатысушысына аудару үшін ағылшын сөзі беріледі. Жауап бірден болуы керек.

МАҚАЛДЫ АЯҚТА. Жүргізуші мақалдың басын оқиды, топтар оны аяқтауы керек. Дұрыс жауап берген жағдайда топ ұпай алады. A FRIEND IN NEED..... IS A FRIEND INDEED.

Алфавитпен жұмыс істеуге арналған ойындар

Мақсаты:

- әліпбиді игеруін бақылау;
- дыбыстық әріптік сәйкестіктерді саралау дағдысын қалыптастыру.

Taking steps. Оқушылар сынып бөлмесінің бір жағында тұрады. Мұғалім тақтада жазылған сөздерді көрсетеді, оқушылар кезек-кезек сөздерді әріппен атайды. Егер оқушы сөзді дұрыс жазса, ол алға қадам жасайды. Сыныптың қарама-қарсы қабырғасына бірінші болып жеткен оқушы жеңімпаз болып саналады.

Word-building. Мұғалім тақтаға ұзақ сөз жазады. Оқушылар (белгілі бір уақыт аралығында) осы сөздің әріптерінен сөздер жасауы керек. Сөздердің ең көп санын жасаған оқушы жеңеді. Мысалы, personal сөзінен оқушылар son, are, so, rose сөздерін құрастыра алады. [7].

Қарастырылған ойындардың негізгі міндеті-оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін басқару және олардың лексикалық дағдыларын қалыптастыру, сондай-ақ нақты тілдік бірліктерді қолдану ережелерін меңгеру мақсатында оқу сабақтарында қарқынды өзіндік жұмысты ұйымдастыру.

Ойынның көмегімен лексикалық және грамматикалық материалдар жеңіл меңгертіледі, тыңдау, ауызша сөйлеу дағдылары дамиды. Рөлдік ойындар шет тілін оқыту үрдісін қызықты әрі танымдық етуге көмектеседі. Топта ынтымақтастық ахуалын туғызып, балаларға ұялшақтықты, сенімсіздікті жеңуге, тілдік кедергіні, шаршауды жоюға мүмкіндік береді. [8].

Осылайша, балалардың психологиясын және олардың өзін-өзі дамытатын сюжеттік-рөлдік ойындар ағылшын тілін оқытудың белсенді және нәтижелі әдістерінің бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ариян М.А. Ситуативная роль как фактор повышения эффективности обучения устной речи на иностранном языке в средней школе/ М.А. Ариян. - М.: Авторед. Кон. Дис., 2001 - 203 с.
2. Гашкова В.П. Ролевые игры и задания на уроках английского языка // Иностранные языки в школе. - 2003. - №5.
3. Дианова Е.М., Костина Л.Т. Ролевая игра в обучении иностранному языку (Обзор зарубежной методической литературы) // Иностранные языки в школе. - 2005. - №3.
4. Калимулина О.В. Ролевые игры в обучении диалогической речи // Иностранные языки в школе. - 2003. - №3.
5. Комаров А.С. Игры и пьесы в обучении английскому языку/ А.С. Комаров. - Ростов/Д.: Феникс, 2009. - 224 с.
6. Конишева А.В. Игровой метод в обучении иностранному языку/ А.В. Конишева. - Спб.: КАРО, Минск: Четыре четверти, 2008. - 180 с.
7. Логинова Л.И. Как помочь ребенку заговорить по-английски. Книга для учителей/ Л.И. Логинова. - М.: Владос, 2004. - 208 с.
8. Мильруд М.П. Методика преподавания английского языка/ М.П. Мильруд. - М.: Дрофа, 2007. - 256 с.

УДК.821.512.155.

**ФИЛОЛОГДУН ТИЛДИ ОКУТУУДАГЫ ПРОФЕССИОНАЛДЫК
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮ****Соорбекова Айнура Тобокеловна**

Кыргыз-казак университети, ага окутуучу

Аннотация: Макалада мамлекеттик тил мугалиминин компетенттүүлүгүнө байланыштуу маселелер каралды. “Филолог мугалимдин компетенттүүлүгү” деген термин компетенция, компетенттүүлүк, кесиптик компетенттүүлүк, адистик компетенттүүлүк, педагогикалык ишмердүүлүк, окутуу процесси, окуу предмети, класстык коллектив, коммуникабелдүүлүк, окуучулардын үйрөнүү деңгээли, психологиялык компетенттүүлүк, ишмердүүлүк, улуттук баалуулук, адамзаттык баалуулук, мугалимдик көндүмдөр сыяктуу түшүнүктөрдү өз ичине камтыйт.

Өлкөбүздө мугалимдин компетенттүүлүгү тууралуу кеңири изилдөө жүргүзүлбөгөнүнөн бул изилдөөнүн зарылдыгын айтууга толук негиз бар. Мугалимдин кесиптик ишбилгилигин жогорулатууда билим өркүндөтүүчү курстардын мааниси өтө зор. Мугалимдин кесиптик иш билгилиги азыр өтө курч маселе болуп жаш муундарды базар экономикасы шарттарында коомго даярдоодо өтө маанилүү, анткени балдардын жашоосунда өзгөрүшү татаал болгон кээ бир сапаттар орун алат. Ошону менен катар педагогикалык иш билгиликти мугалим өзү өнүктүрүүсү, билим берүү ишмердигин жогорулатуусу деп айтууга болот. Ал аркылуу мугалим кесиптик деңгээлин жогорулата алат.

Ачык сөздөр: мугалим, компетенция, ишмердүүлүк, филолог, мамлекеттик тил, педагог, профессионализм, окуу процесси, психология, квалификация, эрудиция, максат.

Компетенция - (лат. competere – ээ болуу, шайкеш келүү, туура келүү) - окуучунун белгилүү бир кырдаалда (окуу, инсандык, кесиптик) натыйжалуу, майнаптуу иштөөсү үчүн зарыл болгон билим даярдыгына карата алдын ала коюлуучу социалдык талаптар (нормалар, стандарттардын тизмеси). Тил окуткан филологдун компетенттүүлүгү же ишбилгилиги деген эмне? Кандай мугалимди ишбилги дей алабыз? Алардын мугалимдик кесипке компетенттүүлүгү кантип аныкталат? Адистердин кайсысынын компетенттүүлүгү кандай болуш керек? Жөнөкөй мугалим менен жетекчинин ишбилгилик деңгээли кандай аныкталат? Мугалимдин ишбилгилигин текшерип жатып, ал иштеген окуу жайдын абалы, мугалимдин ишинин ийгиликтүү болушуна таасири тууралуу эмнелерди эске алышыбыз керек? деген суроолор билим берүүдө ар бир мезгилде айтылып келет. Жалпы жолунан, компетенттүүлүк-адамдын ар түрдүү билимдердин, билгичтиктердин элементтерин жана иш - аракеттин ыкмаларын белгилүү бир кырдаалда (окуу, инсандык, кесиптик) өз алдынча колдонууга болгон интегративдик жөндөмдүүлүгү. Айрым окуучулардын билимдерин ченемдик баалоо окуп жаткандардын өзүнчө тобунун даярдык деңгээлине карата жүргүзүлөт. Анын максаты - айрым окуучулар менен калган окуучулардын ортосунда билимдерин иш жүзүндө салыштыруу “Филологдун компетенттүүлүгү” деген термин компетенция, компетенттүүлүк, кесиптик компетенттүүлүк, адистик компетенттүүлүк, педагогикалык ишмердүүлүк, окутуу процесси, окуу предмети, класстык коллектив, коммуникабелдүүлүк, окуучулардын үйрөнүү деңгээли, психологиялык компетенттүүлүк, ишмердүүлүк, улуттук баалуулук, адамзаттык баалуулук, мугалимдик көндүмдөр сыяктуу түшүнүктөрдү өз ичине камтыйт

Жалпы эле мугалимдик мүчүлүштүктөр тууралуу Н. Роджерс өз пикирин мындайча билдирген: “Гуманисттик психологияда мугалим окуучуларды башкаруу компетенциясында, бири-биринин ички дүйнөнүн үнсүз кабыл алууга, педагогикалык

иштин баардык катышуучуларынын окууга умтулуусуна артыкчылык берилет, анткени ар бир бала чыгармачыл потенциалга жана кайталангыс тажрыйбага ээ. Бүгүнкү күндө окуучунун чыгармачыл табиятын ачуу олуттуу болуп, “чыгармачылык биздин жашоодо ажырагыс экендиги, чыгармачылыкка тыюу салуу өзгөчө инсандын деңгээлинде, ошондой эле бүткүл маданияттын деңгээлинде “ооруну” чакыра тургандыгы” мугалимдик кесиптеги абдан маанилүү каталардын бири болуп эсептелет [8.4]. Ал эми Г.М.Коджаспирова “Педагогикалык ишмердүүлүк башка ишмердүүлүктөр сыяктуу эле компетенттүү болушу керек ал аныкталган билгичтиктерге ээ болууну талап кылат. Мугалимдин компетенттүүлүгү андагы аныкталган сапаттардын өнүгүү деңгээли менен аныкталат: педагогикалык эрудиция педагогикалык максатты аныктай билүү педагогикалык ой жүгүртүү интуиция, импровизациялоого жөндөмдүүлүк педагогикалык оптимизм жана педагогикалык рефлексия [1.26] – деп жыйынтыктайт. Ал эми мугалимдин профессионалдык компетенттүүлүгү - бул педагогикалык ишмердүүлүктү, педагогикалык пикир алмашууну эң жогорку деңгээлде жүргүзүү. Анда мугалимдин эмгеги натыйжалуу жыйынтыкты түзөт жана тиешелүү окуучулардын окуу жетишкендиктери жана тарбияланышы орун алат. Педагогдун профессионалдык компетенттүүлүгүнүн негизин мугалимдин төмөнкү инсандык касиеттери түзөт:

1. Инсандын багыттуулугу (инсандын багыттуулугу жана анын түрлөрү).
2. Педагогикалык-психологиялык касиеттери (педагогикалык чеберчиликтери, анын мүнөзү жана өзгөчөлүктөрү, инсандын абалы жана психологиялык ойлору).
3. Инсандын интегралдык касиеттери (педагогикалык аң-сезимдүүлүгү, жеке стили, чыгармачылыктын потенциалы болгон креативдүүлүгү) [1. 123].

Кыргыз педагогикасынын өкүлү М.Ч.Өмүралиев өзүнүн “Келечектеги башталгыч мектептин мугалимдеринин маалыматтык-компьютердик технологияларды колдонуу көндүмдөрүн калыптоонун дидактикалык негиздери” аттуу диссертациясынын авторефератында башталгыч класстарындагы мугалимдин компетенциялык мүчүлүштүктөрү катары мындайча оюн билдирген:

1. Башталгыч класстын окуучуларынын математикалык билим алуу көрсөткүчтөрүнүн жалпысынан алганда дурус эместиги;
2. Башталгыч билим берүү адистигинин бүтүрүүчүлөрүнүн айрым бөлүгүнүн кесиптик компетенциясынын толук калыптанбагандыгы жана алардын математикалык билим берүүгө өзгөчө маани бербегендиги;
3. Башталгыч класстын мугалимдеринин сабагында мультимедиялык технологияларды колдонуп окутуу тажрыйбаларынын жетишсиздиги;
4. Предметтик мугалимдер менен башталгыч класстардын ортосундагы чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн ортосундагы байланыштын жоктугу;
5. Компьютердик технологияны башталгыч класстардын сабактарын окутууда колдонуу боюнча методикалык көрсөтмөлөрдүн, окуу материалдарынын жетиштүү деңгээлде иштелип чыкпагандыгы [5, 47].

Педагог Т.Н.Умаров башкаруучулук компетенттүүлүк боюнча: «Ошентип мектеп ишмердүүлүгүнүн педагогикалык жана башкаруучулук негиздеринин татаалданышына жараша бүгүнкү бүтүрүүчү-педагогдордон башкаруу маданиятынын деңгээли жана формаларынын натыйжалуулугу, мектеп жетекчиси менен педагогикалык жамаатын ортосундагы, мугалим менен окуучулардын ортосундагы, ата-эне менен мугалимдин ортосундагы жаңы мамилелердин пайда болушу каранды, бул болсо башкаруу парадигмасы менен маданиятынын алмашуусун билдирет. Ушундан улам чечимди тандоо стили да рынок мыйзамдарына байланыштуу алмашат» - деген аныктамасын айткан [6.24]. Филолог мугалимдин эң негизги милдеттери жаш жеткинчектерди, жогорку класстын окуучуларын өз мекенинин, өз эне тилин сүйүүгө тарбиялоо, мектеп окуучусунун ар тараптан өсүшүнө жардам берүү, алардын аң сезимдүүлүгүн арттыруу, жаш

өзгөчөлүктөрүнө жараша ыймандуулукка, адептүүлүккө багыттоо экендигин мугалимдер эске алуу менен билим менен тарбияны ширелиштирип иш алып баруулары кажет болгондуктан, мугалимдин дагы адистик деңгээли, иш-тажрыйбасы, билим көрөңгөсү да жетиштүү болуусу шарттуу экендигин турмуш өзү тастыктап отурат. Эгерде мугалим өз сабагында окуучуларды туура уюштуруп, туура башкара билсе, анда окуучунун сөз байлыгы өсүп, өзүнүн айлана чөйрөсүндөгү чындыкты, кубулушту жана окуяларды үйрөнүп билип, алган билиминин негизинде уламдан-улам аң-сезими, акыл-эси кеңири байып отурат. Башталгыч мектепте окуучунун жаш өзгөчөлүгүнө, таанып билүү жөндөмүнө ылайык интеграцияланган предметтер окутулат. Алар: эне тили, математика, мекен таануу, көркөм өнөр, музыка, чет тили, дене тарбиясы ж.б. Башталгыч класстын мугалиминин өз билимин жогорулатуусунун бир канча жолдору бар. Биринчиден, квалификациялык категорияга ээ болуш үчүн өз ордунда эле калуу менен аттестациядан өтүү. Экинчиден, кесиптик билимдин деңгээли жана тепкичтери боюнча акырындык менен которулуу (жогорку билимдүү бүтүрүүчү аспирантурага тапшырат). Мугалимдин компетенттүүлүгүнүн деңгээли базалык билими; кийинки өз билимин жогорулатуусу; илими даражасы жана наамы; педагогикалык иш стажысы; практикалык иш тажрыйбасы менен аныкталат.

С.Д.Якушева мугалимдин профессионалдык педагогикалык компетенттүүлүгү-мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүгүнүн калыптангандыгын, педагогикалык мамиле кылуунун жана аныкталган баалуулуктардын, идеялардын жана педагогикалык аң-сезимдин алып жүрүүчүсү катары мугалимдин инсандыгын аныктоочу жана ага зарыл болгон билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн суммасына ээ болуусу [9, 87]. Ал эми В.С. Кукушин “педагогикалык компетенттүүлүк” түшүнүгү билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү өз ичине камтыйт, ошондой эле алардын инсандык өнүгүүсүндө ишке ашыруунун ыкмалары жана жолдору мугалимдин адистик компетенттүүлүгү” – деген [3.158]. Тил сабагынан берген мугалимдин башкаруучулук компетенциясы анын усулдук иштеринин, жамаат менен тил табышуунун, окуучулар менен иш алып баруунун чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн жогору экендигине байланыштуу. Мугалимдин башкаруучулук компетенциясын аныктоо үчүн төмөнкү критерийлер иштелип чыккан. *Натыйжалуулук* критерийи, ага билим, тарбия жана баланын жалпы өнүгүүсү аркылуу жетишет, эгер буга бөлүнгөн убакыт ичинде кошумча жүктөмсүз эле мугалимдин окутуусу жана тарбиялоосунун натыйжасында өсүү байкалса, биз көздөгөн деңгээлге жетсек, демек бул критерий ишке ашкан болот; *Усулдук иштердин үнөмдүүлүгү* критерийи өз алдынча билим алуу жана усулдук ишке багыт алып, ылайыктуу убакыт жана күч сарптоо менен мугалимдердин жана тарбиячылардын чеберчилигинин өсүшүндө турат. Мугалимдин *башкаруучулук ишинин оптималдуулугу* критерийи анын окутуудагы керектүү усулдарга ээ болуусунда жана өзүнүн окуу-тарбия ишинде эң эле максатка ылайык билгичтиктерди, заманбап маалыматтык каражаттарды жана каталогдорду пайдалануусунда турат.

Ошентип мугалимдин башкаруучулук компетенциясы усулдук иштин даярдоо туура жүргүзүү иштерине көз каранды:

- ар бир окуучу класста өз оюн так, толук айта ала турган мүмкүнчүлүк түзүү;
- сабакты максатына ылайык өтүү;
- сабакта тоскоол боло турган нерселерди азайтуу;
- балдардын сабактагы көңүл буруусунун туруктуулугуна жетишүү;
- жаш балдардын позитивдүү мамилелерин, жүрүм-турумдарын колдоого алуу, мактоо;
- мактоону туура жана таасирдүү колдонуу;
- сабактын жана теманын өзгөчөлүгүнө жараша жеке же топтук иштерди аткартуу, ар бир окуучуга өз билимин өркүндөтүүгө көмөк бере турган демократиялык шарт түзүү.

Жогорудагы көз караштарга таянсак, кесиптик жарамдуулук педагогикалык ишмердүүлүктүн ийгиликтүү болушун өтө зарыл бирок кесиптик даярдоого ылайык келүүнү гана туюнткан жетишсиз шарты. Кесиптик жарамдуулук кесиптик даярдоо процессинде кесипке даяр болгон деңгээлге өсүп жетиши мүмкүн. Мындай талаптарды эске алып, жогорку педагогикалык билим берүүнүн базалык компоненттерин өркүндөтүү планындагы принципалдуу жаңычылык катары И.А. Колесниковдун проектилөө изилдөөсүн эсептөөгө болот. Анын эмгегинде жаңычыл методологиялык жана технологиялык мамиле жасоонун негизинде мугалимдерди кесиптик даярдоонун мазмунун гумандаштыруу проблемалары каралган [2.19]. Балдарды маалыматтарды, жаңылыктарды бат үйрөнүп, жасаган нерселерин, тапшырмаларын, эмгектерин баалап, натыйжада аларды өнүктүрө турган кеңеш берүү менен бирге, бааларды жарыя угузуу, андан ары үйрөнүүгө түрткү берүү. Өлкөбүздө мугалимдин компетенттүүлүгү тууралуу кеңири изилдөө жүргүзүлбөгөнүнөн бул изилдөөнүн зарылдыгын айтууга толук негиз бар. Мугалимдин кесиптик ишбилгилигин жогорулатууда билим өркүндөтүүчү курстардын мааниси өтө зор. Мугалимдин кесиптик иш билгилиги азыр өтө курч маселе болуп жаш муундарды базар экономикасы шарттарында коомго даярдоодо өтө маанилүү, анткени балдардын жашоосунда өзгөрүшү татаал болгон кээ бир сапаттар орун алат. Ошону менен катар педагогикалык иш билгиликти мугалим өзү өнүктүрүүсү, билим берүү ишмердигин жогорулатуусу деп айтууга болот. Ал аркылуу мугалим кесиптик деңгээлин жогорулата алат. Алгач башталгыч класстын мугалими сабактын максатын так аныктап алышы парз.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Коджаспирова Г.М. Словарь по педагогике / Г.М. Коджаспирова – Москва. 2005.- 63.
2. Колесников И.А. Педагогическое проектирование / И.А. Колесников– Москва: Академия, 2005. 288.
3. Кукушин. В.С. Педагогика начального образования / В.С. Кукушин. - М., 2005. 592 б.
4. Маркова А.К. Психология труда учителя/А.К.Маркова. М. Просвещение, 1993. 23.
5. Өмүралиев М.У. Келечектеги башталгыч мектептин мугалимдеринин маалыматтык-компьютердик технологияларды көндүмдөрүн калыптоонун негиздери //Өмүралиев М.У. Диссертация. – Бишкек, 2012. - 184.
6. Умаров Т.Н. Болочок мугалимдерди оозеки чыгармалар аркылуу окуучуларды адептик жактан тарбиялоого даярдоо // Т.Н.Умаров Диссертация. - Бишкек, 2015. - 125 бет.
7. Сияев Т.М. Педагогикалык теориялар, системалар, технологиялар / Т.М. Сияев– Б., 1999. 186.
8. Роджерс Н. Творчество как усиление себя, журнал «Вопросы психологии» // Н. Роджерс. 1990 г., N 3, с. 165.
9. Якушева С.Д. Основы педагогического мастерства / Якушева С.Д. – Оренбург, 2004. 230ст

УДК 372.881.111.1

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ОБРАЗОВАНИИ

Наурызбекова Айнур Жаскайратовна

Лектор, магистр образования кафедры общего языкознания и литературы
НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова»

Жуманова Гульнур Жанатовна

Лектор, магистр педагогических наук кафедры общего языкознания и литературы
НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова»

***Аннотация:** В данной статье рассматривается проблема поиска новых приемов и способов повышения мотивации к обучению иностранных языков. Одной из этих форм являются новые педагогические технологии, внедрение которых способствует эффективному изучению языка. В статье дается определение понятиям «Педагогическая технология» и «Смарт-образование», которые способны обеспечить высокий уровень обучения, соответствующий задачам и возможностям сегодняшнего мира, позволит молодым людям приспособиться в условиях быстроменяющейся, неустойчивой среды.*

***Ключевые слова:** новые информационные технологии, педагогическая технология, самостоятельная работа, языковые социальные сети.*

С развитием технологий и изменением образовательных требований, методы преподавания английского языка также эволюционируют, стремясь сделать процесс обучения более эффективным и увлекательным. В наше время преподаватели исследуют новые подходы, интегрируя современные технологии и инновации в учебный процесс.

1. Технологии в учебе: Современные методы преподавания включают использование интерактивных онлайн-платформ, приложений и веб-ресурсов. Электронные учебники, аудио и видеоматериалы помогают студентам более глубоко погружаться в языковую среду и развивать навыки всесторонне.

2. Гибкие методы обучения: Подход "обратного класса" (flipped classroom) позволяет студентам изучать материалы дома и использовать классический урок для практики и обсуждения. Это улучшает активное участие студентов и способствует более глубокому пониманию.

3. Игровые технологии: Игры и симуляции стали неотъемлемой частью учебного процесса. Это помогает создать мотивацию, развивает коммуникативные навыки и обогащает словарный запас студентов.

4. Коммуникативный метод: Современные методы акцентируют внимание на разговорной практике. Групповые и парные занятия, дискуссии, ролевые игры способствуют развитию уверенности в общении и поддерживают практическое применение языковых навыков.

5. Культурная интеграция: Преподаватели стараются внедрять в уроки элементы культуры и традиций англоязычных стран. Это не только обогащает опыт студентов, но и помогает лучше понимать язык в контексте реальных ситуаций.

6. Индивидуализация обучения: Программы, адаптированные к индивидуальным потребностям студентов, становятся все более распространенными. Технологии помогают создать персонализированные учебные планы, учитывая уровень знаний, интересы и цели каждого студента.

Эти современные методы преподавания английского языка воплощают принципы инноваций, делая учебный процесс более динамичным и эффективным. С их помощью студенты получают возможность не только освоить язык, но и вплотную познакомиться с культурой и контекстом использования английского в современном мире.

В современном мире, где глобализация становится все более проникновенной, владение английским языком становится необходимостью. В связи с этим, методы преподавания английского языка продолжают эволюционировать, отражая требования современных обучающихся и педагогов. В этой статье рассмотрим несколько современных методов преподавания английского языка, которые активно используются в образовательных учреждениях по всему миру.

Один из самых популярных современных методов - метод коммуникативного обучения. Он акцентирует внимание на развитии ученических коммуникативных навыков, делая уроки более интерактивными и практичными. Вместо того чтобы уделять основное внимание грамматике и запоминанию слов, ученикам предоставляются возможности для общения на английском языке в реальных ситуациях.

Также следует отметить метод использования технологий в преподавании английского языка. С развитием интернета и мобильных устройств, существует множество приложений и онлайн-ресурсов, которые делают процесс изучения более доступным и увлекательным. Интерактивные игры, аудио и видеоматериалы помогают студентам погрузиться в английскую среду, даже не выходя из дома.

Не менее важным является метод дифференцированного обучения, который учитывает индивидуальные потребности и особенности каждого ученика. Преподаватели адаптируют уроки и материалы в зависимости от уровня знаний и стилей обучения своих студентов, что способствует более эффективному усвоению материала.

Одним из ключевых трендов сегодня является использование интерактивных технологий в учебном процессе. Виртуальные доски, мобильные приложения и онлайн-платформы предоставляют широкие возможности для обучения и позволяют студентам развивать навыки общения на английском языке в реальном времени. Это не только современно, но и эффективно, так как молодежь все больше привыкает к цифровой среде.

Еще одним важным аспектом является персонализация обучения. Современные методы позволяют учителям адаптировать уроки под индивидуальные потребности каждого студента. Это может включать в себя использование различных стилей обучения, индивидуальные задания и даже поддержку технологий искусственного интеллекта для автоматического анализа успеваемости студентов.

Сбалансированный подход к коммуникативному методу также востребован. Он фокусируется на развитии устной и письменной коммуникации, позволяя студентам применять полученные знания в реальных ситуациях. Работа в парах и группах способствует обмену опытом и общению на английском языке, что содействует лучшему усвоению материала.

С развитием технологий и изменением образовательных подходов в мире, методы преподавания английского языка также претерпевают эволюцию. Современные подходы ориентированы на более эффективное и увлекательное обучение, адаптируясь к потребностям современного обучающегося. Давайте рассмотрим несколько ключевых методов, которые активно внедряются в современные учебные программы.

1. **Технологии в обучении:** С использованием интерактивных онлайн-платформ и приложений, преподаватели стимулируют активное участие студентов. Видеоуроки, аудиоматериалы и мобильные приложения помогают сделать процесс обучения более динамичным и доступным.

2. **Гибкие методы обучения:** Методы, такие как обучение через проекты и игры, акцентируют внимание на практических навыках. Проекты по созданию презентаций, мультимедийных материалов или сценариев содействуют более глубокому усвоению материала.

3. **Коммуникативный подход:** Сосредоточение на развитии навыков общения в реальных ситуациях стало приоритетом. Уроки с фокусом на обсуждении, ролевые игры и дискуссии помогают студентам применять свои знания в практических сценариях.
4. **Индивидуализированное обучение:** Адаптивные методы обучения, основанные на потребностях каждого студента, позволяют учителям создавать персонализированные уроки. Это поддерживает более эффективное усвоение материала и учет индивидуальных особенностей учеников.
5. **Использование лингвистических приемов:** Методы, такие как CLIL (Content and Language Integrated Learning), внедряют изучение языка через предметы, что делает обучение более контекстуальным и интересным.
6. **Интерактивные уроки в реальном времени:** Онлайн-уроки с применением видеосвязи и интерактивных досок позволяют преподавателям и студентам взаимодействовать в режиме реального времени, создавая атмосферу традиционного класса.

Одним из ключевых элементов является активное использование технологий. Виртуальные классы, онлайн-ресурсы и приложения становятся неотъемлемой частью учебного процесса. Платформы, такие как Duolingo, Babbel и Quizlet, предоставляют интерактивные уроки, игры и задания, делая обучение более увлекательным и доступным.

Метод коммуникативного обучения также набирает обороты. Учебные программы ставят целью развитие ученической способности эффективно общаться на английском языке. Уроки ориентированы на реальные ситуации, где студенты активно применяют полученные знания в диалогах, обсуждениях и проектах.

Индивидуализация обучения является еще одним важным аспектом. Адаптивные программы учитывают уровень знаний каждого студента, предоставляя персонализированные уроки и задания. Этот подход позволяет эффективно работать с различными темпами обучения и стилями восприятия информации.

Применение игровых технологий, таких как геймификация, также активно внедряется в обучение английскому языку. Это позволяет студентам учиться в игровой форме, используя элементы соревнования, наград и увлекательных сценариев, что способствует повышению мотивации и интереса.

Развитие навыков восприятия на слух и разговорной практики поддерживается использованием аудио- и видеоматериалов. Подкасты, видеоуроки и аудиокниги становятся неотъемлемой частью учебных программ, обеспечивая студентам возможность погружения в англоязычную среду.

Один из современных методов - это использование интерактивных технологий. Виртуальные классы, онлайн-платформы и приложения предоставляют возможность обучающимся получать доступ к учебным материалам в любое время и в любом месте. Это способствует гибкости в обучении, позволяя студентам индивидуализировать свой опыт в соответствии с потребностями и темпом обучения.

Неотъемлемой частью современного образования является использование искусственного интеллекта и адаптивных технологий. Программы с искусственным интеллектом могут персонализировать учебный опыт, учитывая уровень знаний каждого студента, предлагая индивидуализированные задания и обратную связь.

Таким образом, современные методы преподавания английского языка направлены на создание более эффективного, интерактивного и мотивирующего образовательного опыта. Интеграция технологий, коммуникативный подход, использование игр и адаптивных технологий содействуют формированию навыков владения английским языком в современном обществе.

В заключение, современные методы преподавания английского языка продолжают развиваться и совершенствоваться, отражая потребности и ожидания современных обучающихся. Коммуникативный подход, использование технологий, а также индивидуализация обучения играют ключевую роль в создании стимулирующей и эффективной образовательной среды для изучения английского языка. Современные методы преподавания английского языка стремятся сделать обучение более увлекательным, эффективным и доступным. Технологии, коммуникативный подход и интерактивные методы создают пространство для более глубокого погружения в языковую среду и успешного овладения английским.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Назарова Н. Б., Мохова О. Л. Новые информационные технологии в обучении иностранным языкам // Современные проблемы науки и образования. 2016. № 3.
2. Применение SMART-технологий в образовательном процессе «Образование без границ». МБОУ «СОШ №1». 2015. 20 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://infourok.ru/primenenie-smarttehnologii-v-obrazovatelnom-processe-mobu-soshobrazovanie-bez-granic-540134.html>
3. Саркисян А. В. Использование Интернет-ресурсов на уроке иностранного языка [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/library/2016/02/23/ispolzovanie-internet-resurov-na-uroke-inostrannogo>
4. Кизлякова Е. С. Внедрение новейших информационных технологий в обучении иностранным языкам. С.-П., 2010. 11с

ӘОЖ 82-31 (071)

С.ТОРАЙҒЫРОВ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ КАТОНҚАРАҒАЙ КЕЗЕҢІ

Ахмерова Ергуль Токановна

«Өрел орта мектебі» КММ, қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі, педагог-шебер,
ШҚО-ның еңбек сіңірген ұстазы. Катонқарағай ауданы, ШҚО

Сабырбаева Раушан Койшановна

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
Қазақ филологиясы және журналистика кафедрасының аға оқытушысы
Семей, Қазақстан

АННОТАЦИЯ: Бұл мақалада қазақтың ақыны С.Торайғыровтың өміріндегі Катонқарағай кезеңіне тоқталады. Мақала авторлары сұлтанмахмұттанушы ғалымдардың еңбектеріне сүйеніп қана қоймай, Катонқарағайдан шыққан шежіреші Б.Кітапбаевтың, өлкетанушы О.Қажаяевтың, сол сияқты ел аузындағы сақталған әңгімелерді де пайдаланады. Сұлтанмахмұттың Катонқарағайға келуіне себепкер болған Қаратай елінің болысы Әбдікерім Ережесұлы мен оның қызы Багила жайлы да айтылады. Даңқты жазушы О.Бөкейдің «Сарыарқаның жаңбыры» әңгімесіне шолу арқылы Сұлтанмахмұттың жеке қасиеттері ашылады.

Тірек сөздер: Алаш ардақтылары, би ұрпағы, жас шәкірт, ақын, рухани тұлға, соңғы болыс, сұлтанмахмұттанушылар, Катонқарағайда туған жырлар.

20 ғасыр қазақ даласы үшін үлкен саяси оқиғалармен басталғаны мәлім. Саяси жүйе өзгерген тұста сол жүйенің берік іргетасы білім беру ісіне тәуелді болғаны ақиқат. Осы тұста оқыған бір топ білімді, зиялы жандар шоғыры қалыптасты. Олар Абай мен Ыбырайдан, Шоқаннан басталатын ағартушылық идеяны жаңа мазмұн, жаңа формада жалғастырып әкетті. Олардың қатарында Алаш ардақтылары А.Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытов, М.Дулатов, М.Жұмабаевтар бар еді. Және де осы қатардан С.Сейфуллин, Б.Майлиндерді де таба аламыз. Олардың барлығы мектептерде бала оқытумен айналысқан. Оған қоса аталған тұлғалардың көбі дерлік мектептер үшін оқулықтар жазды. Ж. Аймауытов

«Психология» атты еңбегін жазса, М. Жұмабаев ұлттық тәрбиеге негізделген «Педагогика» еңбегін жазып, жаңа дәуірдің білім беру ісіне үлестерін қосты. А.Байтұрсынұлының еңбегі де өлшеусіз. Аталған тұлғалардың қатарынан Сұлтанмахмұт Торайғыровтың ойып тұрып алатын орны бар. Өйткені ол жасындай жарқ етіп сөнген аз ғана ғұмырын халқының рухани оянуына, ілім мен білімге арнады. Болашақ ақын 1893 жылы қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы, Ш.Уәлиханов ауданының дүниеге келген. Өз әкесі Әубәкір ел ішінде Шоқпыт атанған орта шаруалы, арабша хат таныған, адалдық жолынан айнымаған, зерделі жан болса керек. Ал Сұлтанмахмұттың тегі саналатын төртінші атасы Торайғыр Едіге бидің Шоң деген баласынан туған, өзі де - халықтың ықыласына бөленіп әділ билігі мен шешендігі арқасында құрметке ие болған билердің бірі. Кеңестік дәуірдің саясаты бойынша Сұлтанмахмұттың әкесі Әубәкірді сіңірі шыққан кедей, Шоқпыт атануына сол кедейлігі себеп болған деп көрсетіп келді. Бірақ тарихи шындық бұл көзқарасты жоққа шығарып, болашақ ақынның текті әулеттен екенін дәлелдеп берді.

Расымен де, Әубәкір отбасын асырауға қауқары жетпей жүрген жан болса, Махмұттай баласының білім алуына жағдай жасап бермеген болар еді. Шоқпыт әуелі балалары Сұлтанмахмұт пен Бәшеннің сауатын өзі ашады. Кейіннен ақынның өзі жырлағандай бірнеше молданың алдын көреді. Ол 1902-1903 жылдары Әлі молданың, 1904-1905 жылдары Тортай молданың, 1906-1907 жылдары Мұқан молданың алдын көреді. Аталған молдалардың ішінде жас шәкірттің талабын танып, болашағына бағыт сілтеген адам – Мұқан молда. Өзінің де ақындығы бар Мұқан молда талапты шәкіртін қызықтырып, талантының ашылуына түрткі болады. Сөзіміз дәлелді болу үшін ақынның тырнақалды туындысы «Секілді өмір қысқа жарты тұтам» өлеңінен үзінді келтірейік. Бұл өлеңде: Аз өмірімді ақындық жолға бердім, лепес қып түкірген соң молда Мұқан, - дей келе:

Сондықтан бар мақсатым өлең жазу,
Оқуменен ірге іздеп қоса қазу
Осы ойымда өткен түн серт берілді,
Менде болмас өмірде бұл ойдан озу - деп қорытады.

Өлең мазмұнына сүйене отырып шәкірт Сұлтанмахмұттың алдына қойған екі түрлі мақсатын байқаймыз: бірі – ілім-білім жинау болса, екіншісі – ақын болу. Жасындай жарқ еткен қысқа ғұмырында Сұлтанмахмұт екі мақсатына да жеткенін оның өмірі мен өлеңдері дәлелдеп берді.

Белгілі ғалым, сұлтанмахмұттанушы А.С.Еспенбетов ақынның тырнақалды өлеңі «Секілді өмір қысқа жарты тұтам» өлеңін атайды. Ғалым ақынның алғашқы өлеңін талдай келіп: «Ақынның өмірбаянының беташары «Секілді өмір қысқа жарты тұтам» туындысымен С.Торайғыров болашағынан үміт күттіретін ақын екенін танытты. Сөйтіп қазақ поэзиясының қасиетті табалдырығын аттады десек артық емес» - деп тұжырымдайды [1,27].

Болашақ ақын өміріне бағыт сілтеген жандардың бірі –Нұрғали молда. Ол Троицкіден «Медресе Расулияны» тәмамдаған, өз заманының білімпаз адамы. Шәкірттеріне ғылым негіздері:математика, тарих, географиядан да дәріс берген. Болашақ ақын бойындағы талантты тани білген ұстазы шәкіртіне Троицк қаласынан білім алуға кеңес береді.Ақын Троицкіге келіп, ахун Рахманулиннің медресесінде білімін жалғастыру мүмкіндігіне ие болады.Ақын өміріндегі Троицк кезеңінің де маңызы ерекше. Мұнда білім алумен қатар өтететін әдеби–мәдени шараларға қатысады, ақындығын шыңдап өлеңдер жазады. Сұлтанмахмұттанушы ғалымдар ақынның «Оқудағы мақсат не», «Оқып жүрген жасарға»,«Анау-мынау»,«Шәкірттерге» сияқты өлеңдері осы кезеңде жазылғандығын тілге тиек етеді.Қыста өзі білім алса,жазда қала маңындағы ауылдарда бала оқытумен айналысады.Ақынның прогресстік бағыттағы журнал Айқапта қызмет етуі де осы жылдардың еншісінде. Бірақ бұл редакциядан кетіп, өз бетінше шығармашылықпен айналыспақ болады. Ақынның бұл әрекетін ғалым Б.Кенжебаев былайша бағалайды: «Сұлтанмахмұт 1914 жылдың көктемінде «Айқап» редакциясынан шығады.Өз алдына «Заман» деген газет шығармақшы болады.Бұл әрекетінен нәтиже шығара алмайды» - дейді [2 ,102].

1914 жылы туған еліне оралып,бала оқытады және жастар үшін оқу – ағарту мақсатындағы «Шоң» серіктігі ұйымын құрады.Қаражат жинаған Сұлтанмахмұт осы жылдың күзінде Семейге келеді.Бұл жайында тағы да ғалым Б.Кенжебаевтың пікіріне сүйенсек:«Сол 1914 жылдың күзінде Сұлтанмахмұт Семейге барады.Орысша оқуға түспек болады.Бірақ алдынан тағы да Қорқыттың көрі» шығады.Төменгі мектепке түсуге жасы дәл келмейді,жоғары мектепке түсуге білімі келмейді, кісі жалдап оқытуға қаражаты жетпейді.Қатты қысылады.Сонан Қотанқарағай жағына оқытушы болып келеді»-деп жазады.[2,109]

Ғалымның Қотанқарағай деп отырғаны қазіргі Шығыс Қазақстан облысындағы Катонқарағай ауданы. Ақынның білім жолындағы талпынысы сәтсіздікке ұшыраған соң, тағы да қаражат жинау қажеттілігі туындайды. Ол туралы ақынның төмедегі мазмұндағы жазбасы сақталған.Ақын:«Қотанқарағайға кеткенім ызаға шыдамадым, ең шыны күн көру үшін кеттім. Қолымдағы қаражатым Семейде бір–ақ айға жететін болды.

Семей қанша айтқанмен қалалы, сынды жер ғой.Онда кем болып жүргенше парықсыз қазақ еліне кетейін деп ойладым» -деп жазады.Осы орайда, Сұлтанмахмұт не себепті қалаға жақын ауылдардың біріне барып бала оқытпады деген сұрақ туындайды. Мақсаты бала оқытып қаражат жинау болса,Катонқарағайда оған мүмкіндік бар еді.Сұлтанмахмұтты Шыңғыстайдағы мектепке бала оқыту үшін алдырған Қаратай елінің болысы Әбдікерім Ережепұлы болатын. Әбдікерім Ережепұлы Қаратай елінде 25 жыл болыс болған прогрессті көзқарастағы адам еді. Болыстық оған әкесі Ережептен ауысқан. Ережеп үш ұлының ішіндегі ақылды,зереқ Әбдікерімнің болашағынан көп үміт күтеді.Сол себепті баласын Санкт-Петербургтегі Орман шаруашылығы институтына оқуға жібереді.Алғыр ойлы Әлихан Бөкейханов пен Ресейдің өркениетті қаласында танысса керек.

Бірақ оқуын алаңсыз аяқтап, Әлихандар көтерілген биікке көтерілу Әбдікерімнің маңдайына жазбаған екен. Оған себеп-Ережеп болыстың жалған жаламен Омбы түрмесіне қамалуы.Орысшаға жетік, заңды жақсы білетін Әбдікерім әкесін түрмеден шығарып алады. Ары қарай болыстық мансап Әбдікерімге ауысады. Осы лауазымды Кеңес үкіметі орнағанша атқарып,соңында жаңа жүйенің құрбаны болады. Жалпы Әбдікерім туралы алғашқы деректер тек Тәуелсіздік алған жылдардан бастап айтылып,оған шынайы баға беріле бастады.

Ең бірінші дерек беруші Социалистік Еңбек Ері, ғалым, Найманның шежіресін жазған Бошай Кітапбаев. Ол «Соңғы болыс» деген мақала жазып «Қазақ әдебиеті» газетінде жариялаған. Осы мақалада Б.Кітапбаев: «Катонқарағай ауданының Шыңғыстай болысына қараған он ауылын 25 жыл басқарған Әбдікерім орысшаға жүйрік, шешен, әнші, домбырашы, ақын адам екен. Патша үкіметі тұсында Дума мүшесі болып сайланған. Қамбар, Шабдан деген балалары Петербор мен Мәскеуде оқыған. Қақан деген өте зерек ұлы Уфадағы медреседе Б.Майлинмен бірге оқыған» [3].

Елімізде ашылған алғашқы мектептердің бірі де Әбдікерімнің ағартушылық тұлғасын асқақтатып тұр. Мектеп ашу ісіне болыс 20 ғасырдың басында кірісіп, 1904 жылы алғашқы шағын ғимаратын іске қосады. Ал негізгі ғимаратын 1907 жылы іске қосады. Көнекөз қариялардың айтуына қарағанда, мектеп құрылысына Қаратай елінің әр шаңырағы қатысқан көрінеді. Әр шаңырақ Алтайдың қызыл қарағайын әкеліп, арнайы шығыршықтан өткізен кезде біркелкі құрылыс материалдары пайда болған. Осы мектеп өткен ғасырдың 90 жылдарына дейін білім ордасы ретінде жас ұрпақтың неше буынын түлетіп ұшырды.

Осы мектепте ұзақ жыл еңбек еткен ұстаздардың бірі-Михайл Григорьевич Комаров. Көлік қатынасы ат қана заманда Сұлтанмахмұт қазіргі Алтай өлкесі құрамындағы Жазатыр арқылы келген деседі көнекөз қариялар. Қасындағы серігі болыстың сенімді адамы Шағиман есімді адам болғаны жайлы жергілікті ақсақал Абдолла Шегіров аудандық газет бетіне мақала жариялаған.

Сұлтанмахмұттың Катонқарағайдағы кезеңіне арналған қаншама зерттеу еңбектері барын білеміз, сол сияқты көркем әдебиет туындылары да бар. Сондай туындының бірі - Алтайдың асыл жыршысы атанған Оралхан Бөкейдің «Сарыарқаның жаңбыры» атты әңгімесі. Көркем шығарма болғанымен, Шыңғыстай аулында туып өскен жазушының әңгімесінде тарихилық сипат басым. Әңгіме «Жазатырдан елең – алаңнан аттанған қос атты Аршатыға келіп түсті» - деп басталады. Мұнда аталып отырған Жазатыр-жер атауы. Ертеде қазақ жері болғанымен, қазір Ресейдің Алтай өлкесіне қарайды. Аршаты болса, Қытаймен шекарадағы ауыл. Күні бүгінге дейін осы атауға ие. Жазушы ақынның ішкі ойы арқылы Шағиман шалды да сипаттап өтеді: «Болыс екінің біріне тапсырмайды ғой шаруасын. Бірақ Шағиман Махмұттың сирек жолықтырған шалы. Қарадүрсін орысшасы мен там-тұмдаған моңғолшасы, шүлдірлеген қытайшасы бар. Арқаның еліндей емес, діндарлығы босаң. Тамақтың алды–артынан «Құдай жарылқасын» деп бет сипағаны болмаса, күніне бес уақыт шоңқаңдап намаз оқып, құман сүйрегенін көрген емес. Махмұт бұған да қайран қалды»-дейді [4,334].

Осы шағын суреттеу арқылы үш бірдей мемлекет: Ресей, Моңғолия, Қытайдың шекарасында тұратын Қаратай қазақтарының мінез–құлқы мен дінге көзқарасын айнытпай беріп отыр. Жоғарыда ақынның Торайғырдай бидің ұрпағы екенін аттап өттік. Әбдікерімнің ел ішіндегі дауды шешуді Махмұтқа тапсыруы бір жағы сынау болса, екінші жағы сенімнен туындауы әбден мүмкін.

Ел ішінің екі азаматының біреуі екіншісінің тазы итін өлтірсе керек. Міне, осының төрелігін айтуды болыс ақын қонағына жүктейді. Сонда Махмұт: Мықтаса бір иттің құны екі күшік. Айыпкер жігіт, құныкер шалға екі күшік берсін, - деген төрелікпен даудың нүктесін қойса керек. Жазушы осы деталь арқылы ақын бойындағы биге тән қасиеттен де хабар беріп отыр деп ой түюге болады. Катонқарағайда болған жылдарында Сұлтанмахмұт М.Г.Комаровтан дәріс алып орысшасын жетілдірсе, Комаров қазақ тілінің құнарына қанады. Табиғаты тамаша жерде қымыз ішіп, сыр бере бастаған денсаулығын жөндеудің де осы кезеңде сәті түседі. Ақын, ағартушының Катонқарағайдағы кезеңімен бірге аталатын есім – Бағила сұлудың есімі.

Ол–Әбдікерім болыстың алақанына салып, әлпештеп отырған қызы. Ақылына көркі сай сұлу қызға жалындап тұрған ақынның сезімі оянады. Екі жастың осындай ынтызар сезімін О.Бөкей жоғарыдағы әңгімесінде: «Екі жас ләм деп ауыз ашқан жоқ.Іштей ұғынысты.Тілсіз табысты:« жас жүрек», «сүйем –күйем», «армандамын»,«енді кайттік,құдая,-демеді»- деп суреттейді[4].

Ақыл–парасаты мен сыр–сымбаттары үйлесім тапқан екі жастың қосылуына мүмкіндік жоқ еді. Басты кедергі Бағила сұлудың Шүйдегі Бұқабай саудагердің баласы Ақсолтан мырзаға атастырылып қоюында.Құдалыққа ықыласын берген Ережеп болыс екен.Ата сертін бұзып Махмұттың етегінен ұстауға Бағила сұлу да дәрменсіз еді. Осындай аяулы да асыл сезім екі жастың өмірінде ізсіз кеткен жоқ. Сұлтанмахмұт қаламынан ғашықтық сезім жыр болып құйылса, Бағила сұлу да тағдырын елінен ұзатылардағы айтылатын қоштасу жыры арқылы ағайын–туыс, ел –жұртына жеткізе білді.

Сұлтанмахмұттанушылар бір ауыздан «Жаңғырып Алтай тауы саласынан» өлеңінің Катонқарағайда туғанына шүбә келтірмейді.Зерделі, еркін де бұла өскен Бағила өзінің өкпе–назын, қол жетпеген арманын ұзақ толғау арқылы жеткізген.Бұл толғаудың бірнеше варианты сақталған. Толғаудың жазылу тарихына байланысты екі түрлі пікір бар.Біріншісі –бұл Бағиланың ұзатыларда айтқаны десе,екіншісі–Шүй еліне барған соң ел жұртына сағынышын жеткізген хат дейді.

Жаз жайлауым Қарасаз , Мүзбел ,Татан,

Кешір халқым , ісімде болса қатам.

Әпекем алыс жаққа бермес еді - ау ,

Атастырып кетіпті қажы атам,- деген жолдардағы сұңқары Алаштың аяулы ақыны Сұлтанмахмұт екеніне дау жоқ. Толғауда кездесетін Мүзбел, Татан, Қарасаз, Күркіреме, Қызылқайың, Көктерек сияқты жер–су аттары Катонқарағайда қазіргі күні де өзгеріссіз қолданылып келеді.Барлығы дерлік О.Бөкейдің шығармаларында кездеседі.

Қорыта келгенде, Катонқарағай кезеңі ақын өміріне не берді:

Біріншіден,ақын ел көріп,жер таныды;

Екіншіден,азамат ретінде толысып шындалды;

Үшіншіден,бала оқытып қаржы жинады;

Төртіншіден, М.Г.Комаровтай ұстаздан дәріс алып, орысшасын жетілдірді;

Бесіншіден,махаббат атты атты ұлы сезімді бастан кешіріп, жаңа жырларды дүниеге әкелді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1.Еспенбетов А Сұлтанмахмұт Торайғыров – Алматы,1992
- 2.Кенжебаев Б.ХХ ғасырдың басындағы әдебиет -Алматы «Білім» 1993
- 3.Кітапбаев Б. «Қазақ әдебиеті»газеті
- 4.Бөкей О. «Сарыарқаның жаңбыры»- Алматы, «Жазушы»1990

«ТЕЗАУРУС» МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ АЯСЫ

Ниятова Ш.С.

Фил.ғыл.канд., қауымдастырылған профессор.

Каспий қоғамдық университеті,

Тунгушбаева Ғ.Ж.

педагогика ғылымдарының магистрі

Каспий қоғамдық университеті

Алматы, Қазақстан

Аннотация. Мақалада «тезаурус» ұғымы жан ақты қарастырыла отырып, жек тұлғаға тән тезаурус анықталады.

Табиғаты күрделі «тезаурус» ұғымы ғылымда бір жағынан, ғаламның бір беймәлім, идеалды бейнесі ретінде, екінші жағынан адамзат білімдерінің сақталу жүйесі, үшінші жағынан, лексикалық құрамды ұйымдастыру тәсілі, яғни сөздіктің ерекше бір түрі ретінде түсініледі.

Тезаурусқа берілген анықтамалар қаншалықты әр алуан болса, оның теориясы да соншалықты аяқталмаған, қалыптаспаған күйде деуге болады. Әзірге ол, негізінен, идеографиялық сөздіктер мен жалпытехникалық және ақпараттық-іздістіру бағытындағы арнаулы тезаурустарды құрастыру (сөздік түзу) дегенге саяды. Дегенмен, тезаурус сияқты күрделі ұғымның әлеуеттік мүмкіндіктері аса кең болғандықтан, оны лингвистика ғылымында әр түрлі аспектіде қолдануға болады деп ойлаймыз. Соның бірі – тезаурусты тілдік тұлғаның тіл арқылы және тілде көрінуін зерттеу тәсілі ретінде қолдану.

Жеке тұлғаға тән тезаурусты зерттеу оның интеллектуалдық қабілеттерін, қасиеттерін ашып, ол туындатқан мәтіндер арқылы автордың тілмен байланысын анықтауға мүмкіндік береді.

Тілдік тұлғаны оның тезаурусы арқылы зерттеудегі негізгі тәсілдерге шолу жасап көрелік. Тезаурустың қолданылу аясына тоқталмас бұрын, әр түрлі іргелі еңбектер мен сөздіктерде оған термин ретінде берілген анықтамаларға көз жүгіртейік.

«Совет энциклопедиялық сөздігінде»: «Тезаурус: 1) Лексикалық бірліктердің арасындағы семантикалық (тек пен түр, синонимдік, т.б.) қатынастар көрсетілген идеографиялық сөздік. Онда сондай-ақ, лексикалық бірліктердің сөздіктің қай бөліміне қатысты екендігі көрсетілген алфавиттік тізім қоса беріледі. Ақпараттық іздістіру тезаурустарында мәтіндегі лексикалық бірліктер стандартталған сөздермен және айтылымдармен (дескрипторлармен) алмастырылады; 2) Тілдегі барлық сөздерді барынша толық қамтып, олардың мәтінде қолданылуына мысалдар келтірілген сөздік (Тек өлі тілдердің метариалдары ғана толық қамтыла алады)»².

«Орыс тілі сөздігінде»: «Тезаурус – берілген сөздік лексикасын толықтай сипаттауға арналған сөздік»³.

«Кірме сөздер сөздігінде»: «Тезаурус – 1) тіл туралы толық ақпарат беретін лингвистикалық сөздік; 2) информатикада – білімнің қандай да бір саладағы деректердің толық жүйеленген жинағы, адамға немесе есептеуіш машинаға сол сала бойынша көмек беруге (бағдар ұстауға) арналады»⁴.

«Социолінгвистикалық терминдер сөздігінде»: «1) Ақпаратты сақтау және іздістірудің автоматтандырылған жүйелерінде қолданылатын сөздік түрі. Тезауруста

² Советский энциклопедический словарь // Под ред. А.М. Прохорова. – М.: Сов. энци., 1981, 1600 с.

³ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2002. – 940 с.

⁴ Словарь иностранных слов. – Издание 12. – М.: Русский язык, 1885. – 607 с.

құжаттардың мазмұнын сипаттайтын және олардың арасындағы семантикалық байланысты көрсететін кілт сөздердің (индекстердің) тізімі болады; 2) Белгілі бір тілдің лексикасын заттық- тақырыптық топтар бойынша (алфавит бойынша емес) барынша толық қамтитын сөздік»⁵.

«Логикалық анықтамалық сөздікте»: «Тезаурус – бір сөзді оның өзге сөздермен мағыналық байланысы бойынша іздестіруге арналған сөздік. Тезаурустың негізгі екі түрі бар: 1) Мәтіндерге мазмұндық талдау жүргізу нәтижесінде бейнеленген және қабылданған классификациялық жүйеге сәйкес реттелген табиғи тілдегі сөздердің тізімінен тұратын лингвистикалық тезаурус сөздік; 2) Статистикалық тезаурус – белгілі бір тақырыптама бойынша алынған мәтіндерге статистикалық талдау жүргізу нәтижесінде іріктелген және бір мәтіндер мен құжаттарда қолданылу жиілігі негізінде сөздік мақалаларына топтастырылған сөздер тізімін қамтитын ақпараттық-іздестіру сөздігі»⁶.

«Тезаурус» терминіне берілген анықтамалар оның жалқы мағыналы ұғым еместігін және түрлі дереккөздерде түрліше түсіндірілетінін көрсетеді. Шет елдерде жарық көрген лексикографиялық басылымдар ол сөзге тән ең бірінші мағына, оның «қойма, білімдер мен ақпараттар қазынасы» екендігін, одан кейінгі мағынасы, «лексикалық бірліктер мағыналық белгісі бойынша топтастырылған сөздіктің ерекше түрі» дегенді білдіретінін меңзейді⁷.

Тезаурус - сөздіктердің түзілу тәсілдері мен құрылымдарын толық сипаттаған теориялық еңбектер (В.Г.Воробьев, Ю.Н.Караулов, О.Л.Каменская, т.б.) мен білімнің әр алуан салалары бойынша көптеген сөздіктер жарық көрді. Мұндай типтегі сөздіктердің бірнеше артықшылығын көрсетуге болады: біріншіден, олар берілген білім саласына қатысты лексикаға еруге, оны сансыз көп рет пайдалануға мүмкіндік береді; екіншіден, әрбір сөздік мақаланың және тұтас тезаурустың ашықтығы және оны жалпы сызба-кескіндемесін өзгертпей-ақ үнемі жаңа сөздермен толықтырып отыру мүмкіндігінің арқасында тезаурус тілде немесе белгілі бір саладағы білім жүйесінде болып жататын құбылыстарға оңай бейімделеді. Сөйтіп тезаурус сол сала дамуының кез-келген кезеңінде орын алатын өзгерістерді, тұтас алғанда бүкіл саланың күй-қалпын бейнелей алатындығымен ерекшеленеді.

Лексиканы ұйымдастыру тәсілі ретінде тезаурус жүйедегі семантикалық толықуды, лексиканың деңгейлік ұйымдастырылуын, сөздердің арасындағы қатынастар түрлерін анықтауға, яғни кілт өздер мен олардың семантикалық өріс құрудағы рөлін айқындауға мүмкіндік береді. Осы жағынан алғанда Ю.С.Степановтың лексика мен семантиканы жүйелі түрде зерттеу мағынасында «тезаурустық әдіс» ұғымын қолдануын құптауға болады⁸.

Тезаурус білімді жүйелі түрде түсіну тәсілі болып табылады. «Білімнің тілдік сипаты оның тіл арқылы жүзеге асырылатындығынан ғана емес, тілдің білімге тигізетін өзіндік әсерінен де, ерекше із қалдыратындығынан да көрінеді»⁹. Тезаурус білімдердің көп қырлы (көпөлшемді) кеңістігі мен адам мүдделерінің ауқымды шеңберін қамтиды. Осылайша, тезаурус құрылымы білім құрылымдарымен байланысады. Білімдерді сақтау және ұйымдастыру тәсілдері мен деңгейлерін анықтауда қолданылатын әдістер өте көп. Соңғы жылдары тіл ғалам туралы білімдермен аса тығыз байланысатыны, сондықтан да тілдік құбылыстарды зерттеуде бұл фактіні ескермеуге болмайтындығы туралы жиі айтылып жүр.

⁵ Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. словарь социолнгвистических терминов. –Алматы: Қазақ университеті, 2002. –169 с.

⁶ Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. М., 1987. –624 с.

⁷ Юрина Л.В. Тезаурус политического деятеля (на материале выступлений Тэтчер в парламенте): автореф:дисс.канд.филол.наук. –М., 1992. –30 с.

⁸ Степанов Ю.С. Семантика // Русский язык. Энциклопедия. –М., 1979. –С. 291.

⁹ Брутян Н.Г. Языковая картина мира и ее роль в познании // Методологические проблемы анализа языка. –Ереван, 1976. –С. 57-76.

Білімді тілдік және энциклопедиялық деп топтастыруға сәйкес И.И.Халеева «бірінші тезаурус» және «екінші тезаурус» деп ажыратуды ұсынады. Мұндағы 1Т бастауын ғаламның тілдік бейнесінен алатын тілдік білімді қалыптастыру тәсілін білдірсе, 2Т ғалам туралы нақты білімдерге сәйкес келеді (бұл соңғы білім түрі сөздік қорға үнемі сәйкес келе бермейді). Екінші тезаурустың (2Т) қайнаркөзі ретінде мәтіндерде бейнеленетін сезімдік тәжірибе де, қызмет-әрекет те танылады¹⁰. «Бірінші тезаурус» және «екінші тезаурус» ұғымдары ғаламның тілдік және ауқымды бейнесі туралы білімдерді ұйымдастыру тәсілдері ретінде алынғанда объективтелген де, субъективтелген де (яғни тілдік тұлғаның қатысуымен жасалған) сипатта болады. «Бірінші тезаурус» пен «екінші тезаурус» өзара байланысты болады және бірінші тезаурус екінші тезаурустың ықпалымен ғана қалыптасады, бірақ екінші тезаурус та міндетті түрде, сөздікте объективтелетін бірінші тезаурусқа сүйенеді, соған негізделеді¹¹. Аталмыш тезаурустардың арасындағы байланыс тұлғаның әлеуметтік детерминацияланған тәжірибесімен, олардың уәждері және құндылықты бағдарларымен анықталады, олар өз кезегінде сол әлеуметтік-мәдени саланың базалық (бастапқы) инварианты болады.

Тезаурусты «ғалам» ретінде қарастырғанда, «адамдар арасындағы қарым-қатынас олардың тезаурусымен анықталатынын» атап өту керек. Әлбетте, ол адамдар әр алуан әлеуметтік-демографиялық топтарға жатады және жинақтай алғанда аса ауқымды ақпараттық жүйе ретінде танылатын адамзат тезаурусын құрайды. тұлғаның әлеуметтік детерминацияланған тәжірибесімен, олардың уәждері және құндылықты бағдарларымен анықталады, олар өз кезегінде сол әлеуметтік-мәдени саланың базалық (бастапқы) инварианты болады.

Тезаурусты «ғалам» ретінде қарастырғанда, «адамдар арасындағы қарым-қатынас олардың тезаурусымен анықталатынын» атап өту керек. Әлбетте, ол адамдар әр алуан әлеуметтік-демографиялық топтарға жатады және жинақтай алғанда аса ауқымды ақпараттық жүйе ретінде танылатын адамзат тезаурусын құрайды.

Адамның тіл арқылы ойлау әрекеті мәтіндерді жасау (туындату) және қабылдау арқылы жүзеге асырылатыны белгілі. Мәтіндердің қасиеттері, ерекшеліктері, тіл жүйесінде алатын орны сияқты мәселелерге тоқталмай-ақ, оларды зерттеуде тезаурустық тәсілді қолданудың тұлғаны тіл арқылы және тілде зерттеу ісінде берері мол екенін айтқымыз келеді.

Тезаурусты ғаламның бір сәттік үзгіні бейнелейтін сурет ретінде қарастырсақ, автордың өз дүниетанымын көрсету үшін алуан түрлі бояулар орнына жұмсаған сөздерінің жиынтығын қолданылу жиілігі бойынша реттеуге болады. Қылқалам шебері табиғатта бар негізгі алты түрлі түсті пайдалана отырып, ондаған, тіпті жүздеген түс реңктерін жасайтынын ескерсек, сөз шебері де өзіне тән ғаламның тілдік бейнесін жасау үшін осындай әдісті қолдана алады, яғни ол белгілі бір образды немесе бір сөзді алып, оған алуан түрлі мағыналық реңк үстейді де, оның мағыналық шеңберін байытады, оны түрлендіре отырып, неше түрлі метафоралық жаңа сөзқолданыстар түзеді, әр түрлі боямалар жасайды, сөйтіп өзінің индивидуалды шығармашылық контекстін бірнеше есе байытып, жаңғыртады.

Тезаурус дегеніміз – біріншіден, жиілігі бойынша реттелген сөздік, екіншіден, осындай сөздіктің негізінде айқындалған тілдік тұлғаның өзіндік бір ғалам бейнесінің суреті. Ол сурет тілдік тұлғаға тән ғалам бейнесі үзіктерімен тікелей байланыста болатын концептуалдық құрылымға негізделеді. Мұндағы концептуалдық құрылым белгілі бір жүйеге түсірілуі қиын құбылыстардан, байланыстар мен қатынастардан құралады. Ол әр

¹⁰ Каменская О.Л. Лексикологические модели. Уч. пособие к курсу «Методы структурного анализа» для студентов отделения прикладной лингвистики. –М., 1971. –С. 238.

¹¹ Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иностранной речи. –М.: Высшая школа, 1989.–238 с.

түрлі тақырыптық бірлестіктерден, полярлы және ассоциативті суреттерден, полисемия, антонимия, синонимия сияқты тілдік құбылыстардан «ситуативтік мәндердің өзгерістерінен, әр алуан ой үзіктері мен көріністерінен т.б. құралған бір тін (кілем, матрица) сияқты. Аталмыш құбылыстар мен түрленімдер шығармашылық контексте пайда болып, менталдық түсініктер, яғни ұлттық ғалам бейнесі мен тілдік тұлғаның индивидуалды-авторлық ғалам бейнесі деп саналатын жеке адамның жинақтаған білімдерінің негізінде қалыптасады.

Екіншіден, бізге жеткен туындыларда бір сөздің аз немесе өте сирек қолданылуы (бір-ақ рет бір өлеңде ғана кездесуі) ол сөздің автор үшін маңызсыз болғандығын көрсетпейді. Қолымыздағы шығармаларда аз қолданылғанымен, дәл сол сөз ақынның өмірлік ұстанымын айшықтайтын, оны ержүрек батыр ретінде танытатын, тыңдаушының жүрегін тебіренетердей ғаламат күшке ие, аса құдіретті сөз болуы мүмкін. Бұл орайда, ақынның қолымызда бар өлеңдерінде бір-ақ рет кездесетін ереуіл ат немесе қу толағай бастану сияқты сөзқолданыстарды еске түсіру жеткілікті. Өмірінде бір рет қазақ әдебиетімен, оның ішінде Махамбет шығармашылығымен танысқан оқырман, дәл осы Ереуіл атқа ер салмай деген өлең жолын қай кезде, қай жерде оқымасын (немесе естімесін) салған жерден күрескер ақын бейнесін еске алары сөзсіз, немесе Мен, мен едім, мен едім деген бір жолды естіген исі қазақтың көз алдына ауыздығымен алысқан «ереуіл ат» үстінде «егеулі найза» ұстап отырған, «Жайық үшін жандасып, Еділ үшін егесуге», «Қара қазан, сары бала қамы үшін» басын өлімге тігуге нар тәуекел еткен ер ақынның, жаужүрек батырдың бейнесі келеді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Советский энциклопедический словарь // Под ред. А.М. Прохорова. – М.: Сов.энц., 1981, 1600 с
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2002. – 940 с.
3. Словарь иностранных слов. – Издание 12. – М.: Русский язык, 1885. – 607
4. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. словарь социолингвистических терминов. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 169 с.
5. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. М., 1987. – 624 с.
6. Юрина Л.В. Тезаурус политического деятеля (на материале выступлений Тэтчер в парламенте): автореф: дисс. канд. филол. наук. – М., 1992. – 30 с.
7. Степанов Ю.С. Семантика // Русский язык. Энциклопедия. – М., 1979. – С. 291.
8. Брутян Н.Г. Языковая картина мира и ее роль в познании // Методологические проблемы анализа языка. – Ереван, 1976. – С. 57-76.
9. Каменская О.Л. Лексикологические модели. Уч. пособие к курсу «Методы структурного анализа» для студентов отделения прикладной лингвистики. – М., 1971. – С. 238.
10. Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иностранной речи. – М.: Высшая школа, 1989. – 238 с.

СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

ЖОЛЖАКСЫНОВА А. (ӨСКЕМЕН, ҚАЗАҚСТАН) МАҒЖАН ЖҰМАБАЙҰЛЫ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ АЛАШ ҮНІ	3
BAIMAGAMBETOVA MANAT SASHIEVNA, NURZHANOVA ZHADYRA ZHANABERGENOVNA (KYZYLORDA, KAZAKHSTAN) THE USE OF THEATRICAL TECHNOLOGY IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE	6
RSALIEVA ANAR MAKHSUTOVNA (KYZYLORDA, KAZAKHSTAN) ABBREVIATION AS PHENOMENON OF INTERNET INTERCULTURAL COMMUNICATION	8
САРБАСОВ БОЛАТХАН СЕРҒАЗЫҰЛЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) БАТЫРЛЫҚ ЖЫРЛАРДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ МОТИВТЕР	12
АЙГЕЛОВА ЖАНАТ АЛДАШЕВНА, ЖУМАБАЕВА МЕРУЕРТ БЕРИКБОЛОВНА (ҚОСТАНАЙ, ҚАЗАҚСТАН) ГЕЙМИФИКАЦИЯНЫ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ ҚОЛДАНЫЛУ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	16
СЕЙПУТАНОВА А.К., БЕЙСЕКЕНОВА А.К. (ӨСКЕМЕН, ҚАЗАҚСТАН) ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДЫҢ ҰЛТТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	19
СЕЙПУТАНОВА А.К., ДЖЕТЫБАЕВА А.Т. (ӨСКЕМЕН, ҚАЗАҚСТАН) МЕКТЕПТЕ АБАЙ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ	23
СЕРІКБАЙ ОСПАНҰЛЫ, КҮЛЗАДА МЫРЗАҒАЛИЕВА (ҚОСТАНАЙ, ҚАЗАҚСТАН) БЫБРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ «МҰСЫЛМАНШЫЛЫҚТЫҢ ТҮТҚАСЫ» КІТАБЫНЫҢ ТҮПІ- НЕГІЗДЕРІ	26
КАЗЫБАЕВА ГУЛЬЗИРА САМЫЖАНОВНА (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ҚАЗАҚ ТІЛІН КӘСІБИ БАҒЫТТА ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ	34
АМАНТАЕВА САНДУГАШ АСЫЛХАНОВНА, ШАУКАРОВА АҚМАРАЛ АСҚАРБЕКҚЫЗЫ (АҚТӨБЕ, ҚАЗАҚСТАН) КӘСІБИ ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕТУДІҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ	38
АМАНЖОЛҚЫЗЫ ЖАННА, ТАЙМАГАМБЕТОВА АЛМАГУЛЬ АМИДОЛЛАЕВНА (АҚТӨБЕ, ҚАЗАХСТАН) СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА	40
NURMUKHAMMED KOSHERBAY (ALMATY, KAZAKHSTAN) IMPACT OF FRIEDRICH NIETZSCHE'S PHILOSOPHY ON THE RUSSIAN LITERATURE OF THE "SILVER AGES"	43
ТЭСНЕБАЕВА ДИНАРА ТУРГУНБАЕВНА, БАИГАЗИЕВА НУРГУЛ КУВАТБЕКОВНА (BISHKEK, KYRGYZSTAN) METHODS AND TECHNIQUES OF TEACHING DIALOGIC UTTERANCE IN ENGLISH	47
ӘЛІБЕК Н.Ә., БУКЕНОВА Ж.С. (ТАРАЗ, ҚАЗАҚСТАН) ТІЛ МӘДЕНИ ӨРЛЕУДІҢ ҚУАТТЫ ҚҰРАЛЫ	51
САЛТАНАТ МАМБАЕВА (БИШКЕК, ҚЫРГЫЗСТАН) ПЕРЕВОД И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ ПЕРЕВОДЧИКА	53
TASANBAYEVA ZAMIRA RUSTAMOVNA, FAYZIEVA LALA TURGUNOVNA, ABDULLINA DARIKHA SADRIEVNA (SHYMKENT, KAZAKHSTAN) MULTI-LEVEL FOREIGN LANGUAGE TEACHING AT SCHOOL	57
КРУТИКОВА ВИОЛЕТТА АЛЕКСАНДРОВНА (ПЕТРОПАВЛОВСК, ҚАЗАХСТАН) FREQUENCY OF USING PERSONAL AND NON-PERSONAL FORMS OF PERIPHRAIS	61
ОСПАНЖАН СӘУЛЕБЕК (ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН) АБАЙ МҰРАСЫ ЖӘНЕ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ	63

TAYAR ASSEM KARZHONKYZY (KYZYLORDA, KAZAKHSTAN) COMPUTER SLANG.....	69
МОЛДОБАЕВА НУРКАН БЕКТЕМИРОВА (БИШКЕК, КЫРГЫЗСТАН) КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ЭТНОМАДАНИЙ СӨЗДҮГҮНҮН МААНИСИ ЖАНА МАЗМУНУ	71
МОЛДОБАЕВА НУРКАН БЕКТЕМИРОВА (БИШКЕК, КЫРГЫЗСТАН) СУУ-ӨМҮРДҮН БУЛАГЫ	76
ЖАКСЫМАНОВА ЭЛЬВИРА АЙТБЕКОВНА (АБАЙ ОБЛЫСЫ, ҚАЗАҚСТАН) ТОЛЫМБЕК ӘБДІРАЙЫМ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ	81
АЛЫМБЕКОВА АСЕМ СЕРИКОВНА (АБАЙ ОБЛЫСЫ, ҚАЗАҚСТАН) НЕСІПБЕК АЙТҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ	85
ИЛЮБАЕВА АНАР АЙТКАЗЫНОВНА ӘДЕБИЕТ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ АБАЙ МҰРАСЫ АРҚЫЛЫ КӨРКЕМ СӨЗ ӨНЕРІНЕ БАУЛУ	88
КАЛКАБАЕВА ГУЛЬЖАН КАНАТБЕКОВНА (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) «ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ТАПСЫРМАЛАР ЖҮЙЕСІ» БАҒДАРЛАМАСЫН МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ	92
КОЖАГУЛОВА ГАЗИЗА КАИРЖАНОВНА (АСТАНА, КАЗАХСТАН) КОММУНИКАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ	93
PAVLOVA YULIYA VLADIMIROVNA (ALMATY, KAZAKHSTAN) ETHNIC SYMBOLS AS A REPRESENTATION OF KAZAKH CULTURE AND TRADITIONS	98
РЫСБҮ ШАРШЕНОВА (БИШКЕК, КЫРГЫЗСТАН) ЖОЖДОРДО КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДА КӨРКӨМ ТЕКСТТЕРДИ КОЛДОНУУ ЖАНА АНЫН СТУДЕНТТЕРДИН КЕБИН ӨСТҮРҮҮДӨГҮ МААНИ-МАҢЫЗЫ	101
ДОМАЛАТОВА ГУЛЬНАРА ТОЛЕУБЕКОВНА (УСТЬ-КАМЕНОГОРСК, КАЗАХСТАН) МОЛОДЕЖНАЯ ПРОЗА НАЧАЛА ХХІ СТОЛЕТИЯ: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ	105
МОМБАЕВА КУЛШАТ ЖАРХАНОВНА (УСТЬ-КАМЕНОГОРСК, КАЗАХСТАН) ОБРАЗ АВТОРА И ОБРАЗ НАРРАТОРА В «ПОВЕСТЯХ ПОКОЙНОГО ИВАНА ПЕТРОВИЧА БЕЛКИНА» А.С. ПУШКИНА	109
МУРАТОВА АЛИЯ САИНОВНА, САМАТОВА ЖАНАР МЕНДИГЕРЕЕВНА (УРАЛЬСК, КАЗАХСТАН) СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ	113
АБДЫКАЛЫКОВА АЙСУЛУУ АЙТЫКУЛОВНА (БИШКЕК, КЫРГЫЗСТАН) ПРОФЕССОР К.ТЫНЫСТАНОВДҮН ГРАММАТИКАЛАРЫНЫН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ	117
КОЧКОРБАЕВА АНАРА ШАБДАНБЕКОВНА (БИШКЕК, КЫРГЫЗСТАН) ИЗУЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ АУДИТОРИИ	121
УТЕБАЕВА РАБИГА МАНАПОВНА, ЕСПЕНБЕТОВА ГУЛЬЖАН ШЕКЕРБЕКОВНА (ШЫМКЕНТ, КАЗАХСТАН) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ	125
ЛАПУНОВА ОЛЬГА ВЛАДИМИРОВНА (МИНСК, БЕЛАРУСЬ) ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ ТЕОРИИ ПОЛИФОНИИ И ДИАЛОГИЧНОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	129
BOGEMBAEVA GULYA DAULETBAEVNA SHORT TERM PLAN: TERM 2	132
КНАИРУЛЛАЕВА САХИДА НАСУРИЛЛАКЫЗЫ (АРКАЛЫК, КАЗАХСТАН) METHODS AND TECHNIQUES FOR DEVELOPING STUDENT'S MOTIVATION TO ACHIEVE IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGES	134

АЙТЖАНОВА МЕРУЕРТ ДӘУЛЕТКЕЛДЫҚЫЗЫ (АСТАНА, ҚАЗАХСТАН) ИНТЕНСИВНЫЕ МЕТОДЫ ПО УСТРАНЕНИЮ ПРОБЕЛОВ В ИНФОРМАЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ	136
ОСИНСКОВА ЕКАТЕРИНА СЕРГЕЕВНА (УРАЛЬСК, ҚАЗАХСТАН) РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ЛИСА» В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА.....	140
МЕИРХАН ШЫРЫН ЕРБОЛҚЫЗЫ (ТАЛДЫҚОРҒАН, ҚАЗАҚСТАН) СӨЗ МАҒЫНАСЫН МЕНҒЕРТУДЕГІ СЕМАНТИКАНЫҢ РӨЛІ	144
БУРУМБАЕВА БАКЫТ САВЕТКАНОВНА (АЛМАТЫ, ҚАЗАХСТАН) ПРОЕКТ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ	148
КОВАЛЕНЯ АЛЕСЯ ВАЛЕРЬЕВНА (МИНСК, БЕЛАРУСЬ) ОБ ОБРАЗАХ НЕКОТОРЫХ ЖИВОТНЫХ В ОПИСАНИИ КАЧЕСТВ ЧЕЛОВЕКА	151
СОПБЕК АРАЙЛЫМ АБДУЛЛАҚЫЗЫ (ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН) СТИЛИСТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	154
АНЕФИЯЕВА АНЖЕЛА ЕРБОЛҚЫЗЫ THE ROLE OF ENGLISH INTONATION IN SOUNDING SPEECH	157
АГИБАЕВА МАДИНА АМАНТАЕВНА (КАРАГАНДА, ҚАЗАХСТАН) «JIGSAW» -ДІ АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЕТ ТІЛДІ КОММУНИКАЦИЯСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ	162
ҚАМЗА ДӘМЕЖАН ҚОЯНБАЙҚЫЗЫ (ПАВЛОДАР, ҚАЗАҚСТАН) СӘБИТ ДӨНЕНТАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ТЕҢСІЗДІК	166
SMAGUL KUNDYZ MURATKYZY (TARAZ, KAZAKHSTAN) METHODS OF FORMATION OF PROFESSIONAL LEXICAL COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS	169
МАМИРБАЕВА АИДА АЛТЫНБЕКҚЫЗЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ШӘДІ ЖӘҢГІРҰЛЫНЫҢ «НАЗЫМ СИЯР ШАРИФ» ҚИССАСЫНЫҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ	171
САЛЕНКО ЛЮДМИЛА ЛЕОНИДОВНА (ПЕТРОПАВЛОВСК, ҚАЗАХСТАН) VOCABULARY EXPANDING STRATEGIES IN TEACHING ENGLISH	174
МӘДІ ҚАРАҚАТ НҰРМАХАНҚЫЗЫ (ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН) ЗНАНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА: КЛЮЧ К НОВЫМ ВОЗМОЖНОСТЯМ	177
RAZIYEVA MALIKA RUSTAMOVNA (ALMATY, KAZAKHSTAN) LANGUAGE MANIPULATION TECHNIQUES IN POLITICAL COMMUNICATION	178
LESBEKOVA NAZGUL ELEKBAJEVNA (SHYMKENT, KAZAKHSTAN) PRAGMATICS OF ENGLISH AND RUSSIAN ADVERTISING SLOGANS WITHIN A COMPARATIVE ASPECT	183
NARBEKOVA ASEM ASKHATOVNA (SHYMKENT, KAZAKHSTAN) COMPUTER TRANSLATION AS AN OBJECT OF COMPARATIVE ANALYSIS (BASED ON TRANSLATIONS OF ENGLISH WORKS)	186
ОРЫНБАСАР АСЫЛАЙ АСКАРҚЫЗЫ (SHYMKENT, KAZAKHSTAN) SPECIFIC FEATURES OF “KURT VONNEGUT'S LITERARY WORKS TRANSLATION	190
SEMBEKOVA AISHA ANUARBEKKYZY (SHYMKENT, KAZAKHSTAN) CONVERGENCE OF STYLISTIC DEVICES IN THE ASPECT OF TRANSLATION (BASED ON THE MATERIAL OF MODERN BRITISH LITERATURE)	193
УТЕМБАЕВА МАЙРА МЫЛТЫКБАЕВНА (ШЫМКЕНТ, ҚАЗАХСТАН) СПЕЦИФИКА НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОГО ТЕКСТА	196
АЗИМКУЛОВ ЕЛНУРТУҒАН МИЯТБЕКОВИЧ (АСТАНА, ҚАЗАХСТАН) АНГЛИЦИЗМЫ В КАЗАХСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ	200

ХАЛМИРЗАЕВ ЭРБОЛ ЭРКИНОВИЧ, ХАЛМИРЗАЕВА КУЛАНДА СЕРИКОВНА (ШЫМКЕНТ, ҚАЗАХСТАН) ЧТЕНИЕ ВСЛУХ КАК СРЕДСТВО ПОНИМАНИЯ ЗНАЧЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНОГО ТЕКСТА	204
СЕРІКОВА ГҮЛНАЗ СЕРІКҚЫЗЫ (АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН) ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА СЮЖЕТТІК-РӨЛДІК ОЙЫНДАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ.....	207
СООРБЕКОВА АЙНУР ТОБОКЕЛОВНА (БИШКЕК, ҚЫРГЫЗСТАН) ФИЛОЛОГДҮН ТИЛДИ ОҚУТУУДАҒЫ ПРОФЕССИОНАЛДЫҚ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮ	212
НАУРЫЗБЕКОВА АЙНУР ЖАСКАЙРАТОВНА, ЖУМАНОВА ГУЛЬНУР ЖАНАТОВНА (КОКШЕТАУ, ҚАЗАХСТАН) ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ОБРАЗОВАНИИ	216
АХМЕРОВА ЕРГУЛЬ ТОКАНОВНА, САБЫРБАЕВА РАУШАН КОЙШАНОВНА (СЕМЕЙ, ҚАЗАҚСТАН) С.ТОРАЙҒЫРОВ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ КАТОНҚАРАҒАЙ КЕЗЕҢІ	219
«НИЯТОВА Ш.С., ТУНГУШБАЕВА Ғ.Ж. (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) «ТЕЗАУРУС» МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ АЯСЫ	224

Научное издание

МАТЕРИАЛЫ
Международного научно-методического
журнала
«ВЕСТНИК БОБЕК»

Сборник научных статей
Ответственный редактор – Е. Абиев
Технический редактор – Е. Ешим

Подписано в печать 28.02.2024
Формат 190x270. Бумага офсетная. Печать СР
Усл. печ. л. 25 п.л. Тираж 10 экз.

